

ละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง
LAKORN CHA-TREE IN ANGTHONG PROVINCE

นายกนก คล้ายमुख
นายศุภชัย จันทร์สุวรรณ
นางนิภา โสภาสัมฤทธิ์
นายพิสิทธิ์ กลับทวี

รายงานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม
ประจำปีงบประมาณ ๒๕๕๐

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยเรื่อง ละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง สำเร็จลุล่วงด้วยดี ได้รับความอนุเคราะห์จากหน่วยงานและบุคคลต่าง ๆ ผู้วิจัยขอขอบคุณ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม ที่ได้อนุเคราะห์ทุนอุดหนุนการวิจัย และขอขอบคุณรองศาสตราจารย์ณรงค์ชัย ปิฎกฤษต์ ที่ปรึกษาโครงการวิจัย ที่ได้อนุเคราะห์ แนะนำ กรอบแนวคิดต่าง ๆ ในการดำเนินการวิจัย ส่งผลให้ งานวิจัยได้รับการพัฒนาจนมีคุณภาพ

ขอขอบคุณ ผู้อำนวยการสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาพระนครศรีอยุธยา เขต ๒ ที่ได้ อำนวยความสะดวกในการเก็บรวบรวมข้อมูล ขอขอบคุณอาจารย์เพทาย วรรณทอง ที่ได้อนุเคราะห์ ประสานงานพื้นที่วิจัย ขอขอบคุณคณะกรรมการ คณะผู้แสดงละครทุกท่าน ที่ให้ความร่วมมือในการวิจัย ครั้งนี้ด้วยดี

กนก คล้ายมุข และคณะ

บทคัดย่อ

ชื่อโครงการ ละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง
ชื่อผู้วิจัย นายกนก คล้ายมุขและคณะ
ทุนอุดหนุนการวิจัย สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม
ระยะเวลาทำการวิจัย พ.ศ. ๒๕๕๐ - ๒๕๕๑

งานวิจัยเรื่อง ละครชาตรีในจังหวัดอ่างทอง มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา สภาพ ประวัติ ความเป็นมา พิธีกรรมและรูปแบบการแสดงของละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง โดยการศึกษาจาก หนังสือ เอกสาร และรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ด้วยการสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งสังเกตการณ์ กิจกรรมต่าง ๆ เกี่ยวกับละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง ทำการศึกษาระหว่าง พ.ศ. ๒๕๕๐ - ๒๕๕๑ ผลการวิจัย พบว่า

ละครชาตรีในจังหวัดอ่างทอง เป็นการแสดงของชาวบ้านเข้ามาในพื้นที่อ่างทอง ในสมัย กรุงรัตนโกสินทร์ มีกลุ่มละครสำคัญ ๓ กลุ่ม คือ กลุ่มบางยี่นา กลุ่มป่าโมก และกลุ่มท่าช้าง ปัจจุบัน มีละคร ๒๗ คณะ สืบทอดมาจากครอบครัวละคร และสืบทอดในฐานะศิษย์ อาชีพละครสามารถประกอบอาชีพหลักในกลุ่มผู้สืบทอด

พิธีกรรมการแสดงละครชาตรี ประกอบด้วย พิธีกรรมก่อนการแสดง คือ การโหมโรง การบูชาครู การร้องเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การรำถวายมือ และการร้องเชิญครู พิธีกรรมก่อนพักการแสดง คือ การลาเครื่องสังเวท และพิธีกรรมหลังเลิกการแสดง คือ การลาโรง

รูปแบบการแสดง มีลักษณะเป็นละครชาตรีผสมละครนอก ละครพันทางและลิเก เปิดเรื่อง ด้วยตัวกษัตริย์ ดำเนินเรื่องด้วยตนเอง โดยใช้สัตว์ สิ่งของคู่บารมี เวทย์มนตร์ เทวดา เป็นต้น ปิดเรื่องด้วยตัวนายโรง ส่วนใหญ่ใช้แสดงเพื่อการแก้บน การรำมี ๒ ลักษณะ คือ การรำตีบทและการรำชัตทำ เรื่องที่แสดงเป็นเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ จากบทพระราชนิพนธ์และนิทานพื้นบ้าน บทละคร ใช้จากสมุดข่อย สมุดบอกบทที่คัดลอกไว้ และหนังสือวัดเกาะ เวทีแสดงมีลักษณะเป็นเวทีชั่วคราว ใช้วงปีพาทย์บรรเลงประกอบการแสดง เพลงประกอบการแสดง คือ เพลงโหมโรง เพลงรำถวายมือ เพลงหน้าพาทย์ และเพลงร้องทั่วไป การแต่งกายนิยมแต่งแบบยืนเครื่องพระ นาง

Abstract

Name of Research : Lakorn Chatri in Angthong Province
 Research Scholar : Mr.Kanok Klaymuk and group
 Scholarship : National Culture Commission, Ministry of Culture
 Duration : 2007 - 2008

This research aims to study the status, historical records, rite and the form of Lakorn Chatri in Angthong Province. The process of this study was based on document, field-work, observation including the interview of experts about Lakorn Chatri in Angthong Province. The findings are as follow.

Lakorn Chatri in Angthong Province is the folk performance which came into Angthong Province in Rattanakosin period. There were three significant groups which consisted of Bangyeena group, Pamonk group and Thachang group in former times. At present, there are 27 troupes which are educated from their ancestors. Lakorn Chatri is a popular entertainment with professional performers.

The rite of Lakorn Chatri consists of the rite performed before the performance, the rite performed before the break of performance and the rite performed after the performance. For instant, the overture (*Hom Rong*), La rong, paying homage or paying respect to teachers (*Wai Khru*).

The form of Lakorn Chatri is combined of Lakorn nok, Lakorn Pantang and Likay. Performer begins performing by King Character and uses the magic, animal angel and specific weapons, etc. Mostly, Lakorn Chatri is performed in order to make a votive offering. Moreover, Lakorn Chatri can be divided into two characters which are *Ram-Tee-Bod* and *Ram-Sad-Ta*. The stories are from the folklores, the writings by the King including the Sa-Mud-Khoi. The stage of Lakorn Chatri is temporary stage. The performance is accompanied by *Pi-phat band*. The songs which are accompanied in the performance are Phleng hom rong, Phleng rumthawai mua, Phleng na pat and general songs. The performers of Lakorn Chatri are dressed in the classical costumes.

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ.....	ก
บทคัดย่อ.....	ข
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ค
สารบัญ.....	ง
สารบัญแผนภูมิ.....	ช
สารบัญภาพ.....	ซ
สารบัญตาราง.....	ญ
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
ความสำคัญและที่มาของการวิจัย.....	๑
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	๒
วิธีดำเนินการวิจัย.....	๓
ขอบเขตการวิจัย.....	๔
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	๔
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	๕
บทที่ ๒ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๗
ละครไทย.....	๗
ความหมายของละคร.....	๗
ประวัติความเป็นมาของละครไทย.....	๘
ประเภทของละครไทย.....	๑๐
ละครชาตรี.....	๑๓
ลักษณะละครชาตรี.....	๑๓
ประวัติความเป็นมาของละครชาตรี.....	๑๔
วัฒนธรรมการแสดงละครชาตรี.....	๑๘
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๒๘
บทที่ ๓ ประวัติความเป็นมาของละครชาตรีในจังหวัดอ่างทอง.....	๓๒
ลักษณะทั่วไปของจังหวัดอ่างทอง.....	๓๒
สภาพละครชาตรีในจังหวัดอ่างทอง.....	๓๖
สภาพละครชาตรี.....	๓๖
จำนวนคณะละครชาตรี.....	๓๖
จำนวนผู้แสดงละครชาตรี.....	๓๗
อายุเฉลี่ย.....	๓๘

สารบัญ (ต่อ)

บทที่ ๓ (ต่อ)	หน้า
การประกอบอาชีพละครชาตรี.....	๔๐
ประวัติความเป็นมาของละครชาตรีในจังหวัดอ่างทอง.....	๔๙
ลักษณะการสืบทอด.....	๕๘
บทที่ ๔ พิธีกรรมการแสดงละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง.....	๖๓
พิธีกรรมการแสดง.....	๖๔
พิธีกรรมก่อนการแสดง.....	๖๔
การปลุกโรง.....	๖๔
การโหมโรง.....	๖๕
การบูชาครู.....	๖๗
การร้องเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์.....	๖๙
การรำถวายมือ.....	๗๑
การร้องเชิญครู.....	๗๒
พิธีกรรมก่อนพักการแสดง.....	๗๔
การตั้งเครื่องสังเวท.....	๗๔
การลาเครื่องสังเวท.....	๗๖
พิธีกรรมหลังเลิกการแสดง.....	๗๙
พิธีกรรมและความเชื่ออื่น ๆ.....	๗๙
พิธีไหว้ครูละครชาตรี.....	๗๙
พิธีกรรมการขอขมา.....	๘๖
ความเชื่ออื่น ๆ	๘๖
บทที่ ๕ การแสดงละครชาตรี.....	๘๘
รูปแบบการแสดงละครชาตรี.....	๘๘
ขั้นตอนการแสดงละครชาตรี.....	๘๘
การเปิดเรื่อง.....	๘๘
การดำเนินเรื่อง.....	๘๙
การปิดเรื่อง.....	๙๖
ลักษณะการแสดง.....	๙๖
ละครชาตรีผสมละครนอก.....	๙๖
ละครชาตรีผสมละครพื้นทาง.....	๙๗
ละครชาตรีผสมลิเก.....	๙๘

สารบัญ (ต่อ)

บทที่ ๕ (ต่อ)	หน้า
โอกาสที่แสดง.....	๙๙
การแสดงเพื่อเก็บน.....	๙๙
การแสดงเพื่อเป็นมหรสพ.....	๑๐๑
องค์ประกอบการแสดง.....	๑๐๑
การรำ	๑๐๑
เรื่องและบทละคร.....	๑๐๓
เรื่องที่ใช้แสดง.....	๑๐๓
บทละคร.....	๑๐๖
เวทีการแสดง.....	๑๑๒
วงดนตรีประกอบการแสดง.....	๑๑๓
เพลงประกอบการแสดง.....	๑๑๖
เพลงโหมโรงและเพลงลาโรง.....	๑๑๖
เพลงรำถวายมือ.....	๑๑๗
เพลงหน้าพาทย์.....	๑๒๐
เพลงร้อง.....	๑๒๔
เพลงประเภทอื่น ๆ	๑๓๒
การแต่งกาย.....	๑๓๕
การแต่งกายยืนเครื่องพระ.....	๑๓๖
การแต่งกายยืนเครื่องนาง.....	๑๓๗
ตัวตลกหรือตัวเบ็ดเตล็ด.....	๑๓๘
บทที่ ๖ สรุปผล อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ.....	๑๔๑
สรุปผลการวิจัย.....	๑๔๑
อภิปรายผล.....	๑๔๓
ข้อเสนอแนะ.....	๑๔๘
บรรณานุกรม.....	๑๔๙
บุคลากร.....	๑๕๑
ภาคผนวก.....	๑๕๓

สารบัญแผนภูมิ

	หน้า
แผนภูมิที่ ๑ แสดงการสืบทอดละครชาตรีจากครอบครัว เครือญาติ.....	๕๙
แผนภูมิที่ ๒ แสดงการสืบทอดละครชาตรีในฐานะศิษย์สายแม่ครูเข้ม จิตตเสวี.....	๖๑
แผนภูมิที่ ๓ แสดงการสืบทอดละครชาตรีในฐานะศิษย์สายนายถนอม ปานทอง.....	๖๒
แผนภูมิที่ ๔ แสดงการยืมลาเครื่องสังเวทของละครชาตรี.....	๗๗
แผนภูมิที่ ๕ แสดงลักษณะการบอกบทละครชาตรี.....	๑๑๑
แผนภูมิที่ ๖ แสดงแผนผังการแบ่งส่วนพื้นที่โรงละครชั่วคราว.....	๑๑๓
แผนภูมิที่ ๗ แสดงแผนผังการแบ่งส่วนพื้นที่โรงละครถาวร.....	๑๑๓

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ ๑ แสดงแผนที่จังหวัดอ่างทอง.....	๓๔
ภาพที่ ๒ แสดงป้ายประชาสัมพันธ์คณะละคร.....	๔๒
ภาพที่ ๓ แสดงการประกอบอาชีพเสริมระหว่างแสดงละคร.....	๔๕
ภาพที่ ๔ แสดงพระพรตฤๅษี.....	๖๗
ภาพที่ ๕ แสดงการบูชาครูของละครชาตรี.....	๖๘
ภาพที่ ๖ แสดงการร้องเชมูสังข์ศักดิ์สิทธิ์.....	๗๑
ภาพที่ ๗ แสดงการรำถวายมือ.....	๗๒
ภาพที่ ๘ แสดงลักษณะศาลเพียงตา.....	๗๔
ภาพที่ ๙ แสดงการใช้โต๊ะอาหารสำเร็จรูป (โต๊ะจีน)แทนศาลเพียงตา.....	๗๕
ภาพที่ ๑๐ แสดงการลาเครื่องสังเวท.....	๗๗
ภาพที่ ๑๑ แสดงการแกะตอกผูกกรรมศาลเพียงตา.....	๗๘
ภาพที่ ๑๒ แสดงการตั้งเครื่องสังเวทพิธีไหว้ครูละครชาตรี.....	๘๑
ภาพที่ ๑๓ แสดงพิธีครอบครูละครชาตรี.....	๘๖
ภาพที่ ๑๔ แสดงพระตรีสุริยาเปิดเรื่องการแสดง.....	๘๙
ภาพที่ ๑๕ แสดงนางยักษ์.....	๙๑
ภาพที่ ๑๖ แสดงเทวดา.....	๙๒
ภาพที่ ๑๗ แสดงฤๅษี.....	๙๒
ภาพที่ ๑๘ แสดงลักษณะการแสดงแบบละครพื้นทาง.....	๙๗
ภาพที่ ๑๙ แสดงลักษณะการแสดงแบบลิเก.....	๙๘
ภาพที่ ๒๐ แสดงการรำถวายมือเป็นนัย.....	๙๙
ภาพที่ ๒๑ แสดงการแสดงเพื่อเป็นมหรสพ.....	๑๐๑
ภาพที่ ๒๒ แสดงบทละครจากสมุดข่อย.....	๑๐๗
ภาพที่ ๒๓ แสดงบทละครที่คัดลอกด้วยลายมือจากสมุดข่อย.....	๑๐๗
ภาพที่ ๒๔ แสดงบทละครจากหนังสือวัดเกาะ.....	๑๐๘
ภาพที่ ๒๕ แสดงเวทีละครชั่วคราว (เต็นท์).....	๑๑๒
ภาพที่ ๒๖ แสดงเวทีละครแบบถาวร (โรงลิเก โรงจิว ตามวัดหรือศาลเจ้า).....	๑๑๒
ภาพที่ ๒๗ แสดงวงปีพาทย์ประกอบการแสดงละครชาตรีปัจจุบัน.....	๑๑๕
ภาพที่ ๒๘ แสดงการรำชุด ระบายฤๅษดาภินิหาร.....	๑๒๐
ภาพที่ ๒๙ แสดงการแต่งกายยืนเครื่องพระ.....	๑๓๖
ภาพที่ ๓๐ แสดงการแต่งกายยืนเครื่องพระ (กุมาร).....	๑๓๖
ภาพที่ ๓๑ แสดงการแต่งกายยืนเครื่องนาง.....	๑๓๗

สารบัญภาพ (ต่อ)

	หน้า
ภาพที่ ๓๒ แสดงการแต่งกายยืนเครื่องนาง (ยักษ์).....	๑๓๗
ภาพที่ ๓๓ แสดงการแต่งตัวตลก.....	๑๓๘
ภาพที่ ๓๔ แสดงการแต่งตัวเบ็ดเตล็ด (ม้า).....	๑๓๘
ภาพที่ ๓๕ แสดงการปักเครื่องละคร.....	๑๓๙

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ ๑ แสดงจำนวนผู้แสดงละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง.....	๓๗
ตารางที่ ๒ แสดงอายุเฉลี่ยของผู้แสดงละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง.....	๓๙
ตารางที่ ๓ แสดงสภาพการประกอบอาชีพของผู้แสดงละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง.....	๔๑
ตารางที่ ๔ แสดงรายได้ได้โตโผละครชาตรี จำแนกตามระยะทางในการแสดง.....	๔๔

บทที่ ๑

บทนำ

ความสำคัญและที่มาของการวิจัย

ละครชาตรี มีความสำคัญในฐานะที่เป็นมรดกทางนาฏศิลป์ สืบทอดงานสร้างสรรค์จากบรรพบุรุษ ที่รวมศิลปะหลาย ๆ แขนงไว้ นับได้ว่าเป็นปฐมแบบการแสดงละครของไทย จะมีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีหรือไม่นั้น ยังไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด

จังหวัดอ่างทอง เป็นจังหวัดหนึ่งที่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ที่แสดงถึงพัฒนาการของชุมชนโบราณในพื้นที่ลุ่มน้ำเจ้าพระยา มาตั้งแต่สมัยที่ชื่ออ่างทองยังไม่ปรากฏ มีหลักฐานชัดเจนว่าดินแดนแถบนี้ เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของผู้คนมาตั้งแต่สมัยทวารวดี เป็นพื้นที่หนึ่งที่มี มรดกทางวัฒนธรรม โบราณวัตถุ โบราณสถาน งานศิลปกรรม งานประณีตศิลป์ ที่สะท้อนร่องรอยอดีตอันเคยรุ่งเรือง ซึ่งถูกสั่งสมและหลอมรวม เป็นประชาคมอ่างทองอย่างแนบแน่น นอกจากนี้ ยังมีร่องรอยวัฒนธรรมพื้นบ้านอีกมากมาย เช่น ดำนาบนพื้นบ้าน วรรณกรรมพื้นบ้าน การแพทย์แผนไทยพื้นบ้าน อาหารพื้นบ้าน และการละเล่นพื้นบ้านที่สำคัญ ได้แก่ เพลงเรือ เพลงฉ่อย เพลงทรงเครื่อง เพลงเกี่ยวข้าว เพลงรำไท่น ลิเก และละครพื้นบ้านที่สำคัญ คือ ละครชาตรี ที่กระจุกกระจายอยู่ในพื้นที่

ละครชาตรี เป็นวัฒนธรรมการแสดงที่แพร่หลาย กระจุกกระจายอยู่เป็นจำนวนมาก ในพื้นที่จังหวัดอ่างทอง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ราว ๕ - ๖ ทศวรรษ ที่ผ่านมา นับเป็นช่วงที่ละครชาตรีมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ทั้งรูปแบบการแสดง ดนตรีประกอบการแสดง จำนวนนักแสดง เรื่องราวที่ใช้แสดง เป็นต้น โดยมีภูมิปัญญาศิลปินละครพื้นบ้าน ที่เป็นผู้สั่งสม สืบทอด ตลอดทั้งเป็นแม่แบบในการถ่ายทอดความรู้ ด้านศิลปะวัฒนธรรมการแสดงละครชาตรีมาอย่างต่อเนื่อง ทำให้ละครชาตรีแพร่หลายในจังหวัดอ่างทอง อย่างกว้างขวาง ส่งผลต่ออัตราการเพิ่มของศิลปินละคร และคณะละครที่มีมากขึ้นตามความนิยม กระจุกกระจายในพื้นที่อำเภอเมือง อำเภอวิเศษไชยชาญ อำเภอป่าโมก และอำเภอโพธิ์ทอง

การแสดงละครชาตรี ซึ่งเป็นปฐมแบบการแสดงละครของไทย เป็นการแสดงของชาวบ้าน รูปแบบการแสดงมุ่งให้เกิดความเพลิดเพลิน สนุกสนาน มีการดำเนินเรื่องที่รวดเร็ว เรื่องราวที่นำมาแสดง สะท้อนความเป็นอยู่แบบชาวบ้าน ทั้งด้านภาษา และค่านิยม นอกจากนี้เพื่อความบันเทิงแล้วยังมีความเกี่ยวข้องกับพิธีกรรม และความเชื่อของคนไทยในเรื่องการแก้บน ที่สะท้อนให้เห็นถึงสภาพสังคมไทย ที่ยังมีความเชื่อในเรื่องของภูตผี วิญญาณ โชค เคาระห์ การยึดมั่นในสิ่งที่ตนเองนับถือ เนื่องจากคนไทยมีความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งลี้ลับมีอำนาจเหนือมนุษย์ สามารถดลบันดาลให้เกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ ถึงแม้ว่าปัจจุบัน ความเจริญทางเทคโนโลยี สามารถพิสูจน์เกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้แล้ว แต่ยังมีประชาชนที่มีความเชื่อ เคารพ เกี่ยวกับ

สิ่งเหนือธรรมชาตินี้เป็นอย่างมาก เมื่อตนเองสำเร็จตามความประสงค์ ก็แก้บนตามที่ได้ระบุต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ไว้ว่า จะให้อะไรเป็นการตอบแทน (อรุณวรรณ เกตุอร่าม ๒๕๔๒ : ๕๗) ในอดีตนั้นละครชาตรี มีบทบาทในการนำมาเป็นเครื่องแก้บนของคนไทย หลายยุคหลายสมัย สิ่งเหล่านี้ทำให้มีอิทธิพลต่อความเป็นอยู่ และการดำเนินชีวิตของคนไทย ต่อมาละครชาตรีเปลี่ยนแปลงไป มีโอกาสในการแสดงมากขึ้น เช่น แสดงในงานศพ หรืองานฉลองตามวัด แต่อย่างไรก็ตามความนิยมในเรื่องการแสดงละครชาตรี ก็ยังอยู่ในรูปการรำบูชาถวายสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (อมรา กล้าเจริญ, ๒๕๓๗ : ๑-๒) จึงกล่าวได้ว่า ละครชาตรี เป็นละครแก้บน เป็นที่นิยมของคนไทยมายาวนาน

ปัจจุบันการแสดงละครชาตรี ตามแบบแผนดั้งเดิมมีน้อยลงมาก เพราะการแสดงส่วนใหญ่มุ่งเน้นในเรื่องความสะดักสะบายในการจัดการแสดง มากกว่าคำนึงถึงแบบแผนและศิลปะการแสดงละครชาตรีแบบดั้งเดิม ดังนั้น ละครชาตรีปัจจุบันจึงแสดงในแนวที่ผสมผสานด้วยละครนอก ละครพันทางหรือลิเก เพราะแสดงได้ง่ายกว่าละครชาตรี นอกจากนี้แล้ว ความผันแปรของระบบเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรมในสังคมไทย ล้วนส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของผู้คน ชาวละครชาตรีเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างค่อยเป็นค่อยไป มาอย่างต่อเนื่องตามยุคสมัย พร้อมกับวันเวลาที่ผ่านไปนั้น ความเปลี่ยนแปลงบางอย่าง ย่อมมีส่วนผลักดันทำให้ขนบธรรมเนียม ประเพณี ละครชาตรีมีการผสมกลมกลืน และในขณะเดียวกันทัศนคติ ความเชื่อ ความศรัทธา ที่เคยยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมาช้านาน ตั้งแต่โบราณกาลนั้น เริ่มคลี่คลายกลับกลายไปอย่างช้า ๆ

ความเปลี่ยนแปลง ของบริบททางสังคมปัจจุบัน ตลอดจนทั้งวัฒนธรรมตะวันตก ที่หลั่งไหลเข้ามาในสังคมไทย อีกทั้งเยาวชนคนรุ่นใหม่ละทิ้งรากเหง้าวัฒนธรรมอันดีงาม ที่บรรพบุรุษได้สั่งสมสืบทอดมาอย่างต่อเนื่อง ล้วนเป็นสิ่งสำคัญที่มีส่วนทำให้ละครชาตรี เกิดการหักเห สูญหายไปด้วยคนรุ่นใหม่ ไม่สนใจสื่อสารกับการแสดงศิลปะพื้นบ้านไทยประเภทนี้ ซึ่งจังหวัดอ่างทองเคยเป็นพื้นที่ที่มีความโดดเด่นในด้านศิลปะการแสดงละครชาตรี นอกเหนือจากจังหวัดเพชรบุรี จังหวัดจันทบุรี และจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ศิลปินผู้สืบสานศิลปะการแสดงละครชาตรี จึงต้องได้รับผลกระทบดังกล่าว อย่างไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ รูปแบบการแสดงที่เคยเป็นแบบแผนของละครชาตรีดั้งเดิม จึงค่อย ๆ ห่างหายไป พร้อม ๆ กับวิกฤตการณ์ดังกล่าว จึงเป็นสิ่งที่น่าศึกษาอย่างยิ่งถึง สภาพและวัฒนธรรมของละครชาตรี ในพื้นที่อ่างทอง เพื่อรวบรวมข้อมูล หลักฐานต่าง ๆ เกี่ยวกับละครชาตรีสืบไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาสภาพ ประวัติความเป็นมาของละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง
๒. เพื่อศึกษาพิธีกรรมการแสดงละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง
๓. เพื่อศึกษารูปแบบการแสดงละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง ละครชาตรีในจังหวัดอ่างทอง ดำเนินการวิจัย โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative - Research) ซึ่งผู้วิจัย จะดำเนินการศึกษาข้อมูล ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๕๐ - พ.ศ. ๒๕๕๑ มีขั้นตอนในการศึกษาวิจัย ได้แบ่งเป็น ๓ ขั้นตอน คือ การเก็บข้อมูล (Data-Collection) การวิเคราะห์ข้อมูล (Data - Analysis) และการนำเสนอผลการวิจัย มีวิธีดำเนินการวิจัย ตามลำดับดังต่อไปนี้

๑. การเก็บข้อมูล ดำเนินการเก็บข้อมูล ดังนี้

๑.๑ การศึกษาข้อมูลจากเอกสาร หลักฐาน (Documentary Data) ได้รวบรวมข้อมูลจากเอกสารและสิ่งพิมพ์ ได้แก่ เอกสาร วารสาร รายงานการสัมมนา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับละครชาตรี

๑.๒ การรวบรวมข้อมูลภาคสนาม (Field Data) ผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลจากภาคสนามโดยใช้วิธีการ ดังนี้

๑.๒.๑ การสัมภาษณ์ ผู้วิจัยใช้วิธีสัมภาษณ์ ๒ รูปแบบ คือ การสัมภาษณ์แบบเป็นทางการ (Formal Interview) และการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Informal Interview) โดยสัมภาษณ์ บุคคลที่เกี่ยวข้องกับละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง ได้แก่ หัวหน้าคณะละคร ผู้แสดงละครชาตรี ผู้ชม เจ้าภาพหรือผู้จัดหาละคร และผู้เกี่ยวข้องกับการแสดงละครชาตรีทั่วไป

๑.๒.๒ การบันทึกภาพเกี่ยวกับการดำเนินงานวิจัย ผู้วิจัย ใช้วิธีการบันทึกเป็นภาพถ่าย เช่น ผู้แสดง การแต่งกายของผู้แสดง บันทึกวีดิทัศน์ วิธีการแสดง การรำ เป็นต้น

๑.๒.๓ การบันทึกเสียงเพลง ผู้วิจัยใช้วิธีการบันทึกเสียงดนตรี ที่ใช้ประกอบการแสดงละครชาตรี

๒. การวิเคราะห์ข้อมูล

๒.๑ นำข้อมูลที่ได้จากเอกสาร การสัมภาษณ์ แถบบันทึกเสียง ภาพถ่าย และอื่น ๆ จากภาคสนาม มาจำแนกประเด็นตามวัตถุประสงค์

๒.๒ ตรวจสอบความครบถ้วนของข้อมูล

๒.๓ วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้การพรรณนาวิเคราะห์ รายละเอียด ดังนี้

๒.๓.๑ สภาพ และประวัติความเป็นมาของละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง ดังนี้

๒.๓.๑.๑ สภาพทั่วไปของละครชาตรี

๒.๓.๑.๒ ประวัติความเป็นมาของละครชาตรี

๒.๓.๑.๓ การประกอบอาชีพละครชาตรี

๒.๓.๒ พิธีกรรมในการแสดงละครชาตรี ได้แก่ พิธีกรรมก่อนการแสดง พิธีกรรมก่อนพักการแสดง พิธีกรรมหลังเลิกการแสดง ตลอดจนพิธีกรรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

๒.๓.๓ รูปแบบการแสดงของละครชาตรีในจังหวัดอ่างทอง ดังนี้

๒.๓.๓.๑ วิธีการแสดงละคร ได้แก่ ขั้นตอนการแสดงละครชาตรี ประกอบด้วย การเปิดเรื่อง การดำเนินเรื่อง การปิดเรื่อง ลักษณะการแสดง และโอกาสที่แสดง

๒.๓.๓.๒ องค์ประกอบการแสดงละคร ได้แก่ การรำ เรื่องและบทละคร ผู้แสดง เวทีการแสดง ดนตรีประกอบ เพลงประกอบ การแต่งกาย

๓. การเสนอผลการวิจัย ได้นำเสนอการศึกษาวิจัยแบ่งออกเป็น ๖ บท คือ บทที่ ๑ บทนำ บทที่ ๒ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง บทที่ ๓ สภาพและประวัติความเป็นมาของละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง บทที่ ๔ พิธีกรรมการแสดงละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง บทที่ ๕ การแสดงละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง และบทที่ ๖ สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

ขอบเขตการวิจัย

การวิจัย เรื่อง ละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง กำหนดขอบเขต ดังนี้

๑. ประชากรที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ คณะละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง

๒. สภาพละครชาตรี ที่ศึกษาวิจัย กำหนดขอบเขตดังนี้

๒.๑ ประวัติความเป็นมาของละครชาตรี

๒.๒ จำนวนผู้แสดง

๒.๓ การประกอบอาชีพละครชาตรี

๒.๓ การสืบทอด

๓. รูปแบบละครชาตรี กำหนดขอบเขต ดังนี้

๓.๑ ขั้นตอนการแสดง

๓.๒ องค์ประกอบการแสดง ได้แก่ การรำ เรื่องและบทละคร เวทีการแสดง ดนตรีประกอบ เพลงและการขับร้อง การแต่งกาย เป็นต้น

นิยามศัพท์เฉพาะ

กำนล หมายถึง เครื่องบูชาครูของละครชาตรี และปีพาทย์ประกอบการแสดง ได้แก่ ดอกไม้ รูป เทียน เหล้า บุหรี่ และ เงิน ๑๒ บาท

ตัวตลก หมายถึง ผู้ที่ทำหน้าที่สร้างความขบขันให้เกิดแก่คนดู โดยเล่นตลกในเนื้อเรื่อง และนอกเรื่อง นอกจากจะสร้างความตลกขบขันแล้ว ตัวตลกยังมีหน้าที่อื่น ๆ อีกหลายอย่าง เช่น ยกเตียง กลางกลด (ถือร่ม) ถือศรแผลง บางทีก็รับบทเป็นตัวสัตว์ต่าง ๆ เช่น ม้า นก หรือแล้วแต่ว่า บทจะให้เป็นตัวอะไร หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ตัวเบ็ดเตล็ด

ตัวนาง หมายถึง ตัวละครที่แสดงเป็นผู้หญิงตามท้องเรื่อง (ผู้หญิงหรือผู้ชายก็ได้) ใช้ทำรำและมีบุคลิกภาพเป็นผู้หญิง

ตัวนายโรง หมายถึง ผู้แสดงละครที่เป็นตัวพระ ที่มีความสามารถในการร้องและรำ ซึ่งมีเครื่องแต่งกายและยอดหรือชฎาเป็นของตนเอง

ตัวพระ หมายถึง ตัวละครที่แสดงเป็นผู้ชายตามท้องเรื่อง (ผู้หญิงหรือผู้ชายก็ได้) ใช้ทำรำและมีบุคลิกภาพเป็นผู้ชาย

ตัวยืนเครื่อง หมายถึง ผู้แสดงละครเป็นตัวพระ แต่งกายด้วยเครื่องละครรำ ในอดีตโรงหนึ่ง ๆ จะมีเพียงตัวเดียว จึงเรียกว่า “ตัวยืนเครื่อง” การแต่งกายยืนเครื่อง เป็นการแต่งกายของละครรำไทย คือ ละครชาตรี ละครนอก ละครใน ส่วนประกอบของเครื่องแต่งกาย ที่เรียกว่า “ยืนเครื่อง” จะเลียนแบบเครื่องทรงของพระมหากษัตริย์ การแต่งยืนเครื่องจะแยกออกเป็นยืนเครื่องพระ และการแต่งยืนเครื่องนาง

เพลงร้อง หมายถึง เพลงไทยประเภทเพลง ๒ ชั้น และเพลงไทยประเภทชั้นเดียว ที่ผู้แสดงละครชาตรีนำมาใช้ร้อง เพื่อดำเนินเรื่องตามบทละครแต่ละเรื่อง

เพลงหน้าพาทย์ หมายถึง เพลงที่ใช้ประกอบกิริยาอาการ ของผู้แสดงละครชาตรี ในลักษณะต่าง ๆ เช่น ร้องให้ กิน ดีใจ การเดินทางไปในระยะทางไกล หรือไกล เป็นต้น ทั้งนี้ยังหมายรวมถึง เพลงประกอบในพิธีไหว้ครูละครชาตรี ที่ใช้แสดงประกอบกิริยาอาการเสด็จมาของครู และประกอบพิธีกิริยาอาการต่าง ๆ เมื่อครูเสด็จมาถึงพิธี เช่น นั่งกิน เช่นเหล้า เป็นต้น

ร้องเชิญครู หมายถึง ร้องเชิญครู เป็นการร้องเพื่อแสดงความเคารพครู และอันเชิญครูมาคุ้มครองในระหว่างการแสดง

ร้องเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หมายถึง การร้องเชิญครู เชิญเทพผู้ศักดิ์สิทธิ์ หรือเชิญพระผู้ศักดิ์สิทธิ์ ให้มารับเครื่องสังเวท และชมการแสดงละคร ตามที่เจ้าภาพได้บ่นไว้

รำชัตเบิกโรง หมายถึง การรำเบิกโรง โดยนายโรง ถือได้ว่าเป็นการรำเพื่อป้องกัน ขจัดปัดเป่า เสนียดจัญไร ในบริเวณพื้นที่เวทีการแสดง

รำถวายมือ หมายถึง การรำเพื่อบูชาสิ่งศักดิ์ เพลงที่ใช้ในการรำ ใช้เพลงช้าและเพลงเร็ว เมื่อรำจบเพลงช้าและเพลงเร็ว ๑ ครั้ง เรียกว่ารำจบ ๑ ยก ผู้รำแต่งกายยืนเครื่องพระ นาง อย่างละเท่า ๆ กัน ตั้งแต่ ๒ คู่ ๓ คู่ ๔ คู่ หรือบางครั้งรำ ๙ คน ซึ่งเรียกว่า ชุดใหญ่ ทั้งนี้แล้วแต่เจ้าภาพต้องการ

ละครชาตรี หมายถึง การแสดงละครในแบบชาตรี หรือการแสดงละคร ที่ยึดแนวชาตรีอยู่บ้าง คือ มีการร้องประกาศหน้าบท รำถวายมือ ร้องเชิญครู ดำเนินเรื่องด้วยการร้องรำชาตรี โดยใช้ปีพาทย์ชาตรีบรรเลงประกอบ

ศาลเพียงตา หมายถึง สิ่งปลูกสร้างขึ้นเป็นที่ประทับ และวางเครื่องสังเวทสำหรับเทพเจ้า หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. ข้อมูลและข้อเท็จจริงต่างๆ เกี่ยวกับวัฒนธรรมละครชาตรี ในปัจจุบัน ซึ่งเป็นทรัพย์สินทางวัฒนธรรมของภูมิปัญญาไทยที่ได้พัฒนา สืบสม สืบทอดมาหลายชั่วอายุคน จะเป็นแนวคิดใหม่สำหรับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับด้านศิลปวัฒนธรรม ได้นำไปใช้ในการพัฒนา ส่งเสริม และเผยแพร่ศิลปะการแสดงละครชาตรีให้แพร่หลาย

๒. วงการนาฏศิลป์ไทย มีข้อมูลและความรู้ทางวิชาการในเรื่อง ละครชาตรี ในรูปแบบ ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน ของจังหวัดอ่างทอง

๓. ทำให้เกิดแนวคิด แนวทางในการอนุรักษ์ การแสดงละครชาตรีที่เป็นมรดกของชาติ

บทที่ ๒

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง ละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับละครชาตรี ดังนี้

๑. ละครไทย

๑.๑ ความหมายของละคร

๑.๒ ประวัติความเป็นมาของละครไทย

๑.๓ ประเภทของละครไทย

๒. ละครชาตรี

๒.๑ ลักษณะละครชาตรี

๒.๒ ประวัติความเป็นมาของละครชาตรีในสังคมไทย

๒.๓ วัฒนธรรมการแสดงละครชาตรี

๓. งานวิจัยเกี่ยวกับละครชาตรี

ละครไทย

การละครของไทย มีความหมายกว้างขวางมาก ครอบคลุมถึง ศิลปะการแสดงทุกชนิดที่ใช้คน หรือตัวแทนของคน กระทำบทบาทต่อกันเป็นเรื่องราว ได้แก่ โขน ละคร หนัง หุ่น เป็นต้น มหรสพต่าง ๆ เหล่านี้ มีบทบาทต่อชีวิตคนไทย ในสมัยก่อนเป็นอย่างมาก

๑. ความหมายของละคร

ละคร หมายถึง การเล่นจำพวกหนึ่ง ปกติตัวแสดงแต่งเครื่อง มีบอกรบทลำนำดั่ง ๆ มีทำรำและมีทำเพลง มักแสดงเป็นเรื่องราว (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๓๘ : ๗๒๓)

ละคร หมายถึง การแสดงรำที่เป็นเรื่องเป็นราว ดำเนินเรื่องไปโดยลำดับ มีตัวเอกของเรื่อง ฝ่ายชายเรียกว่า ตัวพระ เพราะสมัยโบราณ แสดงเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ เป็นเรื่องของกษัตริย์ มีชื่อว่าพระต่าง ๆ เช่น พระอนิรุทธิ์ พระไชยเชษฐา พระอภัยมณี ฝ่ายหญิงเรียกว่า ตัวนาง เพราะในเรื่องที่แสดงมักชื่อว่า นางต่าง ๆ เช่น นางสีดา นางบุษบา นางทิพเกสร และตัวประกอบอื่น ๆ (มนตรี ตราโมท, ๒๕๓๗ : ๑๒๑)

ละคร หมายถึง การแสดงของศิลปการรำร่า ท่วงท่า ลีลาที่เอื้อนย่าง การเจรจาหรือการร้องรำ มีบทกลอนต่าง ๆ เป็นเรื่องราวที่น่าสนใจตามลักษณะของไทย (ธนพันธุ์ เมธาพิทักษ์, ๒๕๓๗ : ๘๐)

ละคร นับว่าเป็นการแสดงทางด้านนาฏศิลป์ของไทยชนิดหนึ่ง ที่พัฒนามาจากการเล่น ร้องรำทำเพลงของไทย ที่ผูกเป็นเรื่องราว มีเหตุการณ์เกี่ยวโยงเป็นตอนๆ ลักษณะการแสดง ประกอบด้วย บทร้อง การรำ บทเจรจา และนาฏศิลป์ในด้านอื่นๆ ใช้ดนตรีประกอบการแสดง

๒. ประวัติความเป็นมาของละครไทย

นาฏศิลป์ เป็นศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับศิลปะ การฟ้อนรำ ไม่มีหลักฐานแน่ชัดถึงกำเนิดและ วัฒนาการว่าเป็นมาอย่างไร ส่วนใหญ่ นักวิชาการได้สันนิษฐานจากหลักฐานประวัติศาสตร์ไว้ รวมทั้งด้านละครไทยมีประวัติความเป็นมา สรุปได้ ดังนี้

สมัยสุโขทัย มีความสงบ มีความสุข มีความสนุกสนาน และมีนาฏศิลป์ที่ได้เจริญขึ้น มีคำเรียกเฉพาะคือ ระบำ (รำ) เต้น แม้จะไม่มีคำอธิบายถึง รูปแบบของนาฏศิลป์เหล่านี้ แต่มีความสำคัญในสังคมสุโขทัย ปรากฏในในศิลาจารึก หลักที่ ๘ สมัยพระมหาธรรมราชา (ลิไท) ซึ่งได้กล่าวถึง มหรสพสมโภชในงานเทศกาลไหว้พระพุทธรูปบาทบนเขา สุมณภูม พ.ศ. ๑๙๐๓ ความว่า

“มีระบำ () เต้นเล่นทุกฉัน... ด้วยเสียงอันสาธุการบูชา อีกด้วยดุริยพาทย์ พิณ ข้อง กลอง เสียงดั่งสีพอนดินจ๊กหล่มอันใส...”

(กรมศิลปากร, ๒๕๑๕ : ๒๘)

สุรพล วิรุฬห์รักษ์ (๒๕๔๗ : ๑๗) กล่าวว่า ชนิด อยู่โพธิ์ ได้สันนิษฐานว่า คำในวงเล็บ () ที่ชำระดูไปนั้น เป็นคำคล้องจองกันคือ รำ นับได้ว่าเป็นหลักฐานสำคัญ ที่เกี่ยวข้องกับการแสดงด้าน นาฏศิลป์ไทยสมัยอยุธยาตอนต้น คำว่า ละคร มีความชัดเจนยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. ๑๙๙๑-๒๐๓๑) ดังมีศักดิ์นาของพนักงานหนึ่ง พนักงานเป่าพาทย์ พนักงานไม้ต่ำสูงและพนักงาน มีหน้าที่ด้านละคร ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑ มีรายละเอียด ดังนี้

ไม้ต่ำสูง... ขุนทหารวิเศษเห็น... หมิ่นเห็น

เวหาเหาะ นาคล ๒๐๐

หมิ่นเสนาะภูบาล เจ้ากรมขวา นาคล ๔๐๐

หมิ่นโวหารพิรมย เจ้ากรมซ้าย นาคล ๔๐๐

นายโรง นา ๒๐๐

ยืนเครื่องรอง นาคล ๑๐๐

นางเอก นาคล ๑๐๐

ยืนเครื่องเลว นาคล ๘๐

นางเลว นาคล ๘๐

จำอวด นา ๕๐

(กรมศิลปากร, ๒๕๓๔ : ๑๑๓)

สมัยกรุงธนบุรี ความเจริญรุ่งเรืองด้านนาฏศิลป์มีมาก มีการแสดงละครนอก ละครผู้ชาย ละครใน ละครผู้หญิง การแสดงเหล่านี้เกี่ยวข้องกับพระราชพิธีต่าง ๆ เช่น งานพระบรมศพ งานพระศพ รวมทั้งงานสมโภชสำคัญอื่น ๆ ซึ่งมีทั้งนอกกรุงและในกรุง และจากการที่พระเจ้ากรุงธนบุรี ยกทัพไปปราบเมืองนครศรีธรรมราช ปี พ.ศ. ๒๓๑๒ นั้น เกิดประโยชน์ให้กับวงการนาฏศิลป์ไทย เป็นอันมาก เพราะในขณะที่ละครผู้หญิงของหลวงมีน้อยลง ได้ละครชาตรีแบบอย่างทางใต้ จากเมืองนครศรีธรรมราชมาด้วย ส่งผลให้ละครผู้หญิงของหลวง จึงมีความประณีตตามรสนิยมของราชสำนัก ยิ่งขึ้น ส่งผลทำให้ละครนอกวงมีความหุ่หุ่หวางดงามตามไปด้วย และเรียกชื่อใหม่ว่า ละครนอก นอกจากนี้ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงรวบรวมและชำระบทละครนอก ที่ชำระสูญหายไป เมื่อครั้งเสียกรุง ขึ้นใหม่ คือ การะเกด คาวิ ไชยทัต พิกุลทอง พิมพ์สวรรค์ มโนห์รา พิณสุริยวงศ์ โมงป่า มณีพิชัย สังข์ทอง สังข์ศิลป์ชัย สุวรรณศิลป์ สุวรรณหงส์ โสวัต ไกรทอง ไชยเชษฐ์ พระรถ ศิลป์สุริยวงศ์ รวมทั้งทรงพระราชนิพนธ์บทละครสำหรับการแสดงละครหลวง คือ รามเกียรติ์ ตอนหนุมาน เข้าห้องนางวานริน วิรุฬจำบังล้ม ท้าวมาลีราชว่าความ ทศกัณฐ์ตั้งพิธี เผารูปเทวดา พุงหอกกบิลพัสดุ์ หนุมานผูกผมหศกัณฐ์กับนางมณโฑ ปล่อยม้าอุปการและบุตรลพ

สมัยรัตนโกสินทร์ ศิลปะการละคร พ็อนรำ เจริญรุ่งเรืองมาก ในรัชกาลที่ ๒ ทรงสร้าง ละครนอกแบบหลวงขึ้น สมัยรัชกาลที่ ๓ เกิดละครกลาย และละครชาตรีกำปั่น เป็นต้น ในสมัย รัชกาลที่ ๔ เกิดละครแบบใหม่ ๆ เช่น ละครเสภา ละครชาตรี (โนรา) เลียนแบบละครนอก ละครชาตรีของหลวง ละครหน้าจอ และละครพันทาง สมัยรัชกาลที่ ๕ เกิดละครพูด ละครพูดสลบ้ำ ละครดึกดำบรรพ์ ละครร้อง และในสมัยรัชกาลที่ ๖ พระองค์ทรงโปรด ฯ ให้ตั้งกรมมหรสพขึ้น ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๗ ได้มีการโอนศิลปนาฏกรรมศิลปากร ตลอดรัชกาลที่ ๑ ถึง รัชกาลที่ ๗ มีพัฒนาการทางด้านนาฏศิลป์การละครอย่างมากมาย (สุรพล วิรุฬห์รักษ์, ๒๕๔๗ : ๓๕๙-๓๗๖)

ประวัติความเป็นมาของละครไทย เริ่มชัดเจนขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ในรัชสมัย สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และพัฒนาการมาโดยลำดับ ส่วนละครชาตรีนั้นมีประวัติความเป็นมา ชัดเจน ในสมัยกรุงธนบุรี และสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

๓. ประเภทของละครไทย

ละครไทย สามารถแบ่งแบ่งออกได้เป็น ๓ ลักษณะใหญ่ ๆ คือ ละครรำ ละครร้อง และ ละครพูด

ละครรำ เป็นละครที่ใช้ศิลปะในการร่ายรำดำเนินเรื่อง และมีการขับร้องและเจรจา เป็น กลอนบทละคร ซึ่งละครรำแบบฉบับดั้งเดิมของไทยนั้น ได้พัฒนาเป็นละครรำ ๒ ประเภท คือ

๒.๑ ละครรำแบบดั้งเดิม ประกอบไปด้วย

๒.๑.๑ ละครโนรา หรือ ชาวภาคกลางเรียกว่า ละครชาตรี (มนตรี ตราโมท : ๒๕๓๗ : ๑๒๑) ละครชาตรี เป็นละครที่เก่าแก่ที่สุด เป็นละครชนิดแรกๆ ที่ไทยเริ่มมีการแสดงเป็น เรื่อง มีการร่ายรำตามบทร้องที่มีเนื้อเรื่อง ระยะเวลาที่มีผู้แสดงเป็นชายล้วน มีตัวละครเพียง ๓ คน คือ นายโรง (พระเอก) นางและตัวตลก หรือจำอวด ซึ่งแสดงเป็นตัวประกอบทุกอย่าง เช่น ฤาษี พราน ม้า หรือสัตว์ต่าง ๆ ตามท้องเรื่อง

การแต่งกายทุกคนไม่สวมเสื้อ ตัวยืนเครื่องแต่งอาภรณ์กับตัวเปล่า ปัจจุบันมี ผู้หญิงแสดงร่วมด้วย และจำนวนผู้แสดงมีเพิ่มมากขึ้นไม่จำกัด การแต่งกายมีการสวมเสื้อ ประดับ ด้วยลูกปัดจำนวนมาก

เรื่องที่แสดง นิยมแสดงเรื่อง มโนห์รา และรถเสน

เครื่องดนตรี เป็นเครื่องเบา เหมาะที่จะขนย้ายเร่ร่อนไปแสดงที่ต่าง ๆ ประกอบด้วย ปี่ใน ทับ ๒ ลูก ช้องคู่ ฉิ่ง และกรับ ปัจจุบันใช้ดนตรีอย่างละครนอก

เพลงร้อง ผู้แสดงเป็นผู้ด้นกลอนและร้องเอง ร้องเป็นทำนองเพลงร้าย เพลงร้อง มักมีคำว่า ซาตรี อยู่ด้วย เช่น ร่ายซาตรี ร่ายซาตรีกรับ ร่ายซาตรี ๒ ร่ายซาตรี ๓ ซาตรีตะลุง

โรงสำหรับแสดง ปลูกอย่างง่าย ๆ มีเสา ๔ ต้นเป็น ๔ มุม และเสากลางสำหรับ ผูกของใส่เครื่องอุปกรณ์การแสดง เช่น ธง อาวุธ เรียกว่า ซองคลี ปัจจุบันใช้โรงอย่างละครนอก

การแสดงเริ่มด้วยการไหว้ครู รำซัด แล้วจึงจับเรื่อง ผู้แสดงร้องเองบ้าง มีต้นเสียง ร้องให้บ้าง นักดนตรีร้องเป็นลูกคู่ด้วย (www.banramthai.com/htm/lakhon1.html, ๒๕๕๐)

๒.๑.๒ ละครนอก เป็นละครที่มีมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา แต่เดิมคงมาจากการละเล่นพื้นเมือง และร้องแกกัน ต่อมาภายหลังจับเป็นเรื่องเป็นตอน และดัดแปลงวิวัฒนาการมาจากละครชาตรี โดยปรับปรุงวิธีการแสดงต่าง ๆ ตลอดจนเพลงร้อง และดนตรีประกอบให้แปลก ออกไป

การแสดง มีความมุ่งหมายตามเรื่องที่แสดง มากกว่าความปราณีตในการรำรำ โดยดำเนินเรื่องอย่างรวดเร็ว ตลกขบขัน ไม่พิถีพิถันในเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณี มักใช้ถ้อยคำ “ตลาด” เป็นละครที่ชาวบ้านเรียกว่า “ละครตลาด”

ผู้แสดงในอดีตใช้ผู้ชายแสดงล้วน โดยผู้แสดงจะต้องมีความคล่องแคล่ว ในการรำ และร้อง มีความสามารถหาคำพูดมาใช้ในการแสดงได้อย่างทันท่วงทีกับเหตุการณ์ เพราะในขณะ แสดงต้องเจรจาเอง

การแต่งกาย เดิมแต่งตัวอย่างธรรมดาสามัญ ให้รัดกุมเพื่อแสดงบทบาทได้ สะดวก ตัวแสดงบทตัวนาง นำผ้าขาวม้ามาห่มสไบเฉียง ให้ผู้ชมทราบว่าเป็นนักแสดงคนนั้นกำลังแสดง เป็นตัวนาง ถ้าแสดงบทตัวยักษ์จะเขียนหน้าหรือใส่หน้ากาก ต่อมามีการแต่งกายให้ดูงดงามขึ้น โดยเลียนแบบจากละครใน ที่เรียกว่า แต่งยืนเครื่อง

เรื่องที่แสดง สามารถแสดงได้ทุกเรื่อง ยกเว้น ๓ เรื่อง คือ อิเหนา อุณรุท และ รามเกียรติ์ ในสมัยโบราณมีบทละครนอกอยู่จำนวนมาก ปรากฏหลักฐาน ๑๔ เรื่อง คือ การเกิด คาวี ไชยทัต พิกุลทอง พิมพ์สวรรค์ พิณสุริยวงศ์ มโนห์รา โม่งป่า มณีพิชัย สังข์ทอง สังข์ศิลป์ชัย สุวรรณศิลป์ สุวรรณหงส์ และโสวัต ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ มีบทพระราชนิพนธ์ละครนอกใน รัชกาลที่ ๒ อีก จำนวน ๖ เรื่อง คือ สังข์ทอง ไชยเชษฐ ไกรทอง มณีพิชัย คาวี และสังข์ศิลป์ชัย

ดนตรี ใช้วงปี่พาทย์เครื่องห้าบรรเลงประกอบ ก่อนการแสดงปี่พาทย์บรรเลง เพลงโหมโรงเย็น หรือที่เรียกว่า โหมโรงมหรสพ

เพลงร้อง มักเป็นเพลงชั้นเดียว หรือเพลง ๒ ชั้น ที่มีจังหวะรวดเร็ว มีคำว่า “นอก” ติดกับชื่อเพลง เช่น เพลงซำป๋นอก เพลงโอโลมนอก เพลงปิ่นตลิ่งนอก เพลงซิ่นพลับพลานอก เป็นต้น มีต้นเสียงและลูกคู่ บางทีตัวละครจะร้องเอง โดยมีลูกคู่รับทวน

สถานที่แสดง เป็นโรงละครรูปสี่เหลี่ยมดูได้ ๓ ด้าน กั้นฉากผืนเดียว ไม่ต้องเปลี่ยนไปตามท้องเรื่อง มีประตูเข้าออก ๒ ทาง หน้าฉากตรงกลางตั้งเตียงสำหรับตัวละครนั่ง ด้านหลังฉากเป็นส่วนสำหรับตัวละครพักหรือแต่งตัว

๒.๑.๓ ละครใน เป็นละครที่แสดงในวัง ให้นำวิธีการเล่นเดินเรื่อง อย่างละครนอก มาให้เหล่านางระบำในพระราชฐานแสดง โดยใช้บทที่เคยแสดงโขนคือ เรื่องรามเกียรติ์ อิเหนา และอุณรุฑ แสดงโดยนางในราชสำนัก จึงเรียกว่าละครนางใน หรือละครข้างใน ต่อมาเรียกสั้น ๆ ว่า ละครใน มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา

เรื่องที่แสดง เฉพาะ ๓ เรื่อง คือ รามเกียรติ์ อิเหนา และอุณรุฑ

ผู้แสดง เป็นผู้หญิงล้วน

ดนตรี ใช้วงปี่พาทย์เหมือนละครนอก ใช้ท่วงใน ซึ่งมีระดับเสียงเหมาะสมกับผู้หญิง

เพลงร้อง มักเป็นเพลงที่มีลีลา ท่วงทำนองค่อนข้างช้า วิจิตรพิสดาร ตัวละครไม่ร้องเอง มีต้นเสียงและลูกคู่ มักมีคำว่า “ใน” อยู่ท้ายเพลง เช่น เพลงซำป๋ใน เพลงโอโลมใน เพลงสามไม้ใน เป็นต้น

สถานที่แสดง แสดงในพระราชฐาน (www.wikipedia.org/wiki/ , ๒๕๕๐)

๒.๒ ละครที่ปรับปรุงขึ้นใหม่

๒.๒.๑ ละครพื้นทาง เป็นละครที่มีลักษณะผสมผสาน โดยการนำเอาเพลงร้อง ดนตรี ทำรำ ตลอดทั้งเนื้อเรื่อง และวิธีการแต่งกาย ตามชาติที่ตั้งอยู่ใกล้เคียงประเทศไทย เช่น พม่า ลาว มอญ เขมร ญวน จีน ที่ห่างไกล ได้แก่ ฝรั่งเศส ซึ่งหมายถึงชาติยุโรปทั้งหมด (ปรเมษฐ์ บุญยะชัย, ๒๕๓๗ : ๘๐) มาใช้ โดยมีลักษณะ ดังนี้

ดำเนินเรื่องด้วยการร้อง บางครั้งมีต้นเสียง และลูกคู่ร้องทั้งหมดอย่างละครนอก บางครั้งต้นเสียงร้องบรรยาย ส่วนที่เป็นคำพูดตัวละครร้องเอง

การแต่งกาย แต่งแบบพื้นทาง คือ มีลักษณะผสม แต่งตามเชื้อชาติ และธรรมเนียมของชาติต่าง ๆ ตามท้องเรื่อง

เรื่องที่แสดง นิยมเล่นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับต่างชาติ เช่น พระอภัยมณี ขุนช้างขุนแผน พระลอ ราชาริธา ทำรำ เพลงร้อง ดนตรี จึงมีลีลาของภาษาต่าง ๆ ตามท้องเรื่อง

การขับร้องและบรรเลง ใช้วงปี่พาทย์ไม้นวม เพลงร้องและบรรเลงมักเป็นเพลงภาษา และมีเครื่องภาษาเข้าประสม เช่น กลองจีน ปี่มอญ เปิงมาง เป็นต้น

สถานที่แสดง แสดงในโรง บนเวที มีการเปลี่ยนฉากตามท้องเรื่องเช่นเดียวกับละครดึกดำบรรพ์

๒.๒.๒ ละครดึกดำบรรพ์ เป็นละครที่นำแบบอย่าง การแสดงโอเปร่า มาใช้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เป็นผู้ทรงปรับปรุงขึ้น เพื่อให้ละครของเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว.หลาน กุญชร) แสดง ละครดึกดำบรรพ์ มีลักษณะ ดังนี้

ผู้แสดง เป็นผู้ร้องในบทของตนเอง เพราะบทร้องเป็นบทบอกชื่อของตัวละคร ไม่มีบทบอกชื่อ บอกกิริยา หรือบอกอารมณ์ของตัวละคร โดยตัวละครพูดเป็นเพลง

ทำรำ ใช้ทำรำตามแบบแผน แต่ตัดทอน เพิ่มเติม และดัดแปลงให้เหมาะสม กับเพลงร้องและเพลงดนตรี

วงปี่พาทย์ปรับปรุงขึ้นเป็นพิเศษ ใช้เครื่องดนตรีที่มีเสียงทุ้มนุ่มนวล ไม่มีเครื่อง ดนตรีเสียงสูงและดัง คือ ไม่มีกลองทัด ปี่ใน ข้องวงเล็กและระนาดเอกเหล็ก ส่วนระนาดเอกตีด้วย ไม้ฉวม นอกจากนี้ยังมีกลองตะโพน ตีแทนกลองทัด ข้องหุ่ย ๗ ลูก ตีห่างอย่างเบสของดนตรีฝรั่ง

เพลงร้องและบรรเลงใช้เพลงไทยของเก่าแต่แก้ไข ปรับเปลี่ยน ให้สั้นยาวเหมาะ กับการแสดง รวมทั้งมีการแต่งเพลงเพิ่มเติมขึ้นใหม่ด้วย

สถานที่แสดง แสดงในโรง บนเวที มีการเปลี่ยนฉากตามท้องเรื่อง ละครไทย

ละครไทย แบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ ละครแบบดั้งเดิม ได้แก่ ละครชาตรี ละครนอก และละครใน และละครที่ปรับปรุงขึ้นใหม่ คือ ละครพันทางและละครดึกดำบรรพ์ ซึ่งละคร ทั้ง ๒ ประเภท ต่างมีพัฒนาการรูปแบบการแสดง ที่สัมพันธ์เชื่อมโยงกัน มาโดยลำดับ

ละครชาตรี

๑. ลักษณะละครชาตรี

ละครชาตรี เป็นละครราชชนิดหนึ่ง สันนิษฐานได้ว่า เป็นละครเก่าแก่ที่สุดของประเทศไทย มีผู้ให้ความเห็น เกี่ยวกับลักษณะของละครชาตรีไว้ ดังนี้

ชาตรี หมายถึง ผู้ที่มีศิลปะ วิชาอาคม หรือฝีมือลายมือในการต่อสู้ (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๖ : ๓๕๙)

ละครชาตรี หมายถึง ละครต้นแบบของละครรำ เล่นกันเป็นพื้นบ้านทั่วไป มีตัวละครน้อย เดิมเป็นชายล้วน ตัวละครที่ไม่สำคัญมักไม่แต่งยืนเครื่อง กระบวนกรำไม่สูงงดงามประณีตนัก (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๖ : ๙๙๖)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (๒๕๐๕ : ๑๓๓) ทรงอธิบาย เกี่ยวกับละครชาตรีไว้ว่า ชื่อเรียกว่า “ละครชาตรี” นั้น ไม่ปรากฏทางเมืองพัทลุง นครศรีธรรมราช คงจะเป็นชื่อเรียกกันขึ้นใน กรุงเทพมหานคร เพราะเหตุใดจึงเรียกเช่นนั้น ได้แต่สันนิษฐานประกอบ ศัพท์ “ชาตรี” ว่า เป็นชายชาตรี ตามรูปศัพท์ ดูเหมือนว่าจะแปลว่า ผู้เกิดในตระกูลดี ซึ่งเข้าใจกัน เป็นสามัญว่า เป็นพวกที่รู้เล่ห์กลต่าง ๆ ตามได้ยिनกล่าวกันมาว่า พวกละครชาตรีเป็นเช่นนั้น

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ (๒๕๐๖ : ๒๓๗) ประทานความเห็นเกี่ยวกับ ละครชาตรีไว้ว่า ชื่อที่เรียก “ละครชาตรี” ตั้งขึ้นในกรุงเทพมหานคร พวกโนรา นอกจากเล่นเรื่องแล้ว ก็มักเล่นแสดงวิชาด้วย มีการลุยไฟ เป็นต้น เราจึงตื่นตื่น เรียกชื่อละครนั้นว่า “ละครชาตรี” หมายความว่า ละครมีเวทมนตร์อย่างเดียวกับคำ “คงกระพันชาตรี” นั้นเอง

วิมลศรี อุปรมัย (๒๕๒๔ : ๑๒๔) กล่าวว่า ละครชาตรี เป็นแบบอย่างของละครดั้งเดิมของไทย เป็นละครที่เก่าแก่ที่สุด ซึ่งละครแบบอื่นนำมาแก้ไขดัดแปลง ขยายการแสดงให้เป็นละครแบบอื่น ๆ

นอกจากนี้ สมถวิล วิเศษสมบัติ (๒๕๒๕ : ๒๔) ได้อธิบายว่า ละครชาตรี เป็นละครรำชนิดแรกที่จัดว่าเป็นละครรำที่เก่าแก่ แบบดั้งเดิม ยังไม่ประณีต มีกำเนิดนับพันปี ปัจจุบันยังเล่นอยู่ในแถบภาคกลาง

ชนิด อยู่โพธิ์ (๒๕๓๑ : ๒๔) กล่าวถึง ละครชาตรีว่า ละครแบบนี้ คงปรับปรุงมาจากการละเล่นพื้นเมืองที่เรียกว่า “โนรา” ซึ่งบางครั้งเรียกรวมกันว่า “โนราชาตรี” และคำว่า “ชาตรี” เป็นชื่อละครแบบนี้ยังหาความหมายไม่ได้ ว่าเหมาะสมจะหมายความว่าอย่างไร แต่วิธีการบางอย่างของละครชาตรีที่มีผู้แสดงหลัก ๓ คน คือ ผู้แสดงเป็นผู้ชาย หมายถึง นายโรง หรือยืนเครื่อง ๑ ผู้แสดงบทผู้หญิงหรือนาง ๑ และตัวตลก หรือตัวแสดงเบ็ดเตล็ด ๑ ละครประเภทนี้ เทียวเร่ร่อนไปตามหัวเมืองต่าง ๆ เป็นอย่างละครชาตรี เหมือนของละครของอินเดียที่เรียกว่า “ยาตรา” ตามความหมายของคำว่า “ยาตรา” หมายถึง เดิน หรือ เคลื่อนย้าย ซึ่งละครโนราชาตรี อาจปรับปรุงมาตามแบบละครยาตราของอินเดียก็ได้

มนตรี ตราโมท (๒๕๓๗ : ๑๒๑) กล่าวว่า ละครชาตรี หรือละครโนรา เป็นละครที่เก่าแก่ที่สุด เป็นละครของชาวภาคใต้ ในสมัยโบราณผู้แสดงมีเพียง ๓ คน เป็นผู้ชายล้วน แต่งตัวงามพิเศษอยู่แต่ตัวเอก ซึ่งเป็นตัวพระ เรียกว่า ตัวยืนเครื่อง เพียงคนเดียว ตัวนางใช้ผ้าขาวม้าห่มโดยวิธีต่าง ๆ เช่น สไบเฉียง คาดอก และตะเบ็งมาน ตามฐานะ อีกคนหนึ่งเป็นตัวตลก ต้องแสดงเป็นตัวประกอบทุก ๆ อย่าง เช่น ฤๅษี พราน ม้า หรือสัตว์ต่าง ๆ ตามท้องเรื่อง ทุกคนไม่สวมเสื้อ ตัวยืนเครื่องแต่งอาการกับตัวเปล่า เป็นละครที่มุ่งหมายตลกขบขัน และการดำเนินเรื่องรวดเร็ว

ละครชาตรี หมายถึง ละครที่ปรับปรุงมาจากการละเล่น “โนรา” ที่มีการเล่นแสดงวิชาต่าง ๆ คนทั่วไป จึงมีความเชื่อว่า เป็นผู้มีคาถาอาคม คงกระพันชาตรี สามารถติดต่อเทพเจ้าได้ มีผู้แสดงหลักจำนวน ๓ คน คือ นายโรงหรือยืนเครื่อง ๑ คน ตัวนาง ๑ คน และตัวตลกหรือตัวแสดงเบ็ดเตล็ด ๑ คน

๒. ประวัติความเป็นมาของละครชาตรี

สุรพล วรพหฺรภักษ์ (๒๕๔๗ : ๓๖-๓๗) ได้อธิบายเกี่ยวกับละครชาตรีว่า ในปี พ.ศ. ๒๓๑๒ พระเจ้ากรุงธนบุรี ยกทัพไปปราบเมืองนครศรีธรรมราช เจ้าพระยานครพาลีพรพล และละครผู้หญิงหนีไปพึ่งเจ้าเมืองจะนะ แต่ถูกจับได้ และนำตัวมาถวายแก่พระเจ้ากรุงธนบุรี ดั่งที่กรมหลวงนรินทรเทวีทรงเล่าว่า

“ณจุดนี้ไปโปรดปล่อยคนโทษในคุกสิ้น หมายถึงโทษเจ้าฟ้าน้อยแล้วเสด็จไป
ตีเมืองนคร เสด็จไปทัพเรือ ทรงเรือพระที่นั่งศรีสักหลาด เข้าปากน้ำเมืองนคร
ณ วัน เดือน ๑๐ แรม ๗ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๓๑ ปีฉลู เอกศก เจ้าพระยายมราช
เจ้าพระยาอภัยราชา เจ้าพระยาตากทริรงค์ ยกทางสกลมารค ๓ ทัพไม่ทัน เสด็จ
เข้าเมืองได้แล้วเป็นวัน ทรงพระพิโรธ คาดโทษให้ตามเจ้านคร ที่หนีไปอยู่เมือง
จะนะ พระฤทธิเทวาเจ้าเมือง รู้ว่ากองทัพยกติดตามกลัวพระบารมี ส่งตัวเจ้านคร
กับพวกพ้องวงศ์พันธุ์ ทั้งละครผู้หญิง เครื่องประดับเงินทอง ราชทรัพย์สิ่งของ
ส่งถวายมาพร้อม เสด็จลงมาสมโภชพระบรมธาตุ มีละครผู้หญิง แล้วให้แต่งแห่
สรรเสนาณ ๓ วัน...”

ละครชาตรี เป็นละครที่เล่นมาแต่ก่อนมีลักษณะเป็นละครเร่ ตัวละครมีจำนวนน้อย
ลักษณะคล้ายคลึงกับละครของอินเดีย ซึ่งเรียกว่า ละครยาตรา หรือ ยาตรา หมายถึง ละครที่เล่นได้
ง่ายที่สุด มีที่ว่างก็เล่นได้โดยไม่ต้องอาศัยโรง ละครอย่างนี้มีพระเอกเป็นกษัตริย์ คำว่า กษัตริย์นี้
พวกอินเดียตอนเหนือ เรียกตามภาษาสันสกฤตว่า “กษัตริยะ” ภายหลัง พวกอินเดียตอนใต้ รับมา
และออกเสียงว่า “ฉัตริยะ” ไทยได้ละครแบบนี้มาจากอินเดียตอนใต้ แต่ออกเสียง “ฉัตริยะ” ไม่ถนัด
จึงออกเสียง ตามสะดวกปากว่า “ชาตรี” นั่นคือ กำเนิดของละคร ที่มีพระเอกเป็นกษัตริย์ คือ
ละครชาตรี (สมถวิล วิเศษสมบัติ, ๒๕๒๕ : ๒๔)

สอดคล้องกับที่ ธนิต อยู่โพธิ์ (๒๕๓๑ : ๑๙-๒๐) ได้กล่าวถึง ที่มาของละครชาตรี ว่า
เป็นละครที่มีมาแต่สมัยโบราณ มีอายุเก่าแก่กว่าละครชนิดอื่น ๆ นอกจากนี้ วิธีการของละครชาตรี
มีลักษณะเป็นละครเร่คล้ายของอินเดียที่เรียกว่า "ยาตรา" หรือ "ยาตราซึ่งแปลว่าเดินทางท่องเที่ยว
ละครยาตรานี้ คือละครพื้นเมืองของชาวเบงกาลี ในประเทศอินเดีย ซึ่งเป็นละครเร่ นิยมเล่นเรื่อง
"คิตโควินท์" เป็นเรื่องอวตารของพระวิษณุ ตัวละครมีเพียง ๓ ตัว คือ พระกฤษณะ นางราชะ และ
นางโคปี ละครยาตราเกิดขึ้นในอินเดียมาแล้ว ส่วนละครรำของไทย เริ่มเล่นในสมัยกรุงศรีอยุธยา
ตอนต้น จึงอาจเป็นไปได้ที่ ละครไทยอาจได้แบบอย่างจากละครอินเดีย เนื่องจากศิลปะ วัฒนธรรม
ของอินเดีย แพร่หลายมายังประเทศต่างๆ ในแหลมอินโดจีน เช่น พม่า มาเลเซีย เขมร และไทย
จึงทำให้ประเทศเหล่านี้ มีบางสิ่งบางอย่างคล้ายกันอยู่มาก

สุนันทา โสรัจจ์ (๒๕๒๖ : ๔๒) กล่าวถึง ที่มาของละครชาตรีว่า ในสมัยโบราณ ก่อนมี
ละครขึ้น ไทยเรามีแต่การขับร้อง ฟ้อนรำ อย่างที่เรียกรวมอยู่ในจำพวก ระบำ เพราะมีได้เป็นเรื่อง
เป็นราวแต่อย่างใด ต่อมา เมื่อได้รับวัฒนธรรมด้านละครของอินเดีย จึงได้เกิดเป็นละครชาตรีขึ้น
แต่แรกเดินแบบคล้ายคลึงกับของอินเดียมาก มีตัวแสดง ๓ ตัว คือ ตัวนายโรง (ยืนเครื่อง) ตัวนาง
และตัวจำอาวต (เป็นตัวเบ็ดเตล็ดด้วย) ดนตรี มีเครื่องเป่าพาทย์ประกอบเพียง เป็เลาหนึ่ง โทณและ
กลองอย่างละ ๑ คู่ และฆ้องเท่านั้น ละครชาตรีนี้ แพร่หลายเป็นที่นิยม อยู่ทางจังหวัดภาคใต้
เรียกว่า โนรา เพราะ เล่นแต่เรื่องนางมโนห์รา (พระสุธน) เป็นพื้น

ทั้งนี้ ธนิต อยู่โพธิ์ (๒๕๓๑ : ๓๓๕-๓๓๖) เล่าถึง ตำนานละครชาตรี ไว้ดังนี้

ณ นครกรุงศรีอยุธยา มีพระมหากษัตริย์ องค์หนึ่งทรงพระนามว่า ท้าวทศวงศ์ อัครมเหสี ทรงพระนามว่า สุวรรณดารา มีพระราชธิดาองค์หนึ่งทรงพระนามว่า นวลสำลี ครั้นเมื่อพระราชธิดา เจริญวัยขึ้น เทพก็จุติลงมาปฏิสนธิในครรภ์ของนางนวลสำลี เมื่อครรภ์เจริญใหญ่ขึ้น ความทราบถึง พระราชบิดา ก็ทรงสงสัยจึงโปรดให้โหรมาทำนาย โหรทำนายว่ามนุษย์ในชมพูทวีปนี้ ไม่มีใครจะมา ต้องพระราชธิดาเลย แต่ชะตาบ้านเมืองจะเกิดเป็นนักเลงชาติรี

เมื่อพระเจ้าทศวงศ์ทรงทราบประพตติเหตุดังนั้น ก็ทรงพระราชดำริว่า จะให้พระราชธิดา อยู่ในพระราชวังต่อไปก็อับอายแก่ชาวเมือง จึงคิดจะลอยแพไปเสียให้พ้นบ้านพ้นเมือง ดำริดังนั้น แล้วตรัสสั่งให้ข้าราชการ ทำแพลอยนางนวลสำลีไป ครั้นถึงมหาสมุทร เทพดาก็บันดาลให้เกิดพายุ พัดแพไปติดที่เกาะกะชัง แล้วนฤมิตเป็นศาลาขึ้นที่เกาะให้นางนวลสำลีได้อาศัย นางนวลสำลีอาศัย อยู่ที่เกาะกะชัง ต่อมาจนครรภ์นางครบถ้วนกำหนดทศมาส ร้อนถึงเทพดาลงมาประทับประคองนาง ครั้นถึง ณ วันพฤหัสบดี เดือนห้า ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีชวด นางประสูติกุมาร เทพदानาดอกมณฑาสวรรค์ มาชุบให้เป็นนางนมชื่อว่า แม่สีมालา แล้วชุบเป็นนางพี่เลี้ยงสองคนชื่อ แม่เพี้ยน แม่พา บำรุงรักษา กุมารนั้น อยู่มาวันหนึ่ง นางสีมालาและพี่เลี้ยงพาพระกุมารไปเที่ยวป่า พบสระน้ำชื่อ สระอโนตตณ ที่ที่สระนั้นมีนางกินนรี ๕๐๐ มารำเล่นน้ำอยู่ทุกวัน ในวันที่พระกุมารไปนั้น ประจวบกับวันที่นางกินนรี มารำอยู่ นางสีมालากับพระกุมารก็จำทำที่นางกินนรีรำนั้นมาได้

เมื่อพระกุมารชันษาได้ ๙ ปี เทพดาลก็ลงมาให้ชื่อว่า พระเทพสิงหฺร แล้วเทพदानาศีลา ๑ ก้อน มาชุบให้เป็นพรานบุญ แล้วชุบหน้าพรานทองคำให้พรานบุญด้วย พรานบุญก็เล่นรำทำเพลง อยู่ด้วยพระเทพสิงหฺรได้ ๑ ขวบปี อยู่มาวันหนึ่ง พรานบุญกับพระเทพสิงหฺร ชวนกันไปเที่ยวในป่า และพากันนอนหลับไปที่ใต้ต้นรัง เทพดาลลงมานฤมิตบอกทำเพลงรำ พระเทพสิงหฺรกับพรานบุญ สามารถจำได้แม่นยำทั้ง ๑๒ ท่า คือ ท่าแม่ลาย ท่าเขาควยหรือราหูจับจันทร์ ท่ากินนร ท่าจับระบำ ท่าลงฉาก ท่าฉากน้อย ท่าผาลา ท่าบัวตูม ท่าบัวบาน ท่าบัวคลี่ ท่าบัวแย้ม และท่าแมงมุมชักใย แล้วเทพดาลก็นฤมิตทับให้ ๒ ใบ ชื่อว่า น้ำตาตก และนกเขาขัน แล้วนฤมิตกลอง ๑ ใบ ชื่อว่า เกรี สุวรรณโลก แล้วเทพดาลก็ลูบสัมผัสในองค์มาชุบเป็นขุนสัทธา ครุมนโนราไว้แทนองค์ พระเทพสิงหฺร กับพรานบุญตื่นขึ้น เห็นขุนสัทธา ทับและกลองก็มีความชื่นชมยินดี ยกมือขึ้นไหว้ขุนสัทธายกไว้ เป็นครู แล้วพากันไปยังศาลาที่อาศัย เทพदानนฤมิตเรือให้อีก ๑ ลำ นางนวลสำลีพาพระเทพสิงหฺร กับพี่เลี้ยงและนางนม พร้อมด้วยพวกชาติรีลงเรือ เทพดาลก็บันดาลให้ลมพายุพัดเรือ ขึ้นไปที่นคร กรุงศรีอยุธยา พระเทพสิงหฺรก็เที่ยวรำชาติรีไปตามบ้าน ชาวเมืองลือกันว่า รำชาติรีดีนัก มีผู้คน แดกตื่นไปดูกันมาก ความทราบถึงท้าวทศวงศ์ รับสั่งให้หาชาติรีไปรำหน้าพระที่นั่ง ท้าวทศวงศ์ ทอดพระเนตรเห็นนางนวลสำลี ทรงจำได้ ตรัสเรียกมาใต้ถอม นางจึงเล่าความถวายตั้งแต่หนหลัง ท้าวทศวงศ์ทรงโปรดปรานมาก พระราชทานเครื่องต้น ให้พระเทพสิงหฺรทรงเล่นชาติรี ละครชาติรี จึงได้แต่งเครื่องทรงเทริดและสังวาลตั้งแต่นั้นมา แล้วยกพระเทพสิงหฺร พระราชทานให้เป็นศิษย์แก่ ขุนสัทธาต่อไป ต่อมาภายหลัง เหล่าพวกเสนาข้าราชการสมัครจะเล่นกับพระเทพสิงหฺร ท้าวทศวงศ์ พระราชทานให้ จึงปรากฏนามภายหลังว่า ขุนพราน พระยาพราน แล้วโปรดส่วนสัตพัทยาให้แก่ พวกชาติรี ของพระเทพสิงหฺรทั่วทุกคน

อมรา กล้าเจริญ (๒๕๓๗ : ๑๔) กล่าวว่า หลวงวิจิตรวาทการ ได้แสดงความคิดเห็นว่า ต้นกำเนิดละครชาตรี น่าจะมาจากกรุงศรีอยุธยา ด้วยเดิมนั้นพระเทพสิงขร บุตรของนางศรีคงคา ได้หัดละครที่กรุงศรีอยุธยา ขุนสัทธาเป็นตัวละครของพระเทพสิงขร ได้นำแบบแผนละคร ลงไปหัดในเมืองนครศรีธรรมราช จึงได้เล่นละครสืบต่อกันมา โดยมากเข้าใจว่า "โนรา" เป็นแบบแผนการละครของชาวปักษ์ใต้ แต่ความจริงโนราเป็นแบบแผนของกรุงศรีอยุธยาแท้ ๆ เป็นแต่เสียงร้องเพี้ยนไปอย่างเสียงคนปักษ์ใต้เท่านั้น ในสมัยต่อมา การละครของกรุงศรีอยุธยา ได้ก้าวหน้าเปลี่ยนแปลงไปมาก แต่ทางปักษ์ใต้ คงแสดงตามแบบเดิมอยู่จนกระทั่งทุกวันนี้ ดังนั้น ถ้าเราจะดูละครเป็นแบบกรุงศรีอยุธยาในสมัยต้น ๆ อย่างแท้จริงก็ต้องดูโนรา

มนตรี ตราโมท (๒๕๔๐ : ๒-๖) กล่าวว่า ละครชาตรี เข้ามาแพร่หลายในกรุงรัตนโกสินทร์ มีเค้าว่า จะเข้ามาจากจังหวัดภาคใต้ได้ ๓ คราว คราวแรกใน พ.ศ. ๒๓๑๒ เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เสด็จยกทัพไปปราบจับตัวเจ้านคร และพาขึ้นมากองธนบุรีพร้อมด้วยพวกละคร แต่แล้วโปรดให้กลับไปเป็นเจ้านครศรีธรรมราชตามเดิม ทั้งมีละครผู้หญิงเป็นเครื่องประดับยศด้วย คราวที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๓ ในการฉลองพระแก้วมรกต โปรดให้ละครของเจ้าพระยานคร ขึ้นมาแสดง ประชันกับละครผู้หญิงของหลวง แต่ไม่แพร่หลายนัก ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๗ เมื่อเจ้าพระยาพระคลัง (สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์) ยกทัพไปปราบเจ้าอนุวงศ์ที่หัวเมืองภาคใต้เรียบร้อยแล้ว เมื่อยกทัพกลับชาวเมืองนครศรีธรรมราช พัทลุง และสงขลา ก็ขออพยพติดตามกองทัพมาด้วย เมื่อเข้ามาถึงกรุงเกิดข้าวยากหมากแพง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ จึงโปรดให้ช่วยชาวเมืองนครศรีธรรมราช พัทลุง และสงขลา โปรดให้พวกนี้ตั้งบ้านเรือนที่ตำบลสนามกระบือ (บริเวณหลานหลวง) ฝึกหัดเป็นช่างปูน ช่างศิลาไว้ช่วยราชการ เรียกว่า "ไพร่หลวงเกณฑ์บุญ" บรรดาชาวชาวเมือง นครศรีธรรมราช พัทลุง และสงขลา เหล่านี้ มีผู้ที่มีความสามารถในการแสดงละครชาตรี จำนวนมาก จึงได้รวบรวมตั้งเป็นคณะละคร รับเหมาแสดงงานต่าง ๆ ต่อมาจนเป็นที่เลื่องลือ และฝึกหัดกันต่อมา

สอดคล้องกับ สุรพล วิรุฬห์รักษ์ (๒๕๔๗ : ๓๖๓) ได้อธิบายถึง ศิลปะการแสดงในสมัยรัชกาลที่ ๓ ว่ามีศิลปะการแสดง ๒ ชนิด ซึ่งติดมากับการอพยพชาวลาวเวียงจันทน์ ชาวพัทลุง และชาวไทรบุรี เข้ามายังกรุงเทพมหานคร ชาวลาวถูกกวาดต้อนมาด้วยเหตุสงครามที่เจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์เป็นกบฏ ได้นำ แอ้วลาว เข้ามาด้วย ส่วนชาวพัทลุงที่อพยพหนีภัยแล้งตามกองทัพไทยที่ไปปราบกบฏไทรบุรี ชาวพัทลุงกลุ่มหนึ่ง เป็นพวกโนรา ได้มาตั้งบ้านเรือนในกรุงเทพมหานคร รับจ้างแสดง โนรา คนนิยมจ้างไปแก้บน เพราะเห็นว่าขลังด้วยมีอาคม คนกรุงเทพเรียกโนราว่า ละครชาตรี และในสมัยรัชกาลที่ ๔ ละครชาตรี (โนรา) กลายไป โดยนำแบบแผนละครนอกมาใช้ ทั้งบทละคร เครื่องแต่งกายและเป่าพาทย์ คงแบบโนราของเดิมไว้เพียง การรำไหว้ครู ประกาศหน้าบท และร้องรำชาตรีรับโทนและกรับ โดยสวมเล็บมืออย่างโนรา และนิยมใช้ละครชาตรีแก้บนแพร่หลายมาจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ยังมีการแสดงละครชาตรีของหลวง โดยนางในราชสำนักอันเป็นเชื้อสายเจ้านคร และรัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าให้แสดงเป็นละครชาตรี จึงนับได้ว่า เป็นละครชาตรีของหลวง โรงแรกและโรงเดียว เพราะหลังจากนั้นไม่มีหลักฐานว่าได้สืบทอดต่อไปอย่างไร

แต่ทั้งนี้ ะขอบ ไปชะกฤษณะและคณะ (๒๕๓๗ : ๑๙) กล่าวว่า ในสมัยรัชการที่ ๖ ได้มีผู้นำละครชาตรีกับละครนอกมาผสมกัน เรียกว่า “ละครชาตรีเข้าเครื่อง” หรือละครชาตรีเครื่องใหญ่ การแสดงแบบนี้ บางครั้งก็มีฉากแบบละครนอก แต่บางครั้งไม่มีฉาก ดนตรีประกอบก็ใช้ผสมกัน ใช้เครื่องดนตรีของละครชาตรี ผสมกับวงปี่พาทย์ของละครนอก การแสดงเริ่มด้วยการรำชาตรี แล้วลงโรงจับเรื่องด้วยเพลงวาแบบละครนอก ส่วนวิธีการแสดง ก็ใช้ทั้งละครชาตรีและละครนอกปะปนกัน การแสดงแบบนี้ ยังเป็นที่นิยมกันมาจนถึงทุกวันนี้

ละครชาตรี เป็นละครที่ได้รับอิทธิพลจากละครของอินเดีย ปรากฏหลักฐานชัดเจนในสมัยกรุงศรีอยุธยา และพัฒนามาเป็นแบบอย่างละครของไทย โดยมีถิ่นกำเนิด สันนิษฐานจากความเชื่อได้ ๒ แนวทาง คือ

๑. ความเชื่อว่า ละครชาตรี เป็นละครที่พัฒนามาจากการแสดงโนรา ที่มีคามนิยมอยู่ทางภาคใต้ของไทย ได้เผยแพร่มายังกรุงเทพมหานคร ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

๒. ความเชื่อว่า เป็นละครที่เกิดขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา และได้เผยแพร่ลงไปทางใต้ ต่อมาละครกรุงศรีอยุธยาพัฒนารูปแบบไปมาก ส่วนละครทางใต้ยังคงยึดรูปแบบเดิม

๓. วัฒนธรรมการแสดงละครชาตรี

พาดิ สีสวย (๒๕๒๓ : ๔๒) กล่าวถึง การแสดงละครชาตรี ประกอบด้วย วัฒนธรรมที่สำคัญ ๔ ด้าน ได้แก่ โรงละคร เครื่องแต่งกาย ดนตรีประกอบการแสดง และวิธีการแสดง

๓.๑ โรงละครชาตรี ไม่ต้องมีสิ่งใดประกอบมากมาย แม้นักก็ไม่ต้องมี บริเวณที่แสดง มีหลังคาไว้บังแดด บังฝน ในสมัยโบราณใช้เสา ๔ ต้นปัก ๔ มุม เป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีเตียง และเสากลาง ซึ่งถือเป็นเสาหลักอีก ๑ เสา เท่านั้น เสากลางนี้ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญมาก (สมัยก่อนใช้ไม้ชัยพฤกษ์) เพราะมีความหมาย ถือว่า แทนองค์พระวิษณุกรรม หรือเป็นเสาที่พระวิษณุกรรมเสด็จมาประทับ นวลละออง ชนะพนิชศิลป์ และจินตนา แสงรุ่ง (๒๕๒๖ : ๙) กล่าวถึง นิยายเกี่ยวกับเสานี้ว่า พระเทพสิงหกับแม่ศรีคงคาเป็นสามีภรรยา กัน เป็นผู้มีความสามารถในการแสดงละครชาตรีอย่างเลิศ แต่มีความยากจนเข็ญใจ เทียวแสดงละครเร่ร้อนไปในที่ต่างๆ การแสดงของพระเทพสิงหและแม่ศรีคงคา มีศิลปะจนใครๆ เลื่องลือไปทั่วเมือง ตลอดจนนางฟ้าพากันมาดูและเพิลิดเพลิน จนลืมนเข้าเฝ้าพระอิศวร พระอิศวรกริ้ว ตรัสว่าจะจัดละครโรงใหญ่ แสดงประชันและทำลายการแสดงของพระเทพสิงหและแม่ศรีคงคา พระวิษณุกรรมทูลเตือนว่า พระองค์เป็นเจ้าโลก ทำการทั้ถมทำลายผู้น้อยหาควรไม่ พระอิศวรไม่ยอมจัดการแสดงจนได้ พระวิษณุกรรมเข้าด้วยกับพระเทพสิงหและแม่ศรีคงคา บอกว่าจะแสดงเมื่อใด ให้ทำที่ประทับไว้จะมากำกับคุ่มครอง เพื่อปกป้องภัยอันตรายและมีให้แพ้พระอิศวรได้ จึงได้ทำเสาผูกผ้าแดงปักไว้ตรงกลางโรง พระวิษณุกรรมก็มาประทับเป็นประธานอยู่ตลอด เวลาแสดงทำให้ละครชาตรี ไม่แพ้ละครโรงใหญ่ของพระอิศวร จึงเป็นประเพณีสืบต่อมามาว่า โรงละครชาตรีต้องมีเสากลาง หากไม่มีจะใช้เสาอื่นตั้งแทนได้ เสานี้ใช้ผูกของคลี (ใส่ไม้รบต่าง ๆ) ปัจจุบัน ละครชาตรีมีจำนวนผู้แสดงมากขึ้น มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบโรงละครเช่นเดียวกับละครนอก (มนตรี ตราโมท, ๒๕๓๗ : ๑๒๑)

๓.๒ การแต่งกายละครชาตรี ในสมัยโบราณไม่สวมเสื้อ เพราะทุกตัวใช้ผู้ชายแสดง โดยมีตัวยืนเครื่อง ที่แต่งกายดีกว่าตัวอื่น นุ่งสนับเพลา นุ่งผ้า คาดเจียรระบาด มีห้อยหน้า ห้อยข้าง สวมสังวาล ทับทรวง กรองคอกับตัวเปล่า บนศีรษะสวมเทริด ต่อมามีการปรับเปลี่ยนไป แต่งกายอนุโลมเช่นเดียวกับละครนอก กอปรกับผู้แสดงส่วนใหญ่เป็นหญิงสวมเสื้อจึงเป็นที่น่ารังเกียจด้วย (นวลละออง ชนะพนิชศิลป์ และจินตนา แสงรุ่ง , ๒๕๒๖ : ๑๐)

นอกจากนี้ ชาวลิต สุนทรานนท์ และคณะ (๒๕๔๗ : ๒๒๖-๒๓๑) อธิบายถึง ลักษณะการแต่งยืนเครื่อง เป็นการแต่งกายชนิดเต็มรูปแบบ เลียนแบบเครื่องทรงของพระมหากษัตริย์ และบรมวงศ์ชั้นสูง ในโอกาสพิเศษ เช่น พิธีบรมราชาภิเษก พิธีโสภณต์ ซึ่งการแต่งกายละครไทยได้รับรูปแบบและวิธีการมาใช้ แต่ลดค่าของวัสดุที่นำมาใช้ในการแต่ง ทั้งผ้า นุ่ง เสื้อ เครื่องประดับต่าง ๆ เป็นเพียงของจำลองหรือเลียนแบบเท่านั้น จะไม่ใช่ของมีค่าในการตกแต่ง เช่น ทองคำแท้ เพชรพลอยที่เป็นของจริง การแต่งกายยืนเครื่อง แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ การแต่งกายยืนเครื่องพระ และการแต่งกายยืนเครื่องนาง

๓.๒.๑ การแต่งกายยืนเครื่องพระ ประกอบด้วย

๓.๒.๑.๑ เสื้อ (ฉลองพระองค์) ตัดเป็นเสื้อสำเร็จรูปคอกลมแขนสั้น ขนาดของเสื้อตัวยาว ๒๔ นิ้ว รอบตัวกว้าง ๓๔-๔๐ นิ้ว แขนยาว ๘.๔ นิ้ว แบ่งตัวเสื้อเป็น ๓ ส่วน ส่วนหน้าแบ่งเป็น ๒ ชั้น ส่วนหลัง ๑ ชั้น แขนเสื้อ ๒ ชั้น เย็บประกอบตัวเสื้อและแขนเข้าด้วยกัน ตรงกลางผ่าหน้า ตัวเสื้อปักด้วยดิ้น ชับในด้วยผ้าโทเรสีตามตัวเสื้อ

๓.๒.๑.๒ สนับเพลา ตัดเป็นกางเกง ขนาดรอบเอวกว้าง ๕๖ นิ้ว ตัวยาวจากเอวถึงปลายขา ๓๖ นิ้ว ความยาวจากเอวถึงเป้า ๒๐ นิ้ว ขายาวจากเป้าถึงปลายขา ๑๖ นิ้ว รอบปลายขากว้าง ๑๖ นิ้ว ปลายขาใช้ผ้าท่วนสีเดียวกับเสื้อ คาดขอบด้านบนด้วยผ้าท่วนตามสีขลิบบักลายด้วยดิ้น ปลายขาตัดเป็นทรงเชิงงอยทางด้านหน้า ชับในด้วยผ้าโทเรสีเดียวกัน

๓.๒.๑.๓ ภูเขา หรือผ้าห่ม ผ้ายกขนาดมาตรฐาน ๓๖X๑๒๖ นิ้ว มีลายเชิงสองข้าง สีใช้ตามสีขลิบริม

๓.๒.๑.๔ ห้อยหน้า - ห้อยข้าง ผ้าสีเดียวกับเสื้อ ขลิบริมด้วยผ้าท่วนต่างสี บักหุนหลายกนกด้วยดิ้นข้อ ดิ้นโปร่ง ห้อยหน้าขนาดกว้าง ๙ นิ้ว ยาว ๑๙ นิ้ว ห้อยข้างมีขนาดกว้าง ๖ นิ้ว ยาว ๑๙ นิ้ว ชายด้านล่างของห้อยหน้าและห้อยข้าง ตัดดิ้นครุยขนาด ๑.๕ นิ้ว

๓.๒.๑.๕ กรองคอ ผ้าท่วนสีตามขลิบ บักหุนหลายกนกด้วยดิ้นข้อ ดิ้นโปร่ง และเลื่อม ขนาดกรองคอรอบวงใน ๑๘ นิ้ว รัศมี ๗ นิ้ว ชับในด้วยผ้าโทเรสีเดียวกัน

๓.๒.๑.๖ กนกแขนหรือพาหุรัด ผ้าท่วนสีตามขลิบ บักหุนหลายกนกด้วยดิ้นข้อ ดิ้นโปร่งและเลื่อม ชับในด้วยผ้าสีเดียวกัน

๓.๒.๑.๗ รัตสะเอว ผ้าท่วนสีตรงกับเสื้อ ขลิบขอบด้านล่างด้วยสีต่างกัน บักหุนหลายกนกด้วยดิ้นข้อ ดิ้นโปร่ง ชับในด้วยผ้าโทเรสีเดียวกัน ขนาดกว้าง ๘ นิ้ว ปักลายสูง ๖ นิ้ว ยาว ๔๖ นิ้ว ปักลาย ๔๒ นิ้ว ลักษณะโค้งตามรูปเอว

๓.๒.๑.๘ อินทรรณู ผ้าตัวนบักหนุหลายกนกด้วยดินข้อ ดิ้นโปรง ด้านใน
รองด้วยแผ่นหนังสังเคระหะห์ ตรงปลายติดพู่เงิน - ทอง ชับในด้วยผ้าโทเร

๓.๒.๒ การแต่งกายยืนเครื่องนาง ประกอบด้วย

๓.๒.๒.๑ เสื้อในนาง ผ้าตัวนบอย่างดีตัดเข้ารูป คอกกลม แขนกุด ผ้าหน้า
ตลอดชับในด้วยผ้าโทเร

๓.๒.๒.๒ ผ้าห่มนาง มี ๒ ลักษณะ คือ

๑) ผ้าห่มนางแบบผืนเดียว เป็นผ้าตัวน มีเส้นกลางผ้าห่ม โดยใช้
ผ้าตัวนต่างสีกัน กับผืนผ้าห่มแต่งขลิบริม ปักหนุหลายด้วยดินข้อ ดิ้นโปรงและเลื่อม ชายผ้าห่ม
ด้านหลัง มีลายเชิงช่องกระจก ชับในด้วยผ้าโทเร ชายผ้าติดดินครุยเงิน

๒) ผ้าห่มนางแบบสองชาย ผ้าตัวนมีขลิบริม ขนาดกว้าง ๑๔ นิ้ว ยาว
๑๔๒ นิ้ว ปักหนุหลายกนกด้วยดินข้อ ดิ้นโปรง ชายผ้าสองข้างมีลายเชิงกระจก ชับในด้วยผ้าโทเร
ชายผ้าติดดินครุยเงิน

๓.๒.๒.๓ นวมนาง ผ้าตัวนสีเดียวกับสีขลิบ ปักหนุหลายกนกด้วยดินข้อ
ดิ้นโปรง เลื่อม ประดับพลอยสี ชับในด้วยผ้าโทเรสีเดียวกัน ขนาดนวมคอ วงในรอบวง ๑๘ นิ้ว
รัศมี ๘ นิ้ว

๓.๒.๒.๔ ผ้านุ่ง ผ้ายกเนื้อหนา ขนาดมาตรฐาน ๓๖X๑๒๖ นิ้ว มีเชิง
สองข้าง สีของผ้านุ่งตามสีขลิบริมของผ้าห่มนาง

๓.๒.๓ สีที่ใช้สำหรับเครื่องแต่งกาย แบ่งออกได้ดังนี้

๓.๒.๓.๑ แม่สี เป็นหลัก โดยแต่งตามจารีตที่มีมา คือ สีแดง เขียว เหลือง
จะใช้สำหรับตัวพระเอก นางเอก ส่วนพระรอง นางรอง ใช้สีชั้นที่สอง คือ ชมพู ฟ้ำ เหลือง ตัวพ่อและ
แม่ใช้สีหนัก คือ สีน้ำเงิน เขียว ม่วง

๓.๒.๓.๒ แต่งตามบท ขึ้นอยู่กับบทและตอนที่จัดแสดงในแต่ละครั้ง ซึ่ง
ในการแสดงละครบางตอน จะกล่าวถึงเครื่องแต่งกายของตัวละครด้วย เช่น อิเหนา ตอนประสันดา
ต่อนก จะกล่าวถึงเครื่องแต่งกายของปันหยี ในเพลงลงสรงโทน

๓.๒.๓.๓ แต่งตามสีของตัวละคร เช่น พระรามสีเขียว สังข์ทอง สีเหลือง

๓.๒.๓.๔ แต่งตามชื่อของตัวละคร เช่น สุวรรณหงส์ ศรีสุวรรณ แต่ง
สีเหลือง เป็นต้น

นอกจากนี้ ฝะอบ โปชะกฤษณะ และคณะ (๒๕๒๓ : ๒๕-๒๕) กล่าวถึง วิธีการ
แต่งกายละครชาติรีไว้ดังนี้

๑. ตัวพระที่เป็นกษัตริย์ ผ้านุ่งเป็นผ้าเขียว นุ่งหางหงส์ มีเจียรบาดทับ สวม
สนับเพลาปัก เสื้อปักดินแขนยาว มีตาบทศ ทับทรวง สังวาล ปลายแขนมีทองกรทับ ที่ไหล่มี
อินทรรณู สวมชฎาหรือมงกุฎ เสื้อและผ้านิยมนุ่งติดสีกัน เช่น ผ้านุ่งสีเขียว ใช้เสื้อสีแดง ผ้านุ่งสีม่วง
ใช้เสื้อสีเหลือง มีปิ่นหนึ่ง ชายไหว ชายแครง และกำไลข้อเท้า

๒. ตัวนางกษัตริย์ เหมือนเครื่องละครนอก ต่างกันที่ผ้าถุงเป็นผ้าเกี้ยวจับหน้า สวมเสื้อชั้นในแบบตัวสีแดง (ไม่นิยมสีอื่น) มีสะไบนาง ปักด้วยดิน ลวดลายสวยงาม ที่ชายสไบปัก เป็นลายกิ้งก่า มีตาบทิศและทับทรวง สวมซ้องนาง มีรัดเกล้ายอดแหลม สวมทองกรที่ข้อมือ สวม กำไลข้อเท้า

๓. ตัวนางสำคัญ เช่น ตัวแม่ หรือพี่เลี้ยง แต่งตัวเหมือนนางกษัตริย์ แต่ลวดลาย ไม่สวยเท่า ต่างกันที่เครื่องสวมศีรษะจะไม่เป็นยอดแหลม ใช้รัดเกล้าเปลว หรือที่ชาวบ้าน เรียกว่า รัดเกล้าใบสาเก สวมทองกรและกำไลข้อเท้า ปัจจุบัน ไซกะบังหน้าแทน

๔. ตัวประกอบ มีลักษณะแตกต่างกัน ดังนี้

๔.๑ พระฤาษี สวมหัวฤาษี ใช้ผ้าห่มครองพาดไหล่ สมมุติเป็นหนังสือ

๔.๒ เสนา นุ่งโจงกระเบน สวมเสื้อปิดคอ มีผ้าคาดเอว

๔.๓ ตัวยักษ์ หากเป็นยักษ์กษัตริย์ แต่งเหมือนตัวพระ แต่ไม่นุ่งแบบหางหงส์ มีผืนผ้าเป็นลายกนกทับชายกระเบน สวมหัวยักษ์ไม่ปิดหน้า พลยักษ์ เหมือนขุนนาง

๔.๔ ตัวประกอบพิเศษ เช่น เงาะ แก้วหน้าม้า พระกุมาร แต่งเครื่องแต่งตัว เหมือนพระหรือนางกษัตริย์ จะทราบลักษณะตัวแสดงได้จากเครื่องสวมศีรษะ

ตัวละครทั้งหมดต้องผัดหน้า ทาแป้ง แต่งคิ้ว ทาปาก ผัดแขนและขา อย่าง สวยงาม

๓.๓ วิธีแสดง

การแสดงเริ่มด้วยทำพิธีบูชาครู จากนั้นปีพาทย์โหมโรงชาติรี ตัวยืนเครื่อง ออกมา รำซัดหน้าบทตามเพลง การรำซัดนี้สมัยโบราณขณะรำรำ ผู้แสดงต้องว่าอาคมไปด้วย เพื่อป้องกัน เสนียดจัญไร และการกระทำย่ำยีต่างๆ วิธีเดินวนรำซัดก่อนแสดง จะรำเวียนซ้าย เรียกว่า "ซักไยแมงมุม" หรือ "ซักยันต์" ต่อจากรำซัดหน้าบทเวียนซ้ายแล้วก็เริ่มจับเรื่อง ตัวแสดงขึ้นนั่งเตียงแสดง ต่อไป การแสดงละครชาติรี ผู้แสดงร้องเองไม่ต้องมีต้นเสียง ตัวละครที่นั่งอยู่ที่นั่นเป็นลูกคู่ไปในตัว และเมื่อเลิกการแสดง จะรำซัดอีกครั้งหนึ่ง ว่าอาคมถอยหลัง รำเวียนขวา เรียกว่า "คลายยันต์" เป็นการถอนอาถรรพ์ทั้งปวง

วุฒิพงษ์ ทองก้อน (๒๕๔๓ : ๙๓-๙๔) กล่าวถึง ลักษณะการแสดงละครชาติรี ตามแบบแผนการแสดงที่เป็นลักษณะสืบทอดต่อกันมา คือ จะมีพิธีกรรม ๓ ช่วง คือ ช่วงพิธีกรรมก่อนการแสดง ประกอบด้วยการปลุกโรง การบูชาครู การโหมโรง การร้องประกาศครู การร้องเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การรำถวายมือ การร้องประกาศโรง การรำซัดหน้าบท การร้องคำพรัด ช่วงการแสดงจะมีการดำเนินเรื่อง การแต่งกาย ดนตรีประกอบการแสดง และช่วงพิธีลาโรง เป็นพิธีกรรมหลังจากจบการแสดงในครั้งหนึ่ง ๆ จะมีพิธีลาเครื่องสังเวศ ร้องส่งเจ้า และทำพิธีลาโรง สอดคล้องกับ อมรา กล้าเจริญ (๒๕๓๗ : ๒๐) อธิบายว่า ลักษณะการแสดงละครชาติรี ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีแบบแผนการแสดง ที่มีลักษณะเฉพาะสืบทอดกันมา ที่สำคัญคือ พิธีกรรมก่อนการแสดง ได้แก่ การปลุกโรง การบูชาครู การโหมโรง การร้องประกาศหน้าบท (การร้องเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์) การรำถวายมือ การร้องเชิญครู และการรำซัดเบิกโรง การแสดงละคร และพิธีลาโรง

๓.๓.๑ พิธีกรรมก่อนการแสดง

๓.๓.๑.๑ การปลุกโรง คือ การทำพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการปลุกโรง เพื่อใช้ในการแสดงละคร ซึ่งโรงละคร ปกติมักสร้างกลางแจ้ง หันหน้าไปทางด้านสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ขึงผ้าสีมุ่มมีเสา ๔ เสา โดยมีผ้าสำหรับบังแดด ผน ตรงกลางมีเสาสำหรับค้ำ ให้ผ้าสูงขึ้นไม่อับลม และเป็นที่ยึดของคณลี (ของอาวุธ) เสากลาง ถือเป็นเสามหาชัยเป็นสิ่งสำคัญมาก (สมัยก่อนใช้ไม้ชัยพฤกษ์) เพราะมีความหมาย ถือว่า แทนองค์พระวิสุกรรม หรือเป็นเสาที่พระวิสุกรรมเสด็จมาประทับ อมรา กล้าเจริญ (๒๕๓๗ : ๗๙ - ๘๐) อธิบาย พิธีกรรมการปลุกโรงว่า ใช้เสากลางของโรงละครชาติเรียมโบราณ ทำพิธีปลุกโรง โดยผู้เป็นนายโรงต้องทำพิธี ใช้กิ่งมะยม (ชื่อเป็นมงคล) จากเจ้าภาพ ดอกไม้ รูป เทียน และดอกไม้ไฟ ๓ เส้น ด้วยการไหว้แม่พระธรณี ในบริเวณที่เป็นที่แสดง ไหว้พระภูมิเจ้าที่ และไหว้แม่ย่านางเสาทูตันที่อยู่รอบเวที ตั้งนะโม ๓ จบ ต่อด้วยคาถาทชมนุม เทวดา การว่าคาถาปลุกโรงกำกับการใช้ตอก ๓ เส้น ผูกกิ่งมะยมกับเสากลาง ๓ เปลาะนั้น จึงมีผู้เรียกพิธีกรรมนี้ว่า “ผูกโรง” การว่าคาถาและการผูกตอก จะทำสัมพันธ์กัน โดยผู้ทำพิธีท่องคาถาว่า “มะเทนะ วิสะ” ผู้ทำพิธีจะบิดตอกหมุนเป็นเกลียวจากซ้ายไปขวา แล้วสอดปลายตอกเสียบขึ้น ให้พอดีกับคาถา ที่ว่า “เท-พะ” การผูกกิ่งมะยมทั้ง ๓ เปลา่นี้ ต้องผูกเรียงสลับลงมา ซึ่งการผูกตอกแต่ละเส้น ผู้ทำพิธีว่าคาถากำกับทุกครั้ง

๓.๓.๑.๒ การบูชาครู มีความหมายหลายนัย สรุปลงได้เป็น ๔ ความหมาย คือ ครูที่เป็นเทพ (หมายถึง ครูของครูที่ได้ล่วงลับไปแล้วถือว่าไปเป็น เทวดา) ครูที่อบรมสั่งสอนโดยตรง (หมายถึง ครูที่รับเป็นศิษย์) ครูที่แนะนำสั่งสอน (หมายถึง เพื่อนนักแสดงด้วยกันที่ได้ชี้แนะความรู้) และครูพักลักจำ (หมายถึง วิชาความรู้ที่จดจำหรือแอบเรียนรู้อาจากผู้อื่น) การบูชาครู เพื่อ ตั้งใจระลึกถึงครู ทั้ง ๔ ความหมาย ในขณะที่ทำการไหว้ครู ผู้บูชา จะระลึกถึงคุณความดี ระลึกถึงความเมตตาที่ครูได้สอนวิชาความรู้ให้ แม้คนที่ได้แอบเรียนความรู้มาจากเขาต้องขอบคุณ และขอสมอภัยด้วย เป็นการสอนให้รู้จักบุญคุณคนและรู้จักเคารพในสิทธิ์ของผู้อื่น การบูชาครูจะทำต่อจากการปลุกโรง หัวหน้าคณะหรือนายโรง จุดรูปเทียนบูชาครู

๓.๓.๑.๓ การโหมโรง หมายถึง เพลงที่ใช้บรรเลงเป็นอันดับแรก ก่อนที่จะมีการแสดงมหรสพต่าง ๆ โบราณจารย์ได้นำเพลงหน้าพาทย์ หลายๆ เพลง มาเรียบเรียงและบรรเลงติดต่อกัน แต่ละเพลงมีความหมายในทางศักดิ์สิทธิ์ เพลงโหมโรงลักษณะนี้ ใช้สำหรับวงปี่พาทย์โดยเฉพาะ เช่น โหมโรงเทศน์ โหมโรงโขน โหมโรงละคร (ณรงค์ชัย ปิฎกัรัชต์, ๒๕๔๒ : ๓๐๒-๓๐๓) โดยมีความหมายเป็น ๓ ประการ คือ ประการที่ ๑ เป็นการไหว้ครูทางดนตรี ประการที่ ๒ เป็นการปรับเสียงดนตรีและมีผู้เล่นให้เข้ากัน (ผู้เล่นอยู่ต่างคณะมาเล่นรวมกัน) ประการที่ ๓ เพื่อเป็นการประกาศให้คนทั่วไปทราบว่ที่นี่มีละคร และใกล้เวลาที่จะเริ่มแสดงแล้ว อมรา กล้าเจริญ (๒๕๓๗ : ๘๖) กล่าวถึง การโหมโรงของละครชาติเรียม จะโหมโรงด้วยปี่พาทย์ชาติเรียม ประกอบด้วย ปี่ โทณชาติเรียม กลองชาติเรียม ฉิ่ง กระจับจู้ (ไม้ไฟ) ก่อนการแสดงละคร ปี่พาทย์ชาติเรียมจะโหมโรงเป็น ๒ ช่วง ในช่วงที่ ๑ จะทำต่อจากพิธีบูชาครู การโหมโรงช่วงที่ ๒ จะเริ่มเวลาประมาณ ๑๓.๐๐ น.

๓.๓.๑.๔ การร้องเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ คือ การร้องเชิญครู เชิญเทพเจ้า หรือเชิญพระผู้ศักดิ์สิทธิ์ ให้มารับเครื่องสังเวย และการแสดงละครตามที่เจ้าภาพได้บันไว้ เมื่อปีพาทย์โหมโรงจบ เป็นหน้าที่ของโตไผละครที่จะต้องร้องเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่ออัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์มารับรู้ว่าบัดนี้ ได้มีการแก้บนแล้ว ด้วยการแสดงละคร อมรา กล้าเจริญ (๒๕๓๗ : ๘๗ - ๘๘) กล่าวถึงเนื้อร้องเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ กล่าวเป็นลำดับความ ดังนี้

ลำดับที่ ๑ เป็นการกล่าวบูชาพระรัตนตรัย ระลึกถึงคุณครูบาอาจารย์ บิดามารดา และไหว้เทพยดาต่าง ๆ

ลำดับที่ ๒ เป็นการเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ที่เจ้าภาพได้ตั้งจิตบนบานไว้ ให้มารับเครื่องสังเวย และดูละครที่จัดแสดงถวาย

ลำดับที่ ๓ เป็นการกล่าวเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ต่าง ๆ ให้มาช่วยคุ้มครอง ดูแลรักษาและเป็นพยานในการทำพิธีกรรม ได้นำเสนอ การร้องเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ของละครชาตรีคณะสร้อยทอง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ไว้ดังนี้

ต้นเสียง	ลูกคู่
ลงโรงตะตั้งเป็นนะโม	พระอิติปิโสภควา
อีกทั้งนะโมประสิทธิ์ชื่อ	ยังจะเล่ากขอและกอกกา
ลูกจะไหว้พระครูผู้ศักดิ์สิทธิ์	จะไหว้คุณพระปิตุลา
เมื่อวันนั้นบรรทมได้ร่วมพฤกษา	เทวินอินทราเข้าดลใจ
ทั้งฉิ่งฉาบกรับโทรตะโพนกลอง	เป็นของพระพายท่านให้มา
ไหว้ครูสำเร็จแล้วเสร็จสรรพ	จะกลายกลับมาไหว้ท้าวเทวา
วันนี้มีละครแก้สินบน	ลูกจะร้องนิมนต์ให้พ่อมา
ศาลพระยากลาโหม(ชื่อศาล)เป็นเจ้าของ	เชิญมารับรองเอาเถิดหนา
มีบริวารเป็นทหารหลายกองร้อย	เชิญมาคอยรับสินบนไปด้วยรา
วันนี้มีละครแก้สินบน	ลูกจะร้องนิมนต์ให้พ่อมา
อีกทั้งพระภูมิและเจ้าที่	อยู่ที่นี้ช่วยพิทักษ์ช่วยรักษา
พระเสื้อเมืองทรงเมืองอยู่ใกล้แคร์	ขอเชิญมาดูแลลูกบ้างรา
ทั้งองค์ท้าวพระเคณครเกศไอยรา	ขอเชิญมาตรวจตราเอา

นอกจากนี้ก่อนจะแสดงในตอนบ่าย ละครชาตรี จะร้องประกาศหน้าบทตอนบ่ายอีกครั้งหนึ่ง โดยมีเนื้อร้องดังนี้

ยามบ่ายพระตะวันฉันฉายไปแล้ว	ยังมีได้อยู่ในโรงนั่งแก้ว
เหนื่อยนักพักแล้วหายเดือดร้อน	เวลาจะสร่งพระคงคา
เปลื้องผ้าภูษาไว้เสียก่อน	หยุดพักให้สบายหายเดือดร้อน
อีกเหนื่อยหยิ่งก่อนค่อยไคลคลา	ไปไหนอย่าไปให้มีดคำ
อยู่ข้างหลังหลังจะรำไว้คอยท่า	พวกฉันอดหมากอดบุญยา
ไม่รู้ที่จะไปหาของใครกิน	จะไหว้หม่อมแม่แลฉันรำ

นางกระแด่แหลร่ำทั้งแผ่นดิน	เพื่อนฝูงอดหมากทั้งหมดสิ้น
พวกทั้งหลายได้ยืนอยู่ฉาวโฉ่	ฉันไม่พุดพูดไม่ทศแท้
หม่อมพ่อหม่อมแม่มาแลดู	พวกฉันอดหมากอีกไข้อยู่
แจกหมากหาพลูกันชูฉาว	จะไหวงามเหลือใส่เสื่อสีดำ
ขอหมากสักคำเป็นไรเล่า	จะไหวหม่อมแม่หม่อมแพรขาว
แม่เจ้าได้ควรมาเอ็นดู	ขอหมากสักซีกพลูสักใบ
ขาดทุนกำไรเท่าไรมี	แม่เจ้าได้ควรมาปราณี
นี้กว่าฉันนี้พลัดเมืองมา	ฉันเป็นคนขัดมาบ้านนอก
เมื่อย่าลวงอย่าหยอกอย่าหลอกข้า	ฉันเป็นคนขัดพลัดบ้านเมืองมา
เอ็นดูตัวข้าอย่าไยไฟ	เมื่อย่านินทาร้ายให้สาสุข
เมื่อย่าทำตระหนกให้ตกใจ	ปากหน้ามาถึงจะฟังใคร
รำเพอรำไฟตกใจกลัว	เพื่อนฝูงเขานั่งอยู่เรียงราย
ตีกรับรับไม้อย่าเล่นหัว	ฉันรำไปได้ไม่สู้มัว
ไม่ดีไม่ชั่วก็พอแล	ซ้ำซ้ำสักหน่อยเถิดแม่เอ๋ย

๓.๓.๑.๕ การรำถวายมือ คือ การรำเพื่อบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อแสดงความขอบคุณที่ได้ประทานความสำเร็จ ความสมปรารถนาให้ ซึ่งถือเป็นความสำคัญของการแก้บน ตามความเชื่อของผู้แสดงว่า หากการแสดงละครชาติเรีแก้บน ไม่มีการรำถวายมือ จะทำให้ไม่ขาดสินบนที่ได้บนไว้ การรำถวายมือ ต้องแต่งกายยืนเครื่อง พระนาง จำนวนผู้แสดงรำถวายมือ ใช้พระนางอย่างละเท่าๆ กัน ตั้งแต่ ๒ คู่ ๓ คู่ ๔ คู่ และบางครั้ง ใช้ผู้แสดงถึง ๙ คน คือ พระ ๕ ตัว นาง ๔ ตัว เรียกว่า รำถวายมือชุดใหญ่ ทั้งนี้แล้วแต่ความต้องการของเจ้าภาพ แต่ที่นิยมทั่วไป การรำถวายมือ ๑ ครั้ง จะใช้ ๒ คู่ คือ พระ ๒ ตัว นาง ๒ ตัว

๓.๓.๑.๖ การร้องเชิญครู เป็นการร้องเพื่อไหว้ครูก่อนการแสดง ระลึกถึงคุณครูอาจารย์ที่เป็นผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ นวลละออง ชนะพนิตศิลป์ และจินตนา แสงรุ่ง (๒๕๒๖ : ๑๘-๒๓) กล่าวถึง บทร้องเชิญครู ของละครคณะประทีนทิพย์ เพชรบุรี ไว้ดังนี้

คำเชิญครู ๑

คุณเอ๋ยคุณครู	เหมือนฝั่งแม่น้ำพระคงคา
ขึ้นขึ้นแห่งแห่งและไหลมา	ยังไม่รู้สิ้นรู้สุด
สิบนิ้วลูกหนอยอดำเนิน	สรรเสริญไหว้คุณพระพุทธร
จำศีลเสียดแล้วบริสุทธิ์	ไหว้พระเสียดแล้วค่อยสวดมนต์
ไหว้พระพุทธรพระธรรมพระสงฆ์เจ้า	ยกไว้ใส่เกล้าใส่ผม
ไหว้พระสมุทรร พระโคดม	ถวายบังคมทูลกราตร
สิบนิ้วลูกหนอยอดมือไหว้	คุณครูจงได้ปราณี
ขอศัพท์ขอเสียงให้เสียงดี	จะร้องกล่าวคำกล่าวจิต
กลางคืนจะไหว้ดวงพระจันทร์	กลางวันจะไหว้พระอาทิตย์

บทบาทพลาดปลั่งลูกร้องผิด
 ขะขอไปด้วยพระปัญญา
 ขอศัพท์ขอเสียงลูกบ้างลา
 ขอศัพท์ขอเสียงให้ตั้งกอง
 ขอศัพท์ขอเสียงได้ตั้งใจ

ผิดหย่อยจะขอความขมา
 สะสมไปด้วยพระปัญญา
 ปัญญาลูกมาแม่น้ำไหล
 เหมือนฆ้องชวาเขาหล่อใหม่
 ไหลไปเป็นทอดธารา

คำเชญครุ ๒

ฤกษ์งามยามดี
 ขอบฤกษ์ครุข้า
 จะข้ามเสี้ยก็มารอด
 แม่สีมालาเป็นครุตัน
 ถ้าพ่อสมักรรักลูกจริง
 พ่อเทพสิงห
 เป็นเหล่าเป็นหลั่น
 ถัดถัดเลื่อนเลื่อนเคลื่อนกันมา
 นพคุณบุญปลุก
 แยมพระโอรฐ์โปรตปราน
 พรานบุญหน้าทอง
 พรานทิพพรานเทพ
 หลวงฤทธิ์หลวงเสน
 ร้องเชญพ่อหลวงสุทธิ
 จูติจากเมืองฟ้า
 เล่นไหนรำไหนพ่อทรมปลอด
 พระยาโกมน้ำ
 พระยาสายฟ้าฟาด
 พระยามือเหล็กมือไฟ
 ลูกชายแทนมา
 ตาหลวงคงค
 แต่แรกพ่อเป็นนาย
 คงกระหายปราจิต
 อาน้ำทาแป้ง
 ผิดด้วยสาวสนมกรมชาววัง
 ไม่ทันจะสั่งลูก
 รับสั่งผูกคอกไปพันเสี้ย
 ตายเจ็บตายไข

ปานนี้ชอบยามเวลา
 แม่สีมालาครุตัน
 ลูกน้อยจะรอดก็ไม่พัน
 มารดาพ่อเทพสิงขร
 พ่อมาอวยสิงอวยพร
 อ่อนวอนพ่อขุนสัทธา
 ตั้งแต่วันนั้นมาแลหนา
 แม่สีมालาเป็นประธาน
 ได้เอ็นดูลูกเอ็นดูหลาน
 ดำเนินเชญท่านมานั่งว่า
 ลอยแล้วให้ลองเข้ามา
 พรานพ่อขุนสัทธา
 หลวงคงวังเวนครุของข้า
 ตายเมื่อไปยุทเมืองไชยา
 ชื่อเจ้าพระยาโกมน้ำ
 ลูกไม่สู้ตลอดไม่สู้ข้าม
 โฉมงามพระยาลุยไฟ
 ลูกน้อยจะร้องประกาศไป
 ยอดในตาหลวงคงค
 ชื่อจันทร์กระยาผมหม
 ผมหมอหลวงคงปราจิต
 ใจท้าวพ่อร้ายเป็นพันคิด
 ผิดด้วยสาวสนมกรมชาววัง
 ตกแต่งไม่ทันจะผันหลัง
 รับสั่งผูกคอกไปพันเสี้ย
 บุญปลุกไม่ทันจะสั่งเมีย
 ริมฝั่งแม่น้ำย่านยาว
 ลูกน้อยจะได้ถามข่าว

ริมฝั่งแม่น้ำย่านยาว	ชีวิตก็มีวามรณา
ถ้าพ่อตายข้าเหนือ	น้ำเน่าน้ำเหลืองให้ไหลลงมา
น้ำเน่าลูกจะละลายจันทน์	น้ำมันลูกจะละลายแป้งทา
กระดุกแข่งกระดุกขา	ลูกยาจะทำให้กัลดม
ดวงเนตรพ่อผมสอด	ลูกน้อยจะทำปอดกลม
เที่ยงเที่ยงสายสาย	ลูกชายจะคายออกชม
ทำเป็นไม้กัลดม	ชมต่างพ่อร้อยชั่ง “เอย”

นอกจากนี้ ถ้ามีการตั้งบายศรีจะร้องด้วยบท “ขานเอ” แต่ถ้าไม่มีบายศรี จะร้องเชิญครูได้เลย บทขานเอมีดังนี้

ขานเอ	ขานให้โนเนโน
ขานมาข้าต้อง	ทำนองเหมือนวัวชกไถ
เพลงครวญคิดขึ้นมา	ทรหวนในหัวใจ
เพลงแม่ชวนสำลีไม่ลืมใน	ถึงจะไปไม่ลืมตัวแม่เนา
ลมเอยรยรย	ยังหอมแต่รสแป้งทา
หอมรสครุข้า	ส่งกลิ่นเข้ามาไรไร
หอมนาสาแค	ลูกเหลียวไปแลสาไกล
หอมฟุ้งสุราลัยไคลเข้าในโรง	ไคลเข้าในโรงเกิดแม่หนา
ลมเอยลมไค	ที่พัดตั้งเมฆขึ้นมา
ลมว่าวอุตรา	พัดต่อด้วยลมสลาดัน
ลูกจะชกเอาไปเล่น	กลางคืนมาเป็นกลางวัน
ไกลดลิ่งไกลฝั่ง	เอาเกะกะซังมาเป็นเรือน
เพื่อนบ้านเขานับปี	แม่ชวนสำลีนับเดือน
เอาเกะกะซังมาเป็นเรือน	เป็นแท่นที่นอนน้องหนา

๓.๓.๑.๗ การรำชัตเบิกโรง คือ การรำเพื่อบูชาครู และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยตัวนายโรง ความสำคัญของการรำชัตเบิกโรง นอกจากจะเป็นการรำเพื่อเป็นการบูชาแล้ว ยังเป็นความเชื่อของผู้แสดงว่า รำชัตเบิกโรง เป็นการรำเพื่อป้องกันเสนียดจัญไร ตัวนายโรงที่มีคาถาอาคมจะรำชัตเบิกโรงพร้อมกับการว่าคาถา ผู้แสดงที่รำชัตเบิกโรงได้นั้น ต้องเป็นผู้มีความสามารถสูง และได้รับการถ่ายทอดความรู้ ทำรำมาโดยเฉพาะ จึงจะสามารถรำได้ เป็นการรำตามท่วงทำนองของปีพาทย์ชาติตรี ต่อจากการร้องเชิญครู ลีลาการใช้ท่ารำจะเคลื่อนไหว ตามจังหวะของโทนชาติตรี และกลองชาติตรี เป็นหลัก ท่ารำในการรำชัตเบิกโรงมี ๕ ท่า คือ ท่าไหว้ ท่าเขาควย (หรือพระจันทร์ทรงกลด) ท่าไขว้หลัง ท่าเสื่อลากหาง และท่าแทงล่าง

๓.๓.๒ พิธีกรรมก่อนพักการแสดง คือ พิธีกรรมลาเครื่องสังเวท ที่นำไปถวายต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือเทพเจ้าเพื่อแก้บน ซึ่งการเก็บต้องมีขั้นตอน โดยทำพิธีก่อนเวลา ๑๒.๐๐ น. ผู้แสดงละครชาติตรีต้องเตรียมตัวเพื่อลาเครื่องสังเวท ถึงแม้บางครั้งกำลังแสดงอยู่ก็ตาม ผู้แสดงต้องตัดบท

หยุดพักการแสดงเพื่อให้ “ขาดสินบน” ตัวพระ ตัวนาง ที่ยังอยู่ในชุดการแสดงละคร (แต่งยื่นเครื่อง) และตัวตลก เป็นผู้ทำหน้าที่ลาสังเว

๓.๓.๓ พิธีลาโรง เมื่อเลิกแสดง นายโรงจะรำชัตถ์อีกครั้งหนึ่ง ผู้รำจะว่าอาคม ถอยหลัง แล้วรำเวียนขวาของเวที เรียกว่า คลายยันตร์ เพื่อเป็นการถอนอาถรรพ์จะทำตอลเล็ก การแสดง เป็นพิธีกรรมขั้นสุดท้าย ผู้ทำพิธีกรรมเป็นผู้เดียวกับที่ทำพิธีปลุกโรง ผู้ทำพิธีทำพิธีลาโรง ด้วยการแก้มัดตอกผูกกิ่งมะยมที่เสากลาง ออกทั้ง ๓ เปลาะ เรียกพิธีนี้อีกอย่างหนึ่งว่า “ถอนโรง”

๓.๔ ดนตรี

มนตรี ตราโมท (๒๕๓๗ : ๑๒๑) กล่าวถึง ดนตรี บรรเลงประกอบละครชาตรี เรียกว่า วงปี่พาทย์ชาตรี ประกอบด้วย ปี่ ๑ เลา โทน ๒ ใบ กลองเล็ก (เรียกว่า "กลองชาตรี") ๒ ใบ และ ฉิ่ง ๑ คู่

เพลงร้อง ศรีเวียง ไตรชิละสุนทร (๒๕๒๗ : ๑๗๕) กล่าวถึง เพลงสำหรับการแสดง ละครชาตรีว่า ในสมัยโบราณตัวละครมักเป็นผู้ต้นกลอน และร้องเป็นทำนองเพลงร่าย โดยเพลงมี ลักษณะเหมือนละครนอก และมีเพลงที่ใช้ซึ่งแสดงเอกลักษณ์ของละครชาตรี เช่น

เพลงชาตรี ๑ หรือ ร่ายชาตรี ๑ ใช้สำหรับเดินเนื้อเรื่องและเจรจาโต้ตอบกัน

เพลงชาตรี ๒ ใช้สำหรับบทของนักบวช หรือตลก

เพลงชาตรี ๓ ใช้ประกอบอารมณ์โศกเศร้า เสียใจ

เพลงชาตรีกรับ ใช้ประกอบการคิดคำนึง อาลัยอาวรณ์ บรรยายความต่าง ๆ

เพลงชาตรีตลก ใช้ประกอบการรื่นเริง สนุกสนาน

เพลงชาตรีบางซ่าง ใช้ได้ทั่ว ๆ ไป กับการแสดงที่รีบร้อน

เพลงทยอยดง ใช้ประกอบอารมณ์โศกเศร้า

เพลงลำชาตรี ใช้ประกอบอารมณ์โศกเศร้า ตื่นตันใจ

เพลงโอบางซ่าง ใช้ได้ทั่วไป

๓.๕ เรื่องที่แสดง

เรื่องที่แสดง ส่วนใหญ่เป็นนิทานพื้นบ้าน หรือเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ เนื้อเรื่องโดยส่วนใหญ่ จะกล่าวถึงกษัตริย์หรือเจ้าชาย ต้องไปแสวงหาความรู้ในป่าหรือนอกเมือง จนไปพบกับสตรีที่ตนรัก แล้วถูกกีดกันจากพ่อตา ต้องทำสงครามกัน จนมีคำพูดติดปากว่า “รบยักษ์ ฆ่าพ่อตา พานางหนี” ฆะอบ โปษะกฤษณะ (๒๕๒๓ : ๒๙-๓๐) กล่าวถึง เรื่องที่ใช้แสดงละครชาตรี ไว้ว่า ละครชาตรี จะ เลือกรื่องหรือแต่งเรื่องที่มีทางที่จะให้มีบทขบขัน เพื่อให้เกิดความเพลิดเพลินสนุกสนานด้วย ฉะนั้น เรื่องที่เล่นจึงจับเป็นตอน ๆ อาจสั้นหรือยาวก็แล้วแต่เหมาะสม แต่มักมีทางออกให้เล่นบทขบขัน แทรกได้ และมีรัก โศก รบ ครบตามกระบวนการละครอีกด้วย

๓.๕.๑ เรื่องนำมาจากสมุดข่อย เช่น

๓.๕.๑.๑ วงษ์สุวรรณค์ จันทวาท

๓.๕.๑.๒ สุวรรณหงส์

๓.๕.๑.๓ ตะเพียนทอง

๓.๕.๑.๔ พิมพ์สวรรค์

๓.๕.๑.๕ โมงป่า

๓.๕.๑.๖ แก้วหน้าม้า

เป็นต้น

๓.๕.๒ เรื่องนำมาจากคัมภีร์ปัญญาสชาดก เช่น

๓.๕.๒.๑ สังข์ทอง

๓.๕.๒.๒ พระรถเมรี

๓.๕.๒.๓ พระสุทนต์มโนห์รา

๓.๕.๒.๔ คาวี

เป็นต้น

วัฒนธรรมการแสดงละครชาตรี ที่แสดงเอกลักษณ์ความเป็นละครชาตรีนั้น มักแสดงโดยใช้โรงละครที่ไม่มีฉาก มีเสากลางสำหรับผูกของอาวุธ ผู้แสดงแต่งกายในลักษณะ แต่งยืนเครื่อง ไขว้งปีพาทย์ชาตรีบรรเลงประกอบ ดำเนินเรื่องโดยใช้เพลงร่ายชาตรีเป็นหลัก เรื่องที่แสดงเป็นเรื่อง จักร ๆ วงศ์ ๆ ที่นำมาจากคัมภีร์ปัญญาสชาดก หรือสมุดข่อย พิธีกรรมในการแสดง ประกอบด้วย พิธีกรรมก่อนการแสดง ได้แก่ การปลุกโรง การบูชาครู การโหมโรง การร้องเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การรำ ถวายมือ การร้องเชิญครู การรำชัตเบิกโรง พิธีกรรมก่อนพักการแสดง คือ การลาเครื่องสังเวศ และ พิธีกรรมหลักเล็กแสดง คือ พิธีลาโรง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับละครชาตรี ปรากฏ ดังนี้

ผะอับ โปษะกฤษณะ และคณะ (๒๕๒๓) ได้ศึกษา วรรณกรรมประกอบการละเล่น

ละครชาตรี โดยรวบรวมวรรณกรรมที่ใช้ประกอบการแสดงละครชาตรี จากกรุงเทพมหานคร ลพบุรี พระนครศรีอยุธยา ราชบุรี เพชรบุรี นครปฐม อ่างทอง ระยอง จันทบุรี ตราด นนทบุรี และ ฉะเชิงเทรา ผลการศึกษา พบว่า รูปแบบการแสดงมีการเปลี่ยนแปลงเป็นแบบละครผสมลิเก โอกาสในการแสดงเพื่อเก็บเงิน หรือรับงานแสดงในงานต่าง ๆ การแสดงละครชาตรี ได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นการแสดงอาชีพคือ รับแสดงในงานต่าง ๆ หรือการแสดงตามวิกหรือโรงมหรสพเพื่อเก็บเงิน รูปแบบไม่เหมือนละครชาตรีแต่ก่อน คงรูปอยู่แต่การชัตไหว้ครูเท่านั้น สถานที่หรือโรงแสดง ผู้จัดทำใช้สถานที่ตามสะดวกแต่มีการกั้นม่าน มีทางออกสองทาง ม่านนั้นเป็นฉากรูปอะไรก็ได้ใช้ตลอดเรื่อง คล้ายโรงลิเก บางจังหวัดมีการเปลี่ยนฉากตามท้องเรื่อง โดยใช้วิธีการชกรอก ด้วยเหตุที่ละครชาตรี ต้องยกคณะไปเล่นตามที่ต่าง ๆ การจัดสถานที่แสดงจึงเป็นภาระของผู้จัดทำ แต่สำหรับฉากจะเป็นของหัวหน้าคณะ ผู้แสดง ตัวสำคัญ ๆ เป็นหญิงล้วน ตัวตลก เช่น เสนา ฤาษี ใช้ผู้ชายแสดง หรือใช้หญิงที่มีอายุเป็นตัวพระหรือนางไม่ได้แล้ว มาแสดงเป็นตัวตลก เครื่องแต่งตัว ตัวพระ เสื้อเปลี่ยนจากแขนยาวเป็นแขนสั้น ลดอินธนู มาทำเป็นนกเหล็ก ๆ ที่ปลายแขน เช่นเดียวกับละครนอกของ

กรมศิลปากร (บางจังหวัดมีการสวมถุงเท้าแบบลิเก เช่น จังหวัดจันทบุรี) ตัวนางเปลี่ยนเครื่องสวมศีรษะเดิมที่ใช้รัดเกล้า เป็นมงกุฎกษัตริย์ เช่นเดียวกับลิเก (ยอดนาง) ถ้าตัวนางไม่ใช่ตัวสำคัญ ใช้กระบังหน้าแทนรัดเกล้าเปลว (รัดเกล้าใบสาเก) บางครั้งพบว่า ตัวนางยังเสริมแผงสังวาล แบบลิเกประดับหน้าอกทับบนผ้านาง ดนตรีประกอบการแสดง คือ วงปี่พาทย์เครื่องห้า ประกอบด้วย ปี่ ระนาดเอก ฉิ่งวง กลอง ตะโพน ฉิ่ง ทำนองเพลงรับตามบทผู้แสดงส่งให้ ตัวละครร้อง ด้นกลอนเองตามเนื้อร้องที่เป็นเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ หรือแต่งขึ้นใหม่ ใช้ทำนองเพลงแบบละครนอก ไม่มีรายชาติรีเพื่อความรวดเร็ว ทันใจคนดู ส่วนการให้จังหวะด้วยกรับมีใช้น้อย นอกจากต่างจังหวัด ที่ยังแสดงแบบดั้งเดิม

อมรา กล้าเจริญ (๒๕๓๖ : บทคัดย่อ) ทำการศึกษาเรื่อง ละครชาตรี ที่แสดง ณ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๕๓๕ - ๒๕๓๗ พบว่า ละครชาตรีในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ไม่ใช่ละครชาตรีของเดิมก่อนเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ แต่เป็นการแสดงที่น่าจะเข้ามาในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ภายหลัง คือประมาณ ๒๐๐ ปี ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ โดยพวกละครที่ย้ายถิ่นฐานมาจากนครศรีธรรมราช การแสดงละครชาตรีมี ๒ ส่วน ที่สำคัญ คือ พิธีกรรมก่อนการแสดง และการแสดง พิธีกรรมในละครชาตรีที่สำคัญคือ การปลุกโรง การบูชาครู การร้องเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การรำถวายมือ การร้องเชิญครู การลาเครื่องสังเวท และการลาโรง ส่วนการแสดงละครมีสภาพเป็นละครชาตรี และมีลักษณะแบบ ผสมละครนอก ละครพื้นทาง และลิเก ซึ่งมีละครชาตรี ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา จำนวน ๙ คณะ มีผู้แสดงรวมทั้งสิ้น ๑๕๐ คน มีอายุระหว่าง ๕ ปี ถึง ๘๔ ปี ผู้แสดงส่วนใหญ่เป็นผู้หญิง

จันทิมา แสงเจริญ (๒๕๓๙) ทำการศึกษาเรื่อง ละครชาตรีเมืองเพชร โดยศึกษาประวัติ โครงสร้าง ส่วนประกอบการแสดง และสถานภาพการประกอบอาชีพ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๗ - ๒๕๓๙ ผลการศึกษา พบว่า ละครชาตรีเมืองเพชรเป็นละครราชชนิดหนึ่ง ซึ่งพัฒนามาจากการแสดงพื้นบ้านปรับเปลี่ยนไปตามสภาพสังคมและเศรษฐกิจ ต่อมาปรากฏหลักฐานสมัยรัชกาลที่ ๔ ซึ่งเห็นชัดว่ารูปแบบ เนื้อหาการแสดงละคร ได้รับอิทธิพลจากละครผู้หญิงของหลวง ละครของผู้มีบรรดาศักดิ์จากกรุงเทพมหานคร และโนรา บุคคลสำคัญที่มีบทบาทต่อการพัฒนาละครชาตรีในสมัยแรก คือหลวงอภัยพลรักษ์ ข้าราชการหัวเมืองและบุตรคือ หม่อมเมือง ซึ่งเป็นภรรยาของเจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์ (เทศ บุญนาค) เจ้าเมืองในสมัยรัชกาลที่ ๕ โครงสร้างการแสดง ประกอบด้วย ส่วนพิธีกรรมและการแสดง มีทั้งภาคเช้าตั้งแต่เวลา ๐๙.๓๐-๑๒.๐๐ น. และภาคบ่ายตั้งแต่เวลา ๑๓.๐๐-๒๑.๓๐ น. ลำดับการแสดงมี ๒ แบบ คือ แบบเต็มรูป โดยปลุกโรงการแสดง และแบบไม่ปลุกโรงการแสดง ซึ่งมักเป็นที่วัด ลำดับการแสดงแบบที่ ๑ ภาคเช้าประกอบด้วย พิธีทำโรง บูชาครู โหมโรง ร้องเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ รำถวายมือ ประกาศโรง ราชัดชาติแล้วแสดงละคร จากนั้นลาเครื่องสังเวท ก่อนเวลาเที่ยงตรง ในภาคบ่ายประกอบด้วย โหมโรง ประกาศโรง แสดงละครและปิดการแสดงหรือพิธีลาโรง ลำดับการแสดงแบบที่ ๒ ต่างจากแบบที่ ๑ คือ ยกเว้นพิธีทำโรง ราชัดชาติ และพิธีลาโรง โรงรำของละครชาตรีมีขนาดกว้าง ประมาณ ๔ เมตร ยาวประมาณ ๕ เมตร พื้นโรงเป็นพื้นดินปูด้วยเสื่อหรือแบบยกพื้นไม้เตี้ย ๆ มีเสากลางโรง ๑ ต้น ค้ำหลังคาและวางของคลีหรือของอาวุธ เตียงวาง

อยู่ด้านหนึ่ง ผู้แสดงนั่งล้อมเป็นวง พื้นที่ตรงกลางใช้สำหรับแสดง วงดนตรีวางตรงข้ามเตียง ส่วนเครื่องประดับศีรษะวางบนเตียง หรือข้างเตียง ในการแสดงละครชาตรี ผู้กำกับการแสดงทำหน้าที่บอกบทร้องและเพลงหน้าพาทย์ ผู้แสดงเป็นต้นเสียงร้องต้น รำ และเจรจาเอง เมื่อจบบทของตนก็ถอดเครื่องประดับศีรษะแล้ว มาทำหน้าที่เป็นลูกคู่ตีกรับรับบท ตัวละครมี ๓ ประเภท คือ พระนาง และเบ็ดเตล็ด เครื่องแต่งกายยืนเครื่องและเบ็ดเตล็ด วงปีพาทย์ประกอบด้วย ระนาด กลอง ตึก โทน ฉิ่ง และกรับ อาจมีตะโพนและกลองทัดร่วมบรรเลงด้วย เพลงร้องที่ใช้มีทั้งเพลงโทนและเพลงไทย บทละครที่ใช้แสดง นำมาจากเรื่องในวรรณคดี บทละคร และนิทานคำกลอน ละครชาตรีเมืองเพชรปัจจุบันมี ๒๘ คณะผู้แสดง ๑๒๐ คน เป็นหญิง ร้อยละ ๘๐ มีอายุเฉลี่ย ๓๕ ปี การสอนกระทำกันในหมู่เครือญาติและผู้สนใจ พิธีกรรมและคาถาไม่ถ่ายทอดให้บุคคลภายนอก การแสดงละครชาตรีเมืองเพชร ในปัจจุบันเป็นอาชีพอย่างหนึ่ง และยังคงแพร่หลายในจังหวัดเพชรบุรี

ชวลิต สุนทรานนท์ และคณะ (๒๕๔๗) ทำการค้นคว้า เรื่องวิวัฒนาการเครื่องแต่งกายละครในของกรมศิลปากร พบว่า เครื่องแต่งกายละคร เป็นเครื่องแต่งกายที่มีการเลียนแบบมาจากเครื่องต้น หรือเครื่องทรงของพระมหากษัตริย์ ที่มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ชนบุรี รัตนโกสินทร์ จนถึงปัจจุบัน การละครไทยได้รับความนิยมและถ่ายทอดสืบต่อกันมาตามลำดับ เมื่อมีละครเกิดขึ้นในราชสำนัก เครื่องแต่งกายก็ย่อมวิจิตรงดงามตามไปด้วย และพัฒนาเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย โดยสิ่งที่ดีอยู่แล้วก็คงอนุรักษ์ไว้ สิ่งใดที่ควรปรับปรุงพัฒนาก็มีการประดิษฐ์ คิดค้น ขึ้นใหม่ รูปแบบและลักษณะเครื่องแต่งกายละครในของกรมศิลปากร แบ่งเป็น ๓ ส่วน คือ

๑. ตีราภรณ์ เป็นเครื่องประดับ ใช้สวมศีรษะ ได้แก่ ชฎา รัดเกล้า ปันจุเหรีจ กระบังหน้า หูกระต่าย

๒. ถนิมพิมพากรณ์ เป็นเครื่องประดับที่ได้มาจากต่างประเทศ การประดิษฐ์ส่วนใหญ่จะเป็นเครื่องทองลงยาประดับเพชร และพลอยสีต่าง ๆ ตามคติความเชื่อโบราณ

๓. พัสตราภรณ์ เป็นเครื่องแต่งกาย ทำด้วยผ้าชนิดต่าง ๆ อาทิ ผ้าอัตลัด ผ้าเข้มขาบ ผ้ากรองทอง ผ้ามีสรู และผ้าตาด เป็นต้น

เบญจมาศ คำอุ่น (๒๕๔๙ : บทคัดย่อ) ทำการศึกษา ละครชาตรีในอำเภอวิเศษชัยชาญ จังหวัดอ่างทอง : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ โดยศึกษาแนวคิดของเรื่องที่น่ามาแสดงละครชาตรี และบทบาทของละครชาตรีในอำเภอวิเศษชัยชาญ จังหวัดอ่างทอง ผลการวิจัยพบว่า ปัจจุบันอำเภอวิเศษชัยชาญ จังหวัดอ่างทอง มีละครชาตรี ๑๕ คณะ เรื่องที่ใช้ในการแสดงนำเค้าเรื่องเดิมมาจากเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ของสำนักพิมพ์ราษฎร์เจริญ หรือหนังสือวัดเกาะ โดยนำมาปรับเนื้อหาและภาษาตามบริบททางสังคม ผลการวิเคราะห์แนวคิดเรื่องที่น่ามาแสดงละครชาตรี ในอำเภอวิเศษชัยชาญ จังหวัดอ่างทอง พบว่า ส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับความรัก ได้แก่ ความรักระหว่างสามีและภรรยา ความรักของบิดามารดาต่อบุตร ความรักระหว่างเพื่อนกับเพื่อน นอกจากนี้ยังมีแนวคิดเกี่ยวกับคุณธรรมจริยธรรม เรื่องค่าของความดีอยู่ที่จิตใจและการกระทำ และความกตัญญู แนวคิดประการสุดท้ายคือ แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อ ได้แก่ ความเชื่อเรื่องบุญวาสนาและเวรกรรม ความเชื่อเรื่องความฝันและกลางสังขรณ์ ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ และความเชื่อเรื่องเทวดาและผู้วิเศษ ผลการ

วิเคราะห์บทบาทของละครชาตรี ในอำเภอวิเศษชัยชาญ จังหวัดอ่างทอง พบว่า ละครชาตรี มีบทบาทในพิธีกรรมแก่นับเป็นหลัก นอกจากนี้ยังมีบทบาทในการให้ความบันเทิง บทบาทในการเป็นเครื่องมือในการปลูกฝังคุณธรรม บทบาทในการอนุรักษ์และสืบทอด นับได้ว่า ละครชาตรีในอำเภอวิเศษชัยชาญ จังหวัดอ่างทอง มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อสังคมไทย ในการสืบทอดแนวคิดและมรดกสืบทอดพื้นบ้านของไทยให้คงอยู่มาได้จนทุกวันนี้

จากการศึกษางานวิจัยด้านละครชาตรี ที่นักการศึกษาหลายท่านได้ศึกษาไว้ ทั้งประวัติความเป็นมา รูปแบบการแสดง วัฒนธรรมต่าง ๆ ที่พบในการแสดง ผู้วิจัยได้นำมาเป็นกรอบแนวทางในการศึกษาวิจัย เรื่อง ละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง โดยกำหนดประเด็นสำคัญ สำหรับการศึกษาด้าน สภาพ พิธีกรรมและการแสดงของละครชาตรี

บทที่ ๓

ประวัติความเป็นมาของละครชาตรีในจังหวัดอ่างทอง

ลักษณะทั่วไปของจังหวัดอ่างทอง

๑. ประวัติความเป็นมา

อ่างทองในอดีตนั้น นับว่ามีคนอาศัยอยู่มานานหลายร้อยปี เพราะท้องที่ของอ่างทอง เป็นที่ราบลุ่ม ลักษณะคล้ายอ่าง ไม่มีภูเขา ป่าไม้ และแร่ธาตุ มีแม่น้ำไหลผ่าน ๒ สาย คือ แม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำน้อย ที่มาของชื่อเมือง “อ่างทอง” นั้น สันนิษฐานได้เป็น ๓ นัย คือ

นัยแรกเชื่อว่า คำว่า “อ่างทอง” น่าจะมาจากลักษณะทางกายภาพของพื้นที่นี้ คือเป็นที่ราบลุ่มเป็นแอ่งคล้ายอ่าง ซึ่งเต็มไปด้วยทุ่งนาที่ออกรวงเหลืองอร่ามเหมือนทอง จึงเป็นที่มาของชื่อจังหวัดอ่างทอง และดวงตราของจังหวัด เป็นรูปรวงข้าวสีทองอยู่ในอ่างน้ำ ซึ่งมีความหมายถึงความอุดมสมบูรณ์ด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหารและเป็นอู่ข้าวอู่น้ำ

นัยที่สอง เชื่อว่าอ่างทอง น่าจะมาจากชื่อของหมู่บ้านเดิมที่เรียกว่า “บางคำทอง” ตามคำสันนิษฐานของ พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) สมุหเทศาภิบาลมณฑลอยุธยา เมื่อครั้งที่กราบทูล พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในคราวเสด็จประพาสลำแม่น้ำน้อย และลำแม่น้ำใหญ่ใน พ.ศ. ๒๔๕๙ ว่า ชื่อของเมืองอ่างทองมาจากชื่อ บางคำทอง ซึ่งแต่งตั้งครั้งกรุงเก่าว่าด้วยตามเสด็จพระราชดำเนินเมืองนครสวรรค์ ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชจากกรุงเก่า “ลู่ถึงบางน้ำชื่อ คำทอง” แต่บางกระแสน้ำเพี้ยนมาจาก ชื่อของลำคลองในย่านนั้น ที่เคยมีชื่อว่า “ปากน้ำประคำทอง” ซึ่งเป็นทางแยกแม่น้ำหลังศาลากลางจังหวัด

นัยที่สาม เชื่อว่าชื่ออ่างทองน่าจะมาจากชื่อ บ้านอ่างทอง ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวไว้ในหนังสือ ชุมชุมพระนิพนธ์เรื่องสร้างเมืองไว้ตอนหนึ่งว่า “เมืองอ่างทอง ดูเหมือนจะตั้งเมื่อครั้งสมเด็จพระนเรศวร เดิมชื่อเมืองว่า วิเศษชัยชาญ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำน้อย ที่ลงมาจากนครสวรรค์ อยู่มาแม่น้ำน้อยตื่นขึ้น ฤดูแล้งใช้เรือไม่สะดวก ย้ายเมืองออกมาตั้งริมแม่น้ำเจ้าพระยาที่บ้านอ่างทอง จึงเปลี่ยนชื่อเป็นเมืองอ่างทอง”

ชื่อจังหวัดอ่างทอง จะได้มาตามนัยใดก็ตามชื่ออ่างทองนี้ ได้ปรากฏในประวัติศาสตร์ไทย มีความเจริญรุ่งเรืองมาแล้ว หลายยุค หลายสมัย ดังนี้

พื้นที่ตั้งจังหวัดอ่างทองในสมัยทวารวดี ได้มีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นเมืองแล้ว แต่เป็นเมืองเล็ก ๆ หลักฐานที่ยังเหลืออยู่ในปัจจุบันคือ คูเมือง ที่บ้านคูเมือง ตำบลห้วยไผ่ อำเภอแสวงหา สันนิษฐานว่า เป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดี

สมัยสุโขทัยมีผู้เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยเช่นกัน และได้รับอิทธิพลจากสุโขทัยด้วย สังเกตได้จาก ลักษณะของพระพุทธรูปสำคัญในท้องถิ่นที่อ่างทอง ที่มีลักษณะเป็นแบบสุโขทัย เช่น พระพุทธไสยาสน์วัดขุนอินทประมูล และพระพุทธไสยาสน์วัดป่าโมกวรวิหาร เป็นต้น

ต่อมาในสมัยกรุงศรีอยุธยา อ่างทอง มีฐานะเป็นเมืองมีชื่อว่า “แขวงเมืองวิเศษชัยชาญ” ประมาณ พ.ศ. ๒๑๒๗ ปรากฏชื่อเมือง วิเศษชัยชาญ เป็นครั้งแรกว่า สมเด็จพระนเรศวรยงทรงเป็นมหาอุปราชและสมเด็จพระเอกาทศรถ เสด็จยกกองทัพไปรบกับ พระยาพระสมิที่เมืองสุพรรณบุรี ทรงเสด็จโดยทางเรือจากกรุงศรีอยุธยา ไปทำพิธีเหยียบชิงชัยภูมิตัดไม้ข่มนาม ที่ตำบลลุมพลี และเสด็จประทับที่แขวงเมืองวิเศษชัยชาญ อันเป็นที่ชุมพลจึงสันนิษฐานว่า เมืองวิเศษชัยชาญ ได้ตั้งขึ้นในแผ่นดินพระมหาธรรมราชา ตัวเมืองวิเศษชัยชาญสมัยนั้น ตั้งอยู่ทางลำแม่น้ำน้อย ฝั่งตะวันออก หมู่บ้านตรงนั้นปัจจุบันยังเรียกว่า “บ้านจวน” แสดงว่าเป็นที่ตั้ง จวนเจ้าเมืองเดิม ต่อมาสภาพพื้นที่ และกระแสน้ำในแควน้ำน้อยเปลี่ยนแปลงไป การคมนาคมระหว่างแม่น้ำน้อย กับแม่น้ำเจ้าพระยาเดินทางติดต่อไม่สะดวก จึงย้ายที่ตั้งเมืองไปอยู่ที่ตำบลบ้านแห ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา พร้อมกับขนานนาม ให้เป็นสิริมงคลแก่เมืองใหม่ว่า “เมืองอ่างทอง”

(www.tourthai.com/province/ang_thong/index_t.shtml ,)

๒. ที่ตั้งและอาณาเขต

จังหวัดอ่างทอง ตั้งอยู่ในพื้นที่ราบลุ่มภาคกลางของประเทศไทย พิกัดทางภูมิศาสตร์ อยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ ๑๔ องศา ๓๕ ลิปดา ๑๒ พิลิปดาเหนือ และเส้นแวงที่ ๑๐๐ องศา ๒๗ ลิปดา ๒๗ พิลิปดาตะวันตก ห่างจากกรุงเทพมหานคร ตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข ๓๒ (สายเอเชีย) ระยะทางประมาณ ๑๐๘ กิโลเมตร มีรูปร่างลักษณะคล้ายรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีส่วนกว้างตามแนวทิศตะวันออกถึงทิศตะวันตก และส่วน ยาวตามแนวทิศเหนือถึงทิศใต้ใกล้เคียงกัน คือ ประมาณ ๔๐ กิโลเมตร มีพื้นที่ทั้งหมด ๘๖๘,๓๗๒ ตารางกิโลเมตร มีอาณาเขตดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับอำเภอค่ายบางระจัน อำเภอพรหมบุรี และอำเภอท่าช้าง จังหวัดสิงห์บุรี

ทิศใต้ ติดต่อกับอำเภอดักไถ่ และอำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ทิศตะวันออก ติดต่อกับอำเภอบางปะหัน อำเภอมหาราช และอำเภอบ้านแพรก จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ทิศตะวันตก ติดต่อกับอำเภอเมืองสุพรรณบุรี อำเภอศรีประจัน อำเภอสามชุก และอำเภอเดิมบางนางบวช จังหวัดสุพรรณบุรี

๓. การปกครอง

จังหวัดอ่างทอง แบ่งการปกครองออกเป็น ๗ อำเภอ คือ

- ๓.๑ อำเภอเมืองอ่างทอง
- ๓.๒ อำเภอวิเศษชัยชาญ
- ๓.๓ อำเภอแสวงหา
- ๓.๔ อำเภอป่าโมก
- ๓.๕ อำเภอโพธิ์ทอง
- ๓.๖ อำเภอไชโย
- ๓.๗ อำเภอสามโก้

ภาพที่ ๑ แสดงแผนที่จังหวัดอ่างทอง

ที่มา www.tv5.co.th/service/mod/heritage/nation/oldcity/angthong.htm

๔. ลักษณะภูมิประเทศ

จังหวัดอ่างทองมีลักษณะภูมิประเทศ โดยทั่วไปเป็นพื้นที่ราบลุ่ม ลักษณะคล้ายอ่าง ไม่มีภูเขา ไม่มีป่าไม้ ดินเป็นดินเหนียวปนทราย พื้นที่ส่วนมากเหมาะแก่การทำนาข้าว ทำไร่และทำสวน มีแม่น้ำสำคัญไหลผ่าน ๒ สาย คือ แม่น้ำเจ้าพระยา และแม่น้ำน้อย โดยแม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่านจังหวัดอ่างทอง จากทิศเหนือไปทิศใต้ เป็นระยะทางยาวประมาณ ๔๐ กิโลเมตร ไหลผ่านท้องที่อำเภอไชโย อำเภอเมืองอ่างทอง และอำเภอป่าโมก ต่อจากนั้นไหลเข้าสู่เขตท้องที่อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ส่วนแม่น้ำน้อย ไหลผ่านท้องที่อำเภอโพธิ์ทอง อำเภอวิเศษชัยชาญ ไปบรรจบกับ แม่น้ำเจ้าพระยาอีกครั้งหนึ่ง ที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา รวมระยะทางที่ไหลผ่านจังหวัดอ่างทอง ประมาณ ๕๐ กิโลเมตร จังหวัดอ่างทอง จึงเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การทำการเกษตรกรรม

๕. ลักษณะภูมิอากาศ

จังหวัดอ่างทอง ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ร้อนชื้นชื้น ดังนั้น ภูมิอากาศจึงเป็นแบบฝนเมืองร้อน โดยได้รับอิทธิพลจาก ลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ ในช่วงเดือนพฤศจิกายน ถึงเดือนกุมภาพันธ์ ทำให้มีอากาศหนาวเย็นและแห้งแล้ง และได้รับอิทธิพลจาก ลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ในช่วงเดือนพฤษภาคม ถึงเดือนกันยายน ทำให้มีเมฆมากและฝนตกชุก ฤดูกาล แบ่งออกเป็น ๓ ฤดู คือ

ฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่เดือนมีนาคม - พฤษภาคม

ฤดูฝน เริ่มตั้งแต่เดือนมิถุนายน - ตุลาคม

ฤดูหนาว เริ่มตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน - กุมภาพันธ์

๖. การคมนาคมขนส่ง

การคมนาคมขนส่งภายในพื้นที่จังหวัดอ่างทอง สามารถเดินทางได้ทั้งทางบก และทางน้ำ โดยใช้แม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำน้อยเป็นเส้นทางเดินเรือ ประชาชนส่วนมากนิยมเดินทางและขนส่งสินค้าด้วยรถยนต์ ซึ่งการคมนาคมขนส่งแบ่งออกได้ดังนี้

๖.๑ การคมนาคมขนส่งจากตัวจังหวัดไปยังอำเภอ ตำบล หมู่บ้าน สามารถเดินทางได้ด้วยรถยนต์โดยสารประจำทาง และรถยนต์ส่วนบุคคล

๖.๒ การคมนาคมขนส่งระหว่างจังหวัดต่างๆ สามารถเดินทางได้ด้วยรถยนต์โดยสารประจำทาง และรถยนต์ส่วนบุคคล โดยเฉพาะสายกรุงเทพมหานคร - อ่างทอง สามารถเดินทางได้สะดวกถึง ๓ เส้นทาง นอกจากนี้ยังมีรถยนต์โดยสารประจำทาง วิ่งติดต่อระหว่าง จังหวัดอ่างทอง ไปยังจังหวัดใกล้เคียง เช่น พระนครศรีอยุธยา สุพรรณบุรี สิงห์บุรี และลพบุรี

๗. สถานที่สำคัญ

จังหวัดอ่างทอง มีความเจริญรุ่งเรืองในอดีต งานศิลปะ วัฒนธรรม โดยเฉพาะด้านศาสนา จึงปรากฏร่องรอยหลักฐาน หลงเหลืออยู่มากมาย ซึ่งมีวัดและสถานที่สำคัญ ๆ ดังนี้

๗.๑ วัดป่าโมกวรวิหาร เป็นพระอารามหลวง อยู่ในเขต เทศบาลตำบลป่าโมก ตั้งอยู่ห่างจากจังหวัดประมาณ ๑๘ กิโลเมตร สิ่งที่น่าสนใจในวัด ได้แก่ วิหารพระพุทธไสยาสน์ ตัววิหารสร้างในสมัยพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธไสยาสน์ ซึ่งเป็นพระนอนที่มีขนาดใหญ่มากองค์หนึ่ง ความยาวจากพระเมาลี ถึงพระบาท ๒๒.๕๘ เมตร องค์พระก่ออิฐถือปูน ปิดทอง สันนิษฐานว่าสร้างในสมัยสุโขทัย ด้านหน้าวิหารเป็นที่ประดิษฐาน พระบรมราชานุสาวรีย์ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช และสมเด็จพระเอกาทศรถ

๗.๒ ตึกคำหยาด อยู่ในท้องที่ตำบลคำหยาด ถัดจากวัดโพธิ์ทองไปทางทิศตะวันตก ประมาณ ๒ กิโลเมตร ตัวอาคารตั้งอยู่กลางทุ่งนา ก่อด้วยอิฐถือปูนขนาดกว้าง ๑๐ เมตร ยาว ๒๐ เมตร สภาพปัจจุบันมีเพียงผนัง ๔ ด้าน แต่ยังคงเห็นร่องรอยความสวยงามทางด้านศิลปกรรม โดยเจ้าฟ้าอุทุมพรทรงสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐

๗.๓ วัดขุนอินทประมูล อยู่ในเขตตำบลอินทประมูล สร้างขึ้นในสมัยสุโขทัย เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธไสยาสน์ที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย มีความยาวจากพระเมาลีถึงพระบาท ๕๐ เมตร วัดนี้อยู่กลางทุ่งนา พระวิหารหักพังหมด ไม่มีหลังคา ที่หน้าพระนอนองค์นี้มีรูปปั้นของชายคนหนึ่ง เล่ากันว่า ขุนอินทประมูล ซึ่งเป็นนายอากรได้ยกยอก นำเงินหลวงมาสร้างต่อเติมองค์พระ ซึ่งเดิมมีความยาวเพียง ๔๐ เมตร ครั้นพระมหากษัตริย์ทรงทราบเรื่อง ตรัสถามว่า นำเงินที่ไหนมาสร้าง ขุนอินทประมูลไม่ตอบ จึงถูกเขียนจนตาย วัดนี้จึงได้ชื่อว่าวัดขุนอินทประมูล

๗.๔ วัดไชโยวรวิหาร อยู่บนเส้นทางสายอ่างทอง-สิงห์บุรี ห่างจากจังหวัดประมาณ ๑๘ กิโลเมตร เป็นพระอารามหลวงชั้นโท ประดิษฐานหลวงพ่อดโต หรือ "พระมหาพุทธพิมพ์" ขนาดหน้าตักกว้าง ๘ วา ๖ นิ้ว สูง ๑๑ วา ๑ ศอก ๗ นิ้ว และประดิษฐานรูปหล่อสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ขนาดหน้าตักกว้าง ๕ เมตร สูง ๗ เมตร ในวิหารหันหน้าลงสู่แม่น้ำเจ้าพระยา

สภาพละครชาตรีในจังหวัดอ่างทอง

จังหวัดอ่างทอง เป็นพื้นถิ่นหนึ่งที่มีความเจริญรุ่งเรืองทางวัฒนธรรม ประเพณี ตลอดจนศิลปะการแสดงละครชาตรี ในปัจจุบันละครชาตรีที่แสดงในพื้นที่อ่างทอง มีรายละเอียดดังนี้

๑. สภาพละคร

๑.๑ จำนวนคณะละครชาตรี

ละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง ที่แสดงอยู่ในปัจจุบันกระจุกกระจายในพื้นที่ ๔ อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมือง อำเภอป่าโมก อำเภอวิเศษชัยชาญและอำเภอโพธิ์ทอง จำนวน ๒๗ คณะ ดังนี้

๑.๑.๑ คณะนารี คณะองศิลป์	อำเภอ เมือง
๑.๑.๒ คณะสำเนียง ป่าโมก	อำเภอ ป่าโมก
๑.๑.๓ คณะทองเลี่ยม ป่าโมก	อำเภอ ป่าโมก
๑.๑.๔ คณะเพยาวี ลูกป่าโมก	อำเภอ ป่าโมก
๑.๑.๕ คณะสำเนา ป่าโมก	อำเภอ ป่าโมก
๑.๑.๖ คณะ จ.จินตนา เจียมจิตศิษย์นารายณ์	อำเภอ วิเศษชัยชาญ
๑.๑.๗ คณะ ส.รัตนา เครือวัลย์	อำเภอ วิเศษชัยชาญ
๑.๑.๘ คณะ ศ.สมพิศ เรื่องงาม	อำเภอ วิเศษชัยชาญ
๑.๑.๙ คณะอนันต์ รุ่งสว่างศิลป์	อำเภอ วิเศษชัยชาญ
๑.๑.๑๐ คณะศรีนวล ยอดรัก	อำเภอ วิเศษชัยชาญ
๑.๑.๑๑ คณะ ส.รุ่งสุริยา นำศิลป์	อำเภอ วิเศษชัยชาญ
๑.๑.๑๒ คณะ ส.ชะองศิลป์	อำเภอ วิเศษชัยชาญ
๑.๑.๑๓ คณะศิษย์จันทร์นายน	อำเภอ วิเศษชัยชาญ
๑.๑.๑๔ คณะ ส.เพ็ญศรี	อำเภอ วิเศษชัยชาญ
๑.๑.๑๕ คณะ ส. นิภา นำศิลป์	อำเภอ วิเศษชัยชาญ
๑.๑.๑๖ คณะ ส. พยง นำศิลป์	อำเภอ วิเศษชัยชาญ
๑.๑.๑๗ คณะจำลอง เจริญศิลป์	อำเภอ วิเศษชัยชาญ
๑.๑.๑๘ คณะศิริกานต์ ยอดรัก	อำเภอ วิเศษชัยชาญ
๑.๑.๑๙ คณะวิชาญ สรรวยศิลป์	อำเภอ วิเศษชัยชาญ
๑.๑.๒๐ คณะนันทยา วยรุ่ง	อำเภอ วิเศษชัยชาญ
๑.๑.๒๑ คณะเทพวิจิตร ศิษย์โสธร	อำเภอ วิเศษชัยชาญ
๑.๑.๒๒ คณะน้ำอ้อย ภริมย์ศิลป์	อำเภอ โพธิ์ทอง
๑.๑.๒๓ คณะสมทรง นาฏศิลป์	อำเภอ โพธิ์ทอง
๑.๑.๒๔ คณะนารี รุ่งเรืองศิลป์	อำเภอ โพธิ์ทอง
๑.๑.๒๕ คณะจิวราย รุ่งเรืองศิลป์	อำเภอ โพธิ์ทอง
๑.๑.๒๖ คณะจิระศักดิ์ ภูษิต	อำเภอ โพธิ์ทอง
๑.๑.๒๗ คณะ ส.บุญศรี เรื่องศิลป์	อำเภอ โพธิ์ทอง

จำนวนคณะกรรมการฯ ในจังหวัดอ่างทอง พบว่า อำเภอวิเศษชัยชาญ มีคณะกรรมการฯ มากที่สุด จำนวน ๑๖ คณะ รองลงมา ได้แก่ อำเภอโพธิ์ทอง จำนวน ๖ คณะ อำเภอป่าโมก จำนวน ๔ คณะ และอำเภอเมืองอ่างทอง จำนวน ๑ คณะ

๑.๒ จำนวนผู้แสดงละครชาตรี

ผู้แสดงละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง ที่กระจายอยู่ในอำเภอเมือง อำเภอป่าโมก อำเภอวิเศษชัยชาญ และอำเภอโพธิ์ทอง ในปัจจุบัน มีจำนวนผู้แสดงละคร ดังตารางที่ ๑

ตารางที่ ๑ แสดงจำนวนผู้แสดงละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง

ที่	ชื่อคณะ	เพศ		รวม
		ชาย	หญิง	
๑.	นารี คะนองศิลป์	๑	๘	๙
๒.	สำเนียง ป่าโมก	๐	๗	๗
๓.	ทองเลี่ยม ป่าโมก	๐	๗	๗
๔.	เพชร ลูกป่าโมก	๑	๗	๘
๕.	สำเนา ป่าโมก	๐	๔	๔
๖.	จ.จินตนา เขียมจิตศิษย์นารายณ์	๑	๖	๗
๗.	ส.รัตนา เกรือวัลย์	๐	๙	๙
๘.	ศ.สมพิศ เรืองงาม	๐	๑๐	๑๐
๙.	อนันต์ รุ่งสว่างศิลป์	๑	๖	๗
๑๐.	ศรีนวล ยอดรัก	๐	๘	๘
๑๑.	ส.รุ่งสุริยา นำศิลป์	๐	๙	๙
๑๒.	ส.ชองศิลป์	๐	๖	๖
๑๓.	ศิษย์จันทร์ฉาย	๐	๘	๘
๑๔.	ส.เพ็ญศรี	๐	๘	๘
๑๕.	ส.นิภา นำศิลป์	๐	๑	๑
๑๖.	ส.พยง นำศิลป์	๐	๘	๘
๑๗.	จำลอง เจริญศิลป์	๐	๙	๙
๑๘.	ศิริกานต์ ยอดรัก	๐	๒	๒
๑๙.	วิชาญ สำรวยศิลป์	๐	๒	๒
๒๐.	นันทยา วยรุ่น	๐	๗	๗
๒๑.	เทพวิจิตร ศิษย์โสธร	๐	๑	๑

ตารางที่ ๑ แสดงจำนวนผู้แสดงละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง (ต่อ)

ที่	ชื่อคณะ	เพศ		รวม
		ชาย	หญิง	
๒๒.	น้ำอ้อย ภิรมย์ศิลป์	๐	๘	๘
๒๓.	สมทรง นาฏศิลป์	๐	๑๓	๑๓
๒๔.	นารี รุ่งเรืองศิลป์	๐	๘	๘
๒๕.	จิวราย รุ่งเรืองศิลป์	๐	๘	๘
๒๖.	จิระศักดิ์ ภูษิต	๐	๘	๘
๒๗.	ส.บุญศรี เรื่องศิลป์	๐	๘	๘
รวม		๔	๑๘๔	๑๘๘

จากตารางที่ ๑ พบว่า จำนวนผู้แสดงละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง ปัจจุบันมีจำนวนทั้งสิ้น ๑๘๘ คน เพศชาย จำนวน ๔ คน และเพศหญิง จำนวน ๑๘๔ คณะละครที่มีผู้แสดงมากที่สุดคือ คณะสมทรง นาฏศิลป์ อำเภอโพธิ์ทอง มีผู้แสดง จำนวน ๑๓ คน คณะที่มีผู้แสดงน้อยที่สุดคือ คณะนิภา นาฏศิลป์ และคณะเทพวิจิตร ศิษย์ โสธร อำเภอวิเศษชัยชาญ โดยมีผู้แสดง คณะละ ๑ คน

ในอดีตจำนวนผู้แสดงละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง มีจำนวนมาก โดยเฉพาะพื้นที่ชุมชนบางยี่นา อำเภอเมือง ชุมชนบ้านท่าช้าง อำเภอวิเศษชัยชาญ ชุมชนป่าโมก อำเภอป่าโมก ปัจจุบันจำนวนผู้แสดงละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง เหลือ ๗ คน/คณะ ซึ่งไม่เพียงพอต่อการแสดงในแต่ละครั้ง ละครหลายคณะใช้ผู้แสดงร่วมกัน พบว่า ปัจจัยที่ทำให้มีผู้แสดงน้อยลง ได้แก่ ผู้แสดงมีอายุมากขึ้น และผู้แสดงรุ่นใหม่ที่ทดแทนมีจำนวนน้อยลง ไพเราะ มีพร้อม (๒๕๕๐ : สัมภาษณ์) กล่าวว่า ผู้แสดงละครชาตรีส่วนใหญ่ เมื่อมีอายุมากขึ้น หลายคนเลิกแสดงไปประกอบอาชีพอื่น ๆ เช่น คำขาย รับจ้างทั่วไป เป็นต้น และในปัจจุบันเด็กรุ่นใหม่ไม่นิยมฝึกหัด มณี เรืองงาม (๒๕๕๐ : สัมภาษณ์) กล่าวถึง เหตุผลที่ผู้แสดงละครชาตรี คณะ ศ.สมพิศ เรืองงาม มีน้อยลงว่า “เยาวชนคนที่จะหัดละครไม่มีแล้ว ส่วนใหญ่มักประกอบอาชีพทำงานโรงงาน เนื่องจากเป็นรายได้ประจำ ละครจะมืองานแสดงมากช่วงเดือน ๔ (ประมาณเดือนมีนาคม) ถึงก่อนเข้าพรรษา (ประมาณเดือนกรกฎาคม) หลังจากนั้นไปมีน้อยมาก เมื่อสิ้นเสียงกลองก็หมดเงิน ส่วนใหญ่ใช้ลูก หลาน เครือญาติ ร่วมแสดงช่วยกันไป”

นอกจากนี้ พบว่า การแยกคณะของชาวละครชาตรีเอง นับว่าเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลทำให้จำนวนผู้แสดงละครชาตรี ลดน้อยลงด้วย นิภา กล้ามะรัตน์ (๒๕๕๐ : สัมภาษณ์) กล่าวถึงสาเหตุที่ตั้งคณะละครขึ้นใหม่ว่า “คณะ ส.นิภา นาฏศิลป์ ไม่มีลูกวง เนื่องจากไม่เคยฝึกหัดใคร ก่อตั้งคณะละครขึ้นเนื่องจากเห็นว่า เป็นโต๊โผ รับงานจะได้เงินค่าตอบแทนมากกว่า ทั้งในส่วนค่าเครื่องละคร ค่าเครื่องดนตรี ค่าเครื่องขยายเสียง มืองานแสดงใช้นักแสดงจากละครที่รู้จัก”

๑.๓ อายุเฉลี่ย

ละครชาตรีในจังหวัดอ่างทอง จำนวนทั้งสิ้น ๑๘๘ คน นั้น อยู่ในช่วงอายุต่าง ๆ กัน โดยมีรายละเอียด ดังตารางที่ ๒

ตารางที่ ๒ แสดงอายุเฉลี่ยของผู้แสดงละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง

ที่	ชื่อคณะ	ผู้แสดงอายุ (ปี)					รวม
		ต่ำกว่า ๒๑	๒๑-๔๐	๔๑-๖๐	๖๑-๘๐	๘๑ ขึ้นไป	
๑.	นารี คะนองศิลป์	๐	๐	๓	๕	๑	๙
๒.	สำเนียง ป่าโมก	๐	๐	๖	๑	๐	๗
๓.	ทองเลี่ยม ป่าโมก	๐	๑	๕	๐	๑	๗
๔.	พเยาว์ ลูกป่าโมก	๐	๑	๖	๑	๐	๘
๕.	สำภา ป่าโมก	๐	๒	๒	๐	๐	๔
๖.	จ.จินตนา เขียมจิต ๗	๑	๒	๔	๐	๐	๗
๗.	ส.รัตนา เครือวัลย์	๒	๔	๓	๐	๐	๙
๘.	ศ.สมพิศ เรืองงาม	๒	๔	๓	๑	๐	๑๐
๙.	อนันต์ รุ่งสว่างศิลป์	๒	๒	๐	๓	๐	๗
๑๐.	ศรีนวล ยอดรัก	๓	๓	๒	๐	๐	๘
๑๑.	ส.รุ่งสุริยา นำศิลป์	๐	๖	๓	๐	๐	๙
๑๒.	ส.ชะองศิลป์	๑	๒	๒	๑	๐	๖
๑๓.	ศิษย์จันทร์ฉาย	๓	๒	๒	๑	๐	๘
๑๔.	ส. เพ็ญศรี	๓	๒	๓	๐	๐	๘
๑๕.	ส. นิภา นำศิลป์	๐	๑	๐	๐	๐	๑
๑๖.	ส. พยง นำศิลป์	๒	๑	๕	๐	๐	๘
๑๗.	จำลอง เจริญศิลป์	๑	๔	๔	๐	๐	๙
๑๘.	ศิริกานต์ ยอดรัก	๑	๑	๐	๐	๐	๒
๑๙.	วิชาญ สรรายศิลป์	๑	๑	๐	๐	๐	๒
๒๐.	นันทยา วัชรุน	๑	๖	๐	๐	๐	๗
๒๑.	เทพวิจิตร ศิษย์โสธร	๐	๐	๑	๐	๐	๑
๒๒.	น้ำอ้อย ภิรมย์ศิลป์	๒	๑	๔	๑	๐	๘
๒๓.	สมทรง นาฏศิลป์	๐	๖	๖	๐	๑	๑๓
๒๔.	นารี รุ่งเรืองศิลป์	๐	๑	๘	๐	๐	๙

ตารางที่ ๒ แสดงอายุเฉลี่ยของผู้แสดงละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง (ต่อ)

ที่	ชื่อคณะ	ผู้แสดงอายุ (ปี)					รวม
		ต่ำกว่า ๒๑	๒๑-๔๐	๔๑-๖๐	๖๑-๘๐	๘๑ ขึ้นไป	
๒๕.	จิ๋วราย รุ่งเรืองศิลป์	๐	๕	๓	๐	๐	๘
๒๖.	จิระศักดิ์ ภูษิต	๒	๐	๖	๐	๐	๘
๒๗.	ส.บุญศรี เรืองศิลป์	๐	๐	๕	๐	๐	๖
รวม		๒๗	๕๘	๘๖	๑๔	๓	๑๘๘
ร้อยละ		๑๔.๓๖	๓๐.๘๕	๔๕.๗๔	๗.๔๕	๑.๕๙	๑๐๐

จากตารางที่ ๒ พบว่า ผู้แสดงละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง ส่วนใหญ่ มีอายุเฉลี่ยระหว่าง ๔๑ - ๖๐ ปี มากที่สุด จำนวน ๘๖ คน คิดเป็นร้อยละ ๔๕.๗๔ รองลงมา มีอายุเฉลี่ยระหว่าง ๒๑ - ๔๐ ปี จำนวน ๕๘ คน คิดเป็นร้อยละ ๓๐.๘๕ อายุต่ำกว่า ๒๑ ปี จำนวน ๒๗ คน คิดเป็นร้อยละ ๑๔.๓๖ อายุระหว่าง ๖๑ - ๘๐ ปี จำนวน ๑๔ คน คิดเป็นร้อยละ ๗.๔๕ และอายุ ๘๑ ปี ขึ้นไป น้อยที่สุด จำนวน ๓ คน คิดเป็นร้อยละ ๑.๕๙

ผู้แสดงละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง ส่วนใหญ่ อยู่ในวัยกลางคน เคยเรียนละครชาตรีในช่วงเวลา ๔๐ ปี ที่ผ่านมา ฝึกหัดสืบทอดกันในครอบครัว กลุ่มลูก หลาน ผู้แสดงในวัยเด็กที่จะทำการสืบทอดต่อไป มีจำนวนน้อยมาก โดยมีอัตราส่วน ๑ คน/คณะหรือไม่พบเลย ผู้แสดงที่อยู่ในวัยสูงอายุ พบว่า มีจำนวนน้อยด้วยเช่นกัน แต่ยังร่วมแสดงในคณะละครชาตรีปัจจุบันบ้าง สำราญ สาสิทธิ์ (๒๕๕๐ : สัมภาษณ์) กล่าวถึง จำนวนผู้แสดงละครในวัยสูงอายุในคณะว่า แต่ก่อนผู้แสดงสูงอายุมีหลายคน ระยะเวลาหลังสุขภาพอ่อนแอ ไม่สามารถแสดงได้ หรือบางคนลูกหลานไม่ให้แสดงแล้ว ซึ่งละครที่ยังมีผู้แสดงในวัยสูงอายুর่วมแสดง ส่วนใหญ่เกิดจาก มีใจรักการแสดงละครชาตรี ระเบียบเหมือนนรุษ (๒๕๕๐ : สัมภาษณ์) ไต้โพลละครชาตรี วัย ๘๔ ปี กล่าวว่า “มีงานยังไปร่วมอยู่ แต่ไม่ได้แสดง ไปตั้งก้านล บอกเล่าครูบาอาจารย์ ควบคุมดูแล ลูก ๆ หลาน ๆ ถ้ายังสามารถเดินได้สะดวก จะไปร่วมทุกงาน”

๑.๔ การประกอบอาชีพละครชาตรี

การแสดงละครชาตรี นับเป็นอาชีพหนึ่งที่สืบทอดกันต่อมาในสังคมไทย อาชีพละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง มีลักษณะ ดังนี้

๑.๔.๑ สภาพการประกอบอาชีพ ผู้แสดงละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง มีการประกอบอาชีพ ดังนี้

ตารางที่ ๓ แสดงสภาพการประกอบอาชีพของผู้แสดงละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง

ที่	คณะ	อาชีพ						รวม
		ละคร	รับจ้าง	ค้าขาย	นักเรียน	ราชการ	อื่น ๆ	
๑.	นารี คะนองศิลป์	๘	๐	๐	๐	๑	๐	๙
๒.	สำเนียง ป่าโมก	๐	๔	๒	๐	๐	๑	๗
๓.	ทองเลี่ยม ป่าโมก	๐	๒	๓	๐	๐	๒	๗
๔.	เพยาว์ ลูกป่าโมก	๐	๔	๒	๐	๐	๒	๘
๕.	สำเภา ป่าโมก	๐	๑	๒	๑	๐	๐	๔
๖.	จ.จินตนา เจียมจิตข	๗	๐	๐	๐	๐	๐	๗
๗.	ส.รัตนา เครือวัลย์	๔	๓	๐	๒	๐	๐	๙
๘.	ศ.สมพิศ เรืองงาม	๘	๐	๐	๒	๐	๐	๑๐
๙.	อนันต์ รุ่งสว่างศิลป์	๔	๐	๐	๒	๑	๐	๗
๑๐.	ศรีนวล ยอดรัก	๖	๐	๐	๒	๐	๐	๘
๑๑.	ส.รุ่งสุริยา นำศิลป์	๙	๐	๐	๐	๐	๑	๙
๑๒.	ส.ชะองศิลป์	๕	๐	๐	๑	๐	๐	๖
๑๓.	ศิษย์จันทร์ฉาย	๔	๑	๐	๓	๐	๐	๘
๑๔.	ส. เพ็ญศรี	๔	๑	๐	๓	๐	๐	๘
๑๕.	ส. นิภา นำศิลป์	๑	๐	๐	๐	๐	๐	๑
๑๖.	ส. พยง นำศิลป์	๖	๐	๐	๒	๐	๐	๘
๑๗.	จำลอง เจริญศิลป์	๙	๐	๐	๐	๐	๐	๙
๑๘.	ศิริกานต์ ยอดรัก	๒	๐	๐	๐	๐	๐	๒
๑๙.	วิชาญ สำรายศิลป์	๑	๐	๐	๑	๐	๐	๒
๒๐.	นันทยา วยรุ่งน	๐	๖	๐	๑	๐	๐	๗
๒๑.	เทพวิจิตร ศิษย์โสธร	๑	๐	๐	๐	๐	๐	๑
๒๒.	น้ำอ้อย ภิรมย์ศิลป์	๖	๐	๐	๒	๐	๐	๘
๒๓.	สมทรง นาฏศิลป์	๑๑	๐	๐	๐	๒	๐	๑๓
๒๔.	นารี รุ่งเรืองศิลป์	๙	๐	๐	๐	๐	๐	๙
๒๕.	จิวราย รุ่งเรืองศิลป์	๗	๐	๐	๑	๐	๑	๙
๒๖.	จิระศักดิ์ ภูษิต	๖	๐	๐	๒	๐	๐	๘
๒๗.	ส.บุญศรี เรืองศิลป์	๕	๐	๐	๐	๐	๐	๕
รวม		๑๒๓	๒๒	๙	๒๕	๔	๕	๑๘๘
ร้อยละ		๖๕.๔๓	๑๑.๗๐	๔.๗๙	๑๓.๒๙	๒.๑๓	๒.๖๖	๑๐๐

จากตารางที่ ๓ พบว่า ผู้แสดงละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพ การแสดงละครมากที่สุด จำนวน ๑๒๓ คน คิดเป็นร้อยละ ๖๕.๔๓ รองลงมาประกอบอาชีพ นักเรียน นักศึกษา จำนวน ๒๕ คน คิดเป็นร้อยละ ๑๓.๒๙ รับจ้าง จำนวน ๒๒ คน คิดเป็นร้อยละ ๑๑.๗๐ ค้าขาย จำนวน ๙ คน คิดเป็นร้อยละ ๔.๗๙ อื่น ๆ จำนวน ๕ คน คิดเป็นร้อยละ ๒.๖๖ และ รับราชการจำนวน ๔ คน คิดเป็นร้อยละ ๒.๑๓

๑.๔.๒ ลักษณะการประกอบอาชีพละคร

การประกอบอาชีพแสดงละครชาตรี ของละครในจังหวัดอ่างทอง เป็นการรับจ้าง แสดง เฉพาะกิจ แต่ละคณะจะมีที่อยู่อาศัยเป็นหลักแหล่ง มีป้ายบอกชื่อคณะ โดยใช้ชื่อเจ้าของคณะ ที่มีชื่อเสียง เป็นที่รู้จักและนิยม เป็นชื่อป้าย อาจติดไว้ตรงปากซอย ทางเข้าบ้าน หรือบางครั้งติด ป้ายไว้กับตัวบ้านด้วย ที่พักอาศัยของคณะละครจะอยู่กันเป็นกลุ่ม ๆ เช่น ในอำเภอป่าโมก ตั้งแต่ บริเวณวัดป่าโมกวรวิหารถึง ตลาดป่าโมก มีคณะละคร ได้แก่ คณะสำเภา ป่าโมก คณะทองเหลี่ยม ป่าโมก คณะเพชร ลูกป่าโมก และคณะสำเนียง ป่าโมก อำเภอวิเศษชัยชาญ บริเวณริมแม่น้ำน้อย ตำบลท่าช้าง ได้แก่ คณะ ส.เพ็ญศรี อุษานำศิลป์ คณะช. ชะองค์ศิลป์ คณะ ส.พยงค์ศิลป์ คณะ อนันต์ รุ่งสว่างศิลป์ คณะศรีนวลยอดรัก คณะ จ.จินตนา เขียมจิตร ศิษย์นารายณ์ คณะ ส.สมพิศ เรืองงาม คณะ ส. นิภา นำศิลป์ คณะ ศิริกานต์ ยอดรัก คณะ ส.รุ่งสุริยา นำศิลป์ คณะเทพวิจิตร ศิษย์โสธร โดยมักเอื้อประโยชน์ร่วมกันในการรับการแสดง โดยใช้ ผู้แสดง นักดนตรี ร่วมกัน

ภาพที่ ๒ แสดงป้ายประชาสัมพันธ์คณะละคร

๑.๔.๒.๑ การว่าจ้างละคร

การว่าจ้างละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง พบว่า มีการว่าจ้าง ๒ ลักษณะ

ดังนี้

๑) ว่าจ้างโดยเจ้าภาพโดยตรง เป็นการว่าจ้างที่เกิดจากความคุ้นเคย และประสงค์ในผลงาน โตโม่ละครที่จะได้รับการว่าจ้างในลักษณะนี้ ต้องสร้างความสัมพันธ์คุ้นเคย กับชุมชนทั่วไปอย่างกว้างขวาง เพื่อให้เป็นที่รู้จัก โดยเฉพาะบุคคลคนสำคัญของชุมชน เช่น ผู้นำ หมู่บ้าน แม่ครัว ผู้จัดการวัด รวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างตัวละครในคณะที่ช่วยสร้างงานได้ด้วย

๒) การว่าจ้างผ่านนายหน้า เป็นการว่าจ้าง ที่โตโม่ ต้องเสียค่าใช้จ่ายให้กับ นายหน้าแล้วแต่จะตกลงกัน เช่น ร้อยละ ๑๐ เป็นต้น ซึ่งส่วนใหญ่ เป็นผู้ขับขี่มอเตอร์ไซด์รับจ้าง มัคนายกประจำวัด แม่งานที่ดำเนินงานให้กับเจ้าภาพ เป็นต้น

๑.๔.๒.๒ อัตราค่าแสดงละคร

ละครชาตรี ไม่มีแมยกออุปถัมภ์เหมือนการแสดงลิเก งานแสดงส่วนใหญ่ เป็นงานแก้บน ผลงานการแสดงไม่ใช่ประเด็นที่ละครให้ความสำคัญมากนัก งานแสดงจำนวนไม่น้อย ที่ไม่มีผู้ชม มีเพียงผู้แสดงละครและเจ้าภาพที่แก้บนเท่านั้น

อัตราค่าจ้างการแสดงละคร ราคาไม่แน่นอน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ การว่าจ้าง ต้องการอย่างไร ซึ่งอัตราค่าแสดงที่โตโม่ละครเรียกร้องนั้น จะมีผลกับค่าตอบแทนของผู้แสดงละคร ด้วย

๑.๔.๒.๓ ราคา/งาน ละครชาตรีในปัจจุบัน ยังมีบทบาทอย่างเห็นวแน่นอน ในแก้บนเป็นหลัก แต่ก็ยังมีบางส่วนที่มีบทบาทในลักษณะ การแสดงเพื่อเป็นมหรสพอยู่บ้าง ในการรับงานแสดงของละครแต่ละครั้ง มีปัจจัยที่เป็นตัวกำหนดราคา ดังนี้

๑) ระยะทาง สามารถใช้กำหนดราคาค่าบริการได้ โดยที่คณะละครจะใช้ ระยะทางจากบ้านละครถึงที่ตั้งของงานที่แสดง เป็นตัวกำหนด โดยมีหลักในการนำระยะทางเพื่อ กำหนดราคา ดังนี้

บ้านละคร → สถานที่แสดงในหมู่บ้านใกล้เคียง(ไกล) → ราคาปกติ

บ้านละคร → สถานที่แสดงต่างอำเภอ(ปานกลาง) → สูงขึ้นเล็กน้อย

บ้านละคร → สถานที่แสดงต่างจังหวัด(ไกล) → สูงขึ้นมาก

การพิจารณาราคาตามระยะทาง โดยเพิ่มราคา เพื่อเป็นค่าเดินทาง และค่าตอบแทนสำหรับผู้แสดงละคร และนักดนตรีด้วย (ต่างจังหวัด ระยะทางไกล ค่าแรงงาน เพิ่มขึ้น)

๒) ลักษณะการแสดง เป็นตัวกำหนดราคา โดยที่ละครแต่ละคณะ กำหนด จะมีอัตราค่าบริการแตกต่างกันออกไป ไม่มีหลักเกณฑ์ในการกำหนดราคา ซึ่งสรุปได้ดังนี้

การรำถวายมือเป็นยก ราคา ระหว่าง ๑,๐๐๐ - ๒,๐๐๐ บาท

การแสดงเป็นละคร ราคา ระหว่าง ๓,๕๐๐ - ๑๐,๐๐๐ บาท

๑.๔.๒.๔ รายได้ ในการแสดงละคร ๑ วัน ละครคณะหนึ่ง ๆ ใช้ผู้แสดง ประมาณ ๑๐ - ๑๒ คนรายได้ จากการรับงานจะแบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนของโตโม่ และส่วนของผู้แสดง โดยจ่ายให้ผู้แสดงละคร ในคณะราคาปกติ ทั่วไป (พ.ศ. ๒๕๕๐) จำนวน ๑๕๐ - ๒๐๐ บาท / คน / วัน ในการรับงานแสดงในแต่ละครั้ง ส่งผลให้โตโม่ละครมีรายได้ต้องงาน ดังนี้

ตาราง ๔ แสดงรายได้ของโต้โผละครชาตรี จำแนกตามระยะทางในการแสดง

ที่	รายการ	รายได้ละคร		
		ในพื้นที่ (บาท)	ต่างอำเภอ (บาท)	ต่างจังหวัด (บาท)
๑.	รายรับ ค่าจ้าง/งาน	๔,๐๐๐	๖,๐๐๐	๑๐,๐๐๐
๒.	รายจ่าย			
	ค่าตอบแทนผู้แสดง	๑,๘๐๐	๒,๔๐๐	๔,๘๐๐
	ค่าพาหนะ(บรรทุก)	๕๐๐	๑,๐๐๐	๒,๐๐๐
	ค่าตอบแทนนักดนตรี	๖๐๐	๙๐๐	๑,๒๐๐
	ค่าเครื่องละคร	๕๐๐	๕๐๐	๕๐๐
	ค่าเครื่องขยายเสียง	๓๐๐	๔๐๐	๕๐๐
	อื่น ๆ (โทรศัพท์ ...)	๓๐๐	๓๐๐	๓๐๐
	รวมจ่าย	๔,๐๐๐	๕,๕๐๐	๙,๓๐๐
	คงเหลือ	-	๕๐๐	๗๐๐

จากตาราง ๔ พบว่า รายได้จากการเล่นละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง ในสภาวะปัจจุบัน โต้โผละครจะมีรายรับสุทธิ ประมาณ ๐ - ๗๐๐ บาท / งาน แนวโน้มรายได้ ขึ้นอยู่กับระยะทางของพื้นที่ที่ทำการแสดง โต้โผละครจะมีรายได้จาก ค่าเครื่องละคร (เครื่องแต่งกาย ละคร เครื่องสวมศีรษะ ฉากและอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ใช้ในการแสดง) ค่ารถ เครื่องเสียง เครื่องปีพาทย์ ซึ่งเป็นอุปกรณ์ ที่โต้โผละครต้องมีไว้เป็นของตนเอง (ยกเว้นละครชาตรีในอำเภอป่าโมก ไม่มีเครื่องเสียง รถบรรทุก ปีพาทย์)

สภาพพื้นที่อ่างทอง มีคณะละครชาตรีจำนวนมาก มีการแข่งขันสูงในการรับงานแสดง ซึ่งการแข่งขันส่วนใหญ่มักกำหนดราคาให้ต่ำลง เพื่อจะได้งานมากขึ้น จึงส่งผลต่อซึ่งรายได้ต่อคนต่องานของผู้แสดง รายได้จากการเล่นละครจึงไม่ใช่รายได้ประจำสำหรับครอบครัว การประกอบอาชีพด้านละคร จึงไม่สามารถใช้เป็นอาชีพหลักได้ ต้องประกอบเป็นอาชีพเสริม โดยที่ผู้แสดงละครหรือโต้โผละครมีงานประจำรองรับอยู่ด้วย เช่น ค้าขาย รับจ้าง เช่น ละครในป่าโมก จะทำขนมขายส่งตลาดป่าโมก เป็นต้น ไพเราะ มีพร้อม (๒๕๕๐ : สัมภาษณ์) กล่าวถึง การหารายได้ของครอบครัวว่า “ฉันค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ เพราะงานละครมีไม่บ่อย รับราคาต่ำก็ไม่พอจ่าย แข่งกับใครเขาไม่ได้ แต่ก็พออยู่ได้ มีงานละครก็ไปแสดง” ทั้งนี้ มีละครจำนวนหนึ่งที่หารายได้ระหว่างแสดงด้วยการรับจ้างทำสายร้อยพวงมาลัย โดยนำไปทำระหว่างช่วงเวลาที่ไม่มีหน้าพาทย์แสดง เป็นต้น

ภาพที่ ๓ แสดงการประกอบซัพเสริมระหว่างการแสดงละคร

ภาวะการดำรงชีพของชาวละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง อยู่ในสภาพที่ต้องปรับเปลี่ยนให้คล้อยตามกระแสความนิยมของชาวบ้าน หรือเจ้าภาพทั้งหลาย ปัจจุบันการประกอบอาชีพละครยังคงอยู่ได้ เนื่องจากสังคมยังมีความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ว่าสามารถจะช่วยดลบันดาลสิ่งต่าง ๆ ตามความต้องการได้ แม้ว่าจะเป็นเพียงด้านจิตใจ ละครชาตรียังถูกใช้เพื่อแก้บน การดำเนินกิจกรรมทางด้านละครเพื่อการคงอยู่ได้ จึงมีลักษณะเป็นการสานอุดมคติของบรรพบุรุษ เล่นละคร รับประทานอาหารเพียงเพื่อ ชำรงรักษาประกอบกิจกรรมในฐานะ ผู้สืบทอดวัฒนธรรมละครให้คงอยู่ ไม่เน้นรายได้ รายได้เป็นเพียงผลพลอยได้ จึงตกอยู่ในสภาพที่จำต้องอดทน อดทน อดทน ไม่กล้าจะเอ่ยปากบอกเล่าถึงความลำบากยากเข็ญ เกี่ยวกับชีวิตที่ลำบากในการเป็นละครชาตรีแก้บน

๒. ประวัติความเป็นมาของละครในจังหวัดอ่างทอง

๒.๑ คณะนารี คณะนางศิลป์

ละครคณะนารี คณะนางศิลป์ ตั้งอยู่ ณ บ้านเลขที่ ๖ หมู่ ๔ ตำบลย่านซื่อ อำเภอเมือง จังหวัดอ่างทอง ผู้ก่อตั้งคณะคือ นางชิต คณะนางศิลป์

นางชิต เป็นชาวย่านซื่อ อ่างทอง ได้เรียนละครกับ แม่เลื่อม ละครพื้นถิ่น และได้ประกอบอาชีพละครมาอย่างต่อเนื่อง

ปัจจุบัน ละครคณะนารี คณะนางศิลป์ มีนางสำราญ สารีผล บุตรสาวเป็นผู้ดูแลบทบาทที่ถนัดคือ นาง ประกอบด้วยผู้แสดงละคร จำนวน ๘ คน ดังนี้

๒.๑.๑ นางสำราญ สารีผล	อายุ ๕๓ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑.๒ นางพิศมัย ชูเชิด	อายุ ๔๘ ปี	อาชีพ รับราชการครู
๒.๑.๓ นางลิ้นจี่ อัจมังกร	อายุ ๖๒ ปี	อาชีพ ละคร

๒.๑.๔	นางส้มผิว ไม่ทราบนามสกุล	อายุ ๘๒ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑.๕	นางสาวบุญเรือน ศรีสลับ	อายุ ๕๓ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑.๖	นางจำเริญ ศรีประพรรณ	อายุ ๖๘ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑.๗	นางมาลี ทรัพย์มาก	อายุ ๖๘ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑.๘	นางระเบียบ ไม่ทราบนามสกุล	อายุ ๖๓ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑.๙	นายศุภกิจ จันทร์โชติ	อายุ ๖๓ ปี	อาชีพ ละคร

๒.๒ คณะสำเนียง ป่าโมก

ละครคณะสำเนียง ป่าโมก ตั้งอยู่ ณ บ้านเลขที่ ๑๓๘ หมู่ ๓ ตำบลป่าโมก อำเภอป่าโมก จังหวัดอ่างทอง ผู้ก่อตั้งคณะคือ นางสำเนียง เมืองแก้ว

นางสำเนียง เมืองแก้ว เรียนละครจากครูละครในพื้นที่อ่างทอง ชื่อแม่ครูบุญตระกูลพุ่ม ต่อมาได้เรียนละครกับแม่ครูแซม จิตตเสวี ครูละครพื้นถิ่นอีกท่านหนึ่ง ที่บ้านตลาดกรวด อำเภอเมืองอ่างทอง ซึ่งครูละครผู้นี้เป็นภรรยาของ หลวงคนธรรพวาทิ (จ่าง จิตตเสวี) นักดนตรีไทย บ้านคลองบางพรหม บางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร แม่ครูแซม จิตตเสวี เป็นผู้นำรูปแบบการละครตามแบบฉบับในกรุงเทพมหานคร มาถ่ายทอดให้กับศิษย์ ส่งผลให้รูปแบบการแสดงต่าง ๆ ทั้งด้านการร้อง รำ จึงมีความประณีต สวยงาม ตามแบบฉบับ มากกว่าละครชาตรีพื้นบ้าน ในจังหวัดอ่างทองทั่วไป ซึ่งศิษย์กลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นผู้แสดงละครในอำเภอป่าโมกทั้งสิ้น เช่น ทางทองเลี่ยม ม่วงงาม นางทองหล่อ กลิ่นขจร นางทองเจือ เปรมจิตร์ เป็นต้น

ปัจจุบันละครสำเนียง ป่าโมก ปัจจุบันมีนางบุญเดือน เฉลยโชติ เป็นผู้ดูแลคณะ สืบทอดจากนางสำเนียง เมืองแก้ว ประกอบด้วยผู้แสดงละคร จำนวน ๗ คน ดังนี้

๒.๒.๑	นางบุญเดือน เฉลยโชติ	อายุ ๕๐ ปี	อาชีพ รับจ้างเย็บผ้า
๒.๒.๒	นางสาวถาวร ศรีสลับ	อายุ ๕๓ ปี	อาชีพ รับจ้าง
๒.๒.๓	นางผิว ขำประสาท	อายุ ๕๔ ปี	อาชีพ ค้าขาย
๒.๒.๔	นางจำรัส ฉัตรแหลม	อายุ ๗๒ ปี	อาชีพ แม่บ้าน
๒.๒.๕	นางมารตี เฉลยโชติ	อายุ ๕๑ ปี	อาชีพ รับจ้างทั่วไป
๒.๒.๖	นางกุหลาบ เงินท่วม	อายุ ๖๐ ปี	อาชีพ รับจ้าง
๒.๒.๗	นางแตง แสงสว่าง	อายุ ๔๓ ปี	อาชีพ ค้าขาย

๒.๓ คณะทองเลี่ยม ป่าโมก

ละครคณะ ทองเลี่ยม ป่าโมก เดิมใช้ชื่อคณะ ทองเลี่ยม วยุ่น ตั้งอยู่ ณ บ้านเลขที่ ๑๐๐/ค หมู่ ๓ ตำบลป่าโมก อำเภอป่าโมก จังหวัดอ่างทอง ผู้ก่อตั้งคณะคือ นางทองเลี่ยม ม่วงงาม นางทองเลี่ยม ม่วงงาม เรียนละครกับแม่ครูแซม จิตตเสวี บทบาทที่ถนัดคือ ตัวพระ โดยเฉพาะ กุมาร

ปัจจุบันละครคณะทองเลี่ยม ป่าโมก มีนางทองเลี่ยม ม่วงงาม เป็นหัวหน้าคณะ ประกอบด้วยผู้แสดงละคร จำนวน ๗ คน ดังนี้

๒.๓.๑	นางทองเลี่ยม ม่วงงาม	อายุ ๘๒ ปี	อาชีพ -
๒.๓.๒	นางมาเรียม ดิวงษา	อายุ ๔๖ ปี	อาชีพ ค้าขาย
๒.๓.๓	นางกาญจนา สุขสม	อายุ ๔๘ ปี	อาชีพ ค้าขาย
๒.๓.๔	นางจำปี วาคราม	อายุ ๕๕ ปี	อาชีพ แม่บ้าน
๒.๓.๕	นางเพลิน วงษ์งาม	อายุ ๕๑ ปี	อาชีพ รับจ้างทั่วไป
๒.๓.๖	นางสุทธาพร เงินท่อม	อายุ ๒๔ ปี	อาชีพ รับจ้างทำขนม
๒.๓.๗	นางบัวผาย สว่างศรี	อายุ ๔๓ ปี	อาชีพ ค้าขาย

๒.๔ คณะเพยาร์ ลูกป่าโมก

ละครคณะเพยาร์ ลูกป่าโมก ปัจจุบันตั้งอยู่ ณ บ้านเลขที่ ๒๒๘/ค หมู่ที่ ๓ ตำบลป่าโมก อำเภอป่าโมก จังหวัดอ่างทอง ผู้ก่อตั้งคณะคือ นางเพยาร์ ต้องประสงค์

นางเพยาร์ ต้องประสงค์ ซึ่งเป็นศิษย์นางสำเนียง เมืองแก้ว บทบาทที่ถนัดเป็นตัวละคร ยักษ์ ปัจจุบันนางเพยาร์ เสียชีวิตแล้ว

ปัจจุบันละครคณะคณะเพยาร์ ลูกป่าโมก มีนางสาวกฤษณา ต้องประสงค์ เป็นผู้ดูแลคณะ พร้อมด้วยลูกศิษย์นางเพยาร์ ต้องประสงค์ ที่ยังคงสืบทอดการแสดงละครชาตรีประกอบด้วย ผู้แสดงละคร จำนวน ๗ คน ดังนี้

๒.๔.๑	นางสาวกฤษณา ต้องประสงค์	อายุ ๔๒ ปี	อาชีพ ค้าขาย
๒.๔.๒	นางพยอม จันทร์แสง	อายุ ๔๔ ปี	อาชีพ แม่บ้าน
๒.๔.๓	นางแอน ไม่ทราบนามสกุล	อายุ ๔๐ ปี	อาชีพ รับจ้าง
๒.๔.๔	นางพยอม กรพิทักษ์	อายุ ๖๘ ปี	อาชีพ -
๒.๔.๕	นางทองเลี่ยม แหลมหลัก	อายุ ๕๔ ปี	อาชีพ รับจ้างทั่วไป
๒.๔.๖	นายณัฐพล สะอาดเอี่ยม	อายุ ๒๔ ปี	อาชีพ รับจ้าง
๒.๔.๗	นางสำอางค์ ไม่ทราบนามสกุล	อายุ ๔๔ ปี	อาชีพ ค้าขาย
๒.๔.๘	นางอัจฉรี ลำเลิศ	อายุ ๔๕ ปี	อาชีพ รับจ้าง

๒.๕ คณะสำเภา ป่าโมก

ละครคณะ สำเภา ป่าโมก ตั้งอยู่ ณ บ้านเลขที่ ๙๓/ค หมู่ที่ ๓ ตำบลป่าโมก อำเภอป่าโมก จังหวัดอ่างทอง ผู้ก่อตั้งคณะคือ นางไพเราะ มีพร้อม

นางไพเราะ มีพร้อม เป็นบุตรนายภักดี สถิตโชติ เป็นนักดนตรี (เครื่องสายไทย) และเป็นผู้ออกบทละครชาตรี และนางบุญเรือง สถิตโชติ เป็นละครเก่า นางไพเราะ ได้เรียนละครกับแม่ โดยฝึกหัดตัวละคร นางไพเราะ มีพร้อม สมรสกับนายเดชา มีพร้อม ซึ่งเป็นลิเก มีคณะลิเกชื่อ คณะเดชา ลูกป่าโมก ปัจจุบันมีอายุมากขึ้น จึงยุบคณะลิเก ส่วนคณะละคร ยังคงดำเนินกิจกรรมมาอย่างต่อเนื่อง

ปัจจุบันละครคณะสำเภา ป่าโมก มีนางไพเราะ มีพร้อม เป็นผู้ดูแลคณะ ประกอบด้วย ผู้แสดงละคร จำนวน ๔ คน ดังนี้

๒.๕.๑	นางไพเราะ มีพร้อม	อายุ ๖๐ ปี	อาชีพ คำขาย
๒.๕.๒	นางสมลักษณ์ คล้ายสิทธิ์	อายุ ๕๕ ปี	อาชีพ คำขาย
๒.๕.๓	นางกนกพร มีพร้อม	อายุ ๓๖ ปี	อาชีพ ทำงานโรงงาน
๒.๕.๔	นางสาวหน้อย กองสงฆ์	อายุ ๒๒ ปี	อาชีพ นักศึกษา

๒.๖ คณะ จ.จินตนา เจียมจิต ศิษย์นารายณ์

ละครชาติรีคณะจินตนา เจียมจิตร ศิษย์นารายณ์ ตั้งอยู่ ณ บ้านเลขที่ ๑๒๘/๒ หมู่ ๕ ตำบลท่าช้าง อำเภอวิเศษชัยชาญ จังหวัดอ่างทอง ผู้ก่อตั้งคณะคือ นางทองอาบ โตสวัสดิ์

ละครคณะนี้มีประวัติความเป็นมาโดย นางทองอาบ โตสวัสดิ์ ผู้เป็นมารดา แสดงละครอยู่กับละครพ่อดนอม และได้แยกมาตั้งคณะขึ้นใหม่ ประมาณ พ.ศ. ๒๕๑๗

ปัจจุบัน ละครคณะจินตนา เจียมจิตร ศิษย์นารายณ์ มีนางจินตนา พันธุ์ทอง เป็นผู้ดูแลคณะ ประกอบด้วยผู้แสดงละคร จำนวน คน ๗ ดังนี้

๒.๖.๑	นางสุภาพ สว่างแสง	อายุ ๕๖ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๖.๒	นางสุพิศรา แจ่มจำรัส	อายุ ๕๒ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๖.๓	นางจินตนา พันธุ์ทอง	อายุ ๔๕ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๖.๔	นางเจียมจิต โตสวัสดิ์	อายุ ๔๔ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๖.๕	นางสุภาภรณ์ แจ่มจำรัส	อายุ ๒๕ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๖.๖	นางน้ำผึ้ง แจ่มจำรัส	อายุ ๓๕ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๖.๗	นายวีระชัย แจ่มจำรัส	อายุ ๑๖ ปี	อาชีพ ละคร , ลีเก

๒.๗ คณะ ส. รัตนา เครือวัลย์

ละครชาติรีคณะ ส. รัตนา เครือวัลย์ ตั้งอยู่ ณ บ้านเลขที่ ๑๑๕/๑ หมู่ ๕ ตำบลท่าช้าง อำเภอวิเศษชัยชาญ จังหวัดอ่างทอง ผู้ก่อตั้งคณะคือ นางสุวรรณา โพธิ์สด

ประวัติความเป็นมาของละครคณะนี้เกิดจากนางเมี้ยน ชาวอ่อน ได้ฝึกหัดและแสดงละครกับคณะ ศ. พยงค์ศิลป์ ของนางพยงค์ ญาณโกมุท และเปลี่ยนเส้นทางไปแสดงลิเกช่วงหนึ่ง ต่อมา กลับมาแสดงละครกับคณะนายถนอม จนกระทั่งละครนายถนอม ได้ตกทอดมายังนายอนันต์ บัวสุวรรณ บุตรชาย นางเมี้ยนได้นำหลานสาวคือนางสุวรรณา โพธิ์สด ไปเรียนละครกับคณะอนันต์ รุ่งสว่างศิลป์ ประมาณ พ.ศ. ๒๕๔๑

ปัจจุบัน ละครคณะ ส. รัตนา เครือวัลย์ มีนางสุวรรณา โพธิ์สด เป็นผู้ดูแลคณะ ประกอบด้วย ผู้แสดงละคร จำนวน คน ๙ คน ดังนี้

๒.๗.๑	นางสุวรรณา โพธิ์สด	อายุ ๕๒ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๗.๒	นางสุนันท์ ภูบ่าเพ็ญ	อายุ ๔๓ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๗.๓	นางเครือวัลย์ โพธิ์สด	อายุ ๒๗ ปี	อาชีพ รับจ้างโรงงาน
๒.๗.๔	นางวรรณิศา ภูบ่าเพ็ญ	อายุ ๒๑ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๗.๕	นางนิภาวรรณ ภูบ่าเพ็ญ	อายุ ๒๑ ปี	อาชีพ รับจ้าง
๒.๗.๖	นางสาวเกษสุรีย์ เข้มทอง	อายุ ๑๙ ปี	อาชีพ นักศึกษา

๒.๗.๗ นางถนอมจิต สุริโย	อายุ ๔๒ ปี	อาชีพ รับจ้าง
๒.๗.๘ นางศิริกุล สุริโย	อายุ ๒๔ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๗.๙ เด็กหญิงนันทนา ขาวอ่อน	อายุ ๑๔ ปี	อาชีพ นักเรียน

๒.๘ คณะ ศ. สมพิศ เรื่องงาม

ละครชาติรักคณะ ศ. สมพิศ เรื่องงาม ตั้งอยู่ ณ บ้านเลขที่ ๖๑/๖ หมู่ ๕ ตำบลท่าช้าง อำเภอวิเศษชัยชาญ จังหวัดอ่างทอง ผู้ก่อตั้งคณะคือ นายเปลี่ยน ปานทอง

ละครคณะนี้มีประวัติความเป็นมา จากบรรพบุรุษ นางเขียน ปานทอง เป็นนักร้องเพลงไทย ในวงดนตรีไทยสมเด็จพระพันปีหลวง ในรัชกาลที่ ๖ (ไม่ทราบแน่ชัดว่ามีคณะละคร) มีบุตรชายชื่อนายเปลี่ยน ปานทอง เป็นครูละครและลิเก ซึ่งได้ตั้งคณะละครและลิเก (ไม่ทราบนามคณะ) และได้สมรสกับยายพร้อม ไม่ทราบนามสกุล เป็นละครและแม่เพลงพื้นบ้าน ของอำเภอวิเศษชัยชาญ ต่อมาได้สืบทอดคณะละครให้กับบุตรสาว ชื่อนางพยุง ญาณโกมุท และนางพยุงได้สมรสกับนายศากร ญาณโกมุท ดำเนินกิจกรรมละครมาอย่างต่อเนื่อง

ปัจจุบันละคร คณะ ศ. สมพิศ เรื่องงาม มีนางสมพิศ เรื่องงาม เป็นผู้ดูแลคณะ ประกอบด้วย ผู้แสดงละคร จำนวน คน ๑๐ ดังนี้

๒.๘.๑ นางสุณี เรื่องงาม	อายุ ๖๔ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๘.๒ นางสาวล ไม่ทราบนามสกุล	อายุ ๕๖ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๘.๓ นางกั้วล งามสมชาติ	อายุ ๕๖ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๘.๔ นางแอ้ว ไม่ทราบนามสกุล	อายุ ๔๘ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๘.๕ นางจันทร์ ศรีสด	อายุ ๓๖ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๘.๖ นางบังอร เรื่องงาม	อายุ ๓๐ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๘.๗ นางสมพิศ เรื่องงาม	อายุ ๓๑ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๘.๘ เด็กหญิงอมรทิพย์ เรื่องงาม	อายุ ๑๔ ปี	อาชีพ นักเรียน
๒.๘.๙ นางสาวพัชรา ญาณโกมุท	อายุ ๑๖ ปี	อาชีพ นักเรียน
๒.๘.๑๐ นางจำลอง ญาณโกมุท	อายุ ๓๖ ปี	อาชีพ ละคร

๒.๙ คณะอนันต์รุ่งสว่างศิลป์

ละครชาติรักคณะอนันต์ รุ่งสว่างศิลป์ ตั้งอยู่ ณ บ้านเลขที่ ๑๐๓ หมู่ ๕ ตำบลท่าช้าง อำเภอวิเศษชัยชาญ จังหวัดอ่างทอง ผู้ก่อตั้งคณะคือ นายเปลี่ยน ปานทอง

ละครคณะนี้มีประวัติความเป็นมา จากบรรพบุรุษ ทวดเขียน ปานทอง เป็นนักร้องเพลงไทย วงดนตรีไทยสมเด็จพระพันปีหลวง ในรัชกาลที่ ๖ (ไม่ทราบแน่ชัดว่ามีคณะละคร) มีบุตรชายชื่อนายเปลี่ยน ปานทอง เป็นครูละครและลิเก ซึ่งได้ตั้งคณะละครและลิเก (ไม่ทราบนามคณะ) และได้สมรสกับนางพร้อม ไม่ทราบนามสกุล เป็นละคร และแม่เพลงพื้นบ้านของอำเภอวิเศษชัยชาญ ต่อมาได้สืบทอดคณะละครให้กับบุตร คือ นายถนอม บัวสุวรรณ โดยตั้งชื่อคณะว่า คณะจำนางศิลป์ (ชื่อลูกสาว) และได้มอบให้นางจำนงค์ เป็นผู้รับผิดชอบ ต่อมานางจำนงค์ถึงแก่กรรม จึงสืบทอดมามายังนายอนันต์ บัวสุวรรณ จนปัจจุบันนี้

ปัจจุบัน ละครคณะอนันต์ รุ่งสว่างศิลป์ มีนายอนันต์ บัวสุวรรณ เป็นผู้ดูแลคณะ ประกอบด้วย ผู้แสดง จำนวน ๗ คน ดังนี้

๒.๙.๑ นายอนันต์ บัวสุวรรณ	อายุ ๖๔ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๙.๒ นางอรสา สร้อยเกลียว	อายุ ๓๖ ปี	อาชีพ ละคร , ลิเก
๒.๙.๓ นางสาวชุตติมา สร้อยเกลียว	อายุ ๑๗ ปี	อาชีพ นักศึกษา
๒.๙.๔ เด็กหญิงทิพรัตน์ สร้อยเกลียว	อายุ ๑๔ ปี	อาชีพ นักเรียน
๒.๙.๕ นางปทุม แพสุวรรณ	อายุ ๗๑ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๙.๖ นายสมประสงค์ บัวสุวรรณ	อายุ ๒๖ ปี	อาชีพ ครูอัตราจ้าง
๒.๙.๗ นางมณี ญาณโกมุท	อายุ ๖๔ ปี	อาชีพ ละคร

๒.๑๐ คณะศรีนวล ยอดรัก

ละครชาติคีคณะศรีนวลยอดรัก ตั้งอยู่ ณ บ้านเลขที่ ๑๐๓ หมู่ ๕ ตำบลท่าช้าง อำเภอวิเศษชัยชาญ จังหวัดอ่างทอง ผู้ก่อตั้งคณะคือ นางศรีนวล บัวสุวรรณ

ละครคณะนี้ได้แยกคณะมาจากบิดา คือนายอนันต์ บัวสุวรรณ เมื่อประมาณ พ.ศ.

๒๕๓๙

ปัจจุบัน ละครคณะศรีนวล ยอดรัก มีนางศรีนวล บัวสุวรรณ เป็นผู้ดูแลคณะ ประกอบด้วยผู้แสดงละคร จำนวน ๘ คน ดังนี้

๒.๑๐.๑ นางศรีนวล บัวสุวรรณ	อายุ ๓๑ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑๐.๒ นางสาวชนิษฐา แสงรัมย์	อายุ ๑๘ ปี	อาชีพ นักศึกษา
๒.๑๐.๓ นายจีบ ศรีเมืองเดช	อายุ ๒๑ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑๐.๔ นายจอย ศรีเมืองเดช	อายุ ๒๑ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑๐.๕ นางพนาวรรณ พูลพิพัฒน์	อายุ ๔๒ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑๐.๖ เด็กหญิงโบ พูลพิพัฒน์	อายุ ๑๕ ปี	อาชีพ นักเรียน
๒.๑๐.๗ เด็กชายสรารุณี ศรีโสภา	อายุ ๑๗ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑๐.๘ นางสาว บัวสุวรรณ	อายุ ๕๖ ปี	อาชีพ ละคร

๒.๑๑ คณะ ศ. รุ่งสุรียานำศิลป์

ละครชาติคีคณะ ศ. รุ่งสุรียานำศิลป์ ตั้งอยู่ ณ บ้านเลขที่ ๘๓/๑ หมู่ ๕ ตำบลท่าช้าง อำเภอวิเศษชัยชาญ จังหวัดอ่างทอง ผู้ก่อตั้งคณะคือ นางพยุ่ง ญาณโกมุท

ละครคณะนี้มีประวัติความเป็นมา จากบรรพบุรุษ ทวดเขียน ปานทอง เป็นนักร้องเพลงไทย วงดนตรีไทยสมเด็จพระพันปีหลวง ในรัชกาลที่ ๖ (ไม่ทราบแน่ชัดว่ามีคณะละคร) มีบุตรชายชื่อนายเปลี่ยน ปานทอง เป็นครูละครและลิเก ได้ตั้งคณะละครและลิเก (ไม่ทราบชื่อคณะ) และได้สมรสกับยายพร้อม ไม่ทราบนามสกุล เป็นละครและแม่เพลงพื้นบ้านของอำเภอวิเศษชัยชาญ ต่อมาได้สืบทอดคณะละครให้กับ บุตรสาวชื่อนางพยุ่ง ญาณโกมุท ต่อมานางพยุ่ง ได้สมรสกับนาย ศาคร ญาณโกมุท ดำเนินกิจกรรมละครมาอย่างต่อเนื่อง

ปัจจุบันละครคณะ ศ. รุ่งสุริยา นำศิลป์ มีนางสุริยา คล้ายทอง เป็นผู้ดูแลคณะ ประกอบด้วยผู้แสดง จำนวน ๙ คน ดังนี้

๒.๑๑.๑	นางสุริยา คล้ายทอง	อายุ ๕๒ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑๑.๒	นางถนอม ญาณโกมุท	อายุ ๔๒ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑๑.๓	นางวันดี ไม่ทราบนามสกุล	อายุ ๓๘ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑๑.๔	นางประมวล ชมชื่น	อายุ ๔๐ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑๑.๕	นางทำนอง เนียมประเสริฐ	อายุ ๔๗ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑๑.๖	นางสมใจ ญาณโกมุท	อายุ ๒๕ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑๑.๗	นางนาตยา เนียมประเสริฐ	อายุ ๒๓ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑๑.๘	นางวรรณพร ชื่นอุรา	อายุ ๓๔ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑๑.๙	นางวรรณญา เอี่ยมละเอียต	อายุ ๓๓ ปี	อาชีพ ละคร

๒.๑๒ คณะ ศ. ชะองค์ศิลป์

ละครชาตรีคณะ ศ. ชะองค์ศิลป์ ตั้งอยู่ ณ บ้านเลขที่ ๙๓ หมู่ ๖ ตำบลท่าช้าง อำเภอวิเศษชัยชาญ จังหวัดอ่างทอง ผู้ก่อตั้งคณะคือ นางชะองค์ รุกขชาติ

ละครคณะนี้ มีประวัติความเป็นมา โดยนางชะองค์ รุกขชาติ เป็นนักแสดงละครชาตรีอยู่กับคณะเทพวิจิตรศิลป์ ประมาณ พ.ศ. ๒๕๒๐ ได้แยกออกมาตั้งคณะใหม่ ชื่อคณะศ. ชะองค์ศิลป์

ปัจจุบันละครชาตรีคณะ ศ. ชะองค์ศิลป์ มีนางศิริญา รุกขชาติ เป็นผู้ดูแลคณะ ประกอบด้วย ผู้แสดงละคร จำนวน ๖ คน ดังนี้

๒.๑๒.๑	นางชะองค์ รุกขชาติ	อายุ ๗๗ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑๒.๒	นางศิริญา รุกขชาติ	อายุ ๔๗ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑๒.๓	นางบุบผา มีพร	อายุ ๕๐ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑๒.๔	นางวันเพ็ญ สาระถิน	อายุ ๓๗ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑๒.๕	เด็กหญิงเก ไม่ทราบนามสกุล	อายุ ๑๒ ปี	อาชีพ นักเรียน
๒.๑๒.๖	นางพรสวรรค์ ชาลิต	อายุ ๒๕ ปี	อาชีพ ละคร

๒.๑๓ คณะศิษย์จันทร์ฉาย

ละครชาตรีคณะศิษย์จันทร์ฉาย ตั้งอยู่ ณ บ้านเลขที่ ๑๔๘/๑ หมู่ ๕ ตำบลท่าช้าง อำเภอวิเศษชัยชาญ จังหวัดอ่างทอง ผู้ก่อตั้งคณะคือ นางฉาย ไม่ทราบนามสกุล

นางฉาย ไม่ทราบนามสกุล เรียนละครชาตรีกับครูละครพื้นถิ่น มีลูกศิษย์จำนวนมาก เมื่อนางฉายถึงแก่กรรม ลูกศิษย์ในคณะเป็นผู้รับสืบทอดไว้หลายคน ได้แก่ นางทองอยู่ แสนแก้ว นางพิกุล เกษมสุขสกุลณี นางทองดี เพิ่มพูน โดยใช้ชื่อคณะ ศิษย์จันทร์ฉาย ออกแสดงในงานทั่วไป

ปัจจุบัน ละครคณะศิษย์จันทร์ฉาย มีนางศรีไพร เพิ่มพูน เป็นผู้ดูแลคณะ ประกอบด้วย ผู้แสดงละคร มีจำนวน ๘ คน ดังนี้

๒.๑๓.๑	นางศรีไพร เพิ่มพูน	อายุ ๔๒ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑๓.๒	นางสาวผึ้ง ศรีทอง	อายุ ๑๗ ปี	อาชีพ นักศึกษา
๒.๑๓.๓	นางสาวจุกจิก ไม่ทราบนามสกุล	อายุ ๑๕ ปี	อาชีพ นักศึกษา
๒.๑๓.๔	นางสาวลูกนก ไม่ทราบนามสกุล	อายุ ๒๗ ปี	อาชีพ รับจ้างโรงงาน
๒.๑๓.๕	เด็กหญิงบังอร ขาวดอกรัก	อายุ ๑๔ ปี	อาชีพ นักเรียน
๒.๑๓.๖	นางลั่น สมสู	อายุ ๗๘ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑๓.๗	นางพร แสงแก้วสุก	อายุ ๔๗ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑๓.๘	นางพิกุล เกษมสุขสุกณี	อายุ ๓๕ ปี	อาชีพ ละคร

๒.๑๔ คณะ ส. เพ็ญศรี อุษานำศิลป์

ละครชาตรีคณะ ส.เพ็ญศรี อุษานำศิลป์ ตั้งอยู่ ณ บ้านเลขที่ ๘๙/๑ หมู่ ๖ ตำบลท่าช้าง อำเภอวิเศษชัยชาญ จังหวัดอ่างทอง ผู้ก่อตั้งคณะคือ นางประยูร ชาวอ่อน

ละครคณะนี้ เกิดจากนางประยูร ชาวอ่อน เป็นละคร แสดงอยู่คณะนายถนอม ประมาณ พ.ศ. ๒๕๓๖ ได้แยกตัวมาตั้งคณะละครของตนเอง และใช้ชื่อว่า ส.เพ็ญศรี อุษานำศิลป์ (ชื่อบุตรสาว ทั้ง ๒ คน)

ปัจจุบันละครคณะ ส.เพ็ญศรี อุษานำศิลป์ มีนางเพ็ญศรี นิมละมูล เป็นผู้ดูแลคณะ ประกอบด้วยผู้แสดง จำนวน ๘ คน ดังนี้

๒.๑๔.๑	นางเพ็ญศรี นิมละมูล	อายุ ๕๓ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑๔.๒	นางอุษา วงศ์มัลย์	อายุ ๔๐ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑๔.๓	นางสาวกมลวรรณ นิมละมูล	อายุ ๒๒ ปี	อาชีพ รับจ้าง
๒.๑๔.๔	นางต้อย ไม่ทราบนามสกุล	อายุ ๔๒ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑๔.๕	นางศรีนวล อ่อนน่วม	อายุ ๔๗ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑๔.๖	นางสาวส้ม อ่อนน่วม	อายุ ๑๘ ปี	อาชีพ นักศึกษา
๒.๑๔.๗	นางสาวโบ ไม่ทราบนามสกุล	อายุ ๑๘ ปี	อาชีพ นักศึกษา
๒.๑๔.๘	นางสาววรรณิศา ชาวอ่อน	อายุ ๑๖ ปี	อาชีพ นักเรียน

๒.๑๕ คณะ ส. นิภานำศิลป์

ละครชาตรีคณะ ส. นิภานำศิลป์ ตั้งอยู่ ณ บ้านเลขที่ ๘๑ หมู่ ๕ ตำบลท่าช้าง อำเภอวิเศษชัยชาญ จังหวัดอ่างทอง ผู้ก่อตั้งคณะคือ นางนิภา กล้ามะรักษ์

นางนิภา กล้ามะรักษ์ เป็นสะใภ้ของนางพยงค์ กล้ามะรัตน์ (ภรรยาของนายประหยัด กล้ามะรักษ์ บุตรชายคนโต) โดยแยกคณะละครมาตั้งขึ้นใหม่

ปัจจุบันละครคณะ ส. นิภานำศิลป์ ประกอบด้วยผู้แสดงละคร จำนวน ๑ คน คือ

๒.๑๕.๑	นางนิภา กล้ามะรัตน์	อายุ ๓๙ ปี	อาชีพ ละคร
--------	---------------------	------------	------------

๒.๑๖ คณะ ส. พยงค์นำศิลป์

ละครชาตรีคณะ ส. พยงค์นำศิลป์ ตั้งอยู่บ้านเลขที่ ๘๑/๒ หมู่ ๕ ตำบลท่าช้าง อำเภอวิเศษชัยชาญ จังหวัดอ่างทอง ก่อตั้งโดยนางพยงค์ กล้ามะรัตน์

ละครคณะนี้มีประวัติความเป็นมา จากบรรพบุรุษ ทวดเขียน ปานทอง เป็นนักร้องเพลงไทย วงดนตรีไทยสมเด็จพระพันปีหลวง ในรัชกาลที่ ๖ (ไม่ทราบแน่ชัดว่ามีคณะละคร) มีบุตรชายชื่อนายเปลื้อง ปานทอง เป็นครูละครและลิเก ซึ่งได้ตั้งคณะละครและลิเก(ไม่ทราบชื่อคณะ) และได้สมรสกับยายพร้อม ไม่ทราบนามสกุล เป็นละครและแม่เพลงพื้นบ้านของอำเภอวิเศษชัยชาญ ต่อมาได้สืบทอดคณะละครให้กับบุตรสาวคือ นางพยงค์ กล้ามรัตน์ เมื่อนางพยงค์ เสียชีวิตแล้ว

ปัจจุบันละครคณะ ส.พยงค์นำศิลป์ มีนางสมใจ ปิ่นเมฆ เป็นผู้ดูแลคณะ ประกอบด้วยผู้แสดง จำนวน ๘ คน ดังนี้

๒.๑๖.๑	นางสัญญา	กล้ามรัตน์	อายุ ๔๙ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑๖.๒	นางขวัญยืน	พานสม	อายุ ๔๗ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑๖.๓	นางเตือนใจ	อุไรงาม	อายุ ๔๒ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑๖.๔	นางสมใจ	ปิ่นเมฆ	อายุ ๓๘ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑๖.๕	นางวันดี	เม่นแสง	อายุ ๕๒ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑๖.๖	นางลาวัลย์	ไม่ทราบนามสกุล	อายุ ๕๑ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑๖.๗	นางสาวสุชาดา	ปิ่นเมฆ	อายุ ๑๖ ปี	อาชีพ นักเรียน
๒.๑๖.๘	เด็กหญิงเป้	ไม่ทราบนามสกุล	อายุ ๑๒ ปี	อาชีพ นักเรียน

๒.๑๗ คณะจำลองเจริญศิลป์

ละครชาตรี คณะจำลองเจริญศิลป์ ตั้งอยู่ ณ บ้านเลขที่ ๑๖๘/๑ หมู่ ๓ ตำบลห้วยคันแหลน อำเภอวิเศษชัยชาญ จังหวัดอ่างทอง ผู้ก่อตั้งคณะคือ นางลอย พรมเดช

ละครคณะนี้มีประวัติความเป็นมาจาก นางลอย พรมเดช เป็นนักแสดงละครชาตรีในคณะ ส. พยงค์ศิลป์ เมื่อนางพยงค์ เสียชีวิต นางลอย พรมเดช ได้แยกตัวออกมาตั้งคณะขึ้นประมาณ พ.ศ. ๒๕๐๗ โดยใช้ชื่อคณะว่า จำลอง เจริญศิลป์

ปัจจุบัน ละครคณะจำลอง เจริญศิลป์ มีนางสาวสมจิตร พรมเดช เป็นผู้ดูแลคณะ ประกอบด้วยผู้แสดงละคร จำนวน ๙ คน ดังนี้

๒.๑๗.๑	นางจำลอง	พรมเดช	อายุ ๔๓ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑๗.๒	นางชุ่ม	พรมเดช	อายุ ๓๘ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑๗.๓	นางวรรณ	ไม่ทราบนามสกุล	อายุ ๔๒ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑๗.๔	นางบุญช่วย	พรมเดช	อายุ ๔๐ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑๗.๕	นางบุญชอบ	ฉ่ำเฉลียว	อายุ ๓๘ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑๗.๖	นางมาริส	พรมเดช	อายุ ๑๘ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑๗.๗	นางบุญชู	เจริญสุข	อายุ ๔๕ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑๗.๘	นางบุญยา	เจริญสุข	อายุ ๔๖ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑๗.๙	นางน้ำอ้อย	พรมเดช	อายุ ๓๗ ปี	อาชีพ ละคร

๒.๑๘ คณะ ศิริกานต์ ยอดรัก

ละครชาติคีคณะศิริกานต์ ยอดรัก ตั้งอยู่ ณ บ้านเลขที่ ๓๐/๒ หมู่ ๕ ตำบลท่าช้าง อำเภอวิเศษชัยชาญ จังหวัดอ่างทอง ผู้ก่อตั้งคณะคือ นายสมชาย อัมวัฒน์

นายสมชาย อัมวัฒน์ เป็นนักดนตรีไทย ได้สมรสกับนางโสภี อัมวัฒน์ (เสียชีวิตแล้ว) เป็นนักแสดงละครคณะจันทร์ฉาย ต่อมาได้ฝึกหัดให้กับบุตรสาวชื่อนางวัชรีย์ อัมวัฒน์ และตั้งคณะละครขึ้นโดยใช้ชื่อคณะ ศิริกานต์ ยอดรัก

ปัจจุบัน ละครคณะศิริกานต์ ยอดรัก มีนางวัชรีย์ อัมวัฒน์ เป็นผู้ดูแลคณะ ประกอบด้วย ผู้แสดงละคร จำนวน ๒ คน ดังนี้

๒.๑๘.๑ นางวัชรีย์ อัมวัฒน์	อายุ ๑๙ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑๘.๒ นางเปรมฤดี อัมวัฒน์	อายุ ๒๓ ปี	อาชีพ ละคร

๒.๑๙ คณะวิชาญสารวยศิลป์

ละครชาติคีคณะวิชาญสารวยศิลป์ ตั้งอยู่ ณ บ้านเลขที่ ๒๗/๓ หมู่ ๖ ตำบลม่วงเตี้ย อำเภอวิเศษชัยชาญ จังหวัดอ่างทอง ผู้ก่อตั้งคณะคือ นางสาววย พุ่มสวย

นางสาววย พุ่มสวย เป็นนักแสดงละครอยู่กับละครพอดนอม ประมาณ พ.ศ. ๒๕๓๑ ได้ตั้งคณะละครขึ้น โดยใช้ชื่อคณะวิชาญ สารวยศิลป์

ปัจจุบันละครคณะวิชาญสารวยศิลป์ มีนายวิชาญ พุ่มสวยและนางสาววยพุ่มสวย เป็นผู้ดูแลคณะ ประกอบด้วยผู้แสดงละคร จำนวน ๒ คน ดังนี้

๒.๑๙.๑ นางสาววย พุ่มสวย	อายุ ๔๐ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๑๙.๓ นางสาวจุฑามาศ พุ่มสวย	อายุ ๑๗ ปี	อาชีพ นักศึกษา

๒.๒๐ คณะนันทยาวิยรรุณ

ละครชาติคีคณะนันทยาวิยรรุณ ตั้งอยู่ ณ บ้านเลขที่ ๓๔/๓ หมู่ ๔ ตำบลตลาดใหม่ อำเภอวิเศษชัยชาญ จังหวัดอ่างทอง ผู้ก่อตั้งคณะคือ นายเสวก บุญชัย

ละครคณะนี้ก่อตั้งขึ้นโดยนายเสวก บุญชัย เป็นลิเก (เรียนลิเกกับนายฟุ้ง ลูกศิษย์ครูหอมหวล) ประมาณ พ.ศ. ๒๕๒๙ โดยใช้ชื่อคณะเสวก พรสวรรค์ และมอบให้บุตรสาวเป็นผู้รับผิดชอบ จึงได้เปลี่ยนชื่อคณะเป็น นันทยาวิยรรุณ

ปัจจุบันละครคณะนันทยาวิยรรุณ มีนางนันทยา ชมปากเกียง เป็นผู้ดูแลคณะ ประกอบด้วยผู้แสดง จำนวน ๗ คน ดังนี้

๒.๒๐.๑ นางนันทยา ชมปากเกียง	อายุ ๓๕ ปี	อาชีพ รับจ้าง
๒.๒๐.๒ นางภิรมย์ บุญชัย	อายุ ๒๘ ปี	อาชีพ รับจ้าง
๒.๒๐.๓ นางสุมาลี บุญชัย	อายุ ๓๑ ปี	อาชีพ รับจ้าง
๒.๒๐.๔ นางสาวพิน ฟิ่งเมือง	อายุ ๓๕ ปี	อาชีพ รับจ้าง
๒.๒๐.๕ นางประภา ปุยเงิน	อายุ ๓๒ ปี	อาชีพ รับจ้าง
๒.๒๐.๖ นางปุกทอง คำแก้ว	อายุ ๓๕ ปี	อาชีพ รับจ้าง
๒.๒๐.๗ เด็กหญิงพิมพ์ชนก ฟิ่งเมือง	อายุ ๑๒ ปี	อาชีพ นักเรียน

๒.๒๑ คณะเทพวิจิตรศิษย์โสธร

ละครชาติรีคณะเทพวิจิตรศิษย์โสธร ตั้งอยู่ ณ บ้านเลขที่ ๑/๑ หมู่ ๔ ตำบลท่าช้าง อำเภอวิเศษชัยชาญ จังหวัดอ่างทอง ผู้ก่อตั้งคณะคือ นายเม่น นางแสง (ไม่มีนามสกุล)

ละครคณะนี้มีประวัติความเป็นมาจากทวดชื่อนายเม่น นางแสง (ไม่มีนามสกุล) มีคณะละคร (ไม่ทราบนามคณะ) ได้สืบทอดมายังปู่ ชื่อ นายโตด (บุตรชาย) และนางพิน เม่นแสง โดยชาวบ้านเรียกละครคณะนี้ว่า ละครยายพิน และสืบทอดต่อมายังพ่อชื่อนายสมจิตร และนางสายัน เม่นแสง ได้ตั้งคณะละครชื่อ คณะเทพวิจิตร ศิษย์พ่อคำ และประมาณ พ.ศ. ๒๕๒๙ ได้มอบคณะละครให้บุตรสาวคือ นางวันดี เม่นแสง และตั้งชื่อคณะใหม่เป็น คณะเทพวิจิตรศิษย์โสธร

ปัจจุบัน ละครคณะเทพวิจิตรศิษย์โสธร มีนางวันดี เม่นแสง เป็นผู้ดูแลคณะ ประกอบด้วยผู้แสดงจำนวน ๑ คน ดังนี้

๒.๒๑.๑ นางวันดี เม่นแสง อายุ ๕๒ ปี อาชีพ ละคร

๒.๒๒ คณะน้ำอ้อย ภิรมย์ศิลป์

ละครชาติรีคณะน้ำอ้อย ภิรมย์ศิลป์ ตั้งอยู่ ณ บ้านเลขที่ ๖ หมู่ ๔ ตำบลสามง่าม อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง ผู้ก่อตั้งคณะคือ นางเสงี่ยม ศรีเมฆ

นายศรีนวล นางเสงี่ยม ศรีเมฆ เป็นลิเก ได้ส่งบุตรสาว ได้แก่ นางเรณู ศรีเมฆ และนางน้ำอ้อย ศรีเมฆ ไปเรียนละครกับแม่สวิง ซึ่งเป็นบุตรนายยก คนบอกบทละคร บ้านโพธิ์ทอง หลังจากนั้นราว พ.ศ. ๒๕๒๕ ได้ก่อตั้งคณะละคร ขึ้น โดยใช้ชื่อคณะ น้ำอ้อย ภิรมย์ศิลป์ ตามชื่อบุตรสาว

ปัจจุบันละครคณะน้ำอ้อย ภิรมย์ศิลป์ มีนางเรณู ศรีเมฆ เป็นผู้ดูแลคณะ ประกอบด้วย ผู้แสดงจำนวน ๘ คน ดังนี้

๒.๒๒.๑ นางเรณู ศรีเมฆ อายุ ๔๓ ปี อาชีพ ละคร

๒.๒๒.๒ นางน้ำอ้อย ศรีเมฆ อายุ ๓๐ ปี อาชีพ ละคร

๒.๒๒.๓ นางเสงี่ยม ศรีเมฆ อายุ ๗๗ ปี อาชีพ ละคร

๒.๒๒.๔ นางวันเพ็ญ พงศ์ปรีชา อายุ ๔๖ ปี อาชีพ ละคร

๒.๒๒.๕ นางสาวปทุมพร ศรีเมฆ อายุ ๑๕ ปี อาชีพ นักเรียน

๒.๒๒.๖ เด็กหญิงกมลทิพย์ ศรีเมฆ อายุ ๑๔ ปี อาชีพ นักเรียน

๒.๒๒.๗ นางพิม ไม่ทราบนามสกุล อายุ ๔๖ ปี อาชีพ ละคร

๒.๒๒.๘ นางสมพิศ แยมจ้านน อายุ ๔๕ ปี อาชีพ ละคร

๒.๒๓ คณะสมทรง นาฏศิลป์

ละครชาติรีคณะสมทรง นาฏศิลป์ ตั้งอยู่ ณ บ้านเลขที่ ๒๓ หมู่ ๓ ตำบลทางพระ อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง ผู้ก่อตั้งคณะคือ นางระเบียบ เหมือนนรุช

นางระเบียบ เหมือนนรุช เป็นบุตรนายโต นางเสงี่ยม (ไม่เป็นละคร) แต่ นางระเบียบ ได้เรียนละครกับแม่แซม บ้านตลาดกรวด แม่บาง บ้านจำปาหล่อ และได้ตั้งคณะละครขึ้นราว ๖๐ ปี ที่ผ่านมา และได้สืบทอดให้นางสมทรง เหมือนนรุช บุตรสาว

ปัจจุบันละครคณะ สมทรง นาฏศิลป์ มีนางสมทรง เหมือนนรุท เป็นผู้ดูแลคณะ ประกอบด้วยผู้แสดง จำนวน ๑๓ คน ดังนี้

๒.๒๓.๑	นางระเบียบ	เหมือนนรุท	อายุ ๘๕ ปี	อาชีพ	ละคร
๒.๒๓.๒	นางสมทรง	เหมือนนรุท	อายุ ๘๖ ปี	อาชีพ	ละคร
๒.๒๓.๓	นางสมจิต	ไม่ทราบนามสกุล	อายุ ๘๘ ปี	อาชีพ	ละคร
๒.๒๓.๔	นางประเทือง	ไม่ทราบนามสกุล	อายุ ๘๗ ปี	อาชีพ	ละคร
๒.๒๓.๕	นางพรหมมาศ	มณีเนียน	อายุ ๓๘ ปี	อาชีพ	ละคร
๒.๒๓.๖	นางจันทร์ฉาย	เอี่ยมสำอางค์	อายุ ๔๕ ปี	อาชีพ	ละคร
๒.๒๓.๗	นางสุนันท์	เพ็ริวงค์	อายุ ๔๖ ปี	อาชีพ	ละคร
๒.๒๓.๘	นางรำไพ	เกสรแก้ว	อายุ ๔๖ ปี	อาชีพ	ละคร
๒.๒๓.๙	นางรำพึง	เกสรแก้ว	อายุ ๓๕ ปี	อาชีพ	ละคร
๒.๒๓.๑๐	นางอัจฉรา	เกสรแก้ว	อายุ ๒๓ ปี	อาชีพ	ละคร
๒.๒๓.๑๑	นางอัมพร	เอี่ยมสำอางค์	อายุ ๓๗ ปี	อาชีพ	ละคร3
๒.๒๓.๑๒	นางชนิดา	เหมือนนรุท	อายุ ๒๖ ปี	อาชีพ	รับราชการ
๒.๒๓.๑๓	นางภาวิณี	เหมือนนรุท	อายุ ๒๒ ปี	อาชีพ	รับราชการ

๒.๒๔ คณะนารี รุ่งเรืองศิลป์

ละครชาติรีคณะนารี รุ่งเรืองศิลป์ ตั้งอยู่ ณ บ้านเลขที่ ๒๓ หมู่ ๒ ตำบลทางพระ อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง ผู้ก่อตั้งคณะคือ นายจำ โคนแก้ว

นายจำ นางชิต โคนแก้ว ได้จ้างแม่ครูประยง คุรุละครจากบางยี่นา อำเภอเมือง มาสอนให้กับบุตรสาวนางยุพิน ประดับเพชร และเครือญาติ ในหมู่บ้าน ราว พ.ศ. ๒๕๑๘ และก่อตั้งคณะละครขึ้น โดยใช้ชื่อเดียวกับ ละครนางประยง นารี คณะนารี เปลี่ยนคำลงท้าย เป็นคณะนารี รุ่งเรืองศิลป์

ปัจจุบัน ละครคณะนารี รุ่งเรืองศิลป์ มีนางยุพิน ประดับเพชร เป็นผู้ดูแลคณะ ประกอบด้วยผู้แสดง จำนวน ๙ คน ดังนี้

๒.๒๔.๑	นางยุพิน	ประดับเพชร	อายุ ๕๔ ปี	อาชีพ	ละคร
๒.๒๔.๒	นางยุพา	พวงน้อม	อายุ ๕๖ ปี	อาชีพ	ละคร
๒.๒๔.๓	นางยุพิน	หวังดี	อายุ ๕๔ ปี	อาชีพ	ละคร
๒.๒๔.๔	นางอำนวย	เชยชอบ	อายุ ๓๘ ปี	อาชีพ	ละคร
๒.๒๔.๕	นางสยาม	พูนทองคำ	อายุ ๕๓ ปี	อาชีพ	ละคร
๒.๒๔.๖	นางอรุณี	เชื้อบุญ	อายุ ๕๓ ปี	อาชีพ	ละคร
๒.๒๔.๗	นางวารินทร์	ประสานเสื่อ	อายุ ๕๕ ปี	อาชีพ	ละคร
๒.๒๔.๘	นางมะยม	ภูแจ่ม	อายุ ๔๙ ปี	อาชีพ	ละคร
๒.๒๔.๙	นางรำไพ	ใหญ่โต	อายุ ๔๒ ปี	อาชีพ	ละคร

๒.๒๕ คณะจิ๋วราย รุ่งเรืองศิลป์

ละครชาติคีคณะจิ๋วราย รุ่งเรืองศิลป์ ตั้งอยู่ ณ บ้านเลขที่ ๕๒ หมู่ ๗ ตำบลยางซ้าย อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง ผู้ก่อตั้งคณะคือ นางสมจิต จินดาตวง เป็นผู้ก่อตั้งคณะ

ประวัติละครคณะนี้ เริ่มจาก นายกลิ่ง (นักดนตรีไทย) นางสมจิต จินดาตวง ได้จ้างแม่ครูภา ครุละครจากบ้านทางพระ อำเภอโพธิ์ทอง มาสอนให้กับบุตรสาว ๒ คน คือ นางราตรี อยู่สำราญ และนางวันเพ็ญ จินดาตวง ราว พ.ศ. ๒๕๒๒ ได้ตั้งคณะละครขึ้น โดยมอบให้นางราตรี บุตรสาว

ปัจจุบัน ละครคณะจิ๋วราย มีนางราตรี อยู่สำราญ เป็นผู้ดูแลคณะ ประกอบด้วยผู้แสดงจำนวน ๘ คน ดังนี้

๒.๒๕.๑	นางราตรี อยู่สำราญ	อายุ ๔๐ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๒๕.๒	นางน้ำค้าง เกิดผล	อายุ ๓๘ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๒๕.๓	นางประนอม เอนก	อายุ ๓๙ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๒๕.๔	นางจำลอง ระวิงถ้อย	อายุ ๓๙ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๒๕.๕	นางสาวเกศสุตา การุณวงศ์	อายุ ๒๐ ปี	อาชีพ นักศึกษา
๒.๒๕.๖	นางสมจิต ถุงเงิน	อายุ ๔๖ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๒๕.๗	นางสมปอง ไม่ทราบนามสกุลอายุ ๔๕ ปี		อาชีพ ละคร
๒.๒๕.๘	นางสุรินทร์ ไม่ทราบนามสกุลอายุ ๔๕ ปี		อาชีพ ละคร

๒.๒๖ คณะจิระศักดิ์ ภูษิต

ละครชาติคีคณะจิระศักดิ์ ภูษิต ตั้งอยู่ ณ บ้านเลขที่ ๒๕ หมู่ ๙ ตำบลคำหยาด อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง ผู้ก่อตั้งคณะคือ นางสาวลี วงเวียน

ประวัติความเป็นมาของละครคณะนี้ เนื่องจาก นางสาวลี วงเวียน ได้เรียนละครกับแม่ครูหวล แม่ของสามี แล้วจึงมาตั้งคณะละคร ราว พ.ศ. ๒๕๒๗ เดิมใช้ชื่อคณะหวลห้อย คะนองศิลป์ ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อคณะเป็น จิระศักดิ์ ภูษิต โดยใช้ชื่อบุตรชายเป็นชื่อคณะ

ปัจจุบันละครคณะจิระศักดิ์ ภูษิต มีนางสาวลี วงเวียน เป็นผู้ดูแลคณะ ประกอบด้วยผู้แสดง จำนวน ๘ คน ดังนี้

๒.๒๖.๑	นางสาวลี วงเวียน	อายุ ๕๓ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๒๖.๒	นางวันเพ็ญ วงเวียน	อายุ ๔๘ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๒๖.๓	นางสุรินทร์ สุขสวย	อายุ ๕๗ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๒๖.๔	นางจง สุขสวย	อายุ ๕๘ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๒๖.๕	นางสมปอง ไม่ทราบนามสกุลอายุ ๔๓ ปี		อาชีพ ละคร
๒.๒๖.๖	นางสมจิต เจริญลาภ	อายุ ๕๓ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๒๖.๗	นางสาวจอย ไม่ทราบนามสกุล อายุ ๑๘ ปี		อาชีพ นักศึกษา
๒.๒๖.๘	นางสาวนิต ไม่ทราบนามสกุลอายุ ๑๘ ปี		อาชีพ นักศึกษา

๒.๒๗ คณะ ส.บุญศรี เรื่องศิลป์

ละครชาตรีคณะ ส.บุญศรี เรื่องศิลป์ ตั้งอยู่ ณ บ้านเลขที่ ๓๖/๑ หมู่ ๔ ตำบลสามง่าม อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง ผู้ก่อตั้งคณะคือ นายเผียร นางบาง เขียวหวาน

ประวัติความเป็นมาของละครคณะนี้ เนื่องจาก นายเผียร นางบาง เขียวหวาน มีบุตรสาว ๕ คน จึงได้ว่าจ้าง ครูสวิง ซึ่งเป็นบุตรนายยก คนบอกบทละคร บ้านโพธิ์ทอง มาสอน หลังจากนั้นราว พ.ศ. ๒๕๒๗ ได้ก่อตั้งคณะละครขึ้น โดยใช้ชื่อคณะ ส. บุญศรี เรื่องศิลป์ ซึ่งเป็นชื่อบุตรสาว

ปัจจุบัน ละครคณะ ส.บุญศรี เรื่องศิลป์ มีนางบุญศรี เขียวหวาน เป็นผู้ดูแลคณะประกอบด้วย ผู้แสดง จำนวน ๘ คน ดังนี้

๒.๒๗.๑	นางบุญศรี เขียวหวาน	อายุ ๕๐ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๒๗.๒	นางสมพงษ์ เขียวหวาน	อายุ ๕๗ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๒๗.๓	นางไสว ไม่ทราบนามสกุล	อายุ ๕๙ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๒๗.๔	นางสมพิศ เขียวหวาน	อายุ ๕๘ ปี	อาชีพ ละคร
๒.๒๗.๕	นางวันเพ็ญ เขียวหวาน	อายุ ๔๗ ปี	อาชีพ ละคร

ประวัติความเป็นมาของละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง ไม่พบหลักฐานที่ชี้บ่งได้ว่า มีประวัติความเป็นมาที่ชัดเจนอย่างไร แต่จากคำบอกเล่าของชาวละครในปัจจุบัน พบว่า ส่วนใหญ่เป็นละครชาตรี ที่สืบเชื้อสายจากละครในพื้นที่จังหวัดอ่างทอง ๔ ชุมชนใหญ่ ๆ ได้แก่ ชุมชนบางยี่นา อำเภอเมือง ชุมชนป่าโมก อำเภอป่าโมก ชุมชนบ้านท่าช้าง อำเภอวิเศษชัยชาญ และชุมชนทางพระ อำเภอโพธิ์ทอง การแสดงละครของชาวละครพื้นถิ่นนี้

๓. ลักษณะการสืบทอด

การสืบทอดของละคร ในจังหวัดอ่างทอง แบ่งออกได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ

๓.๑ การสืบทอดจากครอบครัว เครือญาติ

ครอบครัว นับได้ว่าเป็นสังคมพื้นฐานที่สำคัญ การสืบทอดกิจกรรมของครอบครัว มักพบเห็นได้มากมาย เช่น งานช่างฝีมือ ตำรายาโบราณ งานหัตถกรรม และงานด้านศิลปะ เช่น เพลงพื้นบ้าน ดนตรี ลิเก ละคร เป็นต้น การสืบทอดของละครในจังหวัดอ่างทอง พบว่า มีลักษณะการสืบทอดจากครอบครัว จำนวนมาก เช่น คณะอนันต์ รุ่งสว่างศิลป์ คณะ ส.สมพิศ เรื่องงาม คณะ ส. รุ่งสุริยา นำศิลป์ คณะ ส.พยงค์ศิลป์ คณะ ส. นิภา นำศิลป์ และคณะศรีนวล ยอดรัก โดยมีลักษณะการสืบทอดภายในครอบครัว เครือญาติ ดังนี้

ลำดับที่ ๑ นางเขียน ปานทอง เป็นนักร้องเพลงไทย วงดนตรีสมเด็จพะพันปีหลวง ในรัชกาลที่ ๖ และมีความสามารถในการแสดงละครชาตรี มีบุตรชายชื่อนาย

ลำดับที่ ๒ นายเปลียน เป็นผู้สืบทอดละครต่อจากนางเขียน ได้สมรสกับนางพร้อม อาชีพละคร มีบุตร จำนวน ๔ คน คือ นายถนอม นางพยอม นางพยุ และนางพยง ทุกคนเรียนและประกอบอาชีพด้านละครทั้งสิ้น

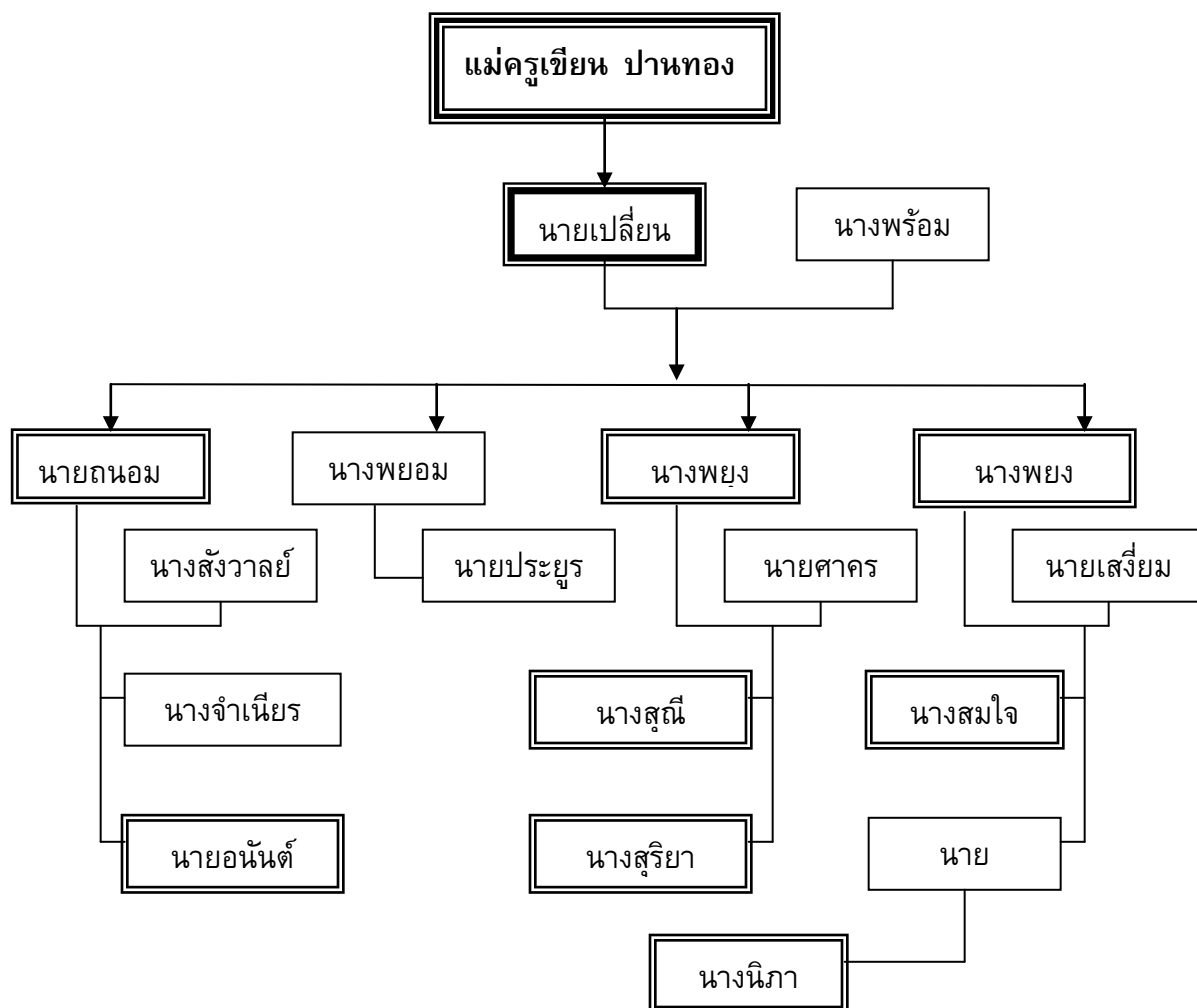
ลำดับที่ ๓ นายถนอม สมรสกับนางสังวาลย์ มีบุตรที่ประกอบอาชีพละคร ๒ คน คือ นางจำเนียร และนายอนันต์ บัณฑิต บัณฑิต บัณฑิต ประกอบอาชีพละครในปัจจุบัน (คณะอนันต์ รุ่งสว่างศิลป์)

นางพยอม สมรสกับนายประยูร ไม่มีบุตร ปัจจุบันไม่ได้ประกอบอาชีพละคร

นางพยุง สมรสกับนายศากร มีบุตรที่ประกอบอาชีพละคร ๒ คน คือ นางสุณี เรื่องงาม ประกอบอาชีพละครในปัจจุบัน (คณะ ส. สมพิศ เรื่องงาม) และนางสุรียา คล้ายทอง ประกอบอาชีพละครในปัจจุบัน (คณะ ส. รุ่งสุรียา นำศิลป์)

นางพยง สมรสกับนายเสงี่ยม มีบุตร ที่ประกอบอาชีพ ละคร ๔ คน คือ นายประหยัด (สมรสกับนางนิภา มี คณะ ส. นิภา นำศิลป์) นางขวัญยืน นางเตือนใจ และนางสมใจ ปิ่นเมฆ ประกอบอาชีพละครในปัจจุบัน (คณะ ส. พยงศิลป์)

ลำดับที่ ๔ นายอนันต์ สมรสกับนางสว่าง (ละคร) มีบุตรที่ประกอบอาชีพละคร คือ นางสาวศรีนวล บัณฑิต บัณฑิต (คณะศรีนวล ยอดรัก)

แผนภูมิที่ ๑ แสดงการสืบทอดละครชาติจากครอบครัว เครือญาติ

นอกจากนี้ ยังพบการสืบทอดในลักษณะครอบครัว ที่ไม่ซับซ้อนอีกจำนวนมาก เช่น นางไพเราะ มีพร้อม (คณะสำเภา ป่าโมก) สืบทอดจาก นางบุญเรือง สติตโชติ (มารดา) นางสาว กฤษณา ต้องประสงค์ (คณะเพยาร์ ลูกป่าโมก) สืบทอดจากนางเพยาร์ ต้องประสงค์ (มารดา) นางจินตนา พันธุ์ทอง (คณะ จ.จินตนา เขียมจิต ศิษย์นารายณ์) สืบทอดจาก นางทองอาบ (มารดา) นางสาวราญ สารีผล (คณะนารี คณะนองศิลป์) สืบทอดจากนางชิต คณะนองศิลป์ (มารดา) นางศิริณารุขชาติ (คณะ ส.ชะองค์ศิลป์) สืบทอดจากนางชะองค์ (มารดา) เป็นต้น

๓.๒ การสืบทอดทอดในฐานะศิษย์ จากครูละครพื้นบ้าน

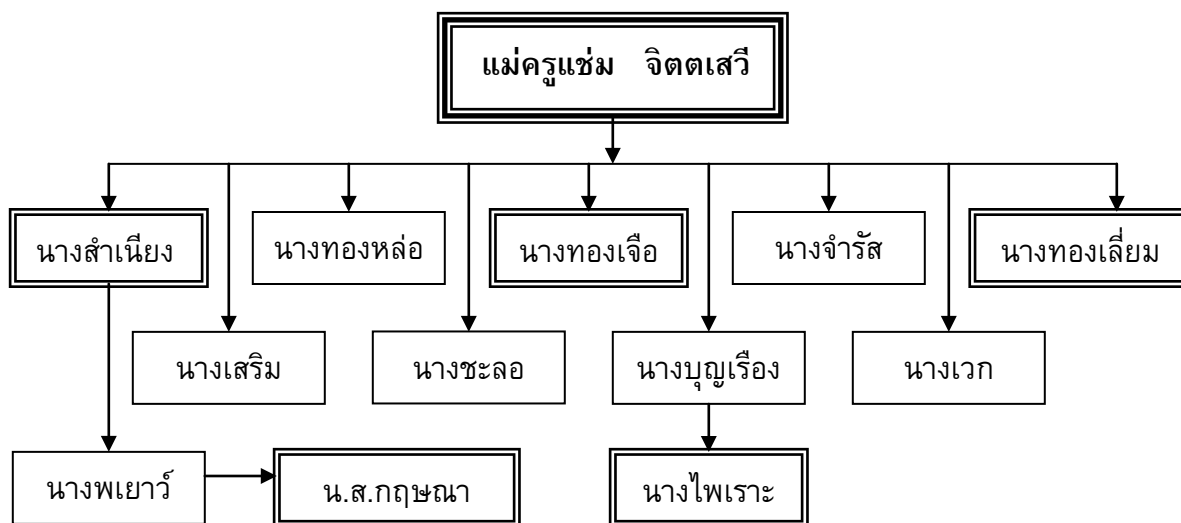
พื้นถิ่นอ่างทอง นับได้ว่าเป็นพื้นที่ที่มีความรุ่งเรือง ทางด้านการละครพื้นบ้านด้วยการเรียนรู้ศิลปะด้านการละคร กับครูละครในพื้นที่บ้านเพื่อใช้ประกอบอาชีพ พบอยู่มาก นอกเหนือจากการทำการเกษตรที่พบอยู่ทั่วไป การเรียนละครจากครูพื้นบ้าน จึงพบอยู่ทั่วไปและมีจำนวนมาก

การสืบทอดในฐานะศิษย์ จากครูละครพื้นบ้านนั้น พบว่า ละครชาตรีในจังหวัดอ่างทอง มีการสืบทอดในลักษณะนี้อยู่มาก มีครูละครพื้นถิ่นที่เป็นแหล่งวิทยากร ในอดีตหลายท่าน อาทิ แม่ครูเลื่อม(บ้านป่าโมก) แม่ครูบุญ(บ้านป่าโมก) แม่ครูแซม(บ้านบางยี่นา) แม่ครูเภา(บ้านทางพระ) แม่ครูหวล(บ้านโพธิ์ทอง) เป็นต้น ซึ่งบุคคลเหล่านี้ล้วนเป็นผู้เผยแพร่ศิลปะด้านการแสดงละครชาตรีให้แพร่หลายทั่วไป ในจังหวัดอ่างทอง จากการศึกษา พบว่า มีการสืบทอดในฐานะศิษย์ เช่น

๓.๒.๑ แม่ครูแซม จิตตเสวี นับว่าเป็นบุคคลสำคัญในการพัฒนาละครในอำเภอป่าโมก จังหวัดอ่างทองในปัจจุบัน

แม่ครูแซม เป็นชาวอ่างทอง บ้านอยู่ ณ ตลาดกรวด อำเภอเมืองอ่างทอง ได้สมรสกับหลวงคนธรรพวาที (จ่าง จิตตเสวี) มีบุตร ๑ คน ชื่อ เจตน์ จิตตเสวี เป็นนักดนตรี แต่ไม่มีชื่อเสียงมากนัก

ราว พ.ศ. ๒๔๗๘ นับได้ว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงด้านการละคร ให้กับบรรดาชาวละครในอำเภอป่าโมก เป็นอย่างมาก โดยที่นางสำเนียง นางทองเลื่อม นางทองหล่อ นางทองเจือ นางจำรัส นางเสริม นางชะลอ นางบุญเรือง นางเวก เป็นต้น ได้เข้าเรียนวิชาการละครกับ แม่ครูแซม จิตตเสวี ทำให้รูปแบบการละครชาตรีของชาวป่าโมก ปรับเปลี่ยนไปมาก มีความประณีตด้านการรำ การร้อง ที่ได้รับอิทธิพลการละครจากกรุงเทพมหานคร ของแม่ครูแซม (ทองหล่อ กลิ่นขจร, ๒๕๕๐ : สัมภาษณ์)

แผนภูมิที่ ๒ แสดงการสืบทอดละครชาตรีในฐานะศิษย์ สายแม่ครูแหม่ม จิตตเสวี

หลังจากที่ได้เรียนละครชาตรีกับแม่ครูแหม่ม จิตตเสวี ศิษย์หลายคนสามารถก่อตั้งคณะละครของตนขึ้น เช่น นางสำเนียง เมืองแก้ว ตั้งคณะสำเนียง ป่าโมก นางทองเลี่ยม ม่วงงาม ตั้งคณะทองเลี่ยม (วัยรุ่น) ป่าโมก นางทองเจือ เปรมจิตร ตั้งคณะทองเจือ เปรมจิตร ที่อำเภอฝักให้ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ส่วนชาวละครอื่น ที่ร่วมเรียนด้วยกัน ต่างแยกย้ายร่วมแสดงละครให้กับ ทั้ง ๓ คณะ ส่งผลให้ละครของอำเภอป่าโมก มีชื่อเสียง โดยทั่วไปทั้งในและนอกพื้นที่

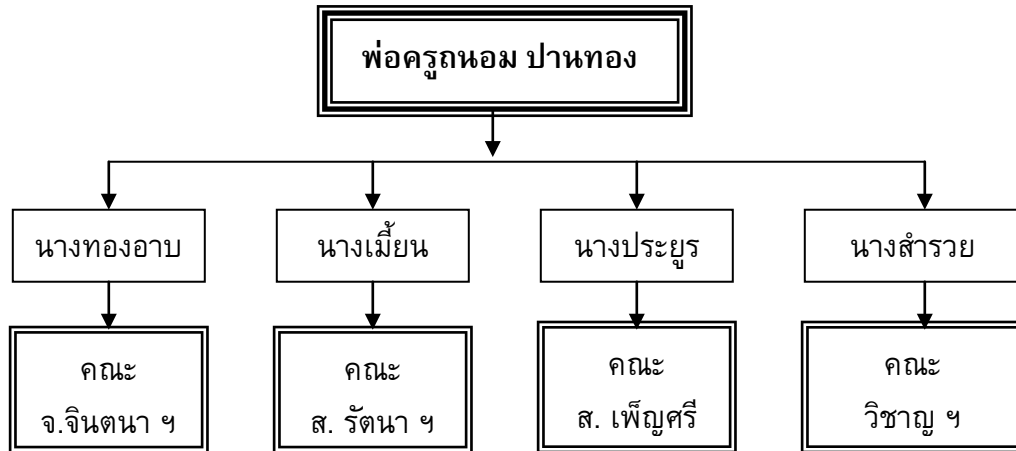
หลังจากนั้น ราว พ.ศ. ๒๕๑๐ คณะสำเนียง ป่าโมก ของนางสำเนียง เมืองแก้ว ได้พัฒนาคณะโดยเชิญครูละครจากกรมศิลปากร กรุงเทพมหานคร มาสอนให้กับบรรดาศิษย์ในคณะ เช่น แม่ครูน้อย รัตประกิจ แม่ครูรำแพน หม่อมลิ้นจี่ แม่ครูเกษร เป็นต้น ซึ่งการพัฒนาในครั้งนั้น ส่งผลให้ชาวละครคณะสำเนียง ป่าโมก ได้รับรางวัลพระราชทาน การประกวดศิลป์ สาขานาฏศิลป์ไทย จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช ณ พระราชวังบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ทองหล่อ กลิ่นขจร , ๒๕๕๐ : สัมภาษณ์)

หลังจากนั้น นางสำเนียง เมืองแก้ว ได้ถ่ายทอดการแสดงละครชาตรีให้กับผู้สนใจจำนวนมาก และมีศิษย์คนสำคัญ คือ นางเพยาร์ ต้องประสงค์ ซึ่งต่อมาได้ตั้งคณะละคร เพยาร์ ป่าโมก ขึ้น ปัจจุบัน นางเพยาร์ เสียชีวิต นางสาวกฤษณา ต้องประสงค์ บุตรสาว เป็นผู้ดูแลคณะ

ส่วนนางบุญเรือง สติโตโชติ ได้ถ่ายทอดการแสดงละครชาตรีให้กับ บุตรสาว ปัจจุบัน ได้ตั้งคณะละคร สำเภ่า ป่าโมก โดยมีนางไพเราะ มีพร้อม เป็นผู้ดูแล

๓.๒.๒ พ่อครูถนอม ปานทอง นับเป็นครูละครชาตรีพื้นบ้านอีกท่านหนึ่ง ที่เป็นผู้ถ่ายทอดให้กับศิษย์ในพื้นที่อำเภอวิเศษชัยชาญ จังหวัดอ่างทอง จากคำบอกเล่าของบุตร หลาน นายถนอม ได้รับอิทธิพลรูปแบบวัฒนธรรมการแสดงละครชาตรี จากกรุงเทพมหานครด้วย เนื่องจากมีบรรพบุรุษเป็นนักร้องประจำวงดนตรีไทย สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระพันปีหลวง ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และมีความสามารถด้านการแสดงละครด้วย

ศิษย์ที่ได้เรียนละครจากนายถนอม สามารถนำความรู้ความสามารถไปประกอบอาชีพด้านการละคร เช่น นางทองอาบ ตั้งคณะ จ. จินตนา เจียมจิตร ศิษย์นารายณ์ นางเมี้ยน ตั้งคณะ ส. รัตนา เครือวัลย์ นางประยูร ตั้งคณะ ส. เพ็ญศรี อุษานำศิลป์ นางสาววย ตั้งคณะ วิชาญ สำรวยศิลป์ เป็นต้น

แผนภูมิที่ ๓ แสดงการสืบทอดละครชาตรีในฐานะศิษย์ สายนายถนอม ปานทอง

นอกจากนี้ ยังมีการสืบทอดในฐานะศิษย์ ของกลุ่มละครอื่น ๆ เช่น อำเภอโพนทอง ได้แก่ แม่ครูสวิง ละครในชุมชนบางยี่นา ถ่ายทอดให้กับ นางบุญศรี เขียวหวาน (คณะ ส. บุญศรี เรืองศิลป์) นางน้ำอ้อย ศรีเมฆ (คณะน้ำอ้อย ภิรมย์ศิลป์) เป็นต้น

บทที่ ๔

พิธีกรรมการแสดงละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง

ท่ามกลางกระแสโลกปัจจุบัน ที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา มีการแข่งขันกันมากขึ้น ภาวะการบีบคั้นทางสังคมทำให้คนมีความเครียด ทุกข์กังวล จึงพยายามหาทางออก และแสวงหาที่พึ่งทางใจ ด้วยการพึ่งพาสังคักดีสิทธ์ ที่ตนเชื่อและนับถือ เพื่อขอสิ่งที่ปรารถนา แต่ด้วยไม่แน่ใจว่า สังคักดีสิทธ์ที่ตนร้องขอนั้น จะฟังเสียงของตนมากน้อยแค่ไหน จึงมีการยื่นขอเสนอต่อสังคักดีสิทธ์นั้น ๆ ในลักษณะที่เรียกกันจนติดปากว่า “บนบาน” เป็นท่าทีของการยื่นหมูยื่นแมว

ละครชาตรี มีความสำคัญในด้านการนำมาใช้ในการแก้บน เพื่อขอให้สังคักดีสิทธ์ได้ช่วยเหลือตลอดมา การแสดงละครชาตรีเพื่อแก้บน ถูกนำมาใช้เป็นสื่อที่จะได้มาซึ่งความสำเร็จ ในสิ่งที่ตั้งความหวังไว้ ละครชาตรีจึงมีอิทธิพลต่อความเชื่อ ซึ่งวุฒิปงษ์ ทองก้อน (๒๕๔๓ : ๗๒-๗๕) กล่าวถึงความเชื่อเกี่ยวกับ การแก้บนโดยละครชาตรีว่า ละครชาตรีเป็นสื่อที่ใช้ติดต่อกับสังคักดีสิทธ์ หรือเทพเจ้าตามความเชื่อของชาวบ้าน โดยเกิดความเชื่อมั่นทางไสยศาสตร์ว่ามีเทพคุ้มครอง สามารถจัดแสดงเพื่อแก้บนขอร้องให้สังคักดีสิทธ์ได้ช่วยเหลือให้ตนสมหวัง โดยมีคำมั่นว่า จะให้สิ่งของตอบแทนตามสัญญาไว้ หากเกิดผลสำเร็จก็นำละครชาตรีมาแสดงถวาย ความเชื่อดังกล่าว ยังไม่สูญหายไปจากความเชื่อดังกล่าวของคนในสังคมไทย ส่งผลให้ละครชาตรี เป็นละครรำที่นิยมใช้แสดง แก้บนมาแต่โบราณ ด้วยความเชื่อที่ว่า ผู้แสดงละครชาตรีมีคาอาคม และสามารถติดต่อกับเทพเจ้า หรือสังคักดีสิทธ์ได้ ใครจะหาละครแก้บนต้องหาละครชาตรี เพื่อให้เทพเจ้าหรือสังคักดีสิทธ์ ช่วยดลบันดาลให้ได้สิ่งที่ต้องการ

พิธีกรรมเป็นสัญลักษณ์ ที่ตอกย้ำคุณค่าทางวัฒนธรรมอันเกี่ยวข้องกับ ระบบความเชื่อในสังคักดีสิทธ์ หรือความเชื่อในภูติผีปิศาจ สิ่งที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ เป็นความเชื่อเชิงปฏิบัติการ (ศุภลักษณ์ พรกุลวัฒน์ , ๒๕๓๙ : ๙) พิธีกรรม จึงเกิดจากกิจกรรมที่ทำซ้ำ ๆ เป็นหมู่คณะ ซึ่งจะมีความหมายอย่างไรกับผู้ปฏิบัติ นั้น ย่อมขึ้นอยู่กับคติความเชื่อ หรือการให้ความหมายของแต่ละคน ซึ่งพิธีกรรมของละครชาตรีที่ใช้ในการแก้บน จึงเกิดขึ้นตามแนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมอื่น ๆ และเมื่อชาวละครได้ปฏิบัติกันต่อมา จึงเกิดเป็นวัฒนธรรมที่คงถือปฏิบัติในกลุ่ม

การแสดงละครชาตรี ส่วนใหญ่มีวัตถุประสงค์ เพื่อแก้บน ขอให้สังคักดีสิทธ์ได้ช่วยเหลือจากความเชื่อดังกล่าว จึงทำให้เกิดการกระทำต่าง ๆ ให้พ้นทุกข์และได้รับความสุข การกระทำต่าง ๆ คือ พิธีกรรมนั่นเอง (สมปราชญ์ อัมมะพันธ์, ๒๕๓๖ : ๑๘) จากการศึกษา การแสดงละครชาตรีเพื่อแก้บน ส่วนที่เป็นพิธีกรรมของละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง พบว่า มีรายละเอียดในพิธีกรรมแต่ละขั้นตอนของการแสดงละครชาตรี ดังนี้

พิธีกรรมการแสดง

พิธีกรรมในการแสดงละครชาตรี มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับการแก้บน โดยเป็นพิธีกรรมที่กระทำขึ้นเพื่อการบูชา ระหว่างผู้นับถือกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จากการศึกษา พบว่า พิธีกรรมในการแสดงละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง แบ่งออกเป็น ๓ ขั้นตอน คือ

๑. พิธีกรรมก่อนการแสดง

การแสดงละครชาตรี ซึ่งวัตถุประสงค์ของการแสดง มักเป็นเรื่องการแก้บนเป็นส่วนใหญ่ ในการแสดงละครชาตรีแก้บน มีพิธีกรรมต่าง ๆ ของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ได้แก่ ผู้แสดงละครชาตรี และผู้ที่ทำการแก้บน ดังนี้

๑.๑ การปลุกโรง

สร้าง นิรมลมูล (๒๕๕๐ : สัมภาษณ์) กล่าวถึง พิธีการปลุกโรงแสดงละครชาตรี ของละครในจังหวัดอ่างทอง ในอดีต มีรายละเอียด ดังนี้

๑.๑.๑ อุปกรณ์

๑.๑.๑.๑ อุปกรณ์การปลุกโรงละคร ใช้วัสดุในท้องถิ่น ประกอบด้วย ไม้ไผ่ จำนวน ๕ ลำ (ตัดความยาวเหมาะสม) ผ้าใบหรือผ้าที่สามารถบังแดดหรือ ฝนได้ เพียงสำหรับละครนั่งแสดง และเชือกดิ่งผ้าใบ

๑.๑.๑.๒ อุปกรณ์สำหรับประกอบพิธีปลุกโรง ประกอบด้วย กิ่งมะยม ดอกไม้ รูป เทียน และดอกไม้ไฟ ๓ เส้น (เจ้าภาพเป็นผู้จัดให้)

๑.๑.๒ ลักษณะโรงละครชาตรี ปกติมักสร้างในพื้นที่เหมาะสม กว้างขวาง หรือบริเวณกลางแจ้ง หันหน้าไปทางด้านสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ในกรณีที่แสดงต่อหน้าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น ศาลเจ้าวิหารพระพุทธรูป หรือหันไปทางทิศเหนือหรือทิศตะวันออก (ไม่หันหน้าโรงไปทางทิศตะวันตก หรือทิศใต้) ในกรณีที่เล่นในบริเวณบ้าน หรือสถานที่ต่าง ๆ ที่ไม่ได้เป็นที่ตั้งของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การปลุกโรงแสดง โดยใช้ผ้า (วัสดุที่สามารถบังแดด ฝน ได้) ชิงให้ตั้งทั้ง ๔ มุม นำไม้ไผ่ค้ำให้สูงขึ้น ๔ เสา ตรงกลางตั้งเสาค้ำ ให้ผ้าสูงขึ้นไม่อับลม และเป็นที่ยึดของคัลลี (ซองอาวุธ)

๑.๑.๓ พิธีกรรมการปลุกโรง ดำเนินการโดย ผู้เป็นโต้โผ หรือผู้อาวุโสของคณะละคร เป็นผู้ทำพิธี ด้วยการนำ กิ่งมะยม ดอกไม้ รูป เทียน และดอกไม้ไฟ ๓ เส้น ที่เจ้าภาพจัดไว้ นำไปผูกกับเสากลางโรง โดยว่าคาถากำกับ (ปัจจุบันไม่มีผู้ใดได้รับถ่ายทอดไว้) มีความหมายและเป็นสัญลักษณ์ว่า ได้มีการปลุกโรงขึ้นเรียบร้อยแล้ว สำหรับการแสดงละครชาตรีในวันนั้น

ชาวละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง มีความเชื่อว่า การทำพิธีปลุกโรง ช่วยป้องกันเสนียด จัญไร และการทำคุณไสย ต่าง ๆ ด้วย สุรียา คล้ายทอง (๒๕๕๐ : สัมภาษณ์) กล่าวถึงความเชื่อเกี่ยวกับพิธีกรรมปลุกโรงว่า “แต่ก่อนใช้กิ่งมะยม ๘ กิ่ง ผูกเสากลาง สามารถใช้ป้องกันผู้ที่ไม่หวังดี ทำของ (ไสยศาสตร์) มาตามลตามแล้ง” นอกจากนี้ละครบางคณะใช้วัสดุอื่น ๆ ทำพิธีปลุกโรง เช่น กิ่งสะแก เป็นต้น และเชื่อว่าหากกิ่งใหญ่งานมาก กิ่งเล็กงานน้อย นอกจากนี้ยังสมมติว่าเป็นป่า เวลาเล่นเรื่องพิกุลทองด้วย (ทองหล่อ กลิ่นขจร , ๒๕๕๐ : สัมภาษณ์)

ปัจจุบันรูปแบบของโรงละครชาติรี เปลี่ยนแปลงไป ส่งผลให้ พิธีกรรมการปลูกโรงของละครชาติรี ในจังหวัดอ่างทอง ที่เคยถือปฏิบัติต้องปรับเปลี่ยนไปด้วย จากการศึกษาพิธีกรรมการปลูกโรงในปัจจุบัน พบว่า ละครชาติรีในจังหวัดอ่างทอง ไม่ประกอบพิธีกรรมปลูกโรง เนื่องจากรูปแบบของโรงละครในปัจจุบันไม่มีเสากลาง และไม่มีผู้ใดได้สืบทอดคาถาประกอบพิธีไว้ การทำพิธีดังกล่าวจึงสูญหายไป มีเพียงการจูดรูป เทียน เคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ณ บริเวณสถานที่นั้น ๆ ได้แก่ พระภูมิเจ้าที่ แม่พระธรณี เพื่อเป็นการกราบขออนุญาตพระภูมิเจ้าที่ และขมาแม่พระธรณี เท่านั้น

๑.๒ การโหมโรง

เพลงที่ใช้บรรเลงเป็นอันดับแรก ก่อนมีการแสดงมหรสพต่าง ๆ โบราณจารย์ ได้นำเพลงหน้าพาทย์ หลายๆ เพลง มาเรียบเรียงและบรรเลงติดต่อกัน แต่ละเพลงมีความหมายในทางศักดิ์สิทธิ์ เพลงโหมโรงลักษณะนี้ ใช้สำหรับวงปี่พาทย์โดยเฉพาะ เช่น โหมโรงเทศน์ โหมโรงโขน โหมโรงละคร โดยมีความหมายเป็น ๓ ประการ คือ ประการที่ ๑ เป็นการไหว้ครูทางดนตรี ประการที่ ๒ เป็นการปรับเสียงดนตรีและมือผู้เล่นให้เข้ากัน (ผู้เล่นอยู่ต่างคณะมาเล่นรวมกัน) ประการที่ ๓ เพื่อเป็นการประกาศให้คนทั่วไปทราบว่าที่นี่มีการแสดง และใกล้เวลาที่จะเริ่มแสดงแล้ว

การโหมโรง ในการแสดงละครชาติรี ในจังหวัดอ่างทองในอดีต พบว่า ไซ้วงปี่พาทย์ชาติรี ซึ่งประกอบด้วย ปี่ โทนชาติรี กลองชาติรี ข้องคู่ ฉิ่ง กรับคู่ (ไม้ไผ่) ก่อนการแสดงละครปี่พาทย์ชาติรีจะโหมโรงเป็น ๒ ช่วง ในช่วงที่ ๑ จะทำต่อจากพิธีปลูกโรง การโหมโรงช่วงที่ ๒ จะเริ่มหลังจากพักกลางวัน ประมาณ ๑๓.๐๐ น. ส่าง นิมลละมุล (๒๕๕๐ : สัมภาษณ์) กล่าวถึง การโหมโรงละครชาติรี ในอดีตว่า “เมื่อถึงเวลาโหมโรง ปี่พาทย์ชาติรี จะบรรเลงด้วยการรวีปี ดีขัดด้วยโทนและตุ๊ก ๓ ลา หลังจากนั้นเป่าเพลงไปตามกระบวนจนจบ แล้วจึงจบด้วยการรวี ปี ตุ๊ก โทน อีก ๓ ลา”

ปัจจุบัน พบว่า การแสดงละครชาติรี ในจังหวัดอ่างทอง ไซ้วงปี่พาทย์เครื่องห้า คือ ระนาดเอก ข้องวงใหญ่ ปี่ใน ตะโพนไทย กลองทัด ฉิ่ง บรรเลงประกอบ แทนวงปี่พาทย์ชาติรี การทำพิธีโหมโรง เริ่มเวลาประมาณ ๑๐.๓๐ น. ผู้เป็นโตโผวงปี่พาทย์ หรือผู้อาวุโสในวง จะเป็นผู้ทำพิธี โดยนำกำนลที่เจ้าภาพจัดไว้ ได้แก่ ดอกไม้ รูป เทียน เหล้า ๑ ขวด บุหรี่ ๑ ซอง และเงินจำนวน ๑๒ บาท (เงิน ๑๒ บาทนี้ โตโผวงปี่พาทย์จะเป็นผู้เก็บไว้ เพื่อนำเงินนี้ไปซื้อของมาเช่นไหว้ครู ในวันไหว้ครูปีพาทย์ประจำปี) เริ่มด้วยการจูดรูป เทียน ตั้งนะโม ๓ จบ และกล่าวบูชาครู โดยมีรายละเอียด ตัวอย่างบทคาถาบูชาครูปีพาทย์ ซึ่งคงอักขระเดิมไว้ ดังนี้

คาถาชุมนุมเทวดา

สระรัชชัง สะเสนัง สะพันฐุง นะรินทัง ปะริตตานุกาโว สะทา รั๊กชะตุติ
 ณะริตวานะ เมตตัง สะเมตตัง สะเมตตตา ภาทันตา อะวิกขิตตะจิตตา
 ปะริตตัง ภาณันตุ

สัคเค กาเม จะ รูปะ ศิริสิขะระตุฎเฐ จันตะลิกเข วิมานะ , ที่เป รัฎฐเฐ จะ
 คาเม ตะรุวะนะคะหะเน เคะหะวัตถุมหิ เขตเต , ภูมมา จายันตุ เทวา ชะละละละ
 วิสะเม ยักกะคันธัพพะนาคา , ติฏฐันตา สันติเก ยัง มุนิวะระวะจะนัง สาชะโว เม
 สุณันตุ

ธัมมัสสะวะณะกาโล อะยัมภะทันตา
 ธัมมัสสะวะณะกาโล อะยัมภะทันตา
 ธัมมัสสะวะณะกาโล อะยัมภะทันตา

คาถาบูชาครู

อิมัง ทุปัง ะรังัง คันธัง ครูอาจารย์ยัง ปะติคันธัง ทิอะหังเทมิ
 พุทธบูชา มหาเตชะวันโต ธรรมบูชา มหาโภคะโว ทิโรกะนาถัง อะภิปูชะยามิ

คาถาเชิญครู

นะโม นมัสการ ข้าพเจ้าขอกราบกราน ไหว้เทพทั้งสองพระองค์
 พระวิศณุกรรม พระเพชรฉลุกำลัป์ พระประแดง ท่านได้สร้างสรรค์ เครื่องเล่นนา ๆ
 เชิญครูพรานประโลहित ครูพรานบุญ พ้อขุนสัทธา เชิญครุมนโนรา ครูฉิ่ง ครูฉาบ
 มงคลทับ รำมะนา ครูขับเสภา หุ่น โขน ละคร มอญรำ จั๊วะรำ เทพทอง ครูหนัง
 ทั้งหลาย ที่ไนใต้หล้า อีกทั้งเทวดา ปัญจะสิงขร พระพี่ข้อม ท่านท้าวดีดพิณ ดั่งบันลือ
 เสนาะสนั่น พระประโคนธรรพ พระครูเฒ่า คุณครูนั้นเล่าสืบ ๆ กันมา ข้าพเจ้าขอวันชูลี
 พระฤๅษีนารอด พระฤๅษีนาราย พระฤๅษีตาวัว พระฤๅษีตาไฟ พระฤๅษีประลัยโกฏิ
 พระฤๅษีประลัยกัณ พระฤๅษีรอบโลก พระฤๅษีอาสะวะดาบส จงช่วยอวยพรชัย
 มงคลให้แก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าขออัญเชิญ เทวดาทุกแห่งสากล มาร่วมพิธีมงคล ณ สถานที่
 นี้ เพื่อป้องกันเสียดจัญไร สารพัดทุกข์ สารพัดโศก สารพัดภัย สารพัด อันตราย
 อย่าได้มีมา วินาศสันติ (กราบ ๓ ครั้ง)

(คณะอนันต์ รุ่งสว่างศิลป์)

เมื่อบูชาครูเสร็จเรียบร้อยแล้ว จะปักดอกไม้ รูป ติดไว้กับตะโพน เพราะทางฝ่ายผู้เล่น
 ดนตรีเชื่อว่า ตะโพน คือ ตัวแทน “ครู” ทางดนตรี หลังจากนั้น จึงเริ่มบรรเลงเพลงใหม่โรงมหรสพ
 (ใหม่โรงเย็น) ประกอบด้วย เพลงต่าง ๆ ดังนี้

- ๑) เพลงสาธุการ
- ๒) เพลงตระ
- ๓) เพลงรั้วสามลา
- ๔) เพลงเข้าม่าน
- ๕) เพลงปฐม
- ๖) เพลงรั้วลาเดี่ยว
- ๗) เพลงเชิดฉิ่ง
- ๘) เพลงเชิดกลอง
- ๙) เพลงกลม
- ๑๐) เพลงชำนาญ
- ๑๑) เพลงกราวใน
- ๑๒) เพลงลา

นอกจากนี้ ปีพาทย์จะบรรเลงเพลงโหมโรงอีกครั้ง หลังจากพักกลางวัน ซึ่งโดยหลักของการบรรเลง ใช้เพลงโหมโรงกลางวัน แต่วงปีพาทย์ที่บรรเลงประกอบการแสดงละครในปัจจุบัน ใช้เพลงกราวใน บรรเลงแทนเพลงโหมโรงกลางวัน

๑.๓ การบูชาครู

การบูชาครู เป็นการกระทำเพื่อแสดงความเคารพ และระลึกถึงพระคุณของครู อาจารย์ หมายถึง พระพรตฤาษี หรือที่ผู้แสดงละครเรียกว่า “พ่อแก่” รวมถึงบุคคลที่เป็นครูบาอาจารย์ ซึ่งเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ทั้งด้านการละครและการดนตรี นอกจากเป็นการระลึกถึงพระคุณแล้ว ยังเป็นการบอกกล่าว ขอพร ขอความคุ้มครองป้องกัน ให้การแสดงราบรื่น ได้มีชื่อเสียง และขอสมโภชต่อครูอาจารย์ หากกระทำการสิ่งใดที่ไม่ควร ไม่เหมาะสมในขณะที่ทำการแสดง

การบูชาครูของละครชาตรี จะกระทำหลังเวทีการแสดง โดยตั้งศิรัษะพระภทรตฤาษี เป็นประธาน ยกสูงกว่าศิรัษะที่ใช้ในการแสดงอื่น ๆ ได้แก่ ชฎา มงกุฎ และเครื่องประดับศิรัษะต่าง ๆ ผู้เป็นหัวหน้าคณะหรือผู้อาวุโสของคณะ เป็นผู้กระทำพิธี

ในการบูชาครู เจ้าภาพจะเป็นผู้จัดหาเครื่องบูชาครูให้กับคณะละคร เครื่องบูชาครูของละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง ใช้ในการทำพิธีบูชาครู ประกอบด้วย เหล้า ๑ ขวด บุหรี่ ๑ ซอง ฐูป เทียน ดอกไม้และเงินกำนล จำนวน ๑๒ บาท (เงิน ๑๒ บาทนี้ โตโผคณะละครจะเป็นผู้เก็บไว้ เพื่อนำเงินนี้ไปซื้อของมาเช่น ไหว้ครู ไหวนไหว้ครูประจำปี) จัดวางให้เป็นระเบียบ บริเวณหน้าที่ตั้งพระพรตฤาษี และจะเริ่มทำพิธีบูชาครูเมื่อวงปีพาทย์ บรรเลงเพลงสาธุการ ในชุดเพลงโหมโรง

ภาพที่ ๔ แสดงพระภทรตฤาษี

การทำพิธีบูชาครูของละครชาตรี เริ่มประมาณ ๑๐.๐๐ น. โดยผู้ทำพิธีบูชาครู จุด ฐูป เทียน และกล่าวคำอัญเชิญครู ถวายเครื่องสักการะ คือ ดอกไม้ ฐูป เทียน และเงินกำนล ขอพร และขอขมา ตามลำดับ แล้วปักฐูปเทียนในที่ที่เตรียมไว้ (มารตี เฉลยโชติ, ๒๕๕๐ : สัมภาษณ์)

การทำพิธีบูชาครูของละครแต่ละคณะ มีรายละเอียดด้านของที่ใช้ แตกต่างกันไปบ้าง เช่น บางคณะใช้รูป ๕ ดอก บางคณะใช้รูป ๙ ดอก บางคณะจุดธูปบูชาครูต่อเนื่องไว้ตลอดเวลาไม่ให้ขาดควันธูป จนกว่าแสดงเสร็จในภาคเช้า และเมื่อเริ่มแสดงตอนบ่ายจะจุดธูปอีกครั้ง จนเลิกแสดง โดยมีเหตุผลว่า การจุดธูปไม่ให้ขาดควันนั้น ครูและเทพเจ้ายังอยู่ปกป้อง ดูแล รักษา ผู้แสดง จนกว่าจะจบการแสดง (กฤษณา ต้องประสงค์ , ๒๕๕๐ : สัมภาษณ์)

ภาพที่ ๕ แสดงการบูชาครูของละครชาตรี

คาถาบูชาครูที่ใช้ มีทั้งส่วนที่เป็นคำกล่าวที่เป็นภาษาบาลี และคำกล่าวบูชาครูส่วนที่เป็นภาษาไทย โดยมีรายละเอียด ดังตัวอย่างบทคาถาบูชาครูละครชาตรี ซึ่งคงอักขระเดิมไว้ ดังนี้

คาถาบูชาครูละครชาตรี ส่วนที่ ๑

บูชาพระรัตนตรัย

นะโม ตัสสะ ภะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ (๓ จบ)

บูชาครู

อัครี พุทูปฝั่ง อะหังวันทา ครูอาจารย์ยง อุปวัสไสยง วินาศสันติ สิทธิประปะชา
อิมัสมิง ภะวันตเต (๓ จบ)

ขอพรครู

ข้าพเจ้าขอไหว้ครูละคร ได้ปกป้องรักษา คุ่มครองพวกข้าทั้งหลาย เล่นขอให้คนชอบใจ
หากันวันใหม่ มีงานมากมาย รำร้องขอให้จับจิต ให้สมคิดอย่าได้พลาดพลั้งด้วยประการใด
(คณะนารี รุ่งเรืองศิลป์)

นอกจากนี้ พบว่า มีสำนวนการบูชาครู ที่เรียกว่า ตั้งกำนลครู ของละครชาตรีที่กล่าวด้วยคำบูชาในลักษณะอื่น ดังนี้

คาถาบูชาครุละครชาตรี ส่วนที่ ๒

ตั้งกำหนดครุ

พุทฺธบุชา ธรรมบุชา สังฆบุชา พระประโคนทัฬหะ พระโฉน พระไพเราะเสนาะ
สำเนียง พระกัณฐกาล พระเพชรฉลูกรร ขออัญเชิญมารับเครื่องสังเวทในวันนี้ ขอให้ปกกระหม่อม
จอมเกล้าเข้าดลใจ ใคร่ได้ยินได้ฟัง ขอให้ไพเราะเสนาะหู อยากรู้เห็นอยากจะทำ อยากรู้จำ
อยากรู้ให้รางวัล ทุกท่านเทอญ

(คณะ รุ่งสุริยา นำศิลป์)

นอกจากนี้ พบว่า มีการกล่าวบูชาครุอีกรูปแบบหนึ่ง ที่มีลักษณะเป็นรูปแบบเฉพาะของ
ตนเอง พบได้ในกลุ่มผู้แสดงละครที่มีอายุน้อย โดยใช้ภาษาพูดในการบูชาครุ นันทยา ชมปากเกลี้ยง
(๒๕๕๑ : สัมภาษณ์) กล่าวถึง การบูชาครุของตนว่า “ละครนันทยา วยรุ่น ส่วนใหญ่อายุน้อย ๆ ไม่มี
ผู้ใหญ่ เวลาบูชาครุ ไม่สามารถบูชาด้วยคำบาลีได้ จึงใช้ภาษาพูดบอกเล่าครุ ในสิ่งดี ๆ”

ขั้นตอนการทำพิธีบูชาครุ ของละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง อาจมีความแตกต่างกัน
ตามที่ได้สืบทอดมา นอกจากการจุด ฐูป เทียน และกล่าวคำอัญเชิญครุ ถวายเครื่องสักการะ คือ
ดอกไม้ ฐูป เทียน และเงินกำนัล ขอพรและขอขมาครุแล้ว พบว่า ละครคณะเพยาว์ ลูกป่าโมก
ผู้ทำพิธีบูชาครุ จะทำน้มนต์ครุไปพร้อมกันด้วย แล้วนำน้มนต์ ไปใช้ประพรมผู้แสดงในคณะ ด้วย
มีความเชื่อว่า ได้น้มนต์จากครุ คือ พระพรตฤๅษี มาประพรมเพื่อเป็นมงคลแก่ผู้แสดงด้วย

๑.๔ การร้องเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์

การร้องเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ คือการร้องเชิญครุ เชิญเทพเจ้าหรือเชิญพระ ที่เจ้าภาพบ่นไว้
ให้มารับเครื่องสังเวท และการแสดงละคร เมื่อโหมโรงจบ เป็นหน้าที่ของไตโผลละคร ที่จะต้องร้องเชิญ
สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่ออัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่บ่นไว้นั้นได้รับรู้ ว่าบัดนี้ ได้มีการกำบนแล้ว การร้องเชิญ
สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผู้เป็นต้นเสียงจะร้องนำ มีลูกคู่ร้องรับ ผู้ร้องทั้งหมดจะร้องอยู่หลังฉาก ใช้ทำนองเพลง
เชื่อ ถือเป็นขั้นตอนหนึ่งของการแสดงละครชาตรีกำบน โดยเฉพาะการบนบานต่อ เทพยดา เจ้าพ่อ
เจ้าแม่ ศาลหลักเมือง ศาลพระภูมิเจ้าที่เจ้าทาง ยกเว้นการบนพระพุทธรูป ถือว่า สิ่งนี้คือตัวแทน
ของพระพุทธรเจ้า พิธีกรรมในเรื่องการร้องเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จะตัดออกไป ส่วนพระเกจิอาจารย์ที่เป็น
สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เคารพ ยังใช้บทร้องเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ด้วย

ละครชาตรี ในอ่างทอง ที่ยังถือปฏิบัติพิธีกรรมการร้องเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีไม่มากนัก
พบว่า มีการร้องเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชาวละครชาตรี ในละครอำเภอกวิเศษชัยชาญ เช่น คณะ
อนันต์ รุ่งสว่างศิลป์ คณะ จ. จินจนา เขียมจิตร ศิษย์นารายณ์ เป็นต้น ละครชาตรีในอำเภอโพนทอง
เช่น คณะนารี รุ่งเรืองศิลป์ คณะสมทรง นาฏศิลป์ เป็นต้น

การร้องเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีการใช้บทร้อง แบ่งเป็น ๒ ลักษณะ โดยในช่วงเวลาเช้า
จะร้องบทพระมณีพิชัย เพื่อเชิญพระ หรือบทไกรทอง เพื่อร้องเชิญเจ้าพ่อ เจ้าแม่ (ตามที่เจ้าภาพ
ได้บ่นไว้) และช่วงก่อนการแสดงเวลาบ่าย ร้องเพลงยามบ่าย (เรียกตามคณะละคร) ซึ่งบทร้อง
ดังกล่าว มีรายละเอียด ดังนี้

บทร้องเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (ภาคเช้า)

บทร้องเชิญพระ (บทพระมณีพิชัย)

เมื่อئัน	พระมณีพิชัยไฝ่ผันหา
เห็นเจ้าพราหมณ์ดำเนินเดินมา	กิริยารูปร่างเหมือนนางเมีย
หรือจะเป็นยอพระกลิ่นซึ่งเมียพี่	ที่พระชนนีท่านขับเสียด
ร้อนรุ่มกลุ้มใจตั้งไฟเสียด	สำคัญว่าเมียก็ออกมา
ย้อยุดจุดควยชายสไบ	เจ้าหายไปไหนไม่เห็นหน้า
ให้มานั่งข้างนี้กับพี่ยา	แก้วตาจงเล่าให้เข้าใจ

บทร้องเชิญเจ้า (บทไกรทอง)

เมื่อئัน	โฉมเจ้าไกรทองอันพงศา
สมสู่อยู่ด้วยวิมาลา	สุชาสำราญในพระทัย
ลืมนอบตัวตถาดังข้าไท	อ้อมไปด้วยทิพโอชา
พาภิรมย์ชมรสนางสาวศรี	กุมภีร์เนงน้อยเสนาหา
ตัวกุดงมาอยู่ในคองคา	ก็มันมากก็ได้ในราตรี
ละวันเอยวันหนึ่ง	เจ้าไกรทองรำพึงเป็นถ้วนถึ
ตัวกุดงมาอยู่ในถ้ำนี้	ได้สักก็ราตรีไม่แจ้งใจ
กลางคืนไม่เป็นแต่กลางวัน	จะสำคัญสิ่งใดก็ไม่ได้
จำจะดูประมาณแต่ในใจ	นับได้สักเจ็ดวันมา
ปานชะนี้ชนนี้คงเศร้าสร้อย	สองนางจะละห้อยคอยแลหา
เห็นจะอยู่ไม่ได้ในคองคา	จำจะชวนวิมาลาเจ้าคลาไคล

(คณะนารี รุ่งเรืองศิลป์)

การร้องเชิญเจ้า มีรูปแบบการร้องที่แตกต่างกันไป ส่วนใหญ่ร้องแบบชาตรี แต่มีละครบางคณะมีการร้องแปลงด้วยเพลงไทย ดังนี้

เพลงไอ้ชาติตรี	เมื่อئัน	โฉมเจ้าไกรทองอันพงศา
	สมสู่อยู่ด้วยวิมาลา	สุชาสำราญพระทัย
	ลืมนพระชนนีที่ค้ำนบ	มาลืมนสองเมียรักพิศมัย

เพลงขึ้นพลับพลา

มาลืมนอบตัวตถาทังข้าไท	พระอ้อมไปด้วยทิพโอชา
ร่วมภิรมย์ชมรสนางสาวศรี	พระกุมภีร์เนงน้อยเสนาหา
เห็นจะอยู่ไม่ได้ในคองคา	จำจะชวนวิมาลาเจ้าคลาไคล

(คณะศิษย์จันทร์ฉาย)

ในภาคบ่ายก่อนเริ่มแสดง ละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง จะร้องเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์อีกครั้ง โดยใช้เนื้อร้อง ดังนี้

บทร้องเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (ภาคบ้าย)

บทร้องยามบ้าย

ยามเอยยามบ้าย
ได้ยู่ครองห้องแก้ว
เวลาจะสร้งห้องเอยพระคงคา
หยุดพักให้สบายห้องเอยพอหายร้อน
อดหมากอดพลูทั้งปุนยา

พระตะวันยันฉายบ้ายไปแล้ว
เหน้อยหนักพักแล้วไม่เดือดร้อน
เปลื้องผ้าภูษาไว้เสียก่อน
สักพักหนึ่งก่อนจึงค่อยไป
ไม่รู้ว่าจะหาที่ไหนกิน

(คณะนารี รุ่งเรืองศิลป์)

ยามเอยยามบ้าย
ก็ไม่ยู่ร่วมชมโฉมห้องแก้ว
ยามพื่อจะสร้งห้องเอยพระคงคา
เหน้อยหนักก็พักร้อน

พระสุริยันผันฉายบ้ายไปแล้ว
เหน้อยหนักพักแล้วไม่เดือดร้อน
เปลื้องผ้าภูษาไว้เสียก่อน
สักพักหนึ่งก่อนจึงค่อยไป

(คณะสมทรง นาฏศิลป์)

ภาพที่ ๖ แสดงการร้องเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์

การร้องเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในปัจจุบัน พบว่า มีละครบางคณะ ร้องเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยตัวนายโรงออกมานั่งเตียง วงดนตรีไม่ต้องบรรเลงเพลงประกอบ ผู้แสดงร้องทำนองเพลงและรำตีบทประกอบคำร้อง ส่วนลูกคู่รับที่ละวรรคอยู่หลังฉากจนจบ

๑.๕ การรำถวายมือ

การรำถวายมือ เป็นการรำเพื่อบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อแสดงความขอบคุณที่ได้ประทานความสำเร็จ ความสมปรารถนาให้ ซึ่งถือเป็นความสำคัญของการแก้บน ตามความเชื่อของผู้แสดงว่า หากการแสดงละครชาติเร่แก้บน ไม่มีการรำถวายมือ จะทำให้ไม่ขาดสินบนที่ได้บนไว้

การรำถวายมือ ต้องแต่งกายยืนเครื่อง พระ นาง จำนวนผู้แสดงรำถวายมือ ใช้พระ นาง อย่างละเท่าๆ กัน ตั้งแต่ ๒ คู่ ๓ คู่ ๔ คู่ และบางครั้ง จะใช้ผู้แสดงถึง ๙ คน คือ พระ ๕ ตัว นาง ๔ ตัว เรียกว่า รำถวายมือชุดใหญ่ ทั้งนี้แล้วแต่ความต้องการของเจ้าภาพ แต่ที่นิยมทั่วไป การรำถวายมือ ๑ ครั้ง จะใช้ ๒ คู่ คือ พระ ๒ ตัว นาง ๒ ตัว

ก่อนที่จะเริ่มรำถวายมือ เจ้าภาพจะจุดธูปบอกกล่าวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่ได้บันทึกไว้ ขอให้มารับเครื่องสังเวย และตุลละคร (เมื่อร้องเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์เรียบร้อยแล้ว) ผู้แสดงที่รำถวายมือ ออกมานั่งหน้าเวทีเป็นแถวคู่พระ นาง (พระอยู่ด้านซ้าย นางอยู่ขวาของเวที) หันหน้าไปทางสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่กำกับ เมื่อจัดแถวเรียบร้อยแล้วปีพาทย์ บรรเลงเพลงช้า เพลงเร็ว ผู้แสดงรำไปจนจบเพลง

ภาพที่ ๗ แสดงการรำถวายมือ

นอกจากนี้ ยังพบว่า มีการรำเป็นชุด เพื่ออวยพร และความเป็นสิริมงคลแก่เจ้าภาพ โดยรำก่อนรำถวายมือ การแสดงรำเป็นชุดนั้น คณะละครจะเลือกชุดรำที่แต่งกายยืนเครื่องพระ นาง เช่น รำกฤดาภินิหาร ระบายพรหมาสเตอร์ เป็นต้น

๑.๖ การร้องเชิญครู

การร้องเชิญครู เป็นการร้องไหว้ครูก่อนการแสดง เพื่อเป็นการระลึกถึง ครูบาอาจารย์ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นผู้ประสิทธิ์ ประสาทวิชาความรู้และพระคุณของบิดา มารดา ที่ให้กำเนิด ให้มาเป็นแรงบันดาลใจให้ประสบผลสำเร็จ ในการแสดงและเป็นที่ยินชอบแก่ผู้ชมการแสดงละคร

บทร้องเชิญครู มีใจความที่สำคัญ คือ การกล่าวบูชาพระรัตนตรัย พระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ บูชาเทพยดา บทสรรเสริญพระคุณครู พระคุณบิดาและมารดา และเป็นการขอพรจากสิ่งดังกล่าวนี้ ให้มาปกป้องรักษา เพื่อความเป็นสิริมงคล การร้องเชิญครู ถือเป็นพิธีกรรมสำคัญของตัวนายโรงที่ต้องเป็นผู้กระทำ เมื่อจบจากการรำถวายมือ ปีพาทย์ชาติตรีจะรัว ตัวนายโรงจะออกมาหนึ่งเตียง เมื่อปีพาทย์ลงเพลง นายโรงจะเป็นผู้ร้องนำ และลูกคู่ร้องรับทุกรวด ระหว่างการร้องรับของลูกคู่ นายโรงจะต้องรำทำบท ตามความหมายของเนื้อเพลง ไปจนจบเพลง

บทร้องเชิญครู

คุณเอ๋ยคุณครู เหมือนผั่งแม่ น้ำพระคงคา
 ชื่นชื่นจะแห้งก็ไหลมา ยังไม่รู้สิ้นรู้สุด
 ลีบนิ้วลูกจะยกขึ้นดำเนิน สรรเสริญถึงคุณพระพุท
 จำศีลเสียแล้วให้บริสุทธิ์ ใหว่พระเสียแล้วให้สวดมนต์
 ลูกจะใหว่พระพุทธรูปพระธรรมเจ้า ยกใหว่ใส่เกล้าใส่ผม
 เล่นที่ไหนให้ดีมีคนรัก หยุดพักให้ดีมีคนชม
 ยกใหว่ใส่เกล้ายกใหว่ใส่ผม ถวายบังคมทุกกราตรี
 รักเจ้าเอ๋ยจะใหว่ คนไทยมหาโยคี
 ขอให้สรรพเสียงของลูกเกลี้ยงดี จะร้องจะรำให้เข้าจิต
 กลางคืนลูกจะใหว่ดวงพระจันทร์เจ้า เข้าเข้าจะใหว่พระอาทิตย์
 บทบาทพลาดพลั้งลูกก็ยังร้องผิด ผิดแล้วลูกขอสมา
 ลูกจะขอไปด้วยแห่งพระปัญญา ผสมไปด้วยปัญญา
 ขอสรรพขอเสียงให้ลูกบ้างลา ปัญญาลูกมายังน้ำไหล
 ขอให้สรรพเสียงของลูกดังก้อง ดั่งฆ้องฆาที่หล่อใหม่
 ขอให้สรรพเสียงของลูกเกรียงไกร ไหลไปยังท้อธารา

(นางทองหล่อ กลิ่นขจร)

บทร้องเชิญครู

คุณเอ๋ยคุณครู เหมือนผั่งแม่ น้ำพระคงคา
 ชื่นชื่นจะแห้งและไหลมา ยังไม่รู้สิ้นรู้สุด
 ลีบนิ้วลูกจะยกขึ้นดำเนิน สรรเสริญถึงคุณพระพุท
 จำศีลเสียแล้วให้บริสุทธิ์ ใหว่พระเสียแล้วจะสวดมนต์
 ใหว่ทั้งพระพุทธรูปพระธรรมเจ้า ยกใหว่ใส่เกล้าใส่ผม
 เล่นไหนให้ดีมีคนรัก หยุดพักให้ดีมีคนชม
 ยกใหว่ใส่เกล้าใส่ผม ถวายบังคมทุกกราตรี
 แม่ธรณี แม่เมขลาเจ้าดงพงป่าพนาลี
 ใหว่เท่าอาทิตย์เพียงฤทธิแม่ธรณีเป็นขุนแผน
 มีคุณแก่ข้าเป็นนักหนากัลยามาล้อมอยู่เป็นแพ
 ผู้คนเหยียบเดินนับหมื่นนับแสนไม่ทิ่มไม่แทงและหว่านใหว่
 สักเจ้าเอ๋ยจะขอยกใหว่คุณตามหาพระโยคี
 ขอสรรพขอเสียงลูกร้องเสียงดี จะร้องกล่าวทาและกล่าวจิต
 กลางคืนลูกจะใหว่จันทร์เจ้า เข้าเข้าจะใหว่พระอาทิตย์
 บทบาทพลาดพลั้งลูกร้องผิด ผิดแล้วลูกขอสมา
 บทบาทพลาดพลั้งลูกขอสมา ปัญญาลูกงามเหมือนน้ำไหล

ขอให้สรรพเสียงดั่งเสียงฆ้อง ดั่งฆ้องชวาที่หล่อใหม่
ขอให้สรรพเสียงให้เพียงใจ ไหลไปเหมือนท่อนธารา

(คณะนารี รุ่งเรืองศิลป์)

การแสดงในอดีต เมื่อจบคำร้อง ปีกลองจะรัว นายโรงจะลงจากเตียงนั่งลงกับพื้นเวที หน้าเตียง ดนตรีจะลงเพลงและขึ้นทำนองเพลงใหม่ เพื่อให้นายโรงได้เริ่มรำชุดเบิกโรง

ปัจจุบัน รูปแบบการแสดงปรับเปลี่ยนไป การร้องเชิญครูของละครชาตรี ผู้ร้องจะนั่งร้องอยู่หลังจาก (ไม่มีการรำตีบท) หลังจากร้องเชิญครูเรียบร้อยแล้ว ปี่พาทย์บรรเลงเพลงวาเริ่มแสดง ละครเริ่มออกตัวแสดง

๒. พิธีกรรมก่อนพักการแสดง

พิธีกรรมก่อนพักการแสดง หมายถึง พิธีกรรมลาเครื่องสังเวย หรือการเก็บเครื่องสังเวย ที่นำไปถวายสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือเทพเจ้าเพื่อแก้บน

๒.๑ การตั้งเครื่องสังเวย

การตั้งเครื่องสังเวย เป็นการถวายเครื่องสังเวยต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่เจ้าภาพได้บนไว้ เป็นความเชื่อว่า สิ่งศักดิ์สิทธิ์จะมาประทับและรับเครื่องสังเวยนั้น การตั้งเครื่องสังเวยเพื่อแก้บนนั้น จะตั้งวางบนศาลเพียงตา และจัดที่ประทับสำหรับเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อัญเชิญมาด้วย

ภาพที่ ๘ แสดงลักษณะศาลเพียงตา

ศาลเพียงตา หมายถึง สิ่งที่ปลูกสร้างขึ้น เป็นที่วางเครื่องสังเวย และที่นั่งประทับสำหรับเทพเจ้า หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่ได้รับเชิญมารับเครื่องสังเวย โดยทำเป็นแคร่ มี ๖ เสา ๒ แคร่ ความสูงของแคร่เครื่องสังเวย สูงระดับสายตา โดยปลูกหันหน้าของศาลไปทางทิศตะวันออก อยู่ห่างจากโรงละครประมาณ ๓-๔ วา ประมาณ ไม่ให้เงาของโรงละครมาทับได้ เพราะถือว่า มีเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาประทับ

ลักษณะของศาลเพียงตา ทำเป็นแคร่ มี ๔ ขา ผูกติดกัน ๒ แคร่ ความสูง ของแคร่ เครื่องสังเวย สูงระดับตา (เป็นระดับสายตาของผู้ใดก็ได้) เพื่อความสะดวก ในการประกอบกิจกรรม ที่เกี่ยวข้อง ศาลเพียงตา จึงไม่นิยมปลูกสูงมากนัก

แคร่ที่ ๑ เป็นที่ประทับสำหรับเทพเจ้า หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (ชั้นบน สูงกว่าแคร่วาง เครื่องสังเวย) ประกอบด้วย ร่ม ๑ คัน (สำหรับกางให้เทพเจ้า) แก้วน้ำสะอาด ๑ ชุด (สำหรับเทพเจ้า ใต้ร่มระหว่างประทับดูแลคร) หมอนขวาน ๑ ใบ ปูพื้นด้วยผ้าขาว

แคร่ที่ ๒ เป็นที่วางเครื่องสังเวย มี ๔ ขา เช่นเดียวกัน โดยจัดทำให้รองลงมา ๑ ระดับ มีขนาดกว้างยาวเหมาะสม สำหรับวางเครื่องสังเวย ได้แก่ หัวหมู เป็ด ไก่ บายศรีปากชาม กล้วย มะพร้าวอ่อน ขนมต้มแดง ขนมต้มขาวผลไม้ อากักรดาว หวาน หรืออื่น ๆ ตามที่ได้บนไว้ แต่ต้อง เป็นของสุก เพราะใช้ถวายเทพเจ้า หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ปูพื้นด้วยผ้าขาว

การตั้งศาลเพียงตา เพื่อตั้งเครื่องสังเวยในปัจจุบัน พบว่า มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบ ไปตามสภาพสังคมที่ ร้อน ร่ม แข่งขันกับเวลา ความประหยัด การปฏิบัติเกี่ยวกับองค์ประกอบของ พิธีกรรมนี้ จึงเน้นที่ความสะดวกสบาย ศาลเพียงตาในปัจจุบันจึงมีลักษณะเปลี่ยนแปลงไป พบว่า เจ้าภาพจำนวนมาก ใช้โต๊ะอาหารสำเร็จรูป (โต๊ะจีน) จำนวน ๑ ตัว มาใช้ตั้งวางเครื่องสังเวยแทน ศาลเพียงตา สำหรับเป็นที่ประทับของเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และใช้วางเครื่องสังเวยร่วมกัน โดย ไม่คำนึงตามความเชื่อที่ว่า ศาลเพียงตาจะต้องมี ๒ แคร่ ทำเป็น ๔ ขา มีความสูงลดหลั่นตามระดับ และอยู่ในระดับสายตาเช่นในอดีต เพราะโต๊ะอาหารสำเร็จรูป (โต๊ะจีน) ที่นำมาใช้ มีความสูงเพียง ระดับเอวเท่านั้น แต่ส่วนรายละเอียดอุปกรณ์ อื่น ๆ ยังคงถือปฏิบัติ เช่น ร่ม ๑ คัน หมอนอิง ๑ ใบ แก้วน้ำ และเครื่องสังเวยอื่น ๆ ตามที่เจ้าภาพบนไว้

ภาพที่ ๙ แสดงการใช้โต๊ะอาหารสำเร็จรูป (โต๊ะจีน) แทนศาลเพียงตา

สำเร็จ เนื่องเสวก (๒๕๕๑ : สัมภาษณ์) แสดงความคิดเห็น เกี่ยวกับการใช้โต๊ะอาหาร สำเร็จรูป (โต๊ะจีน) ตั้งเครื่องสังเวทยาว่า “จัดทำศาลเพียงตาไม่สะดวก ใช้โต๊ะจีน ปูผ้าแดงของโต๊ะจีน ที่มีอยู่คู่กัน แล้วนำร่ม หมอน แก้วน้ำ อาหารมาตั้งถวาย ส่วนผิดถูกอย่างไรได้บอกเล่าหลวงพ่อกแล้ว ว่าขอขมาอาภัย”

นับได้ว่า รูปแบบองค์ประกอบพิธีกรรม ที่ใช้ในการแก้บนละครชาตรี เกี่ยวกับการตั้ง ศาลเพียงตาเพื่อเป็นที่ประทับ และวางเครื่องสังเวทยา สำหรับเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้น ผู้ถือปฏิบัติ ได้ลดความสำคัญด้านรายละเอียดปลีกย่อยลงไป แต่ยังคงยึดถือแบบแผน ความสำคัญของพิธีกรรม ในภาพรวมไว้

จากการศึกษา พบว่า การตั้งเครื่องสังเวทยา สำหรับการแก้บน ด้วยการแสดงละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง พบว่า พิธีกรรมการตั้งเครื่องสังเวทยา แบ่งออกได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑) การตั้งเครื่องสังเวทยาตามปกติ เจ้าภาพที่ไม่ได้บนว่าจะถวายเครื่องสังเวทยาใด ๆ ต่อเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์ จะมีการตั้งเครื่องสังเวทยาเพียงอาหารคาว หวาน และน้ำดื่ม เท่านั้น พบว่า ยังมีผู้แก้บนถือปฏิบัติ พิธีจ สรงอรุณ (๒๕๕๐ : สัมภาษณ์) กล่าวว่า “บนหลวงพ่อดำ วัดช้างใหญ่ กับบนว่าถ้าได้ตั้งที่บนไว้ จะถวายละคร ๑ โรง ไม่ได้ บนว่าจะถวายเครื่องสังเวทยาอะไร แต่ก็เตรียมอาหาร หวาน คาว มาถวายหลวงพ่อดำ เพราะคิดว่าไม่น่าจะผิดอะไร กลับเป็นเรื่องที่ตีเสียด้วย”

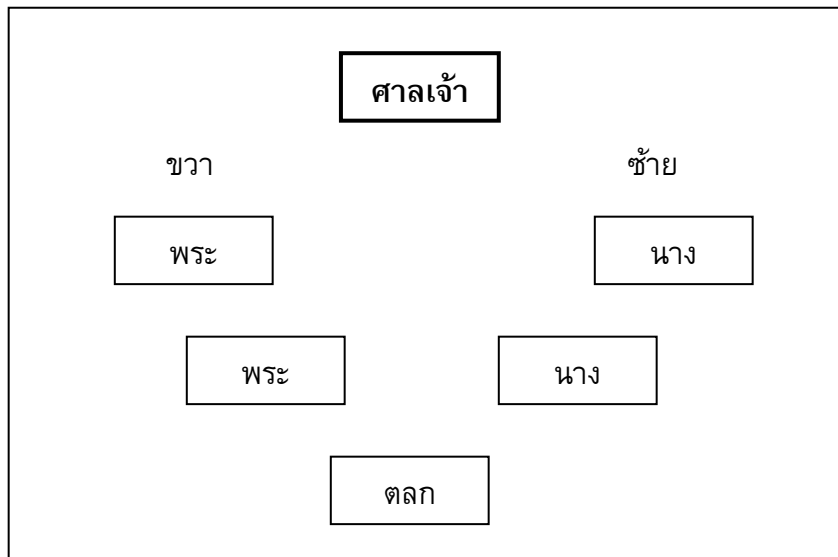
๒) การตั้งเครื่องสังเวทยาชุดใหญ่ เจ้าภาพที่บนถวายละครชาตรี พร้อมด้วยเครื่องสังเวทยา จะจัดเตรียมตั้งศาลเพียงตา พร้อมอาหารตามที่ได้บนไว้ เช่น หัวหมู หมูนอนตอง เปิด ไก่ เหล้า บายศรี เป็นต้น

๒.๒ การลาเครื่องสังเวทยา

ขั้นตอนการลาเครื่องสังเวทยา จะทำพิธีก่อนเวลา ๑๒.๐๐ น. ผู้แสดงละครต้องเตรียมตัว เพื่อลาเครื่องสังเวทยา ถึงแม้บางครั้งกำลังแสดงอยู่ก็ตาม ผู้แสดงที่เป็นตัวตลกจะทำหน้าที่เป็นผู้ตัดบทหยุดพักการแสดงเพื่อให้ “ขาดสินบน” ตัวนายโรง ตัวพระ ตัวนาง ที่ยังอยู่ในชุดการแสดงละคร (แต่ง ยืนเครื่อง) และตัวตลก เป็นผู้ทำหน้าที่ลาสังเวทยา

จำนวนผู้แสดงที่จะทำพิธีลาเครื่องสังเวทยา ส่วนใหญ่ใช้พระ ๑ ตัว นาง ๑ ตัว และตัวตลก ๑ ตัว ถ้าของสังเวทยาจำนวนมาก จะเพิ่มจำนวนผู้แสดงเพื่อลาเครื่องสังเวทยา โดยใช้ผู้แสดงพระ นาง ๒ คู่ ตัวตลก ๑ ตัว

ขณะที่ผู้แสดงเดินออกจากโรงละครเพื่อไปลาเครื่องสังเวทยา ปี่พาทย์บรรเลงเชิด ผู้แสดงออกไปนั่งคุกเข่าที่หน้าศาลเพียงตา แสดงความเคารพด้วยการถวายบังคมต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แล้วจึง ยืนขึ้นรับเครื่องสังเวทยา โดยตัวตลกจะเป็นผู้ยกส่งให้ ตัวพระถือของคาว ตัวนางถือของหวาน และ บายศรี ตัวตลกถือขวดเหล้า และแก้วน้ำ ผู้แสดงยืนเรียงตามลำดับ หันหน้าไปทางศาลเพียงตา หรือ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ตัวพระยืนด้านขวา ตัวนางยืนด้านซ้าย ตัวตลกยืนตรงกลางด้านหลัง รายละเอียด ดังแผนภูมิที่ ๔

แผนภูมิที่ ๔ แสดงการยืนลาเครื่องสังเวทยของละครชาตรี

เมื่อจัดลำดับการยืนแล้ว ผู้แสดงทั้งหมดจะยกเครื่องสังเวทขึ้นเหนือศีรษะ พร้อมยกเท้าเป็นท่ารำสลับ ๓ ครั้ง แล้วลดเครื่องสังเวทลง ตัวพระเป็นผู้นำเดิน ทั้งหมดเดินเวียนรอบศาลเพียงตา จากขวาไปซ้าย ๑ รอบ แล้วกลับมาตั้งแถวและทำในลักษณะเดิมซ้ำ จนครบ ๓ รอบ ผู้แสดงละครวางเครื่องสังเวท พร้อมกับนั่งลงบังคมอีกครั้ง ปี่พาทย์จับเพลงเซ็ดแล้วหยุดบรรเลง

ภาพที่ ๑๐ แสดงพิธีกรรมการลาเครื่องสังเวท

ต่อจากนั้น ผู้แทนละคร กระตูกตอกเส้นกลางที่ผูกไว้ที่ขาแคร่ พร้อมกับว่าคาถาใจความสำคัญ บอกแก่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ได้บนไว้ว่า บัดนี้ พิธีกรรมที่จัดขึ้นเพื่อเป็นการแก้บน ทั้งการถวายเครื่องสังเวยและละครได้เสร็จสิ้นลงแล้ว ขอให้ขาดสิ้นบน (ไพเราะ มีพร้อม, ๒๕๕๐ : สัมภาษณ์)

ต่อจากนั้นตัวตลกกลับมาที่แคร่เครื่องสังเวย ใช้มีดตัดแบ่งเครื่องสังเวยทุกอย่างใส่ยอดใบตอง นำไปวางไว้ที่ขาแคร่ของศาลเพียงตา พร้อมทั้งกล่าวเชิญภูตผี หรือวิญญาณที่เร่รอนที่เรียกว่า “ดินโรงดินศาล” มารับส่วนแบ่งอาหาร ถือเป็นเสร็จพิธีลาเครื่องสังเวย

ภาพที่ ๑๑ แสดงการแกะตอกผูกกรมศาลเพียงตา

เมื่อเสร็จพิธี ลาเครื่องสังเวยแล้ว เครื่องเช่นสังเวยทุกอย่าง จะเก็บไปจากศาลเพียงตาที่ศาลนั้นจะหมดสิ้น ยังคงเหลือศาลที่ตั้งไว้ สำหรับประทับแก้วน้ำสำหรับเทพ และร่มยังต้องกางไว้ เช่นนั้น จนกว่าการแสดงในภาคบ่ายจะเลิกแสดง เวลาประมาณ ๑๓.๓๐ - ๑๕.๓๐ น. หรือแล้วแต่ตกลงกับเจ้าภาพ เหตุที่ยังไม่เก็บร่มและแก้วน้ำ เพราะมีความเชื่อว่าหากเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ยังติดใจการแสดง เมื่อกลับจากเฝ้าพระอิศวร อาจจะกลับมาชมละครอีก หากไปเก็บร่มมาก่อน หรือไปหุ้ร่มไม่กางไว้ จะเกิดสิ่งไม่ดีต่อคณะละครที่จัดแสดงในวันนั้น

การใช้เพลงเซ็ดเป็นเพลงหน้าพาทย์ สำหรับการประกอบพิธีลาเครื่องสังเวยนั้น ทองเลี่ยมม่วงงาม (๒๕๕๐ : สัมภาษณ์) ให้เหตุผลว่าทำตามโบราณของการใช้เพลงเซ็ดในการลาเครื่องสังเวยที่สืบทอดกันต่อ ๆ มา และเพลงเซ็ด เป็นเพลงที่บรรเลงประกอบการแสดง โขน ละคร ในโอกาสที่ตัวละครเดินทางไปมาอย่างรีบร้อน ฉะนั้นเมื่อเป็นพิธีกรรมหนึ่งที่มีผู้แสดง มาเคลื่อนที่ (เดินวนขวารอบศาล) จึงใช้เพลงเซ็ด บรรเลงประกอบได้ และน่าจะมีความหมายอื่น ๆ ได้อีก เช่น

- ๑) เป็นเวลาใกล้เที่ยงต้องรีบลาเครื่องสังเวย เพื่อตัวละครจะได้พัก
- ๒) เครื่องสังเวยบางชนิด เจ้าภาพต้องรีบนำไปประกอบอาหารเพื่อเลี้ยงดูกัน
- ๓) เพื่อประกอบการเสด็จกลับของเทพที่เสด็จมารับเครื่องสังเวย จะต้องรีบกลับไปเฝ้าพระอิศวร ในช่วงเวลาเที่ยงวัน

๔) ถ้าเป็นการเก็บนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น พระ เมื่อท่านกลับ ต้องส่งด้วยเพลงเซ็ด เช่นเดียวกับ การส่งพระสวดมนต์ เมื่อเสร็จพิธีส่งพระด้วยเพลงกราวโนและเซ็ด

ความเชื่อของผู้แสดง เกี่ยวกับเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์ เมื่อเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์ได้รับเชิญแล้ว จะต้องเสด็จลงมาประทับทรงดูละครได้เพียงแค่วันหนึ่ง เพราะเทพทุกองค์ต้องขึ้นเฝ้าพระอิศวร จึงเป็นประเพณีว่า ตั้งแต่เวลา ๑๒.๐๐ - ๑๓.๐๐ น. ต้องหยุดการแสดง แม้แต่เครื่องดนตรีใครจะเคาะ จะเล่นไม่ได้ เพราะถือว่าทำให้เทพเจ้าต้องมีความกังวล (ทองเลี่ยม ม่วงงาม ,๒๕๕๐ : สัมภาษณ์)

๓. พิธีกรรมหลังเลิกการแสดง

พิธีกรรมหลักเลิกการแสดง หรือ พิธีลาโรง เป็นการทำให้พิธีที่แสดงว่าละครชาติเพื่อเก็บน ได้เสร็จสิ้นลงแล้ว เมื่อได้เวลาเลิกการแสดง ตัวตลกเป็นตัวตบตบหัว วันนี้การแสดงหมดเวลาแล้ว หัวหน้าคณะกล่าวขอบคุณเจ้าภาพ และผู้ชมที่ให้ความสนใจในการแสดงของคุณะ ปี่พาทย์บรรเลง เพลงกราวรำ ในอดีตต่อจากนั้นเป็นพิธีลาโรง ผู้กระทำพิธีต้องเป็นคนเดียวกับผู้ทำพิธีปลุกโรงที่ทำ ในตอนเช้า ขั้นตอนในการทำพิธีว่า ผู้ทำพิธีตั้ง นะโม ๓ จบ แล้วว่าคาถา ส่งเทวดา และกล่าวเป็น คาถาว่า “สิทธิกิจจัง สิทธิกันตัง สิทธิลาภัง ะวันตุเต” แล้วผู้ทำพิธีแก้ดอกที่ผู้กึ่งมะยมไว้กับเสา กลางโรงทั้ง ๓ เปลาะ เรียกว่า “ถอนโรง” ถือเป็นเสร็จพิธี (ทองเลี่ยม ม่วงงาม, ๒๕๕๐ : สัมภาษณ์) แต่ในปัจจุบัน ปัจจุบันเมื่อไม่ได้ทำพิธีปลุกโรง จึงไม่มีพิธีลาโรง ละครมักตบตบหัวหมดเวลาแสดง และขอบคุณเจ้าภาพ หรืออาจมีเพลงร้องขอบคุณ ตามแต่ความถนัดของแต่ละคณะ เท่านั้น ส่วน วงปี่พาทย์จะบรรเลงเพลงกราวรำ หรือเพลงสรรเสริญพระบารมีอย่างสั้น (ตัดเพลงสรรเสริญครึ่งหนึ่ง ดังตัวอย่างในบทที่ ๕) เป็นอันเสร็จพิธีลาโรง

พิธีกรรมการแสดงละครชาติที่เก็บนนั้น ทุกขั้นตอนเป็นแบบแผนที่ค่อนข้างตายตัว และ ถือเป็นธรรมเนียมที่สืบทอดกันต่อมา พิธีกรรมของละครชาติในจังหวัดอ่างทอง ที่แสดงเก็บนใน ปัจจุบัน มีหลายขั้นตอนที่ขาดหายไป เช่น การปลุกโรง การรำชัตเบิกโรง บางขั้นตอนถูกตัดทอนลง เช่น ร้องอัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มาประทับรับการถวายสินบน จะพบเมื่อมีการเก็บนตามบ้านเท่านั้น แต่ถ้าเป็นการแสดง ณ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ตั้งอยู่แล้ว เช่น หน้าศาลเจ้า หน้าวิหารพระ ละครจะไม่ร้อง เพราะถือว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือพระในวิหารประทับอยู่ที่นั่นแล้ว ไม่ต้องอัญเชิญมา (สุวรรณา โพธิ์สด, ๒๕๕๐ : สัมภาษณ์) พิธีการลาโรง ปรับลดขั้นตอนตามไปด้วย

พิธีกรรมและความเชื่ออื่น ๆ

นอกเหนือจากพิธีกรรม ประกอบการแสดงแล้ว ละครชาติ ยังได้ปฏิบัติพิธีกรรม และ ความเชื่อ อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

๑. พิธีไหว้ครูละครชาติ

การไหว้ ของคนไทยนั้นเป็นกิริยาที่แสดงออกถึง ความใส่ใจของผู้ไหว้ โดยมีความหมาย หลายนัย เช่น แสดงความเคารพ ยกย่อง ระลึกถึง ทักทาย ขอขอบคุณ ขอโทษ เป็นต้น ดังนั้นการไหว้ จึงเป็นกิริยาอาการที่พบได้ทั่วไป แสดงให้เห็นถึงระดับของการแสดงความเคารพต่อกัน เช่น ไหว้พ่อ แม่ ครู เป็นต้น ศิลปะการแสดงหลาย ๆ สาขา มักมีพิธีไหว้ครูที่มีขั้นตอน รูปแบบเฉพาะด้วย

๑.๑ ความสำคัญของการไหว้ครู

การไหว้ครูละครชาตรี เป็นการแสดงออกถึงความเคารพระลึกถึงครู และเป็นวัฒนธรรมอันดี เป็นการแสดงความเคารพ แม้ว่าครูจะล่วงลับไปแล้ว ศิษย์ยังมากกราบไหว้ขอพร การไหว้ครูมิได้มีความหมายเพียง การไหว้ครูที่สอนอยู่ในปัจจุบันเท่านั้น หากแต่ไหว้รวมไปถึงครูของครู ย้อนขึ้นไปหลายรุ่น มีความหมายหลายนัย เช่น ครูที่เป็นเทพ (เทวดา) ครูที่อบรมสั่งสอนโดยตรง ครูที่แนะนำสั่งสอน (ผู้ชี้แนะความรู้) ครูพักลักจำ (จดจำหรือแอบเรียนรู้มาจากผู้อื่น) การไหว้ครู จะไหว้และตั้งใจระลึกถึงครูทั้ง ๔ ความหมาย ระลึกถึงความเมตตา ที่ครูได้สั่งสอนวิชาความรู้ให้ แม้คนที่แอบเรียนความรู้มาจากผู้อื่นด้วย

การไหว้ครู เป็นประเพณีที่ยึดถือปฏิบัติกันในหมู่ผู้ศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ศึกษาทางด้านศิลปะ ไม่ว่าจะเป็นดนตรี นาฏศิลป์พื้นบ้าน หรือศิลปะแขนงต่าง ๆ เนื่องจากการไหว้ครูได้แสดงออกถึงความเคารพและความกตัญญูต่อครูผู้สอน ชาวละครชาตรีในจังหวัดอ่างทอง ยังคงยึดถือปฏิบัติอยู่มาอย่างต่อเนื่อง ยาวนาน

๑.๒ การจัดพิธีไหว้ครูละครชาตรี

พิธีไหว้ครูละครชาตรี มักนิยมจัดในวันพฤหัสบดี ซึ่งถือว่าเป็นวันครู อันเกี่ยวข้องกับตำนานเทพเจ้าพระพฤหัสบดี ในปัจจุบันบางครั้งนิยมจัดในวันอาทิตย์ได้อีก ๑ วัน แต่ไม่ว่าจะจัดวันพฤหัสบดี หรือวันอาทิตย์ จะต้องไม่ตรงกับวันพระ เพราะถือว่าครูจะไม่ลงมา เดือนที่นิยมกระทำพิธีไหว้ครูของละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง นิยมประกอบพิธีในเดือน ๙ เพราะถือเป็นเคล็ดว่า เป็นเลขที่ดีก้าวหน้า และทำกันในวันข้างขึ้น ถือว่าเป็นวันฟู ข้างแรมถือว่าเป็นวันจมไม่นิยมประกอบพิธี

๑.๓ ขั้นตอนการประกอบพิธีไหว้ครูละครชาตรี

ตอนที่ ๑ พิธีสวดมนต์เย็น หมายถึง พิธีสงฆ์ที่มักนิยมทำกันก่อนวันไหว้ครู ๑ วัน เพื่อความเป็นสิริมงคล โดยในวันนี้จะต้องจะเตรียมสถานที่ และสิ่งต่างๆที่จำเป็นให้เรียบร้อย แล้วจึงนิมนต์พระ ๙ รูป มาทำพิธีสวดมนต์เย็นในโรงพิธีดังกล่าวก่อนเริ่มวันไหว้ครู ปัจจุบันนิยมจัดพิธีในวันเดียวกับวันไหว้ครู เพื่อความสะดวก ประหยัดเวลาด้วย

ตอนที่ ๒ พิธีไหว้ครู หมายถึง การสำรวมใจรำลึกถึงพระคุณของบรมครู ที่ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ให้แก่ศิษย์ และพร้อมใจกันเปล่งเสียงวาจาด้วยความเคารพ ตามครูผู้กระทำพิธี ขณะอ่านโองการ

ตอนที่ ๓ พิธีครอบครู เป็นพิธีที่นิยมกันมาช้านาน หมายถึง การนำศิษษะครูมาครอบ (เพื่อรับเป็นศิษย์) และครูจะคอยรักษา ช่วยเหลือให้ศิษย์มีความจำในกระบวนท่ารำ การร้อง จังหวะดนตรี หากมีสิ่งใดที่ไม่งามจะเกิดขึ้นกับศิษย์ ครูจะช่วยปัดเป่าให้พ้นจากตัวศิษย์ พิธีครอบครูนับว่าเป็นการทำให้ผู้แสดงละครชาตรี และผู้ร่วมพิธีกรรมมีกำลังใจว่า ครูจะคุ้มครองรักษา ช่วยเหลือแม้จะรำผิดพลาดไปบ้าง จะทำให้ไม่ตระหนกตกใจจนเกินไป เพราะมีความเชื่อมั่นว่าตัวเองได้ทำพิธีครอบครูแล้ว ครูคงให้อภัยในความผิดพลาด

๑.๔ การตั้งหัวโขน ศีรษะครู

ในการจัดพิธีไหว้ครูนาฏศิลป์ทั่วไป จะมีหัวโขนหรือศีรษะครู ที่เป็นเสมือนตัวแทนของครู แต่ละองค์ นำมาตั้งประกอบในพิธีตามโอกาส และความพร้อมของผู้จัด ศีรษะครูที่นำมาตั้งในพิธีไหว้ครู มีดังนี้

หัวโขนพระอิศวร	แทนองค์พระอิศวร เป็นเทพเจ้าผู้ทำลายล้าง
หัวโขนพระนารายณ์	แทนองค์พระนารายณ์ เป็นเทพเจ้าผู้บริหาร และรักษาโลก
หัวโขนพระพรหม	แทนองค์พระพรหม เป็นเทพเจ้าผู้สร้างโลก
หัวโขนพระอินทร์	แทนองค์พระอินทร์ เทพเจ้าผู้คอยช่วยเหลือคนดี
หัวโขนพระพิฆเนศ	แทนองค์พระพิฆเนศ เทพเจ้าแห่งความรู้ สติปัญญา

และศิลปินศาสตร์

หัวโขนพระวิสุกรรม	แทนองค์พระวิสุกรรม เทพเจ้าแห่งการช่าง และก่อสร้าง
หัวโขนพระปรคนธรรพ	แทนองค์พระปรคนธรรพ เป็นครูทางปีพาทย์
หัวโขนพระปัญจสีขร	แทนองค์พระปัญจสีขร เป็นครูทางด้านดนตรี
หัวโขนพระพิราพ	แทนองค์พระพิราพ เป็นเทพแห่งการประสบโชค และ

ความตาย ศิลปินโขน-ละครไทย ให้ความเคารพในฐานะเป็นครูในวิชาดุริยางคศาสตร์ และนาฏศิลป์

หัวโขนพระฤๅษีกไลโกฏ พระภรตฤๅษี พระฤๅษีตาสัส พระฤๅษีตาไฟ แทนองค์พระฤๅษีกไลโกฏ พระภรตฤๅษี พระฤๅษีตาสัส พระฤๅษีตาไฟ เป็นครูทางด้านการเล่นรำ ที่ศิลปินมักกล่าวถึงเสมอ โดยเฉพาะพระภรตฤๅษี

ภาพที่ ๑๒ แสดงการตั้งเครื่องสังเวทพิธีไหว้ครูละครชาตรี

พิธีไหว้ครูละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง พบว่า เป็นพิธีกรรมที่กระทำกันในหมู่ศิลปินชาวบ้าน การตั้งศีรษะครูจึงไม่มีการตั้งศีรษะเทพ แต่ใช้ศีรษะสำหรับการแสดงละครที่มีอยู่ โดยตั้ง

ศีระพระพรตฤๅษีเป็นประธาน แล้วนำชฎา มงกุฎ ยักษ์ เเงะ เป็นต้นมาตั้งรวมในพิธี เพื่อความ
สะดวกในการในด้านการจัดการ นอกจากนี้บางโอกาสที่มีการเชิญผู้ทำพิธีจากสถาบันการศึกษา เช่น
วิทยาลัยนาฏศิลป์อ่างทอง เป็นผู้ทำพิธี จึงมีการตั้งศีระครุ ได้แก่ พระวิสสุกรรม พระปรคนธรรพ
พระปัญจสิขร พระพิราพ และพระภรตฤๅษี เท่านั้น

๑.๕ เครื่องสังเวย

เครื่องสังเวยที่ใช้ในการไหว้ครุละคร มีวิธีการจัดเครื่องสังเวยแบ่งออกเป็น ๓ ชุด

ชุดที่ ๑ ของพระมหาเทพ เทวดา นางฟ้า จัดเป็นของสูง

ชุดที่ ๒ ของพระฤๅษี พระประคนธรรพ จัดเป็นของสูง

ชุดที่ ๓ ของพระพิราพ จัดเป็นของดืบ

เครื่องสังเวย สำหรับประกอบพิธีไหว้ครุละคร มีลักษณะเช่นเดียวกับ เครื่องสังเวย
ประกอบการไหว้ครุดนตรีไทย โดยมีรายละเอียดเครื่องสังเวย ที่จัดบูชา ดังนี้

๑) หัวหมู ดืบ - สูง

๒) เบ็ด ดืบ - สูง

๓) ไก่ ดืบ - สูง

๔) ปลา ดืบ - สูง

๕) กุ้ง ดืบ - สูง

๖) ปู ดืบ - สูง

๗) น้ำจิ้ม

๘) บายศรีปากชาม

๙) กล้วยน้ำว้า

๑๐) มะพร้าวอ่อน

๑๑) ขนมต้มแดง

๑๒) ขนมต้มขาว

๑๓) ขนมคั้นหลาว

๑๔) ขนมหุข้าง

๑๕) บุหรี่ หมาย พลุ

๑๖) เหล้าโรง

๑๗) น้ำ

๑๘) ขนมชั้น

๑๙) ขนมถ้วยฟู

๒๐) ผลไม้ ๙ อย่าง (มังคุด ละครุด พุทรา มะไฟ ห้ามใช้)

การจัดเครื่องสังเวยสำหรับพิธีไหว้ครุละคร ในจังหวัดอ่างทอง ผู้จัดพิธีไหว้ครุจะจัด
เครื่องสังเวย ดังกล่าวข้างต้นเป็นสำคัญ ส่วนรายการที่ ๑ - ๖ นั้น ละครชาตรีบางคนจะไม่จัดเป็น
ของดืบ จะจัดเพียงสูงเท่านั้น ยกเว้นในกรณีที่ตั้งศีระพระพิราพ

ทั้งนี้ ปัจจุบันการตั้งเครื่องสังเวไนในพิธีไหว้ครุละคร ในจังหวัดอ่างทอง พบว่า มักตั้ง ๒ ชุด (ชาย - ขวา) เท่านั้น

๑.๖ ดนตรี และเพลงที่ใช้ประกอบในพิธีไหว้ครุ

ดนตรีที่ใช้บรรเลง ประกอบพิธีไหว้ครุละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง นิยมใช้วงปี่พาทย์ เครื่องห้า ส่วนเพลงที่บรรเลงประกอบในพิธีไหว้ครุ นับเป็นสิ่งสำคัญ เป็นเพลงหน้าพาทย์ที่วงการ ศิลปินให้ความเคารพ ผู้บรรเลงต้องเป็นบุคคลที่มีฝีมือเป็นอย่างดี หากเกิดความผิดพลาดอาจมีผล ถึงตนเองที่เรียกว่า "ผิดครุ" ซึ่งเพลงดังกล่าว มีความเกี่ยวข้องกับพิธีไหว้ครุเป็นอย่างมาก เป็นเพลง ที่จะกำหนดอัญเชิญครุครูเทพเจ้าต่าง ๆ มาร่วมในพิธี ซึ่งมีการกำหนดเรียงตามลำดับ เช่น

เพลงเหาะ	เชิญพระอิศวร
เพลงกลม	เชิญเทพเจ้า
เพลงโคมเวียน	เชิญเทวดาทั่วไป
เพลงบาทสกุณี	เชิญพระนารายณ์
เพลงตระพระประคนธรรพ	เชิญพระประคนธรรพ (ครูดนตรี)
เพลงตระองค์พระพิราพเต็มองค์	เชิญองค์พระพิราพ
เพลงคูกพากย์	เชิญครูยักษ์ใหญ่ทั่วไป
เพลงดำเนินพราหมณ์	เชิญผู้ทรงศีล
เพลงช้า - เพลงเร็ว	เชิญครุมนุษย์
เพลงเชิดฉิ่ง	เชิญครุนาง
เพลงกราวนอก	เชิญครุวานร
เพลงกราวใน	เชิญครูยักษ์ทั่วไป
เพลงกราวตะลุง	เชิญครูแขก
เพลงโล้	เชิญครุที่เดินทางมาทางน้ำ
เพลงเสมอเถร	เชิญครุฤาษีชั้นสูงที่ประทับ
เพลงเสมอमार	เชิญครูยักษ์ชั้นสูงที่ประทับ
เพลงเสมอเข้าที่	เชิญครุที่มีได้เจาะจงว่าเป็นผู้ใดชั้นสูงที่ประทับ
เพลงเสมอผี	เชิญวิญญาณที่เกี่ยวข้องกับนาฏศิลป์ สู่ที่ประทับ
เพลงแผละ	เชิญสัตว์ปีกใหญ่ เช่น พญาครุฑ มาในพิธี
เพลงลงสร	เชิญครุที่มาทุกองค์ลงสรน้ำ
เพลงนั่งกิน	เชิญครุที่มาประชุมทุกองค์กินเครื่องสังเว
เพลงเช่นเหล่า	เชิญครุที่มาประชุมทุกองค์ดื่มสุรา
เพลงช้า - เพลงเร็ว	เชิญทุกคนที่มาร่วมพิธีรำถวาย
เพลงกราวรำ	เชิญศิษย์ทุกคนรำเพื่อเป็นสิริมงคล และส่งครุกลับ
เพลงพระเจ้าลอยถาด	ส่งครุกลับ
เพลงมหาชัย	บรรเลงส่งท้ายเพื่อความสามัคคี

เพลงดังกล่าวมีลักษณะประจำองค์ของเทพนั้นๆ แต่ปัจจุบันเพลงที่นำมาบรรเลงเชิงอุเทศแต่ละองค์ในพิธีไหว้ครู อาจแตกต่างกันไป ซึ่งอาจสืบเนื่องมาจากผู้บรรเลงได้รับสืบทอดมาจากครูแต่ละคน หรือไม่ก็เพราะมีผู้บรรเลงได้น้อย อาจด้วยครูรุ่นเก่าๆ ไม่ได้ต่อไว้ให้ จึงทำให้ลักษณะเพลงที่ใช้บรรเลงเชิงอุเทศ จึงแตกต่างกันไป

การใช้เพลงบรรเลง ประกอบพิธีไหว้ครู ผู้อ่านโองการที่เป็นครูละครชาวบ้าน มักไม่ใช้เพลงประกอบมากนัก ส่วนใหญ่ใช้เพลงหน้าพาทย์ทั่วไป กอปรกับผู้บรรเลงส่วนใหญ่เป็นนักดนตรีพื้นบ้านไม่ได้เพลงหน้าพาทย์ชั้นสูง จึงปรับลดเพลงประกอบพิธีให้น้อยลง (อนันต์ บัณฑิตสุวรรณ, ๒๕๕๐ : สัมภาษณ์)

๑.๗ โองการพิธีไหว้ครูละครชาตรี

ในพิธีไหว้ครูละครชาตรี พิธีกรผู้กระทำพิธีจะนำกล่าวคำไหว้ครู หรือที่เรียกว่า โองการ ซึ่งมีลักษณะคงอักขระเดิมไว้ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

โองการไหว้ครูละครชาตรี

(นายสาคร ภู่ม)

บทไหว้ครูละคร

อิมัง ฐปึง ะรังคันทั้ง ครูอาจารย์ยัง ปะติคันทั้ง ธิอะหังเทมิ (๓ จบ)

บทบูชาครู

อิมังอัคคี พะหุบพมัง อะหังวันทา ครูอาจารย์ยัง สัพพะเสยยัง วินาศสันติ
สิทธิประปะชา อิมัสมัง ะวันตุเม (๓ จบ)

บทไหว้ครู

ศรี ศรี วันนีวันดี เป็นวันที่พฤหัส ข้าพเจ้าได้แจ้งจัด เครื่องสังเวชนานา ข้าพเจ้าขอ
อาราธนา พระฤาษี ๔ พระองค์ พระฤาษีนารอด พระฤาษีนารายณ์ พระฤาษีตาไฟ พระฤาษีดาวัว
ที่สถิตอยู่หวิ ๔ ทวีปภัณฑะดา ข้าพเจ้าขออาราธนา มาสู่ที่สังเวย ข้าพเจ้าได้จัดสรรมาตามเคย ต่อ
ต่อกันมา ข้าพเจ้าขอคำนับที่ท่านเป็นครูบา ข้าขออัญเชิญมาสู่ที่สถาน ข้าพเจ้าขอเชิญพระวิสุนุกรม
ท่านเป็นผู้สร้างสรรค์ เครื่องเล่นสารพันนานา ดิด สี ดี เป่า ครูใหม่ ครูเก่า อีกทั้งครูผู้เฒ่า ที่ได้
สั่งสอนมา ทั้งครูพักลักจำ ครูแนะครูนำ ครูทำนิตานอง ครูเสภา ละครร้อง ทำนิตานองนานา
ครูเต็นครุฑา ครูระบำท่าท่า ครูมอญ ครูเขมร ครูพม่า ครูจีน ครูแขก ครูลาว ข้าขออัญเชิญครูผู้เฒ่า
ใหม่เก่าสิ้นทั้งนั้น ฉิ่ง ฉาบสารพัน เครื่องเล่นนานา ข้าพเจ้าขออัญเชิญมา สู่ที่ชัยมงคลนี้เถิด

ศรี ศรี วันนีวันดี ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอกราบไหว้บูชา คุณบิดามารดา ครูบาอาจารย์ ที่ข้า
ได้ศึกษา ตามตำราของท่าน มีคุณอนันต์ แบ่งปันวิชา ข้าจะขอไหว้วอน ยอกรซ่ายขวา น้อมเศียร
วันทา ด้วยเจตนาจากใจ ครูร้องครูเล่น ครูเต็นรำไทย ครูสอนทั่วไป ด้วยใจเมตตา ครูระนาด ครูฆ้อง
ครูกลองรำมะนา ครูเอก ครูทุ้ม แก่หนุ่มที่สำคัญ ตะโพนทับทเวัญ สารพันนานา สอนให้ได้รับรู้ ทั้งครู
มโนห์รา ครูหมอ ครูยา ครูคาถาเวทมนต์ ครูมาเบื่องบน ครูตันแนะนำ ครูมนุษย์ ครูยักษ์ ครูพัก

ลักจำ ครูแนะครูนำ ทั้งสามโลกา ครอบบรมสวรรค์ ทุกชั้นเทวดา เชิญมาเป็นประธาน ครูคู่สวด
อุปัชฌาจารย์ ข้าพเจ้าถวายนมัสการ ผิดพลาดพลั้งไป สิ่งใดใดก็ตาม ขอให้พ้นภัยพาล
ขอความสุขความสำราญ จงบังเกิดแก่พวกข้าพเจ้าด้วยเถิด

ถวายเครื่องสังเวย

นะโม ตัสสะ ภาคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ (๓ จบ)

พระประโคนทัพพักเค อิมัสมิงทิสภาเค สันติเทวา มะหิททิกา เตปิตุเมเหิ อะ
โรชะเย นะสุชนะจะ อาคัจฉันตุ สุปัพพัญญูชนะสัมปันนัง ปรีภุญชันตุ ครูบาอาจารย์ยัง ปรีภุญ
ชันตุ (๓ จบ)

บทขอขมาครู

ศรี ศรี สิทธิชัยเดชา ข้าพเจ้าขอขมา ครูบาทั้งหลาย ข้าพเจ้าสานุศิษย์ ซึ่งได้กระทำผิด
แต่ครั้งหลังหละงมา ข้าพเจ้าขอขมา ครูบาทั้งหลาย ข้าพเจ้าได้กล้ำกลาย โดดไปข้ามมา
ข้าพเจ้าขอขมา อย่าได้มีภัย ซึ่งถ้อยคำประมาท พลั้งพลาดสิ่งใด ตั้งแต่วันนี้ไป ข้าพเจ้าขอภัย
ที่ท่านได้เป็นครูบา สอนวิชาเรียนรู้อ่านเป็นครูสิ้นทั้งนั้น จึงฉาบสารพัน ท่านเป็นจังหวะจะโคน
ครุหน้าทับตะโพน ครุโทนร่ามะนา ครุระบ่าทำท่า ครุมอญู ครูพม่า ครูละครชาตรี ครูเขมร ครูจีน
ครูสิ้นบรรดามี ขอภัยในวันนี้ อย่าได้มีภัย ซึ่งถ้อยคำประมาท พลั้งพลาดสิ่งใด ข้าพเจ้าขอ
อภัย ครูจงให้อโหสิ พุทธังประสิทธิ ธรรมังประสิทธิ สังฆังประสิทธิ อโหสิไม่มีภัย

บทขอพร

ศรี ศรี สิทธิชัยบวร สานุศิษย์จะขอพร คุณครูทั้งหลายที่อยู่ในที่นี้ ขอประสิทธิซึ่งดนตรี
ให้มีลาภนมัสการ ศัตรูหมู่พาล อย่าได้แผ้วพาน ครูบาอาจารย์ช่วยพิทักษ์รักษา จะไปแห่งไหน
ขอให้ได้เงินตรา อีกทั้งเสื้อผ้าแพรพรรณสิ่งของ แก้วแหวนเงินทอง สิ่งของนานา เจ้าของงานที่มา
หา เห็นว่าชอบใจ ฟังเสนาเพราะหวาน หางานต่อไป ชอบเนื้อพึงใจ หลงไหลเปลิดเปลิน
ขอให้ข้าพเจ้าจงเจริญ อวยชัยให้ข้าพเจ้า บรรดาท่านที่เป็นครูบา ขอจงให้อโหสิ พุทธังประสิทธิ
ธัมมังประสิทธิ สังฆังประสิทธิ สิทธิกิจจัง สิทธิกัมมัง สิทธิลาปัง ภาวันตุเม ภาวันตุเต

ลาเครื่องสังเวย

อะหังเทโว อนุญาโต อะโหสิตี

๑.๘ พิธีครอบครู

เป็นพิธีที่นิยมกันมาช้านาน โดยการนำศิระครุมาครอบ (เพื่อรับเป็นศิษย์) และครูจะ
คุ้มครอบรักษา ช่วยเหลือให้ศิษย์มีความจำ ในกระบวนทำรำ จังหวะดนตรี หากมีสิ่งใดที่ไม่ถึงงาม
เกิดขึ้นกับศิษย์ ครูจะช่วยปัดเป่าให้พ้นจากตัวศิษย์ พิธีครอบครูนับว่าเป็นการทำให้ผู้เรียนมีกำลังใจ
มีความเชื่อมั่น ว่าตัวเองได้ทำพิธีครอบครูแล้ว ครูคงให้อภัยในความผิดพลาด อีกประการหนึ่งพิธี
ครอบครุนั้น ผู้ศึกษานาฏศิลป์ทุกคน โดยเฉพาะชาวละครชาตรี ถือว่าเป็นพิธีสำคัญและจำเป็น
สำหรับผู้ศึกษาปฏิบัติทำรำที่อยู่ในระดับสูง เช่น การรำเพลงหน้าพาทย์ ก่อนจะรำผู้ศึกษาต้องผ่าน
พิธีครอบครูก่อนจึงจะต่อทำรำได้

ภาพที่ ๑๓ แสดงพิธีครอบครุละครชาตรี

พิธีครอบครุ พิธีกร นำศีระพระฤกษ์ (พระภคตฤกษ์) มาใส่บนศีระ สมมติว่าเป็นองค์พระฤกษ์ ราเข้ามานั่งเตียง ลูกศิษย์นำขันกำนล อันมีดอกไม้ ธูป เทียน ผ้าเช็ดหน้าสีขาว เงินกำนลครุ ตั้งแต่ ๖ บาท ๑๒ บาท ๒๔ บาท ผู้ทำหน้าที่พิธีกรในพิธี ราเข้ามาสมมติว่าพระฤกษ์มานั่งเตียง ศีระครุที่ใช้ครอบในพิธีไหว้ครุทางนาฏศิลป์ ประกอบด้วย พระฤกษ์ (ครุทั่วไป) พระพิราพ (ครุโขน) เทริด มโนรา (ครุละคร)

การครอบครุของละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง มักเป็นการครอบตามความเชื่อ เพื่อเป็นสิริมงคลมากกว่าเพื่อการเริ่มต้นการเรียนละคร หรือต่อทำร้ายหน้าพาทย์ชั้นสูง ปกติการแสดงละครมักไม่รำเพลงหน้าพาทย์ชั้นสูง พิธีกรในพิธีไหว้ครุใช้ศีระพรตฤกษ์ ทำพิธีครอบ ผู้ร่วมในพิธี จะรับการครอบทุกคน และทำทุกครั้งที่มีการไหว้ครุประจำปี

๒. พิธีกรรมการขอขมา

การขอขมา สำหรับการแสดงละครชาตรี ลิเก โขน หรือศิลปะการแสดงอื่น ๆ มีการนับพินับน้อง ผู้ที่เป็นผู้ใหญ่ที่สุดในครุจะทำหน้าที่ไหว้ครุ ตั้งกำนล การขอขมานับเป็นพิธีกรรมหนึ่งที่ยังถือปฏิบัติ เพราะในการแสดงต้องมีบางบทบาทที่ผู้น้อยในบทแสดงนั้น ๆ ต้องแสดงกิริยา เช่น ตี หรือแสดงอาการที่ไม่ดีต่อผู้อาวุโสกว่า จึงมีการขอขมาก่อนการแสดง นับว่าเป็นการผสมผสานเรื่องของมารยาทไทย ที่แสดงความอ่อนน้อมถ่อมตนด้วย กายูจนา สุขสม (๒๕๕๑ : สัมภาษณ์) กล่าวถึง การขอขมาว่า ในอดีตเมื่อผู้อาวุโสหาย มาขอขมา ผู้อาวุโสจะให้ศีลให้พร ให้การแสดงประสบความสำเร็จ ทั้งผู้ขอขมาและผู้รับการขอขมาจะประนมมือไหว้ตามวัฒนธรรมที่ดั้งเดิมของไทย

๓. ความเชื่ออื่น ๆ

๓.๑ การขึงฉาก ละครชาตรีในจังหวัดอ่างทอง มีความเชื่อว่า การขึงฉากในการแสดง ต้องขึงฉากให้ตั้ง ถ้าขึงฉากหย่อน งานจะน้อยตกท้องช้างเหมือนฉากด้วย

๓.๒ ไม่หันหน้าเวทีไปทางทิศตะวันตก หรือทิศใต้ เป็นความเชื่อที่ถือปฏิบัติด้วย
เหตุผลว่า ทิศตะวันตก และทิศใต้ เป็นทิศที่ใช้หันศีรษะในการตั้งศพ และชื่อทิศตะวันตก ไม่เป็น
มงคลด้วย

บทที่ ๕

การแสดงละครชาติ

การแสดงละครชาติ เป็นการแสดงละครที่เป็นเรื่องเป็นราวเก่าแก่อย่างหนึ่งของไทย เป็นต้นแบบของละครนอกและละครใน นอกจากส่วนที่เป็นพิธีกรรม ในการแสดงละครชาติแล้ว ส่วนของการแสดงละคร มีรายละเอียด ดังนี้

รูปแบบการแสดงละครชาติในจังหวัดอ่างทอง

๑. ขั้นตอนการแสดงละครชาติ

การแสดงละครชาติจะเริ่มขึ้นด้วย ปี่พาทย์บรรเลงเพลงวา ซึ่งเป็นเพลงหน้าพาทย์ที่ใช้บรรเลงก่อนการแสดง โขน ละคร เรียกว่า “วาลงโรง” ผู้แสดงคนแรกจะรำออกมาหนึ่งเตียง หน้าฉาก เป็นการเริ่มการแสดงละคร

การแสดงละครชาติเพื่อแก้บนนั้น มีขั้นตอนการแสดง ๓ ขั้นตอน คือ การเปิดเรื่อง การดำเนินเรื่อง และการปิดเรื่อง โดยมีรายละเอียด ดังนี้

๑.๑ การเปิดเรื่อง

การเปิดเรื่อง คือ การเริ่มแสดงละคร ผู้แสดงที่ออกมาเปิดเรื่อง มักเป็นตัวละครสำคัญ หรือ ตัวที่สามารถโยงเรื่องที่แสดงไปหาตัวละครอีกตัวหนึ่ง ผู้แสดงที่เป็นตัวเปิดเรื่อง ส่วนใหญ่ใช้ตัวพระ ที่มีบทกษัตริย์ ถ้าเป็นตัวอื่น ต้องเป็นผู้ที่มีความสามารถเปิดเรื่องได้

วิธีการเปิดเรื่อง ใช้ผู้แสดงตัวแรก เป็นผู้บอกกล่าวเรื่องราว เริ่มบทตั้งแต่การแนะนำตัวเองว่าเป็นใคร มาจากไหน และต้องทำอะไรต่อไป โดยใช้บทร้อง แล้วจึงเจรจา เพื่อเน้นความและขยายความในเนื้อเรื่องอีกครั้งหนึ่ง

ตัวอย่างการเปิดเรื่อง ที่ใช้ตัวพระที่เป็นกษัตริย์เปิดเรื่อง จากการแสดงเรื่องวงษ์สุวรรณ จันทวาท กล่าวถึง พระตรีสุริยา ออกมาเปิดเรื่อง ดังนี้

ร้องเพลงขอมทรงเครื่อง

เมื่อนั้น

องค์พระตรีสุริยาศรีไส

ชั้นษาหกขวบเจริญวัย

สถิตย์ในพารามาช้านาน

เจรจา

“หนูชื่อว่าตรีสุริยา หนูอยู่กับแม่ชื่อว่าแม่รสสุคนธ์ หนูเกิดมาไม่เหมือนคนอื่น ๆ เขาคนอื่นเขามีพ่อเป็นผู้ชายกัน แต่พ่อหนูนั้นเป็นผู้หญิง แล้วก็ยังเป็นยายด้วย ยายบอกหนูว่า ยายนั้นเป็นทั้งพ่อและยาย เมื่อก่อนหนูก็ไม่สงสัย มาตอนนี้หนูโตขึ้นทุกวันแล้ว คนอื่นเขามีพ่อเป็นผู้ชาย แต่หนูมีพ่อเป็นผู้หญิง หนูไม่เชื่ออีกแล้ว วันนี้หนูจะไปถามแม่ให้รู้ให้ได้เลย ว่าใครเป็นพ่อหนู”

ภาพที่ ๑๔ แสดงพระตรีสุริยา เปิดเรื่องการแสดง

ต่อจากนั้นผู้แสดงจะร้องบทอีกครั้งหนึ่ง เพื่อส่งบทให้กับตัวละครตัวต่อไป ออกมาต่อเรื่องให้ดำเนินต่อไป

ร้องเพลงใส่พระจันทร์

จำจะต้องไปหาพระมารดร	พระภุชราลากิจคิดคิดสงสัย
ทำอย่างไรจะได้พบพระภูวนัย	จะไปทูลถามพระมารดา

บทร้องและบทเจรจา ของผู้แสดงที่มาเปิดเรื่องในตอนแรก ตามตัวอย่างดังกล่าว ผู้แสดงได้กล่าวนำเพื่อเป็นการเปิดตัวแสดงอีก ๒ ตัว คือ นางรสสุคนธ์และนางปทุมวดีซึ่งเป็นแม่และยายของพระตรีสุริยา

การเปิดเรื่องนอกจากใช้ตัวพระกษัตริย์ เป็นตัวเปิดเรื่องแล้ว ยังพบว่า มีการใช้พระนางคู่ เป็นตัวเปิดเรื่องด้วย จากการแสดงเรื่องแก้วหน้าม้า ตอนปิ่นทองตามหานางดารา เปิดเรื่องโดยพระปิ่นแก้วและนางดารา เป็นต้น

๑.๒ การดำเนินเรื่อง

การดำเนินเรื่อง เป็นการกล่าวถึง อาการ ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น เป็นการผูกปมให้ผู้ชมสนใจ ติดตามเรื่องต่อไป หลังจากที่ตัวเอก หรือตัวสำคัญมาเปิดเรื่องแล้ว จึงเริ่มดำเนินเรื่องโดยตัวละครที่สำคัญออกมาแสดงบทเป็นลำดับ โดยมีหัวหน้าหรือผู้อาวุโสของคณะ เป็นผู้กำหนดหรือให้เรื่องแก่ผู้แสดงเป็นช่วง ๆ โดยมีรายละเอียด ดังนี้

๑.๒.๑ ประเภทของตัวละคร

ในการแสดงละครชาติรี แม้ว่าจะมีเรื่องแสดงที่แตกต่างกัน แต่พฤติกรรมของตัวละครนั้น ๆ ที่มีส่วนในการดำเนินเรื่อง มีลักษณะต่าง ๆ แบ่งเป็นประเภทต่าง ๆ ได้ดังนี้

๑.๒.๑.๑ กษัตริย์ ได้แก่ เจ้าเมืองต่าง ๆ ส่วนมากมักเป็นบิดาหรือมารดาของพระเอกหรือนางเอก ในการดำเนินเรื่องส่วนใหญ่มักมีบทบาทน้อย แต่มักเป็นเหตุสำคัญที่จะผูกเรื่องให้ดำเนินต่อไป เช่น เรื่องพระอภัยมณี ท้าวสุทัศน์ พระราชบิดาของ พระอภัยมณีและศรีสุวรรณ ไม่พอใจที่โอรสทั้งสองเรียนวิชาเป่าปี่และกระบี่กระบอง ขับไล่โอรสทั้งสองออกจากเมืองหรือเรื่อง ลักษณะวงศ์ ท้าวพรหมทัต ส่งนางสุวรรณอำภามาตามคำยุยงของนางยักษ์พาหุวิช เป็นต้น

บุคลิกของตัวกษัตริย์ในการแสดงละครชาติหลายเรื่องทีตัวละครกษัตริย์เหล่านี้ มิได้กระทำตนให้มีลักษณะสง่างาม น่าเกรงขาม แบบกษัตริย์ทั่วไป บางเรื่องผู้ประพันธ์กำหนดภาพลักษณ์ให้มีลักษณะตลกขบขัน ชวนให้สมเพช เช่น ท่างก ๆ เงิน ๆ หรือเป็นคนหูเบาหลงเชื่อตัวร้ายในตอนต้น ทำให้ตัวเอกที่ไม่มีความผิดต้องได้รับผล แต่ท้ายที่สุดตัวกษัตริย์จะรู้ความจริง เช่น ท้าวสุวรรณราช กษัตริย์แก่ หลงรักนางจันทร์สุดา ทำกิริยา งก ๆ เงิน ๆ แล้วให้พราหมณ์ควาวิ ชุบตัวให้หนุ่ม เป็นต้น

๑.๒.๑.๒ นางกษัตริย์หรือมเหสี เป็นตัวละคร ที่มีการดำเนินเรื่องคล้ายกษัตริย์ แต่มีบทบาทเป็นเพียงผู้ตาม แม้บางครั้งเห็นว่า กษัตริย์ทำไม่ถูกต้อง ก็มีได้คัดค้าน หรือละครบางเรื่อง กษัตริย์มีมเหสี ๒ องค์ ในกรณีนี้ ฝ่ายหนึ่งเป็นคนดี นางสาว อีกฝ่ายหนึ่งเป็นตัวโกง อัจฉาริษา หาหนทางกลั่นแกล้งมเหสีฝ่ายดีอยู่เนื่อง ๆ ทำทุกวิถีทาง เช่น ทำเสน่ห์ เล่ห์กล ในตอนต้นมเหสีฝ่ายไม่ดี เป็นฝ่ายชนะ ท้ายที่สุดจะพิสูจน์ได้ว่า มเหสีฝ่ายดีเป็นผู้บริสุทธิ์ คนชั่วต้องได้รับผลกระทบ

๑.๒.๑.๓ ตัวเอกฝ่ายชาย โดยมากเป็นโอรส มักเป็นผู้มีความสามารถพิเศษต่าง ๆ มีของวิเศษคู่บุญบารมี ของนี้อาจติดตัวมาแต่เกิด หรือเป็นของที่ได้รับจากเทวดา ฤาษี ยักษ์ หรือบุคคลอื่น เช่น โกมินทร์ มีกำไลวิเศษ พระตรีสุริยา มีธงมณี เป็นต้น นอกจากนี้ตัวเอกฝ่ายชายจะเป็นผู้มีรูปร่าง กล้าหาญ เจ้าชู้

๑.๒.๑.๔ ตัวเอกฝ่ายหญิง มักเป็นนางกษัตริย์ หรือเป็นผู้ที่มีกำเนิดแปลก ๆ เช่น เรื่องพระมณีพิชัย นางยอพระกลั่นถือกำเนิดในกระบอกไม้ไผ่ เรื่องพระสุวรรณคันทรสน นางมณฑาทิพย์ เกิดในวิมานไม้มณฑา (ปล้องไม้ไผ่) เป็นต้น

ตัวเอกฝ่ายหญิง มักมีรูปร่างงดงามและมีจิตใจดี แม้ว่าตัวเอกบางตัวจะเป็นธิดาของกษัตริย์ยักษ์ แต่นางก็เป็นมนุษย์ที่มีรูปร่างงดงาม ตัวเอกฝ่ายหญิงบางตัว เช่น นางแก้วหน้าม้า ในตอนแรกไม่งดงาม ภายหลังได้แหวนวิเศษจากพระฤาษี สามารถเปลี่ยนเป็นรูปร่าง นอกจากนี้ตัวเอกฝ่ายหญิงจะมีความซื่อสัตย์ รักเดียวในเดียว จงรักภักดีต่อสามี

๑.๒.๑.๕ นางโง่ ส่วนมากเป็นหญิงที่ตัวเอกฝ่ายชายได้เป็นภรรยา อาจเป็นธิดากษัตริย์ เช่น นางรัชณี ธิดาท้าวสุทัต (เรื่องแก้วหน้าม้า) หรือเป็นนางตลาด เช่น นางยี่สุ่น (เรื่องลักษณะวงศ์) มีลักษณะเป็นคนใจร้าย อัจฉาริษา เห็นแก่ตัว

๑.๒.๑.๖ พี่เลี้ยง คนสนิท ตัวเอกทั้งฝ่ายชายและฝ่ายหญิง มีความจงรักภักดีต่อตัวเอกมาก อาจทำหน้าที่เป็นผู้จัดการสิ่งต่าง ๆ ให้กับตัวเอก เช่น เป็นแม่สื่อ นำความไปแจ้ง ช่วยเหลือทุกสิ่งทุกอย่างตามที่ตัวเอกต้องการ

๑.๒.๑.๗ ยักษ์ เป็นตัวละครสำคัญตัวหนึ่ง มีหลายระดับ ดังนี้

๑) ยักษ์กษัตริย์ มักเป็นตัวพ่อของตัวเอกฝ่ายหญิง มีบทบาทในการลักพานางมนุษย์ หรือก่อเหตุต่าง ๆ

๒) ยักษ์ , ยักษ์อาศัยอยู่ในป่า มักเป็นตัวละครที่ทำให้ตัวเอกฝ่ายชายและฝ่ายหญิง ต้องพลัดพรากจากกัน ในเวลาที่เดินป่า เห็นตัวเอคนอนหลับ จึงลักไปเสียดคนหนึ่งต้องการนำไปเป็นคู่ครอง เช่น ละครเรื่อง พระกายวรรณพระจันทร์เพชร นางยักษ์สร้อยเสียม พบพระกายวรรณและนางพวงนพมาศ นอนหลับอยู่กลางป่า หลงรักพระกายวรรณ จึงทำร้ายนางพวงนพมาศจนหนีไป แล้วนางจึงแปลงตัวเป็นนางพวงนพมาศ หรือ ละครเรื่องรามวงศ์ พระรามวงศ์ พานางเกสรอุบล เดินทางมากกลางป่า พญายักษ์สุวรรณาคินทร์ ชัดขวางขอนางเกสรอุบลไปเป็นเมีย เป็นต้น

ภาพที่ ๑๕ แสดงนางยักษ์

๑.๒.๑.๘ สัตว์คู่ใจ การดำเนินเรื่องอีกแนวหนึ่ง ตัวเอกของเรื่องมักมีสัตว์คู่ใจ ที่ช่วยทำหน้าที่เป็นพาหนะ รู้ใจนายทุกอย่าง บางครั้งช่วยเตือนสติเจ้านายในเรื่องด้วย เช่น ม้า ในเรื่องพระรถเมรี ม้านิลมังกร เรื่องพระอภัยมณี เป็นต้น

๑.๒.๑.๙ โจร ทำหน้าที่ในการทำนายฝัน ลางสังหรณ์ต่าง ๆ ของ กษัตริย์และราชวงศ์ โจรมีความสำคัญมาก เพราะกษัตริย์มักเชื่อคำทำนายของโจร บางเรื่องโจรมีความซื่อตรง บางเรื่องโจรไม่ซื่อตรง จึงมีความยุ่งยากเกิดขึ้น เช่น เรื่อง สังข์ทอง โจรเข้ากับนางจันทาทวี ทำนายว่า หอยสังข์ลูกนางจันทน์เทวีเป็นกาลิบ้านกาลิเมือง เป็นเหตุให้นางจันทน์เทวีมเหสีฝ่ายขวาต้องได้รับความลำบาก เป็นต้น

ภาพที่ ๑๖ แสดงเทวดา

๑.๒.๑.๑๐ เทวดา มีบทบาทในการดำเนินเรื่องมาก มักเป็นผู้ที่ช่วยเหลือตัวเอก ในกรณีที่ตัวเอกประสบความลำบาก และสามารถช่วยเหลือในลักษณะสุดวิสัยที่มนุษย์ทำได้ เช่น เรื่อง ละครเรื่องหลวิชัยดาวิ พระคาร์วิเสียชีวิต เทวดาก็มาช่วยชุบชีวิตไว้ ละครเรื่องแก้วหน้าม้า พระปิ่นศิลป์ชัย หนีนางยักษ์พรายกระสิน เทวดามอบแหวนวิเศษให้ สามารถสวมแล้วกลายร่างเป็นชายชรา เพื่อพลองตานางยักษ์ได้ เป็นต้น

ภาพที่ ๑๗ แสดงฤาษี

๑.๒.๑.๑๑ ฤๅษี , นักบวช มีบทบาทในการดำเนินเรื่อง ช่วยเหลือตัวเอง ทั้งฝ่ายชายและฝ่ายหญิง อาจเลี้ยงไว้ตั้งแต่เด็ก คอยช่วยเหลือยามตกทุกข์ได้ยาก เช่น ละครเรื่อง แก้วหน้าม้า พระฤๅษีช่วยเหลือมอบแหวนให้เปลี่ยนรูปได้ ละครเรื่องพระอภัยมณี พระฤๅษีช่วยให้ พันภัยจากนางผีเสื้อสมุทร ละครเรื่องรพระรถเมรี พระฤๅษีแปลงสาร ช่วยชีวิตพระรถ เป็นต้น

๑.๒.๑.๑๒ ตัวละครประเภทตัวเองแปลงกาย มักเป็นรูปน่าเกลียด เป็นที่รังเกียจของคนทั่วไป แต่จะเป็นที่ยอมรับในเรื่องความสามารถ เช่น แก้วหน้าม้า โมงป่า เป็นต้น

๑.๒.๑.๑๓ อมนุษย์ อื่น ๆ ในการดำเนินเรื่องตัวละครประเภทอมนุษย์ มีบทบาทด้วย ได้แก่ คนธรรพ์ กิณนร กิณรี ปีศาจ เป็นต้น เช่น ผีตะเคียน ในละครเรื่อง กายวรรณ พระจันทร์เพชร นางกิณรี เรื่องพระสุธนนางมโนห์รา เป็นต้น

๑.๒.๒ วิธีการดำเนินเรื่อง

การดำเนินเรื่องในการแสดงละครชาตรี ส่วนใหญ่ เริ่มสาเหตุจากความขัดแย้ง โดยกำหนดให้ตัวละครตัวหนึ่ง สร้างปัญหาไปสู่ตัวละครอีกตัวหนึ่ง ตัวละครที่ต้องเผชิญปัญหานั้น เป็นตัวเอกของเรื่อง คือ พระเอก หรือนางเอก การดำเนินเรื่อง ตัวละครต้องฟันฝ่าอุปสรรค และมีผู้ช่วยไปพร้อม ๆ กัน ความขัดแย้งเป็นส่วนสำคัญในการดำเนินเรื่อง เพราะทำให้การแสดงดูสนุก และชวนติดตาม

ลักษณะสำคัญ ของการดำเนินเรื่องอยู่ที่ผู้แสดง ในบทบาทของตัวละครที่จะต้องเป็นตัวดำเนินเรื่อง ให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง ลักษณะของการใช้ตัวละครในการดำเนินเรื่อง ที่พบในการแสดง คือ

๑.๒.๒.๑ ตัวละคร ดำเนินเรื่องด้วยตนเองก่อน ในเรื่องของการแนะนำตัว แล้วจึงโยงไปสู่ตัวละครตัวอื่น

๑.๒.๒.๒ ดำเนินเรื่องด้วยตัวละคร ๒ ตัว โดยตัวละครตัวหนึ่งเดินทาง ไปหาตัวละครอีกตัวหนึ่ง กล่าวถึง สิ่งที่ต้องทำที่เป็นเหตุเป็นผลกัน ทำให้เรื่องดำเนินต่อไป เช่น เรื่องรถเสน นางยักษ์สารตราวางอุบายฆารรถเสน นางสาวตราจิ้งจอกเผ้าท้าวกายสิทธิ์ ใช้ให้รถเสน ไปนำยาที่เมืองทานตะวัน

๑.๒.๒.๓ ดำเนินเรื่องด้วยตัวละครหลายตัว เพื่อเป็นการเสริมบทให้กับตัวละครที่สำคัญ คือ พระเอก และนางเอก และบางครั้งต้องใช้ตัวตลก เป็นตัวโยงเรื่องเข้ากับเหตุการณ์เพื่อช่วยในการดำเนินเรื่อง เช่น เรื่องสังข์ทอง ตอนเลือกคู่ครอง ใช้ตัวตลกไปป่าวร้อง เชิญกษัตริย์เมืองต่าง ๆ มาให้ธิดาทั้งเจ็ดเลือกเป็นคู่ครอง กษัตริย์เมืองต่าง ๆ ออกมาทำบทว่า ต่างคนต่างมา และพบบกกันกลางทาง มีบทเจรจาเรื่องราวทบทวนของการป่าวร้อง และความงามของธิดาทั้ง ๗ องค์ ของท้าวสามล เจรจาแล้วชวนกันไปร่วมพิธีเลือกคู่ครอง เมื่อนางรจนายังเลือกคู่ครองไม่ได้ ท้าวสามลจึงใช้ตัวตลกไปหลอกล่อเจ้าเงาะให้เข้าเมือง นางรจนาเลือกเจ้าเงาะเป็นคู่ครองเป็นเหตุให้เจ้าเงาะและนางรจนาถูกขับไล่ออกจากเมือง

๑.๒.๓ ลักษณะการดำเนินเรื่อง

ลักษณะการดำเนินเรื่อง มักกล่าวถึงอาการที่ตัวละครต่าง ๆ กระทำ ปัญหาที่เกิดขึ้น โดยมีการดำเนินเรื่องคล้ายคลึงกัน ดังนี้

๑.๒.๓.๑ ตัวเอกเดินทางออกจากเมือง โดยเฉพาะตัวเอกฝ่ายชาย โดยมักเป็นการเดินทางเพื่อดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ หรือมีเหตุบังคับให้ต้องเดินทางไป มีรายละเอียด ดังนี้

๑) เดินไปศึกษาหาความรู้ เช่น พระอภัยมณีและศรีสุวรรณ ไปเรียนวิชา กับทิดาปาโมกข์ พระกายวรรณและพระขันเพชร ไอรสต่างเมืองมาเรียนวิชา กับพระอาจารย์ที่ในกลางป่า เป็นต้น

๒) ประพาสป่า ล่าสัตว์ เช่น พระลักษณวงศ์ อายุ ๘ ปี ท้าวพรหมทัต และนางสุวรรณอำภา พาไปเที่ยวป่า แล้วเกิดเหตุต้องพลัดพรากกัน เป็นต้น

๓) เลือกคู่ครอง มักเป็นตัวเอกฝ่ายหญิง เช่น เรื่องมณีพิชัย นางเกษิณี ธิดาท้าววรรณและนางบุษบง เจ้ากรุงปาตลี จะทำการเลือกคู่ พระอินทร์แปลงตัวเป็นคนบ้ามาเลือกคู่ หรือ นางรจนา ธิดาท้าวสามลและนางมณฑา จะทำการเลือกคู่ พระสังข์ทองในรูป เจ้าเงาะมาเลือกคู่ เป็นต้น

๑.๒.๓.๒ ตัวเอกพบคู่ครอง การดำเนินเรื่องมีลักษณะที่ทำให้ ตัวเอกของเรื่อง ได้พบคู่ครอง การพบมักมีวิธีการคล้ายกัน ดังนี้

๑) ตัวเอกฝ่ายชายเดินทางไปเมืองฝ่ายหญิง ได้พบกันเกิดรักชอบพอกัน เช่น พระกายวรรณเดินทางผ่านเมืองนางพวงนพมาศ และได้ช่วยเหลือนางพ้นจากสงครามยักษ์ จึงได้นางพวงนพมาศเป็นมเหสี เป็นต้น

๒) ฝ่ายหญิงจัดพิธีเลือกคู่ครอง เช่น นางรจนาเลือกคู่ นางเกษิณีเลือกคู่ เป็นต้น

๓) มีสื่อชักนำให้ตัวเอกฝ่ายชายและฝ่ายหญิงได้พบกัน และถูกชะตากัน มักเป็นผีเลี้ยงตัวเอกฝ่ายชายหรือฝ่ายหญิง เทวดา ที่ดำเนินเรื่องในทำนองตลใจ อุ่มสม หรือแปลงกายส่งให้ โดยใช้สิ่งของ เช่น วาว ในเรื่องสุวรรณหงส์ และเรื่องแก้วหน้าม้า เป็นต้น เหตุบังเอิญที่เกิดขึ้นกับตัวเอก เช่น หลงทาง จึงบังเอิญพบกันในระหว่างทาง

๑.๒.๓.๓ ตัวเอกฝ่ายชายได้ตัวเอกฝ่ายหญิง แล้วมีเหตุต้องพลัดพรากจากกัน ส่วนใหญ่มีสาเหตุมาจาก

๑) ทั้งคู่เดินทางออกจากเมือง ระหว่างทางมีเหตุต้องพลัดพราก เช่น นอนหลับถูกยักษ์ ฝีพาย ลักตัวไป

๒) พลัดพรากทั้งที่อยู่ในเมือง โดยมีเหตุให้ตัวเอกฝ่ายชายต้องออกจากเมืองระยะหนึ่ง ฝ่ายหญิงถูกกลั่นแกล้งใส่ความ ต้องหนีไปก่อนตัวเอกฝ่ายชายจะกลับมา

๓) ตัวเอกฝ่ายชายและฝ่ายหญิง ได้เสียดกันกลางป่า ฝ่ายชายมีเหตุต้องอำลากลับเมือง ด้วยเหตุต่าง ๆ และสัญญาว่าจะมารับนางแล้วมีเหตุมีเหตุทำให้ไม่ได้มารับ

๑.๒.๓.๔ ติดตามหากัน มีทั้งฝ่ายชายเป็นผู้ติดตาม และฝ่ายหญิงเป็นผู้ติดตาม ต้องผจญภัย มีการปลอมตัว โดยผู้มีอำนาจ เช่น เทวดา ฤๅษี มีส่วนเกี่ยวข้อง

๑.๒.๓.๕ ตัวเอกฝ่ายชายฝ่ายหญิง พบกัน มีเหตุให้ไม่เข้าใจกัน จำกันไม่ได้ หรืออาจมีเรื่องอิจฉา ริษยา กลั่นแกล้ง มีอิทธิพลบางอย่างครอบงำอยู่

๑.๒.๓.๖ มีการทดสอบใจกัน และก่อนจะเข้าใจกัน โดยมีการพิสูจน์ความบริสุทธิ์ ถึงขั้นอาจมีฝ่ายใด ฝ่ายหนึ่งเสียชีวิตก่อนแล้วจึงจำได้ แต่มักมีเทวดา มาช่วยทำให้ฟื้น

๑.๑.๓.๗ มีการดำเนินต่อไปในรุ่นลูก หลาน และตัวเอกมีส่วนร่วมด้วย

๑.๒.๔ เครื่องมือที่ใช้ในการดำเนินเรื่อง การแสดงละครชาตรี นอกจากตัวละครดำเนินเรื่อง ด้วยบาทบาทของตนเองแล้ว ยังมีการดำเนินเรื่องให้สนุกสนาน ด้วยการกำหนดให้มีบางสิ่งบางอย่าง มาเป็นตัวการช่วยดำเนินเรื่อง เครื่องมือที่พบ มีดังนี้

๑.๒.๔.๑ สัตว์ต่าง ๆ ที่ใช้เป็นพาหนะ เช่น ม้า เป็นต้น

๑.๒.๔.๒ สิ่งของคู่บารมีตัวเอก ที่มีฤทธิ์ต่าง ๆ เช่น ไม้เท้าตันชี้ตายปลายชี้เป็น น้ำเต้าไฟ ธง มีดโต้ เป็นต้น

๑.๒.๔.๓ ของที่ระลึก เครื่องเตือนความจำของตัวเอก เช่น แหวน ผ้าสไบ เป็นต้น

๑.๒.๔.๔ เวทมนตร์ คาถา ไสยศาสตร์ และอภินิหาร ต่าง ๆ ทำให้สนุกสนาน ตื่นตา ตื่นใจ เช่น การทำเสน่ห์ สाप เป่ามนต์

๑.๒.๔.๕ เทวดา มีบทบาทในการดำเนินเรื่อง เพราะจะคอยช่วยดลบันดาล สิ่งต่าง ๆ ที่การดำเนินเรื่องไม่สมจริงได้นัก เทวดาจะเป็นตัวเชื่อม ให้เป็นไปได้อย่างมีเหตุผลอันควรมากขึ้น

๑.๒.๔.๖ อมนุษย์ ได้แก่ ยักษ์ วิทยาธร กิณร พญานาค

๑.๒.๔.๗ การปลอมตัว มีการดำเนินเรื่องในลักษณะการปลอมตัว เป็นรูปต่าง ๆ เพื่อประโยชน์ในหลาย ๆ ด้าน เช่น การลอบใจ สะดวกในการเดินทาง เช่น สวมรูปเงาะ รูปยักษ์ รูปม้า รูปโม่งป่า พราหมณ์ ทำให้ผู้ชมตื่นเต้น สนุกสนาน

การดำเนินเรื่องของการแสดง ละครชาตรีนอกจากการใช้ตัวละครเป็นตัวดำเนินเรื่องในลักษณะดังกล่าวแล้ว ในระหว่างการดำเนินเรื่อง มักจะแทรกสิ่งละอันพันละน้อย เพื่อให้การแสดงมีความสนุกสนานโดยการใช้บทเจรจา ฉะนั้น เมื่อถึงตอนใดที่สามารถจะหยุดเพื่อเจรจาได้ ผู้ร้องจะทอดเสียงลง เพื่อแทรกบทเจรจาได้ ผู้แสดงต้องใช้ความสามารถในการเจรจา ให้กึ่งใจผู้ชมให้เกิดอารมณ์ตามเรื่อง อาจเป็นบทเศร้า บทรัก การให้คติสอนใจ บทสนทนาของตัวตลก ที่สามารถให้ความสนุกสนาน เพลิดเพลินในการชมละคร

การแทรกบทตลกในการดำเนินเรื่อง สำหรับการแสดงละครชาตรี ถือว่าสำคัญที่ผู้แสดงพยายามแทรกลงไปในการแสดงเกือบทุกอารมณ์ แม้แต่บทของการต่อสู้ระหว่างตัวสำคัญ ตัวตลกก็จะใช้ลีลาท่าทางมุขตลกเข้ามาแทรก เพื่อให้เกิดความสนุกสนานทำให้บทของการต่อสู้หรือการแสดง ไม่ทำให้ผู้ชมเครียดจนเกินไป

นอกจากนี้ การใช้บทสนทนาช่วยในการดำเนินเรื่องแล้ว สิ่งที่ยินนำมาแทรกอีกอย่างหนึ่ง คือ ความสามารถเฉพาะตัวของนายโรง และความสามารถของตัวเบ็ดเตล็ด ในเรื่องของการรำเพื่อเป็นการอวดฝีมือ เช่น การขึ้นลอย ในการต่อสู้ในอุปกรณ์ต่าง ๆ เช่น ดาบ กระบอง ระหว่างมนุษย์กับยักษ์ การเดินม้า การรำกฤษ เป็นต้น

การสร้างอารมณ์ ในการดำเนินเรื่องมีทั้งความสุข ความทุกข์ และความสนุกสนานกับบทบาทของผู้แสดง ตัวละครในท้องเรื่องสามารถแก้ปัญหาได้อย่างไร จะดำเนินเรื่องเป็นไปตามบทที่กำหนดไว้ในแต่ละเรื่องได้อย่างไร

๑.๓ การปิดเรื่อง

การปิดเรื่อง คือ การจบเรื่อง ในการแสดงละครชาติรีแต่ละครั้ง หัวหน้าคณะเป็นผู้กำหนดเนื้อเรื่องเนื้อเรื่องการแสดงไว้ ว่าต้องการให้จบลงตัวด้วยความสุข หรือ ต้องการเชิญชวนให้ผู้ชมติดตามการแสดงตอนต่อไป แต่ส่วนใหญ่ในการแสดงละครชาติรีเพื่อการแก้บน ในจังหวัดอ่างทอง จะจบลงเพราะหมดเวลาในการแสดงแต่ละคราว

เมื่อถึงเวลาจบการแสดง เจ้าของคณะหรือตัวตลก เป็นผู้ตัดตอนการแสดง และจบลงด้วยการให้ศีลให้พรเจ้าภาพ และผู้ชมการแสดง

ปีพาทย์บรรเลงเพลงกราวรำ หรือเพลงสรรเสริญพระบารมี (ตัด) ได้นำเสนอไว้แล้วใน ส่วนเพลงประกอบการแสดง

๒. ลักษณะการแสดงการแสดง

ลักษณะการแสดงละครชาติรี ในจังหวัดอ่างทอง ในปัจจุบัน พบว่า หลังจากที่ศิลปะการแสดงด้านการละคร ได้พัฒนาในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ละครนอก ละครพันทาง ลิเก เหล่านี้ล้วนส่งผลต่อ รูปแบบการแสดงละครชาติรีแบบดั้งเดิม การแสดงละครชาติรีมีลักษณะเป็นแบบผสมผสานจากการสังเกตการแสดงละครชาติรี ซึ่งเป็นการแสดงแก้บน ของละครในจังหวัดอ่างทอง พบว่า มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบไป โดยผู้แสดงนำความสามารถ ในการแสดงละครประเภทอื่นที่ตนหรือคณะมีอยู่มาผสมผสาน เพื่อให้เกิดการแสดงได้ และขณะเดียวกันยังสร้างความพึงพอใจแก่ผู้ติดต่อ ในฐานะเป็นสื่อกลางระหว่างผู้แก้บนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งรูปแบบการแสดงละครชาติรีมักมีการผสมผสานการแสดงแบบละครนอก ละครพันทางหรือลิเก ถึงอย่างไรก็ตามการแสดงแบบละครชาติรี ละครนอก และละครพันทางนั้น มีรูปแบบคล้ายคลึงกัน มีการร้องเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ รำถวายมือและการบอกบทมีเครื่องประกอบจังหวะทำจากไม้ไผ่ เรียกว่า“กรับ” คนดูละครหรือผู้หาละครเพื่อแก้บน แยกลักษณะเพลง หรือรูปแบบการแสดงไม่ได้ เห็นเป็นละครแสดงเพื่อแก้บน ก็เรียกว่า ละครชาติรี ติดปากกันต่อ ๆ มา ในการแสดงละครชาติรีปัจจุบัน พบว่ามี ๓ รูปแบบ ดังนี้

๒.๑ ละครชาติรีผสมละครนอก

ละครนอก เป็นละครที่พัฒนามาจากละครชาติรี แสดงแพร่หลายทั่วไปในหมู่บ้าน นิยมเล่นเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ นิทานชาวบ้าน นิทานชาดก มีคติสอนใจ เช่น การเกิด คาวี ไชยทัต พิภพทอง พิมพัสวรรค์ มโนหรีรา โม่งป่า มณีพิชัย สังข์ทอง สังข์ศิลป์ชัย สุวรรณหงส์ เป็นต้น โดยใช้ผู้แสดงเป็นชายล้วน ต้องเป็นผู้ที่มีความคล่องแคล่วในการรำและการร้อง การพูด ที่ทันเหตุการณ์

ในขณะที่แสดงเพราะต้องเจรจาเอง แต่การแสดงมีความมุ่งหมายในการแสดง มากกว่าความประณีต ในการรำรำ ดำเนินเรื่องรวดเร็ว ตลกขบขัน ไม่พิถีพิถันในเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณีการแสดง มักใช้ถ้อยคำ “ตลาค” ใช้วงปีพาทย์เครื่องห้า บรรเลงประกอบ เพลงร้องมักเป็นเพลงชั้นเดียว หรือ เพลง ๒ ชั้น ที่มีจังหวะรวดเร็ว มักมีคำว่า “นอก” ในชื่อเพลง เช่น เพลงซำป้อนอก เพลงโอโลมนอก เพลงปิ่นตลิ่งนอก เป็นต้น มีต้นเสียงและลูกคู่ แต่บางที่ตัวละครจะร้องเอง และมีผู้บอกบท

การแสดงละครชาตรี แบบผสมละครนอก พบว่า ละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง นำมาใช้มาก โดยมีลักษณะการแสดงที่เริ่มต้นด้วยการโหมโรงมหรสพ โดยใช้วงปีพาทย์เครื่องห้า ต่อจากนั้น จะร้องเพลงเชื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การรำถวายมือ การร้องเชิญครู ปีพาทย์ลงวา ตัวละคร ตัวแรกออกมา ร้องเพลง ๒ ชั้น เพลงที่ใช้ในการร้องดำเนินเรื่อง ใช้เพลงร่ายนอกเป็นหลัก ส่วนเพลง ร่ายชาตรี มีใช้อยู่บ้าง และมีเพลงร้องในอัตราจังหวะ ๒ ชั้นและชั้นเดียว เข้าผสม

การแสดงละครชาตรีผสมละครนอก ผู้แสดงนิยมใช้แสดงมากกว่าละครชาตรีแบบเดิม เพราะสามารถแทรกเพลงร้องและเพลงบรรเลงต่าง ๆ ทำให้การแสดงมีความสนุกสนานมากขึ้น และ ถือได้ว่าเป็นรูปแบบสำคัญที่ละครชาตรีปัจจุบัน ในจังหวัดอ่างทอง นิยมใช้แสดง

๒.๒ ละครชาตรีผสมละครพันทาง

ละครพันทาง มีลักษณะการแสดงดำเนินเรื่องด้วยการร้อง อย่างละครนอก นิยมเล่น เรื่องที่เกี่ยวกับต่างชาติ เช่น พระอภัยมณี ชุนช้างขุนแผน พระลอ ราชาริราช ทำรำ เพลงร้อง มี ลีลาของต่างภาษาตามท้องเรื่อง การแต่งกายมีลักษณะผสม แต่งตามเชื้อชาติ และธรรมเนียมของ ต่างชาติตามท้องเรื่อง การขับร้องและบรรเลง ใช้วงปีพาทย์ไม้นวม เพลงร้องและบรรเลงมักเป็น เพลงภาษา และมีเครื่องภาษาเข้าผสม เช่น กลองจีน ปี่มอญ เปิงมาง เป็นต้น

ภาพที่ ๑๘ แสดงลักษณะการแสดงแบบละครพันทาง

การแสดงละครชาตรีผสมละครพื้นทาง ในจังหวัดอ่างทอง พบว่า ขั้นตอนการแสดงนั้น ไม่มีการร้องเชยญลิ่งศักดิ์สิทธิ์ ร้องเชยญครู และรำชัตชาตรีเบิกโรง นิยมแสดงเรื่อง ผู้ชนะสิบทิศ ราชาราช พระอภัยมณี เป็นต้น การแต่งกาย ยึดแบบยืนเครื่องเป็นหลัก มีการปรับแต่งการนุ่งผ้า การโพกศีรษะ ให้เป็นไปตามเชื้อชาติที่แสดง โดยมีการพูดออกสำเนียงตามบท และเชื้อชาติ เช่น เรื่อง พระอภัยมณี อูศเรน เป็นฝรั่ง พูดภาษาไทยปรุ่งแต่งให้ออกสำเนียงฝรั่ง เรื่องราชาราช จะใช้ ภาษาเลียนภาษามอญและพม่า เป็นต้น การแต่งกาย เพลงร้อง บทเจรจาและการบรรเลงออกภาษา ที่มีลักษณะของละครพื้นทางนี้ ช่วยทำให้ผู้ชมเกิดความสุขสนาน ไม่เบื่อหน่าย

๒.๓ ละครชาตรีผสมลิเก

ลิเก เป็นศิลปะการแสดงที่ชาวอ่างทอง ได้สืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่อง ด้วยสภาพ พื้นถิ่น ที่มีผู้แสดงลิเกอยู่จำนวนมาก ผู้แสดงละครจำนวนมาก มีความสามารถในการแสดงลิเกได้ดี จึงนำวิธีการแสดงลิเกมาผสมในการแสดง โดยผู้แสดงจะแต่งกายเลียนแบบลิเก (ไม่แต่งยืนเครื่อง แบบละคร) และผสมผสานเพลงร้องแบบลิเก เข้ามาผสมในการแสดงด้วย เช่น เพลงราชานิเกลิง เพลงแห่ เป็นต้น

ทั้งนี้ เนื่องจากเวลาในการแสดงส่วนใหญ่ลิเก แสดงในช่วงกลางคืน ละครมักแสดง กลางวัน ผู้แสดงจึงสามารถบริหารเวลาในการรับการแสดงได้เป็นอย่างดี

ภาพที่ ๑๙ แสดงลักษณะการแสดงแบบลิเก

การผสมรูปแบบการแสดงลิเก ในการแสดงละครชาตรี ส่วนใหญ่ เป็นตัวเอกฝ่ายชาย ผู้แสดงจะแต่งกายเลียนแบบลิเก เช่น บทพระปิ่นศิลป์ชัย ในร่างคนชรา เป็นต้น ส่วนเพลงร้องนั้น มีการนำมาใช้ ทั้งตัวเอกฝ่ายชาย ตัวเอกฝ่ายหญิง รวมทั้งตัวเบ็ดเตล็ดด้วย

ปัจจุบัน ลักษณะการแสดงในรูปแบบละครชาตรี มีอยู่บ้างแต่ไม่เต็มรูปแบบ มีการตัดทอนพิธีกรรมลงไป ขึ้นอยู่กับความพร้อมของผู้แสดงในครั้งนั้น ซึ่งพบว่า มีขั้นตอนของการแสดงแบบละครชาตรี ที่ยังคงรักษารูปแบบชาตรีไว้ ได้แก่ การร้องเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การร้องเชิญครู และการดำเนินเรื่องโดยใช้เพลง ร่ายชาตรี ซึ่งผู้แสดงร้องเอง และมีลูกคู่รับ ทองเลี่ยม ม่วงงาม (๒๕๕๐ : สัมภาษณ์) กล่าวถึง การแสดงละครแบบชาตรี ว่า “มีเจ้าภาพหาแสดงละครชาตรี ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีความรู้เรื่องละคร บนว่าจะถวายเป็นละครชาตรี แต่ขั้นตอนการแสดงปรับเปลี่ยนไป ตามความสามารถของผู้ร่วมแสดง” พบว่า ละครที่แสดงในลักษณะปรับปรนแบบละครชาตรี เช่น คณะนารี รุ่งเรืองศิลป์ คณะสมทรง นาฏศิลป์ เป็นต้น ผู้แสดงส่วนใหญ่มีอายุมาก

๓. โอกาสที่แสดง

การแสดงละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง พบว่า มีการจัดการแสดง ๒ ลักษณะ คือ การแสดงเพื่อแก้บน และการแสดงเพื่อเป็นมหรสพ โดยมีรายละเอียด ดังนี้

๓.๑ การแสดงเพื่อแก้บน

การแสดงเพื่อแก้บน เป็นการติดต่อให้ไปแก้สินบนตามที่เจ้าภาพ ได้บนไว้ แบ่งออกได้ ๒ ลักษณะ คือ

๓.๑.๑ การรำถวายมือเป็นนยก

การแสดงในลักษณะนี้ พบไม่มากนัก เช่น วัดถนน อำเภอป่าโมก วัดตลาดใหม่ อำเภอวิเศษชัยชาญ จังหวัดอ่างทอง วัดโบสถ์ อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นต้น ซึ่งทางวัดจะจัดพร้อมกันในงานไหว้วัด โดยให้เจ้าภาพที่บนไว้มาแก้บนในวันเดียวกัน โดยทางวัดเป็นผู้จัดหาละครไปเล่นแก้บน และจัดให้รำเป็นนยก ๆ

ภาพที่ ๒๐ แสดงการรำถวายมือเป็นนยก

ขั้นตอนการแสดง เป็นเพียงการรำถวายมือเพื่อใช้ในการแก้บน รำจบ ๑ เพลง เรียกว่า ๑ ยก ตัวละครต้องแต่งยืนเครื่องแสดง และใช้ผู้แสดงอย่างน้อย ๒ คู่ คือ พระ ๒ ตัว นาง ๒ ตัว รำด้วยเพลงช้าและเพลงเร็ว

๓.๑.๒ แสดงเป็นเรื่อง

การแสดงละครชาติเป็นเรื่อง พบเห็นอยู่ทั่วไป จะมีการตกลงในเรื่องของสถานที่ที่จะทำการแสดง ที่เจ้าภาพได้บนไว้ มักพบได้ ๓ แหล่งใหญ่ ๆ ดังนี้

๓.๑.๒.๑ การแสดงที่บ้าน หมายถึง เจ้าภาพที่ต้องการหาละครไปแสดงที่บ้าน เจ้าภาพต้องเตรียมของของแก้บน ได้แก่ หัวหมู เบ็ด ไก่ บายศรี ผลไม้ น้ำ เหล้า ดอกไม้ รูปเทียน หรือ สร้อยคาว หวาน ตามที่เจ้าภาพได้บนไว้ วางบนแคร่หน้าศาลพระภูมิ หรือศาลเพียงตา โดยปลูกโรงละคร หันหน้าไปยังทิศที่ตั้งศาลนั้น ๆ ขั้นตอนการแสดงตามแบบละครชาติ จะเน้นที่การร้องเชยสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาประทับที่ศาลเพียงตา การรำถวายมือ จับเรื่องเริ่มแสดงเวลา ๑๐.๓๐ น. จนถึงเวลา ๑๒.๐๐ น. ทำพิธีลาเครื่องสังเวยแล้วพักการแสดง เริ่มแสดงต่อเวลา ๑๓.๓๐-๑๕.๐๐ น. ปัจจุบันการแสดงที่บ้านยังมีเจ้าภาพหาละครแสดงในลักษณะนี้จำนวนมาก

๓.๑.๒.๒ การแสดงที่วัด ในปัจจุบันวัดในพื้นที่ จังหวัดอ่างทอง และ จังหวัดใกล้เคียง มีพระศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นเคารพนับถือ จำนวนมาก เช่น วัดป่าโมก วัดขุนอินทประมูล วัดสร้อย วัดโพธิ์ปล้ำ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีวัดในจังหวัดใกล้เคียง ซึ่งเป็นพื้นที่บริการของละคร ในจังหวัดอ่างทอง เช่น วัดน้อย วัดปราสาททอง วัดถนน วัดเสาชง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นต้น การแสดงเริ่มด้วยเจ้าภาพ จุดรูปเทียน ถวายดอกไม้ บอกล่าวถึงการแก้บน วงปี่พาทย์โหมโรง เริ่มด้วยการรำถวายมือ จับเรื่อง เริ่มแสดงเวลา ๑๐.๓๐ น. พักเวลา ๑๒.๐๐ น. เริ่มแสดงต่อเวลา ๑๓.๓๐-๑๕.๐๐ น.

๓.๑.๒.๓ การแสดงที่ศาลเจ้า จัดการแสดงเหมือนที่วัด โดยละครอาจไม่ร้องเชยสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก็ได้ เนื่องจากแสดงอยู่ต่อหน้าสิ่งศักดิ์สิทธิ์แล้ว การแสดงเริ่มด้วยเจ้าภาพ จุดรูป บอกล่าวถึงการแก้บน ปี่พาทย์โหมโรงเริ่มด้วยการรำถวายมือ บริเวณศาลเจ้า จับเรื่อง เริ่มแสดงเวลา ๑๐.๓๐ น. จนถึงเวลา ๑๒.๐๐ น. ทำพิธีลาเครื่องสังเวย แล้วพักการแสดง เริ่มแสดงต่อเวลา ๑๓.๓๐ - ๑๕.๐๐ น.

นอกจากนี้ พบว่า การแสดงละครของละครในอำเภอป่าโมก เมื่อถึงเวลา ๑๒.๐๐ น. ละครลาเครื่องสังเวยแล้ว จะแสดงต่อจนถึงเวลา ๑๔.๐๐ น. โดยไม่พักกลางวัน โดยผู้แสดงใช้เวลาช่วงแสดงรับประทานอาหารกลางวัน โดยที่ผู้แสดงคนใดไม่มีบท รับประทานอาหารในขณะที่ผู้แสดงบทอื่น ๆ ดำเนินการแสดง

การแสดงที่วัดและที่ศาลเจ้า ช่วงที่จะรำถวายมือต้องไปรำบริเวณ ต่อหน้าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จึงต้องยกวงดนตรีและผู้รำไปด้วย เช่น ในโบสถ์ ศาลา เป็นต้น ยกเว้นแต่ในบริเวณนั้นไม่มีพื้นที่สำหรับรำ สามารถรำถวายมือบริเวณโรงละครได้ และการแสดงแก้บนที่วัด หรือที่ศาลเจ้านี้ สามารถแสดงแก้บนได้ทั้งเวลา กลางวันและกลางคืนด้วย

๓.๒ การแสดงเพื่อเป็นมหรสพ

การแสดงละครชาตรี เพื่อเป็นมหรสพนั้น พบได้ในโอกาสต่าง ๆ เช่น ขึ้นปีใหม่ ทำบุญ โอกาสต่าง ๆ (ขึ้นบ้านใหม่ เปิดโรงสีใหม่ ซื้อมอเตอร์ใหม่) งานวันเกิด งานฉลองพัตยศ เป็นต้น พิธีกรรมต่าง ๆ ของการแสดงละคร จะน้อยกว่าการแก้บน การจัดสถานที่แล้วแต่เจ้าภาพจะกำหนด ซึ่งงานฉลองที่สามารถจัดละครไปแสดงได้

ภาพที่ ๒๑ แสดงการแสดงละครเพื่อเป็นมหรสพ

ขั้นตอนการแสดงเมื่อปีพาทย์โหมโรงแล้ว ละครจะรำถวายมือ เพื่อถวายสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่อยู่ทั่วไป ณ สถานที่นั้น หรือรำถวายพร แล้วจับเรื่องแสดง ซึ่งเวลาในการแสดงแล้วแต่จะตกลงกัน โดยปกติเริ่มเวลา ๓๑.๓๐ - ๒๔.๓๐ น. เมื่อถูกนำมาใช้เป็นมหรสพ วิธีการใช้เวที วงดนตรีประกอบ จึงมีการปรับเปลี่ยนแปลงไป เช่น การใช้เวทีลอยขนาดใหญ่ การใช้วงปีพาทย์มอญบรรเลงประกอบ เช่นเดียวกับ การแสดงลิเกปัจจุบัน

องค์ประกอบการแสดง

๑. การรำ

การใช้ท่ารำในการแสดงละครชาตรี ของละครชาตรีในจังหวัดอ่างทอง มีลักษณะการรำ ที่ใช้เป็นหลัก ๒ ลักษณะ คือ

๑.๑ การรำตีบท

การรำตีบท คือ การรำตามบทร้องและบทเจรจา ผู้แสดงต้องใช้ภาษาท่า โดยแสดง ออกมาทางกิริยาท่าทางไปตามบทร้อง และบทเจรจา นั้น ๆ

กิริยาท่าทางที่แสดงออกเป็นภาษาท่า ใช้แสดงความหมายของบทละครประดิษฐ์
ดัดแปลงมาจากกิริยาท่าทางที่เป็นธรรมดาที่มนุษย์แสดงออกเป็นท่าทาง แทนคำพูด ซึ่งจำแนกได้
๓ ประเภท คือ

๑.๑.๑ ท่าที่ใช้แทนคำพูด เช่น รับ ปฏิเสธ สั่ง เรียก เป็นต้น

๑.๑.๒ ท่าที่เป็นอิริยาบถและกิริยาอาการ เช่น ยืน นั่ง เดิน นอน เคารพ
และการกระทำอื่น ๆ

๑.๑.๓ ท่าซึ่งแสดงถึงอารมณ์ภายใน เช่น รัก โกรธ ดีใจ เสียใจ เศร้า ร่าเริง
 เป็นต้น

การรำตีบทของการแสดงละคร จึงเป็นวิธีการใช้ภาษาต่าง ๆ ดังกล่าว ให้ดูสวยงาม
กว่าการใช้ท่าทางธรรมดา โดยใช้ภาษาท่าทำให้สอดคล้องกับเพลงดนตรีและการขับร้อง ผู้แสดงต้อง
คำนึงถึงบท ลีลา และอารมณ์ให้กลมกลืนกับท่ารำ นอกจากนี้ยังหมายถึง เลือกใช้ท่ารำได้เหมาะสม
งดงามและเป็นสง่า เน้นการใช้ มือ แขน เท้า ขา ลำตัว ไบหน้าและศีรษะ ในการรำตีบท เช่น

ใช้มือซ้ายจับนิ้วยกขึ้นมาใกล้ริมฝีปาก หมายความว่า ดีใจ แต่ถ้ายกขึ้นไปถึงที่จมูก
แปลว่า ดมหรือหอม

ประสานมือทาบฐานไหล่ แสดงว่า รัก ชื่นชม หรือ ห่มผ้า

ถูฝ่ามือ ทั้งแขนลงล่าง แสดงอาการ เก้อเขิน

ฝ่ามือซ้ายแตะหน้าผาก แสดงท่าเสียใจ ร้องไห้ และถ้าสะดุ้งลำตัวขึ้นลงพร้อม ๆ กัน
ด้วย แสดงท่าร้องไห้มากถึงสะอึกสะอื้น

มือขวาตั้งวงหงายมือสูงระดับศีรษะ มือซ้ายตั้งวง (ท่าเจตฉิน) แสดงความเป็นใหญ่

การรำตีบทในการแสดงละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง พบว่า การรำตีบทของผู้แสดง
เช่น นายโรง กษัตริย์ นางกษัตริย์ นางเอก หรือตัวเอก ค่อนข้างพิถีพิถันในการรำตีบทตามบทร้อง
และบทเจรจา ส่วนตัวตลกนั้น ไม่ค่อยคำนึงถึงการรำตีบทนัก บางครั้งใช้การรำตีบทเฉพาะบทร้อง
พอถึงบทเจรจาจะใช้ท่ารำธรรมดา หรือทำกิริยาแปลก ๆ ให้ดูตลกขบขัน และตัวประกอบอื่น ๆ ที่
แสดงประกอบในฉาก เช่น เสนา ใช้ท่าทางประกอบการเจรจาเป็นท่าทางธรรมดา เป็นต้น

๑.๒ การรำซัดท่า

การรำซัดท่า คือ การใช้ท่ารำตามจังหวะของการร้อง และซัดโทนชาตรี ซึ่งมีทั้งจังหวะ
ช้า และเร็ว

การรำซัด เป็นท่ารำหลักอีกแบบหนึ่งของการใช้ท่ารำ ในการแสดงละครชาตรี
การรำซัดที่ใช้เป็นท่ารำนี้ รำตามเพลงร่าย ซึ่งเป็นเพลงที่ใช้ร้องดำเนินเรื่อง ลักษณะในการร้องร่าย
ต้นเสียงเป็นผู้ร้องนำและลูกคู่จะร้องรับในช่วงที่ต้นเสียงร้องนำ ผู้แสดงรำตีบทและช่วงที่ลูกคู่ร้องรับ
เพลงร่ายต้องร้องรับแบบทวนบท ๒ เที้ยว ผู้แสดงต้องซัดท่า การรำในซัดท่าในช่วงลูกคู่ร้องรับ จะ
ใช้ลักษณะท่าซัด ดังนี้

ลูกคู่ร้องรับเที้ยวที่ ๑ ใช้ท่ารำซัด ๑ ท่า จะเป็นท่าใดก็ได้ แต่นิยมใช้ท่าสอดสร้อยมาลา
ท่าผาลาเพียงไหล่ ท่าจีบยาว หรือกินนรรำ (เรียกชื่อท่ารำตามท่ารำในบท)

ลูกคู่ร้องรับเที่ยวที่ ๒ ใช้ทำรำอีก ๑ ท่า คือ ท่าพัก เป็นท่ารำสุทธวรรคของคำร้อง เหมือนท่าพักทำยวรรคการรำแม่บท โดยใช้ท่าสาวมือ (เป็นท่ารำใช้เป็นที่เชื่อม วิธีการทำท่า ตั้งวงไว้ข้างหน้า มือขวาตั้งวงสูงระดับศีรษะ มือซ้ายตั้งวงหน้าสูงระดับปาก ลักษณะของการสาวมือ คือ ตั้งวงทั้งสองเข้าหาตัว มือขวาจับคว่ำแล้วม้วนไปตั้งวงที่ระดับศีรษะอีกครั้ง มือซ้ายตั้งลงไปจับหลังขึ้นทำเป็น “ท่าพัก”) เป็นท่าเชื่อมขึ้นไปท่าพัก การใช้ท่ารำในเที่ยวที่ ๒ จะเป็นท่าเฉพาะและต้องใช้ทำนี้ในการรำเท่านั้น

ตัวอย่าง ร้องรำ

ต้นเสียงร้อง	เมื่อนั้น พระสังข์ศิลป์ชัยผู้รุ่มฟ้า
รับเที่ยวที่ ๑	พระสังข์ศิลป์ชัยผู้รุ่มฟ้า
รับเที่ยวที่ ๒	พระสังข์ศิลป์ชัยผู้รุ่มฟ้า
ต้นเสียงร้อง	ได้ฟังเนื้อความที่ถามมา ปรีดาชื่นชมภิรมย์ใจ
รับเที่ยวที่ ๑	ปรีดาชื่นชมภิรมย์ใจ
รับเที่ยวที่ ๒	ปรีดาชื่นชมภิรมย์ใจ

ตัวอย่าง การใช้ท่ารำ

เมื่อนั้น	วางมือที่เข่าซ้าย เตรียมเข้าบท
พระสังข์ศิลป์ชัยผู้รุ่มฟ้า	นำมือซ้ายเข้าอก ใช้ท่าเทพาพร (ท่ารำแม่บทใหญ่)
การชั้ดท่ารับเที่ยว ๑	รำชั้ดท่าด้วยท่าจับยาว หรือ กิณนรรำ
การชั้ดท่ารับเที่ยว ๒	ใช้ท่าเชื่อมสาวมือขึ้นท่าพักให้พอดีสุทธวรรค
ได้ฟังเนื้อความที่ถามมา	ใช้มือซ้ายชี้ที่ระดับหู
ปรีดาชื่นชมภิรมย์ใจ	ใช้มือขวายิ้มที่มุมปาก
การชั้ดท่ารับเที่ยว ๑	รำชั้ดด้วยท่าผาลาเพียงไหล่ (หรือใช้ท่าอื่น)
การชั้ดท่ารับเที่ยว ๒	ใช้ท่าเชื่อมสาวมือขึ้นท่าพักให้พอดีสุทธวรรค

๒. เรื่องและบท

ละครชาตรี เป็นละครชาวบ้านในภาคกลาง นิยมมาตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ ๕ มาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๗ ส่วนมาก จะนำเรื่องบทพระราชนิพนธ์ละครนอกมาแสดง หรือนำเนื้อเรื่องนั้นมาแต่งขึ้นเองบ้าง นำนิทานที่มีผู้ร้อยกรองเป็นกลอนสำหรับอ่านเล่น ตัดบางตอนมาแสดงบ้าง

๒.๑ เรื่องที่ใช้แสดง

เรื่องที่ใช้แสดงของละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง นำเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ที่ใช้ในการแสดงละครนอก เช่น สุวรรณหงส์ แก้วหน้าม้า ฯลฯ บางครั้งเล่นทั้งเรื่อง แต่ก็มีการตัดตอนเฉพาะตอนที่สามารแสดงให้คนดูสนุกสนานมาแสดง เรื่องที่นิยมแสดง มีดังนี้

๒.๑.๑ เรื่อง แก้วหน้าม้า ตอนที่นิยมแสดง เช่น ตอนถวายลูก ตอนต่อผ้า ตอนสามหน้า ตอนเป็นศิลป์ชัยเกี่ยวพีสะไก้

๒.๑.๒ เรื่อง สังข์ทอง ตอนที่นิยมแสดง เช่น ตอนถ่วงพระสงฆ์ ตอนพระสังข์หนีนางพันธุรัตน์ ตอนรจนานาเสียงพวงมาลัย ตอนรจนาคลั่ง ตอนพระสังข์เข้าเมืองแม่หม้าย

๒.๑.๓ เรื่อง พระอภัยมณี ตอนหนึ่งนางผีเสื้อ

๒.๑.๔ เรื่อง พิกุลทอง ตอนที่นิยมแสดง เช่น ตอนทนายไฟ ตอนชนะ

๒.๑.๕ เรื่อง ลักษณะวงศ์ ตอนที่นิยมแสดง เช่น ตอนตามกวาง ตอนฆ่าพราหมณ์

๒.๑.๖ เรื่อง พระสุวรรณคันทรส ตอนที่นิยมแสดง ได้แก่ ตอนลาพระอาจารย์

เข้าเมือง

๒.๒.๗ เรื่อง วงษ์สุวรรณค์ จันทวาท ตอนที่นิยมแสดง ได้แก่ ตรีสุริยาพบ

จินตสมุทร

๒.๒.๘ เรื่อง ชันทอง ตอนที่นิยมแสดง ได้แก่ ตอนเชือดเนื้อ

เป็นต้น

ตัวอย่างเรื่องย่อละครชาตรีที่นำมาจากการแสดงละครนอก

เรื่อง แก้วหน้าม้า ตอน ต่อผ้า

พระปิ่นแก้ว โอรสของพระปิ่นทองกับนางแก้วหน้าม้า และน้องชายต่างมารดา นามว่า ปิ่นสินชัย โอรสของนางทศมาลี ได้เดินทางมากลางป่า รู้สึกเหน็ดเหนื่อยจึงพักนอนเมื่อตื่นขึ้นมา พระปิ่นสินชัยหายไป พระปิ่นแก้วจึงออกตามหาน้องชาย โดยไปพักอยู่ที่กระท่อมสองต้ายายในเมืองของท้าวสุทนต์ ฝ่ายท้าวสุทนต์มีहेสีสององค์ ฝ่ายขวาชื่อ นางศรีประไพ มีพระธิดานามว่า ดารา และมहेสีฝ่ายซ้ายนามว่า วารี มีพระธิดานามว่า รัชนี้ ทั้งสองธิดาไม่ค่อยลงรอยกัน เนื่องจากนางรัชนี้มีจิตใจ อิจฉาริษยานางดาราสาวต่างมารดา

ตามประเพณีนิยมในวันพระขึ้น ๘ ค่ำ ๑๕ ค่ำ พระมหากษัตริย์จะต้องไปแจกทานให้กับชาวเมือง และเมื่อวันพระมาถึง นางดาราและนางรัชนี้ก็มาเข้าเฝ้าท้าวสุทนต์ เพื่อลาไปแจกจ่ายทานพระปิ่นแก้วซึ่งสวมรูปม้า ตามหาน้องชายได้ไปในงานแจกทานนั้นด้วย แต่พระปิ่นแก้วมาสาย ของที่แจกจ่ายหมดไปแล้ว รัชนี้จึงได้วางแผนกลั่นแกล้งนางดารา โดยยุแหย่ให้นางดารานำพระธำมรงค์ประจำตระกูล ให้ทานแก่พระปิ่นแก้ว จากนั้นนางรัชนี้ ก็เข้าเมืองไปทูลฟ้องเรื่องทั้งหมดให้ท้าวสุทนต์ทรงทราบ ท้าวสุทนต์โกรธนางดารามากจึงยกนางดารา ให้เป็นเมียพระปิ่นแก้วซึ่งสวมหน้าม้า นางดารา รังเกียจรูปร่างหน้าตาของพระปิ่นแก้วที่อัปลักษณ์เหมือนม้า พระปิ่นแก้วจึงถอดรูปม้าและบอกความจริงกับนางดารา พระปิ่นแก้วโกรธนางรัชนี้ที่นำความไปทูลฟ้องท้าวสุทนต์ ทำให้นางดาราต้องถูกขับไล่ออกจากเมือง จึงช่วยแก้แค้นให้นางดารา โดยลอบเข้าหานางรัชนี้ บอกกับนางรัชนี้ว่าตนเป็นเนื้อคู่ที่เทวดาอุ้มสมมาให้ วันต่อมาพระปิ่นแก้วจากนางรัชนี้มาโดยอ้างว่า ตนต้องกลับบ้านกลับเมือง และอีกเจ็ดวันจะมารับนางรัชนี้ไปอภิเษก พระปิ่นแก้วฉีกผ้าสรองพระพักตร์ไว้ดูต่างหน้าครึ่งผืน ส่วนนางรัชนี้ได้ให้สร้อยสังวาลย์พระปิ่นแก้วไว้ดูต่างหน้า จากวันนั้นมา นางรัชนี้ก็ละเมอเพ้อหาแต่พระปิ่นแก้ว จนไม่เป็นอันกินนอน ท้าวสุทนต์จึงให้ทหารไปตีฆ้องร้องป่าวว่า หากใครมีผ้าเช็ดหน้านำมาต่อผ้าของนางรัชนี้ได้ จะยกนางรัชนี้ให้เป็นมहेสี กษัตริย์เมืองอื่น ๆ ไม่มีผู้ใดต่อผ้าเช็ดหน้าได้นอกจากพระปิ่นแก้วเพียงผู้เดียว และยังนำสร้อยสังวาลย์ของนางรัชนี้ ออกมายืนยันว่าตนเป็นสามีของนางด้วย แต่ท้าวสุทนต์กับนางรัชนี้ไม่ยอมรับ กล่าวหาว่า พระปิ่นแก้วซึ่งสวมรูปม้าไปพบกับสามี

ของนางรัชนี้ แล้วขโมยผ้าเช็ดหน้าและสร้อยสังวาลย์มา จึงขับไล่พระปิ่นแก้วรูปม้า ออกจากเมือง เหตุการณ์ครั้งนี้ มีกษัตริย์องค์หนึ่งไม่พอใจที่ท้าวสุทนต์ไม่ยกนางรัชนี้ให้ตนเอง จึงยกกองทัพมาตีเมือง ท้าวสุทนต์ยกกองทัพออกไปสู้รบแต่สู้ไม่ได้ พระปิ่นแก้วมาช่วยรบจนชนะศึก ท้าวสุทนต์เห็นว่าพระปิ่นแก้วรูปงาม จึงตั้งใจจะยกนางรัชนี้ให้เป็นมเหสี แต่พระปิ่นแก้วปฏิเสธ บอกว่าตนมีมเหสีแล้ว แต่เมื่อนางรัชนี้มาพบก็จำได้ยืนยันว่า พระปิ่นแก้วเป็นสวามีของตน แต่พระปิ่นแก้วปฏิเสธว่า มเหสีของตนชื่อว่า นางดารา มเหสีฝ่ายขวาศรีประไพ กับนางดารา ช่วยกันด่าทอและตบตีมเหสีฝ่ายซ้าย วารี กับนางรัชนี้

ตัวอย่างเรื่องย่อละครชาตรีที่นำมาจากนิทานสำหรับอ่านเล่น

เรื่อง ชันทอง ตอน เชือดเนื้อ

เนตรอัคคีเป็นเทพสามตา แต่เป็นเด็กกำพร้าบิดามารดา เทพเทวานำมาเลี้ยงไว้เป็นบุตร และบอกเนตรอัคคีว่า ตนเองเป็นทั้งบิดาและมารดาของเนตรอัคคี ซึ่งความเป็นจริงแล้วเนตรอัคคีเป็นบุตรนางยักษ์กระตูกหึก ซึ่งทำผิดและต้องคำสาปของเทพเทวาให้ไปอยู่ในเมืองมนุษย์ และสาปไม่ให้นางยักษ์มีสามีและบุตร แต่นางยักษ์ก็ล่วงคำสาป ขณะที่อยู่เมืองมนุษย์ ได้ไปแย่งสามีของนางชันทองชื่อ พระสุจินดา จนตั้งครรภ์ เมื่อพวกมนุษย์จับได้ว่าเป็นยักษ์จึงถูกขับไล่ นางยักษ์หนีมาหาเทพเทวา เมื่อนางยักษ์คลอดบุตรแล้วจึงตายตามคำสาปของเทพเทวา ในขณะที่เทพเทวาพร่ำสอนเนตรอัคคี ว่าตนเองเป็นทั้งบิดาและมารดา แต่เนตรอัคคีก็ยังคงกลางแครงใจ สงสัยและซักถามเสมอว่าเทพเทวาจะเป็นทั้งบิดาและมารดาของตนได้อย่างไร ในเมื่อเพื่อน ๆ ของตนมีบิดาหนึ่งคนและมารดาอีกหนึ่งคน แต่เทพเทวาก็อธิบายว่า ตนเป็นทั้งบิดาและมารดาของเนตรอัคคีได้ เพราะตนเองเป็นเทวดามีอิทธิฤทธิ์

อยู่มาวันหนึ่ง เนตรอัคคี ลาเทพเทวาไปเล่นกับเพื่อน ๆ ซึ่งเป็นเหล่าเทพธิดา ไม่อยากเล่นด้วย เนื่องจากเนตรอัคคีเป็นเด็กเกเร แต่จำใจเล่นกับเนตรอัคคี ด้วยความเกรงกลัวเทพเทวาเหล่าเทพธิดาชวนเล่นผ้าเมี่ยง แต่เนตรอัคคีไม่ชอบ ชวนเล่นโยนเส้น โดยมีกติกาคือ ถ้าใครเล่นชนะจะได้ซี่ค้ออีกฝ่ายหนึ่ง เมื่อเล่นโยนเส้นเสร็จ เนตรอัคคีเป็นฝ่ายแพ้ ด้วยความขี้โกงและเกเร และมีบิดาที่มีอำนาจและเป็นใหญ่ เนตรอัคคีจึงไม่ยอมให้เหล่าเทพธิดาซี่ค้อ ได้เถียงว่าตนเองเป็นผู้ชนะเหล่าเทพธิดาไม่พอใจ จึงด่าเสียดสีเนตรอัคคีว่า มีนิสัยขี้โกงเหมือนนางยักษ์กระตูกหึก ซึ่งเป็นมารดาของเนตรอัคคี แต่เนตรอัคคีไม่ยอมรับว่านางยักษ์คือมารดาของตน จึงกลับไปฟ้องบิดาเทพเทวา และคาดคั้นถามความจริง เมื่อเนตรอัคคีทราบความจริงว่าตนเองเป็นบุตรนางยักษ์กระตูกหึกด้วยความเป็นเด็ก จึงคิดไปว่าสาเหตุที่มารดาตนต้องตาย เพราะนางชันทองยุแหย่ให้พระสุจินดาผู้เป็นบิดาของตนรังเกียจมารดา จึงตั้งใจจะไปตามหาพระสุจินดา แม้ว่าเทพเทวาทำมอย่างไรก็หนีไปยังเมืองมนุษย์จนได้ เมื่อไปถึงยังประตูเมืองของพระสุจินดา จึงร้องด่าบิดาอยู่หน้าประตูและขอพบพระสุจินดา นายประตูนำความไปกราบทูลให้พระสุจินดาทราบ จึงตั้งใจจะไปรับเนตรอัคคีเข้ามาอยู่ในเมือง แต่เมื่อไปถึงหน้าประตูเมือง เนตรอัคคีก็ด่าว่าพระสุจินดาและนางชันทองว่าเป็นต้นเหตุให้มารดาของตนต้องตาย พระสุจินดาพยายามอธิบายแต่ไม่สามารถเข้าใจกันได้ จึงเกิดสู้รบกัน

ด้วยความเป็นเด็กเนตรอัครีสู้อบิดาไม่ได้ แต่นึกได้ว่าตนเองมีเนตรที่สาม ถ้าลืมเนตรที่สามเมื่อใด โลกจะลุกเป็นไฟ จึงลืมเนตรขึ้น แต่ไม่สามารถทำอันตรายพระสุจินดาได้ เพราะเป็นสายเลือดเดียวกัน เนตรอัครีจึงหนีไปหาเทพเทวา เทพเทวา อธิบายว่า เนตรอัครีทำอะไรพระสุจินดาไม่ได้ เพราะว่าเป็นสายเลือดเดียวกัน เนตรอัครีเจ็บใจจึงคิดแผนการยั่วยุเทพเทวาว่า พระสุจินดา ด่าเทพเทวาว่าไม่มีอิทธิฤทธิ์ ลูกเทพเทวายังสู้มนุษย์ก็ไม่ได้ เทพเทวาหุบเบา จึงเอาหอกวิเศษ ที่พระอิศวร ผากไว้มาอวดเนตรอัครี หอกวิเศษมีฤทธิ์พุ่งไปที่ใดที่นั่นจะลุกเป็นไฟ เนตรอัครีจึงขโมยหอกวิเศษ ลงไปตีเมืองของพระสุจินดา เมื่อทหารนำความไปกราบทูล พระสุจินดาจึงออกไปสู้รบกับเนตรอัครี แต่นางขันทองขอร้องไว้ ขอไปเจรจาเพื่อรับเนตรอัครีมาเลี้ยงเป็นลูก เมื่อเนตรอัครีพบพระสุจินดา และนางขันทอง ก็ไม่ฟังเหตุผลใด ๆ ทั้งสิ้น ด่าทอนางขันทองว่า เป็นสาเหตุให้มารดาของตนต้อง ตาย การสู้รบระหว่างพระสุจินดากับเนตรอัครีจึงเกิดขึ้นอีกครั้ง เนตรอัครีพุ่งหอกวิเศษใส่ ทำให้ไฟ ลุกไหม้ พระสุจินดาและนางขันทองสู้เนตรอัครีไม่ได้ จึงหนีไปขอความช่วยเหลือจากพระฤาษี แต่ เนตรอัครีก็ใช้หอกพุ่งใส่อาศรมฤาษี ทั้งสามสู้ไม่ได้จึงหนีไป แต่พระฤาษีจำได้ว่าหอกนั้นเป็นหอก วิเศษ จึงไปเข้าเฝ้าเทพเทวาเพื่อแจ้งเรื่อง และบอกให้เทพเทวา นำตัวเนตรอัครีไปให้พระสุจินดา ลงโทษภายใน ๗ วัน มิฉะนั้น ตนจะนำเรื่องทั้งหมดไปกราบทูลพระอิศวร เมื่อเนตรอัครีกลับมา เทพเทวานำตัวเนตรอัครีไปส่งให้พระสุจินดา พระสุจินดาให้โอกาสเนตรอัครีกลับตัวกลับใจ แต่เนตร อัครีกลับก้าวร้าวด่าทอพระบิดาและนางขันทอง และไม่ยอมให้พระสุจินดาลงโทษ เนตรอัครีเชือด เนื้อตัวเองตายไป วิญญาณของเนตรอัครีมีแต่ความแค้น ล่องลอยไปถึงเมืองยักษ์กระโจมทองกับ มเหสี นางเงาะวาสุรี และไปเข้าเฝ้านางวาสุรีว่าตนจะขอเกิดเป็นบุตร นางวาสุรีแพ่ทองอยากกิน เลือดเจ็ดกษัตริย์ วรวานหว่านเครือนางขันทอง ยักษ์กระโจมทองจึงเขียนสาส์น ไปขอเลือดให้แก่ นางวาสุรีซึ่งแพ่ทองกิน เมื่อพระสุจินดาทราบความ ก็นึกถึงคำสาปแช่งของเนตรอัครีว่า จะจงล้าง จองผลาญนางขันทอง จึงส่งสาส์นกลับไปทำรบ พญายักษ์กระโจมทองยกกองทัพมารบ ตามคำทำ พระสุจินดาและนางขันทองสู้ยักษ์ไม่ได้ สู้กลางถอยพลาง ในขณะที่นางขันทองครรภ์แก่ใกล้คลอด และได้คลอดบุตรกลางสนามรบ พระแม่ธรณีมาช่วยรับบุตรของนางขันทองไป พระสุจินดาและนาง ขันทองจึงช่วยกันออกตามหาบุตรของตน

๒.๒ บทละคร

บทละคร ที่ใช้ประกอบการแสดงละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง ส่วนใหญ่ เป็นเรื่อง จักร ๆ วงศ์ ๆ ต้นฉบับที่พบเป็นของโรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ หรือโรงพิมพ์วัดเกาะ ซึ่งเป็นโรงพิมพ์ที่มี ชื่อเสียงมากในสมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย

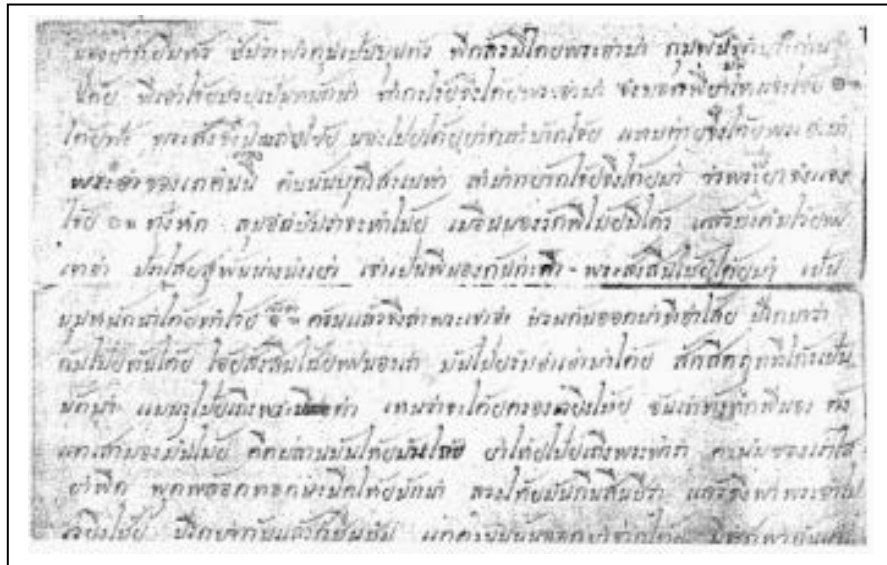
นอกจากต้นฉบับ หนังสือ จักร ๆ วงศ์ ๆ ของโรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ หรือหนังสือ วัดเกาะแล้ว ยังพบต้นฉบับที่เป็นสมุดคัดลอกของชาวบ้าน ที่ชาวละครชาตรีนำมาใช้เป็นบทละคร ในปัจจุบันด้วย

๒.๒.๑ ลักษณะบท

ลักษณะบทละคร ที่ละครในจังหวัดอ่างทอง นำมาใช้แสดง แบ่งออกได้ เป็น ๓

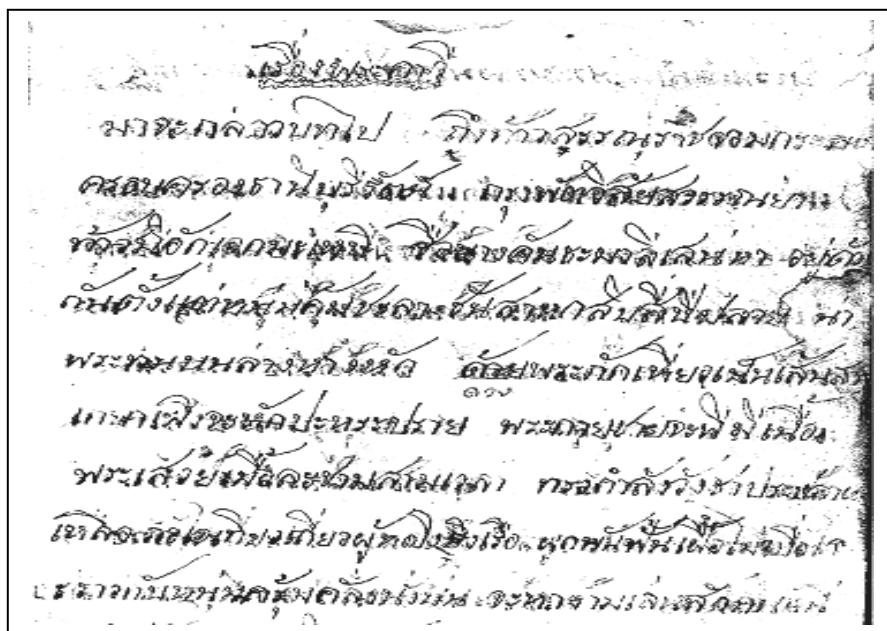
ลักษณะ คือ

๒.๒.๑.๑ สมุดข่อย สุริยา คล้ายสังข์ (๒๕๕๐ : สัมภาษณ์) อธิบายถึง
บทละครที่เป็นแบบสมุดข่อย ปัจจุบันไม่มีเหลือแล้ว เพราะไม่ได้เก็บรักษา แต่ในรุ่นคุณแม่ เคยเล่า
ให้ฟัง ว่าภาษาและลายมือเป็นแบบโบราณ

ภาพที่ ๒๒ แสดงบทละครที่คัดลอกด้วยลายมือจากสมุดข่อย

๒.๒.๑.๒ สมุดลอกไว้เป็นลายมือ สมุดแบบนี้นายโรงที่เขียนได้ อ่าน
หนังสือออก จะคัดลอกไว้จากสมุดข่อย เพื่อนำไปใช้แสดงเพื่อรักษาสมุดข่อย ซึ่งละครชาตรีใน
จังหวัดอ่างทอง ยังมีใช้อยู่

ภาพที่ ๒๓ แสดงบทละครที่คัดลอกด้วยลายมือจากสมุดข่อย

๒.๒.๑.๓ หนังสือวัดเกาะ เป็นหนังสือที่เขียนเป็นเรื่องราวแบบบทละคร มีเพลงหน้าพาทย์กำกับไว้ด้วย ใช้บทรบทได้เลย มักขึ้นต้นด้วยคำว่า เมื่อนั้น บัดนั้น

ภาพที่ ๒๔ แสดงบทละครจากหนังสือวัดเกาะ

๒.๒.๒ รูปแบบการประพันธ์

บทละครชาตรีส่วนมากจะเป็นกลอน (กลอนแปด) วรรคหนึ่งมี ๖ - ๙ คำ บทกลอนมีลักษณะสรุปได้ ดังนี้

๒.๒.๒.๑ ขึ้นต้น ด้วยข้อความสั้น ๆ ตามแบบที่ใช้ในการเขียนบทละคร คือ เมื่อนั้น บัดนั้น มาจะกล่าวบทไป ดังตัวอย่างบทกลอน ดังนี้

เมื่อนั้น	ท่านท้าวภูษงค์องค์สหาย
กับตักกระตักใครคนทนาย	ล้ำเลิศเฟริศพรายในบาดาล...(สังข์ทอง)
บัดนั้น	นางวิเสทบังคมกัมเกศา
รับสั่งเทวีแล้วลีลา	ออกมาจัดเสริจทุกประการ...(รถเสน)
มาจะกล่าวบทไป	ถึงนางพาหุวิชัยกษี
สถิตย์เขานาเนนพนารี	สุริย์ศรีแผ่ร่มลมชาย...(วงษ์สุวรรณค์ จันทวาท)

๒.๒.๒.๒ ขึ้นต้นด้วยวลีสั้น ๆ เช่น ได้ฟัง ฟังคดี ฟังตรัส ฟังคำ ฟังว่า
เหม่ ได้เอยได้ฟัง เป็นต้น

ฟังวาจา	ท้าวคิดขึ้นมายังสงสัย
เจ้าแสงสุริยาอย่าหน่ายใจ	ว่าไยเช่นนั้นทางเทวี...(พระพิมพ์สุวรรณค์)

เหม่	อ้ายศรีสันทาขยันดี
ไวใจเป็นพี่ว่าผู้ใหญ่	ใส่ลูกภูมานี่ว่าไร...(สังข์ศิลป์ชัย)
ได้ฟัง	พระโอรสรับสั่งใส่เกศา
จึงชวนเจ้าพราหมณ์ชีลีลา	เสด็จมาปราสาทแก้วแว่วไว...(สุวรรณหงษ์)
ได้เอ๋ยได้ฟัง	สมตั้งใจจิตอิจฉา
ร้องเรียกบุตรจันทิมา	เสียมสอนให้ว่าสารพัน

๒.๒.๒.๓ รูปแบบไม่เป็นตามลักษณะบังคับ (กลอนแปด) เช่น

พันปี พระจะมา ไส้ตีข้าวโย โทษผิดหาไม่ ไส้ตีโยนา ภูมพลเวยะเย้ย
หัวเราะรำ ได้ยินยักษา เป็นเสียดิบตี...(สุวรรณหงษ์)

๒.๒.๒.๔ ข้อความวรรคแรกมีข้อความครบถ้วนตามลักษณะบังคับ เช่น

คับคั่งทั้งพระลานซานชาลา	ทั้งคู่ตีข้าหาว่าไม่
บ้างซึ่งที่ติดต่อยกันอิงไป	ตำรวจในคอยห้ามปรามคน...(มณีพิไชย)

รูปแบบการประพันธ์บทละครชาติ ทั้งในส่วนที่คัดลอกจากสมุดข่อย จากหนังสือ วัตเกาะ นิทานอ่านเล่น หรือแม้แต่ที่แต่งขึ้นใหม่ เป็นการประพันธ์ในลักษณะกลอนแปด ทั้งสิ้น ทั้งนี้ ในการบันทึกบทละคร อาจมีรูปแบบที่แตกต่างกันไป และใช้ภาษาไทยแบบดั้งเดิมบ้าง สำหรับบท ละครบางเรื่อง

๒.๒.๓ การใช้บทละครสำหรับการแสดง

ละครชาติ แต่ละคณะจะมีสมุดจดคัดลอกบทละครไว้ แต่บางคณะไม่มีเอกสาร แล้วแต่ผู้แสดงส่วนใหญ่ใช้วิธีท่องจำบทต่าง ๆ ไว้ การนำบทละครไปใช้แสดงในแต่ละครั้งนั้น พบว่า มีการสอดแทรก บทร้องในลักษณะกลอนแปดเพิ่มเติมจากบทของเดิม เพื่อให้การนำเสนอเนื้อหา มีความสอดคล้อง สัมพันธ์กัน เนื่องจากบทบางตอนมีลักษณะเป็นนิทานอ่านเข้าใจ แต่เมื่อต้อง นำเสนอในรูปแบบการแสดง จะต้องเพิ่มเติมบทร้อง ต่าง ๆ เพื่อประสานรอยต่อของบทที่ใช้อยู่ เช่น

บทละครแก้วหน้าม้า ตอน สามหน้า (คณะhari รุ่งเรืองศิลป์)

๑ ปางนรินทร์ปิ่นแก้วริบแคล้วคลาด กับขุนนางนวลละอองผ่องฉวี ขี่เรื่อน้อยลอยเล่น
ในเมษี หมายบุรีที่ถิ่นมิลลา พระถอดหน้าภาชีจากที่พิก นรลักษณ์ตั้งเทวะเลขา นั่งแนบนวลชิต
ภัสดา ชมสุธาถิ่นที่บุรีราย ๆ เชิด หรือ เสมอ (ไม่ใช้บทส่วนนี้สำหรับการแสดง)

เริ่มบทร้อง ๑	เมื่อนั้น	พระปิ่นแก้วภูมิศรีใส
	อยู่กับดารา ยอดยาใจ	ภูวนัยเป็นสุขทุกราตรี

เจรจา

บทร้อง ๒(แทรก) ชวนเจ้าดารามาไม่เข้าใจ รีบไปเฝ้าองค์พระบิดา
 ออกจากที่พลันไม่ทันช้า พาสายสวาทตามหาพระบิดา

๑ โนมสุวรรณดาราพวงอน ระอาอ่อนวิญญาอยากาวารี จึงทูลพระภัสดาเมตตาดด้วย
 แม้นไม่ช่วยน้องเห็นจะเป็นผี รันทดท้อศอแห่งแรงไม่มี ด้วยสุดที่อยากน้ำเป็นกำลัง จงอยู่ในนาวา
 อย่างคลาไคล กำจัดภัยคลาดแคล้วไม่แผ้วพาล นางค่านับรับรสพจนา พระลีลารีบไปในไพรศานต์
 เทียวแสวงหาน้ำในลำธาร ก็บังดาลขัดสนชลธิ์ ๕ เช็ด (ไม่ใช้บทส่วนนี้ในการแสดง)

๒ จะกล่าวฝ่ายนางยักษ์นี่ผีโสมม ตัวเป็นโสดอยู่ในป่าศกดาหลาย เทียวสะกัตต์วัดต์เสื่อ
 จับเนื้อทราย เข้มหมายสุบเชือดเอาเลือดกิน เทียวเพลิดเพลินเดินมาในป่ากว้าง จนใกล้นางรีบ
 เดินถึงเนินหิน พอพ่นเหลี่ยมคีรีศรีขรินทร์ เห็นยุพินผ่องใสอยู่ในเรือ นางปีศาจยินดีเป็นที่สุด
 พบมนุษย์รสาชาติประหลาดเหลือ จะจับกินตรงไปใกล้เรือ ให้อ่อนเนื้ออ่อนกายเพียงวายปราน ๕
 เจรจา(ไม่ใช้บทส่วนนี้ในการแสดง)

๓ คำรามร้องก้องโลดกระโดดฉวย เป็นบุญด้วยนาวามีอาถรรพ์ ให้คลาดแคล้วผีไพร
 ใจจรรจ์ พัลวันคว่ำไขว่อยู่ไปมา ๕ เช็ด

๔ นางจึงชักสายไปได้สังเกต ให้นำเวศเลื่อนลอยออกถอยหนี นาวาน้อยลอยไปในเมฆ
 นางคีรีโดดคว่ำก้นหัน ๕ รัว

๕ เห็นเรือนางล่องไปอยู่ไกลที่ อียักษ์ปรีเปรมเปรมสันต์ จึงแปลงกายร้ายเวทย์
 วิเศษครัน กลับผิวพรรณผุดผ่องละอองตา ๕ รัว

๖ รูปคินีผีพลายก็กลายร่าง กลับเป็นนางแห่งน้อยเสนาหา ที่รูปทรงองค์ขวัญกล้า
 กับดาราเม็ดผัดจืดกัน ลงนั่งรอนอ่อนรินทรอยู่ตื่นเขา กำสรดเศร้ายุโยคแล้วโคกคัลย์ สองตาจ้อง
 มองไปในไพรวัลย์ ดูทรงสรรพเธอมาหรือว่ายัง ๕ เช็ดหาย (ไม่ใช้บทส่วนนี้ในการแสดง)

๗ ปางพระองค์พงษัตริย์รัศมี หาวารีได้สมอารมณ์หวัง เอาใบบอนซ่อนห่อประทัง
 ไม่รอรังรับมาหายพาพาล ๕ เช็ด

๘ ครั้นถึงที่นงลักษณ์เจ้าพักอยู่ พระเหลือบดูเห็นองค์ยอดสงสาร ลงนั่งอยู่ตื่นผาศิลาลาน
 ไม่แจ้งการนารีไปที่ใด พระไม่รู้ผีพลายมันกลายร่าง คิดว่านางโถมยงไม่สงสัย เอาน้ำส่งให้อิษินีไพร
 แล้วถามไถ่ข้อความตามสงกา ๕ เจรจา (ไม่ใช้บทส่วนนี้ในการแสดง)

บทร้อง ๓ (แทรก) ขึ้นชิววันขวัญชีวิต พระได้จุมพิตแก้มดารา
 นางยักษ์ดีใจเป็นหนักหนา ใต้อังคราชาเป็นสามี

๑ พระตรัสพลางทางชวนนวลอนงค์ ออกเดินดงเยื้องย่างมากกลางป่า อีผีพลายหมายมัน
 กระสันสวาท ใจจะขาดเสียด้วยจิตพิสมัย ๕ เช็ด

๒ ของดข้อหน่อไทรอยู่ในป่า จะกลับมาต่อเรื่องถึงเบื้องก่อน ปีนสินชัยสุริยวงศ์พงศนิกร
 กำจัดจรเขษฐามาช้านาน อยู่ด้วยพลายกระสินในถิ่นถ้ำ ด้วยจำใจร่วมรักสมัคสมาน นางยักษ์มิได้
 ให้อำนาจ ชินีมารรักใคร่ด้วยใจตรา ๕ เจรจา

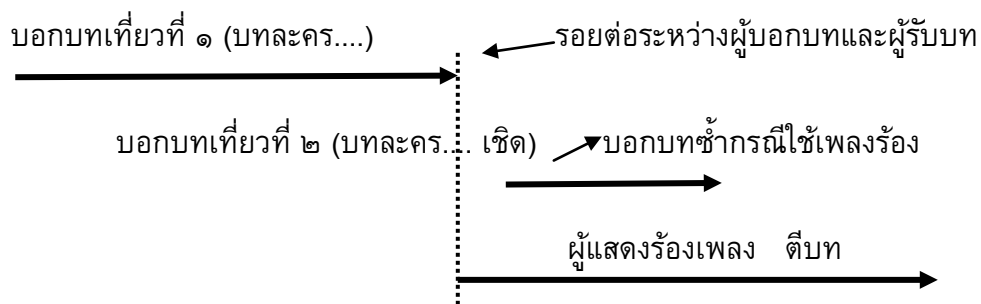
จากบทละคร ดังกล่าว พบว่า การนำบทละครสู่การแสดงนั้น นอกจากจะใช้บทในการเดินเรื่อง โดยใช้การร้องรำ และการร้องเพลงแล้ว คณะละครจะแต่งบท (กลอนแปด) แทรกโดยขับร้องเป็นเพลงในลักษณะต่าง ๆ เพื่อเดินเรื่องตามความเหมาะสมด้วย

นอกจากนี้ บทละครบางส่วน ถูกตัดออก โดยมีการนำบทแต่งใหม่มาใช้แทน ส่วนหนึ่ง และอีกส่วนหนึ่งผู้แสดงจะข้ามบทในส่วนนั้น ๆ ไป เพื่อความรวดเร็วในการแสดง กอปรกับบทละครแต่งไว้ในลักษณะเป็นนิทานอ่านเล่น ไม่ได้แต่งเพื่อการแสดงละคร ผู้แสดงจึงต้องเชื่อมบางส่วนของ การแสดง ด้วยบทกลอนที่เพิ่มเติมขึ้นใหม่ตามความเหมาะสม

๒.๒.๔ การบอกบท

การบอกบท เป็นลักษณะสำคัญในการแสดงละครชาตรี เป็นการช่วยเหลือผู้แสดงละครไม่ต้องจำบทมาก ๆ เพราะผู้แสดงต้องเปลี่ยนเรื่องที่ชี้แสดง เปลี่ยนบทที่ได้รับ และช่วยเหลือให้ผู้แสดงดำเนินเรื่องราวไปได้ หรือบางตอนการแสดงบทสอดแทรก เช่น เมื่อบทตก แสดงนานเกินไป อาจทำให้ผู้แสดงลืมได้ว่า เรื่องถึงตอนใดแล้ว เป็นต้น การบอกบทจึงเป็นการเตือนให้ผู้แสดงได้ใช้บทตามเรื่องนั้น ๆ อย่างต่อเนื่องกัน ผู้บอกบทจะบอกบทให้กับผู้แสดงที่ละวรรค ผู้แสดงจะต้องร้องเอง และมีลูกคู่ร้องรับ การบอกบทจะทำได้เฉพาะส่วนที่เป็นบทร้องเท่านั้น หมายถึง ส่วนที่เป็นร้องรำ และร้องเพลง โดยผู้แสดงต้องเลือกเพลงให้สอดคล้องกับอารมณ์ของการแสดงนั้น ๆ ผู้บอกบทส่วนใหญ่เป็นผู้อาวุโส หรือเป็นผู้ที่หัวหน้าคณะมอบหมาย ต้องเป็นผู้อ่านหนังสือคล่อง จำเรื่อง และการดำเนินเรื่องได้อย่างแม่นยำ มีปฏิภาณดี เข้าใจการตัดและต่อเติมบทละคร ในขณะที่กำลังดำเนินการแสดงได้อย่างรวดเร็ว มิฉะนั้นแล้วจะสร้างความยุ่งยากให้กับผู้แสดง เนื่องจากบทบอกบทไม่ทันและจะไม่ต่อเนื่องกัน

การบอกบทของละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง ยังมีใช้อยู่ เช่นคณะพะเยาว์ ป่าโมก คณะสำเนียงป่าโมก คณะนารี รุ่งเรืองศิลป์ เป็นต้น ส่วนใหญ่เป็นการบอกบทให้กับผู้ร่วมแสดงที่มาจากต่างคณะ หรือเป็นผู้แสดงที่อายุน้อย ไม่สามารถจำบทที่ตนเองแสดงได้ วิธีบอกบท ผู้บอกจะบอกนำ ๑ วรรค ผู้แสดงจะร้องตามบท และบอกเพลงหน้าพาทย์ที่ใช้ด้วย

แผนภูมิที่ ๕ แสดงลักษณะการบอกบทละครชาตรี

๓. เวทีการแสดง

โรงละครที่องค์กรชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง ใช้แสดง มี ๒ ลักษณะ ดังนี้

๓.๑ โรงที่ปลูกขึ้นใช้แสดงชั่วคราว ปลูกเป็นปะรำอยู่กลางแจ้ง ขนาดของโรงละครที่ปลูกนั้นไม่ได้กำหนดแน่นอน พอให้ใช้แสดงได้ พบทั่วไป ประมาณ ๖x๘ เมตร โดยใช้ทางมะพร้าวหรือผ้าใบบังแดด ฝน ซึ่งพบว่า มีการใช้เต็นท์ผ้าใบ แทนการปลูกโรงละคร เพื่อความสะดวกในการปลูกสร้าง และรื้อถอน พบเป็นจำนวนมากด้วย

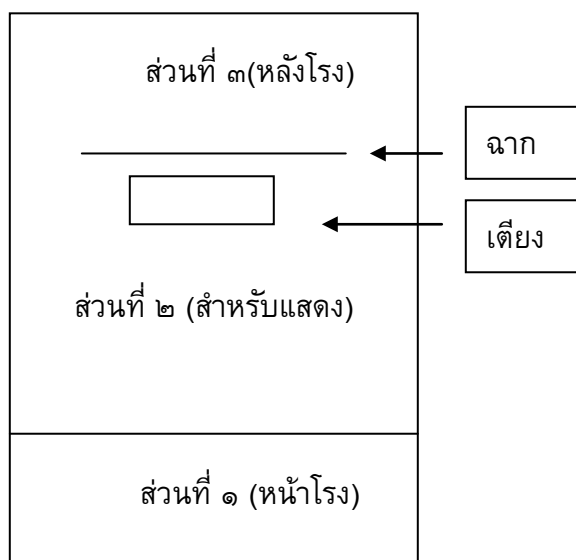
ภาพที่ ๒๕ แสดงโรงละครชั่วคราว(เต็นท์)

๓.๒ โรงละครถาวรที่ใช้สำหรับแสดงลิเก จั้ว ตามวัด หรือศาลเจ้าต่าง ๆ โรงละครแบบนี้ มีลักษณะถาวรใช้ประโยชน์สำหรับการแสดงลิเก จั้ว สะดวกในการแสดง มักอยู่ในที่ร่ม

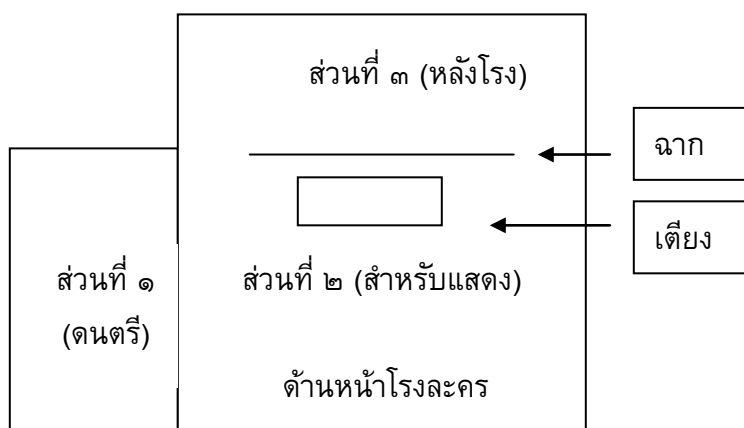

ภาพที่ ๒๖ แสดงโรงละครแบบถาวร (โรงลิเกตามวัด ศาลเจ้า)

การแบ่งพื้นที่ของโรงออกเป็น ๓ ส่วน คือ ส่วนที่ ๑ เป็นพื้นที่วางเครื่องดนตรี ส่วนที่ ๒ เป็นพื้นที่ใช้เป็นเวทีสำหรับแสดง และส่วนที่ ๓ เป็นพื้นที่สำหรับการแต่งตัว (ส่วนที่ ๑ และส่วนที่ ๒ เป็นด้านหน้าโรง หันหน้าไปสู่ผู้ชม และส่วน ๓ เป็นด้านหลังโรง)

แผนภูมิที่ ๖ แผนผังแสดงการแบ่งส่วนพื้นที่โรงละครแบบชั่วคราว

แผนภูมิที่ ๗ แผนผังแสดงการแบ่งส่วนพื้นที่โรงละครแบบเวทีลิเกตามวัด

จากการศึกษา พบว่า ด้านหน้าโรงละครส่วนใหญ่หันหน้าไปทางศาลเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อีกนัยหนึ่ง หันไปทางทิศตะวันออก หรือทิศเหนือ ไม่นิยมหันหน้าไปทางทิศตะวันตก หรือทิศใต้ เพราะเป็นทิศที่ศิลปะการแสดงหลายสาขา ที่ใช้โรงแสดงยึดถือปฏิบัติตามความเชื่อ

๔. วงดนตรีประกอบการแสดง

วงดนตรีประกอบการแสดงละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง แบ่งออกได้เป็น ๒ ระยะ คือ วงดนตรีประกอบการแสดงในอดีต ใช้วงปี่พาทย์ชาตรี บรรเลงประกอบ ต่อมาปรับเปลี่ยนรูปแบบ วงดนตรีบรรเลงประกอบเป็นวงปี่พาทย์ เช่นเดียวกับการแสดงละครนอก

๔.๑ วงปีพาทย์ชาติตรี เป็นวงปีพาทย์ที่มีอายุเก่าแก่ สันนิษฐานว่าเกิดขึ้นทางตอนใต้ของประเทศไทย แถบเมืองนครศรีธรรมราช แล้วจึงแพร่หลายขึ้นสู่ตอนเหนือ ในระยะต่อมาประกอบด้วยเครื่องดนตรี ดังนี้

๔.๑.๑ ปี่นอก บรรเลงเป็นหลักสำคัญในการดำเนินทำนองเพลง เป็นปี่ไทยชนิดหนึ่งมีขนาดเล็ก ยาวประมาณ ๓๐ เซนติเมตร กว้างประมาณ ๓.๕ เซนติเมตร ตัวปี่ใช้ไม้จริง (เนื้อแข็ง) กลึงสวยงาม ตรงกลางป่อง ทำเป็นข้อ ๆ มีลิ้นอยู่ภายนอก ลิ้นปี่ ประกอบด้วยท่อทองเหลืองเล็ก บาง และใบตาลที่ตัดเจียนให้ได้ขนาดพอเหมาะ ผูกติดตรงปลายท่อทองเหลืองที่เรียกว่า กำพวด

๔.๑.๒ โทนชาติตรี ใช้ตีจังหวะ ควบคุมการเปลี่ยนจังหวะ เสริมลีลาทำทาง ใช้ตีประกอบกับกลองชาติตรี มีจำนวน ๒ ลูก ตัวโทนทำด้วยไม้ ชิงหน้าด้วยหนังด้านเดียว มีสายโยงแรงเสียง เส้นผ่าศูนย์กลางหน้ากลองประมาณ ๑๗ เซนติเมตร ตัวโตนยาวประมาณ ๓๔ เซนติเมตร

๔.๑.๓ กลองชาติตรี หรือกลองตุ๊ก ใช้ตีให้จังหวะและเปลี่ยนจังหวะ จากทำรำหนึ่งไปยังทำรำหนึ่ง มีรูปร่างเช่นเดียวกับกลองทัด แต่มีขนาดเล็กกว่า มีเสียงสูง ๑ ลูก เสียงต่ำ ๑ ลูก หน้ากลองเส้นผ่าศูนย์กลาง ๒๐ เซนติเมตร ยาวประมาณ ๒๔ เซนติเมตร ชิงหน้าด้วยหนังทั้งสองด้าน แล้วตรึงด้วยด้วยหมุด ตัวกลองใช้ไม้ตี (ทำจากไม้ไผ่ต้น ขนาดเหมาะมือ ๒ อัน ความยาว ๒๕-๓๐ เซนติเมตร

๔.๑.๔ ฉิ่ง เป็นเครื่องประกอบจังหวะ เสียงเล็กแหลม ทำด้วยโลหะ หล่อหนา คล้ายหมวกใบเล็ก เจาะรูตรงกลางร้อยเชือกผูกเป็นปมไว้ด้านใน ตีกระทบกันแล้วดังกังวาน ฉิ่งใหญ่มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๖ เซนติเมตร ตีเป็นเสียง ฉิ่ง ฉับ ช้าเร็วตามจังหวะเพลง

๔.๑.๕ กรับคู่ เป็นเครื่องประกอบจังหวะ ทำด้วยไม้ไผ่ยาวประมาณ ๑๖ นิ้ว หน้ากว้างประมาณ ๒ นิ้ว เป็นเครื่องประกอบจังหวะเฉพาะของละครชาติตรี ในอดีตคนดูละครชาติตรีเรียกชื่อละครชนิดนี้ตามเสียงกรับที่ตีจนมีฉายาว่า ละครจับแกระ

ปัจจุบัน วงดนตรีบรรเลงประกอบการแสดงละครชาติตรีเปลี่ยนแปลงไป โดยยึดตามแบบละครนอก วงปีพาทย์ชาติตรีจึงหมดบทบาทไป

๔.๒ วงปีพาทย์ไม้แข็ง ซึ่งในการบรรเลงประกอบการแสดงละครชาติตรี ในจังหวัดอ่างทอง ส่วนใหญ่เป็นปีพาทย์เครื่องห้า ประกอบด้วยเครื่องดนตรี ดังนี้

๔.๒.๑ ปี่ใน ทำหน้าที่ดำเนินทำนอง ตัวปี่ทำด้วยไม้ กลึงสวยงาม มีขนาดใหญ่กว่าปี่นอก ยาวประมาณ ๔๐-๔๒ เซนติเมตร กว้างประมาณ ๔.๕ เซนติเมตร ภายนอก ลิ้นปี่ประกอบด้วย ท่อทองเหลืองเล็ก บาง และใบตาลที่จะต้องตัดเจียนให้ได้ขนาดพอเหมาะ ผูกติดตรงปลายท่อทองเหลือง ที่เรียกว่า กำพวด

๔.๒.๒ ระนาดเอก ทำหน้าที่บรรเลงดำเนินทำนอง ผีระนาดทำจากไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้ชิงชัน ไม้พยุง จำนวน ๒๒ ลูก ลูกต้นยาวประมาณ ๓๙ เซนติเมตร กว้างประมาณ ๕ เซนติเมตร หนา ๑.๕ เซนติเมตร ลูกต่อไปลดหลั่นกันจนถึงลูกที่ ๒๒ ที่เรียกว่าลูกยอด ยาว

ประมาณ ๒๙ เซนติเมตร เจาะรูร้อยเชือก แขนบนราง โดยใช้ตะกั่วถ่วงด้านล่างของลูกระนาด รางระนาด มีรูปร่างคล้ายเรือ มีฐานรองด้านล่าง ยาวประมาณ ๑๒๐ เซนติเมตร ไม้ตีระนาดมี ๒ อัน

๔.๒.๓ ข้องวงใหญ่ ทำหน้าที่บรรเลงทำนองหลัก มีส่วนประกอบ ได้แก่ ลูกฆ้อง ทำจากโลหะ จำนวน ๑๖ ลูก เรียงลำดับจากเสียงต่ำไปหาเสียงสูง ลูกต้นเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๑๒ เซนติเมตร ลูกฆ้องแต่ละใบเจาะรูที่ขอบฉัตร ด้านละ ๒ รู สำหรับร้อยเชือกหรือหนังกับร้านฆ้อง ตัวร้านฆ้อง ทำจากหวายตัดเป็นรูปวงกลม มีไม้ตี ๒ อัน

๔.๒.๔ ตะโพนไทย ดีประกอบจังหวะ ทำด้วยไม้สักหรือไม้ขนุน ขึ้นหนังทั้งสองหน้า หน้าใหญ่ เรียกว่า “หน้าเท่ง” เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๒๕ เซนติเมตร หน้าเล็กเรียกว่า “หน้ามัด” เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๒๒ เซนติเมตร ตัวกลองยาวประมาณ ๔๘ เซนติเมตร

๔.๒.๕ กลองทัด ดีประกอบจังหวะ มีลักษณะเช่นเดียวกับกลองชาตรี หรือกลองตุ๊ก มีขนาดใหญ่กว่า

๔.๒.๖ ฉิ่ง เป็นเครื่องประกอบจังหวะ เสียงเล็กแหลม ทำด้วยโลหะ หล่อหนา คล้ายหมวกใบเล็ก เจาะรูตรงกลางร้อยเชือกผูกเป็นปมไว้ด้านใน ดีกระทบกันแล้วดังกังวาน ฉิ่งใหญ่ มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๖ เซนติเมตร ดีเป็นเสียง ฉิ่ง ฉับ ช้าเร็วตามจังหวะเพลง

ภาพที่ ๒๗ แสดงวงปี่พาทย์ประกอบการแสดงละครชาตรีปัจจุบัน

ปัจจุบัน การใช้วงปี่พาทย์ประกอบการแสดงละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง โดยทั่วไป ใช้วงปี่พาทย์เครื่องห้า แต่รูปแบบของวงไม่ครบสมบูรณ์นัก มีเครื่องดำเนินทำนองหลักคือ ระนาดเอก ข้องวงใหญ่ ส่วนปี่ใน มักตัดไปใช้เครื่องประกอบจังหวะประเภทเครื่องหนัง ๒ ชนิดคือ ตะโพนไทยและกลองทัด เนื่องจากต้องการประหยัดค่าใช้จ่าย ในส่วนวงดนตรีให้หน่อยลง เพื่อการแข่งขันในเชิงธุรกิจ

๕. เพลงประกอบการแสดง

การแสดงละครชาตรี เพลง นับว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญในการดำเนินเรื่อง หรือบอกเล่า เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในการแสดง ตลอดทั้งการแสดงท่าทาง กิริยาอาการ ที่ผู้แสดงใช้ประกอบสื่อสาร ให้ผู้ชมได้รับรู้ รวมทั้งเป็นวัฒนธรรมด้านการบรรเลงดนตรีไทย ที่ใช้ประกอบการแสดง ด้วย

จากการศึกษา พบว่า เพลงที่ใช้ประกอบการแสดงละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง แบ่งออก ได้เป็น ๔ ลักษณะดังนี้

๕.๑ เพลงโหมโรงและลาโรง

ก่อนการแสดง วงปี่พาทย์บรรเลงเพลงชุดที่เรียกว่า เพลงโหมโรง มีจุดประสงค์เพื่อ ประกาศให้ทราบว่า จะมีการแสดงละครขึ้น ในอดีตการที่จะทราบว่าจะมีละครแสดง สังเกตได้จาก ระยะเวลาว่าโหมโรงเวลาใด นอกจากนี้ยังสามารถสังเกตจากชุดของเพลงว่า โหมโรงชุดใด ทั้งนี้เมื่อ เสร็จสิ้นการแสดงละครแต่ละครั้ง วงปี่พาทย์จะบรรเลงเพลงแสดงว่าการแสดงเสร็จสิ้นแล้ว ที่เรียกว่า เพลงลาโรง การแสดงละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง ใช้เพลงบรรเลงก่อนการแสดง และหลังเสร็จสิ้น การแสดง มีรายละเอียด ดังนี้

๕.๑.๑ โหมโรงก่อนเริ่มการแสดงภาคเช้า ในปัจจุบันใช้รูปแบบของ การโหมโรง มหรสพ ซึ่งเป็นเพลงชุดเดียวกับเพลงโหมโรงเย็น ตามขนบการบรรเลงปี่พาทย์ประกอบการแสดง พบว่า มีการบรรเลงเพลงไทย สอดแทรกในเพลงชุดโหมโรงด้วย เช่น เมื่อบรรเลงเพลงเข้ามาจน จะบรรเลงเพลงเถา ๑ เพลง แล้วจึงบรรเลงเพลงปฐม หรือบรรเลงเพลงเสมอและรัวลาเดียว จบแล้ว จะบรรเลงเพลงเถา ๑ เพลง แล้วจึงบรรเลงเพลงเชิดสองชั้น (เพลงเชิดฉิ่ง) ต่อไปจนจบ สายหยุด ล้ำเลิศ (๒๕๕๐ : สัมภาษณ์) กล่าวถึง การสอดแทรกเพลงต่าง ๆ บรรเลงในชุดโหมโรง ว่า เพื่อเป็นการซ้อมมือเพลงที่ได้เรียนไว้ เนื่องจากเริ่มโหมโรงเร็ว ยังมีเวลาเหลือมาก (ก่อนถึงเวลา ๑๐.๓๐ น.) ที่ละครจะเริ่มเล่น แต่ทั้งนี้ยังพบว่า มีปี่พาทย์ประกอบการแสดงละครชาตรีบางคณะ มักบรรเลงตัด เพลงโหมโรงให้สั้นลง เช่น เพลงสาธุการ ๑ เที้ยว เพลงตระ เพลงรัวสามลา เพลงเข้ามา ๑ เที้ยว เพลงปฐม ๑ เที้ยว เพลงเสมอและรัวลาเดียว แล้วหยุดพักการบรรเลง เมื่อละครได้เวลาเริ่มแสดง จึงบรรเลงเพลงกราวใน และเมื่อผู้แสดงแต่งตัวพร้อมแล้ว จึงดำเนินการตามพิธีกรรมก่อนการแสดง ต่อไป

๕.๑.๒ โหมโรงก่อนเริ่มการแสดงภาคบ่าย ในปัจจุบัน วงปี่พาทย์ไม่ใช้เพลงชุด โหมโรงกลางวัน เนื่องจากเพลงในชุดโหมโรงกลางวัน ประกอบด้วย เพลงหน้าพาทย์ชั้นสูง เช่น เพลงเสมอข้ามสมุทร เพลงตระบองกัน เพลงเชิดฉาน จึงเป็นปัญหาสำหรับวงปี่พาทย์พื้นบ้านทั่วไป (เพทาย วรรณทอง , ๒๕๕๐ : สัมภาษณ์) การบรรเลงเพลงโหมโรงละครภาคบ่าย ใช้เพลงกราวใน บรรเลงแทน

๕.๑.๓ เพลงบรรเลงหลังเลิกการแสดง เมื่อเสร็จสิ้นการแสดงละครชาตรี ในแต่ละ ครั้ง วงปี่พาทย์จะบรรเลงเพลงเพื่อเป็นบอกสัญญาณว่า การแสดงเสร็จสิ้นลงแล้ว ซึ่งละครชาตรี ใน จังหวัดอ่างทอง บรรเลงโดยใช้เพลง ๒ เพลง คือ

๕.๑.๒.๑ เพลงกราวรำ ซึ่งเป็นเพลงที่มีท่วงทำนองและลีลา ที่แสดงถึงความสุข สดชื่น รื่นเริง ตลอดจนแสดงความประสงค์ในความสำเร็จ ในการประกอบกิจการทั้งปวง ซึ่งการแสดงละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง ยังนิยมใช้บรรเลง เพื่อแสดงว่า การแสดงละคร ในวันนั้น สำเร็จตามวัตถุประสงค์เรียบร้อยแล้ว

๕.๑.๒.๒ เพลงสรรเสริญพระบารมี เนื่องจาก เพลงสรรเสริญพระบารมี เป็นเพลงเกียรติยศ ที่แสดงถึงความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฯ การบรรเลงเพลง สรรเสริญพระบารมี จึงเป็นเพลงที่มีระเบียบการใช้ในโอกาสต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรับเสด็จ ในงานพระราชพิธี พิธีการต่าง ๆ หรือการตีฆ้องถวายพระพร ในโอกาสต่าง ๆ ที่ได้จัดขึ้น และทุกครั้ง ที่มีการบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี ทุกคนที่ได้ยินเพลงจะต้องยืนตรงเพื่อ ถวายความเคารพ จนกว่าเพลงจบ

การบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี หลังเลิกการแสดง มีนำมาใช้ทั้งละคร ลิเก แต่ไม่ทราบว่าผู้ใดเป็นผู้ริเริ่ม แต่เหตุผลสำคัญเพื่อแสดงความจงรักภักดี ต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อนำมาใช้หลังเลิกการแสดงลิเก ละคร ปี่พาทย์จะบรรเลงตัด เพื่อใช้เวลาไม่นานนัก เพราะผู้ชมจะยืนตรงแสดงความเคารพด้วย ซึ่งผู้ใดเป็นผู้ประดิษฐ์ทำนองตัด ไม่ทราบที่มา (สายหยุด ล้ำเลิศ, ๒๕๕๐ : สัมภาษณ์)

เพลงสรรเสริญพระบารมี (ตัด)

๕.๒ เพลงรำถวายมือ

รำถวายมือ เป็นพิธีกรรมสำคัญของการแสดงละครชาตรีแก่นบน ซึ่ง เพลงที่ใช้ประกอบการรำถวายมือของละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง สามารถแยกออกได้ ๒ ลักษณะ ดังนี้

๕.๒.๑ การรำเพลงช้าและเพลงเร็ว โดยผู้บรรเลงดนตรีเลือกใช้เพลงช้าเพลงเร็ว ตามความสะดวกของตน เช่น เพลงสร้อยสน เพลงเต่ากินผักบั้ง เป็นต้น

เพลงช้าสะบัดสะบิ้ง

๕.๒.๒ การรำซุด พบว่า การแสดงละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง มีการรำซุดเพิ่มเติมขึ้น ก่อนรำถวายมือด้วย กาญจนา สุขสม (๒๕๕๐ : สัมภาษณ์) กล่าวว่า การรำซุด ก่อนรำถวายมือ เป็นรำที่เป็นมงคลต่อเจ้าภาพ ก่อนรำถวายมือสำหรับถวายต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ คณะละครได้จัดรำเพื่อมอบให้เจ้าภาพ ด้วยการรำซุดที่เป็นมงคลต่าง ๆ เช่น ระเบียบพราหมณ์ รำกฤดาภินิหาร เป็นต้น แต่การรำเป็นซุดนี้ พบว่า มีการปฏิบัติไม่มากนัก

เพลงกฤตาทินหาร

The musical score for "เพลงกฤตาทินหาร" is written in a single system with 14 staves. The first staff begins with a treble clef, a key signature of one flat (B-flat), and a 3/4 time signature. The melody starts with a quarter rest, followed by a quarter note G4, an eighth note A4, and a quarter note B4. The second staff continues the melody with a quarter note C5, a quarter note B4, and a quarter note A4. The third staff features a quarter note G4, a quarter note F4, and a quarter note E4. The fourth staff has a quarter note D4, a quarter note C4, and a quarter note B3. The fifth staff begins with a quarter note A3, a quarter note G3, and a quarter note F3. The sixth staff continues with a quarter note E3, a quarter note D3, and a quarter note C3. The seventh staff has a quarter note B2, a quarter note A2, and a quarter note G2. The eighth staff features a quarter note F2, a quarter note E2, and a quarter note D2. The ninth staff begins with a quarter note C2, a quarter note B1, and a quarter note A1. The tenth staff continues with a quarter note G1, a quarter note F1, and a quarter note E1. The eleventh staff has a quarter note D1, a quarter note C1, and a quarter note B0. The twelfth staff features a quarter note A0, a quarter note G0, and a quarter note F0. The thirteenth staff begins with a quarter note E0, a quarter note D0, and a quarter note C0. The fourteenth staff continues with a quarter note B0, a quarter note A0, and a quarter note G0. The score concludes with a double bar line and repeat dots.

ภาพที่ ๒๘ แสดงการรำชุด ระบำกฤษดาภินิหาร

๕.๓ เพลงหน้าพาทย์

เพลงหน้าพาทย์ เป็นเพลงที่ใช้บรรเลงในลีลาของเครื่องดนตรี โดยเฉพาะทำนองและจังหวะ จำกัดอยู่ในแบบแผนที่กำหนดไว้ ใช้บรรเลงสำหรับประกอบกิริยาเคลื่อนไหวต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการเคลื่อนไหวของมนุษย์ สัตว์ โดยทั่วไปจะไม่มีท่วง นอกจากนี้ ยังใช้บรรเลงประกอบในพิธีกรรมอื่น ๆ เช่น ไหว้ครูดนตรี นาฏศิลป์ พิธีเทศน์มหาชาติ เป็นต้น การแสดงละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง พบว่า มีการใช้เพลงหน้าพาทย์ประกอบการแสดงของตัวละคร ต่าง ๆ ดังนี้

๕.๓.๑ เพลงหน้าพาทย์ที่ใช้ประกอบกิริยาไป-มา

๕.๓.๑.๑ เพลงเสมอ ใช้สำหรับการไป-มาอย่างปกติ ไม่รีบร้อน และรวมถึงการไปมาในระยะใกล้ ๆ เช่น การเดินทางออกจากห้องหนึ่งไปยังห้องหนึ่ง หรือการออกว่าราชการ เป็นต้น ดับทละครเรื่อง หลวิชัยคำวี

เมื่อนั้น	สรรณราชร้อนเร่าเศร้าหมอง
แสนคะนึ่งถึงเจ้าผอบทอง	เสด็จตรงออกท้องพระโรงชัย

เพลงเสมอ

เพลงเสมอ ละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง ใช้บรรเลงประกอบสำหรับตัวละครทุกตัวแสดงที่ใช้บท ส่วนเพลงเสมออื่น ๆ เช่น เสมอมาร เสมอเข้าที่ เสมอเถร เป็นหน้าพาทย์ชั้นสูง ละครไม่นำมาใช้ เนื่องจากต้องเรียนรู้ทำรำประกอบเพลงตามมาตรฐาน ไม่มีผู้ทำได้

๕.๓.๑.๒ เพลงเชิด ใช้สำหรับบรรเลงประกอบกิริยาการไป - มา ที่มีระยะทางไกล ทั้งอาการเคลื่อนไหวที่รีบร้อน โดยมีการใช้เพลงเชิดในการแสดง ดังนี้

๑) เพลงเชิดกลอง ใช้สำหรับบรรเลงประกอบกิริยาการไป - มา ที่มีระยะทางไกล และในบทที่มีการต่อสู้ ดับทละครเรื่อง แก้วหน้าม้า เมื่อพระปิ่นแก้ว ไปหาน้ำให้นางดาราทอง

ปางพระองค์พงกษัตริย์รัศมี	หาวาริได้สมอารมณ์หวัง
เอาใบบอนซ่อนห่อประทัง	ไม่รอรั้งรับมาหาพยาพาล

เพลงเชิด

๒) เพลงเชิดฉิ่ง ใช้สำหรับบรรเลงประกอบกิริยาการร้ายรำอาวูห หรือ การกระทำที่เป็นเรื่องลึกลับไม่ต้องการให้ใครรู้ ดับทละครเรื่อง หลวิชัยคาวิ บทยายเฒ่าทาสประสาท โขมยพระขรรค์พระคาวิใส่กองเพลิง

บัดนั้น	ยายเฒ่าแสนร้ายหมายได้
เห็นสององค์ลงเล่นชราลัย	วิ่งไปยังกองอัคคี
เอาพระขรรค์นั้นวางกลางเพลิงรุ่ม	เอาพินสุ่มใส่เข้าเหมือนเผาผี
ก่อเพลิงเพลิงยวดูพระภูมิ	แล้วปัดเป่าพัดวิวุ่นวายไป

เพลงเชิดฉิ่ง

๓) เพลงโคมเวียน ใช้สำหรับไปมาของเทวดาผู้ใหญ่ ดับทละครเรื่อง สังข์ศิลป์ชัย ตอนสังข์ศิลป์ชัยไปตามนางเกสรสุมนทนา พระอินทร์เสด็จเนรมิตเมรุ ปลงศพท้าว กุมภภัณฑ์

มาจะกล่าวบทไป	ท่านท้าวโกสิทธิฤทธิ์ไกร
อาสน์อ่อนให้ร้อนดังไฟ	ส่งเนตรไปในสุธา
จึงเห็นพระสังข์ศิลป์ชัย	จะปลงศพท้าวไทยศึกษา
เป่าผุงเทวัญทุกชั้นฟ้า	เหาะสมาสรมุขชัย

เพลงโคมเวียน

๔) เพลงฉิ่ง ใช้บรรเลงประกอบการเคลื่อนไหว สนุกสนาน ทำกิจกรรมใด กิจกรรมหนึ่ง เช่น วิ่งเล่น เป็นต้น ดับทละครเรื่อง เรื่องสุวรรณหงษ์ ตอนกุมพลถวายม้า

มาจะกล่าวบทไป ถึงนางสุวรรณเจือกน้ำหนา ตั้งแต่ได้สุริยงกัลยา เจือกน้ำนานาก็รักใคร่ จำเราจะชวนกัลยา ไปสรรเสงคคาให้ผ่องใส ชวนกันลีลาคลาไคล เจือกน้ำ ทั้งหลายก็จรลี เจ้าก็ถือขันทองมาตามกัน นางสุวรรณเจือกน้ำสาวศรี หำร้อยลอยตามนที รีร่ำวายน้ำ ตามกันมา ไม่ทันเห็นพระยาม้าตัน กับท้าวกุมพลยกษา ขึ้นมาริมฝั่งพระคองคคา เจือกน้ำนานา เข้าล่อไว้ ค่อยตระโบมโลมเล้านางสาวน้อย ทั้งหำร้อยช่วยสรรเสงคคาให้ เข้ากลุ่มมธุรสนางอรไท ด้วยความรักใคร่เจ้าไฉยา ลางนางเจ้าสีเอาแขนซ้าย ลางนางเจ้าก็ย้ายเอาแขนขวา ลางนางเจ้าสีเอา บาทา ด้วยความเมตตานางโฉมตรุ

เพลงฉิ่ง

๕.๓.๒ เพลงหน้าพาทย์ ที่ใช้ประกอบการยกพล ใช้บรรเลงในการตรวจพล หรือ ประกอบการยกทัพ เช่น เพลงกราวใน ดังตัวอย่างบทละครเรื่อง สังข์ศิลป์ชัย ตอน พระสังข์ศิลป์ชัย ไปตามหานางเกสรสุมณฑา ว่า

สั่งพลางชมชิตพิสวาส	แล้วเสด็จออกจากอาสน์อันเลขา
ทรงเครื่องอลงกฎรจนา	มือขวาก็จับเอาศิลป์ชัย
มือซ้ายจับได้กระบองแก้ว	แล้วสั่งเมียรักพิสมัย
ความรักหนักหน่วงเป็นห่วงใย	กอดจูบลูบไล้แล้วไคลคลา

เพลงกราวใน

๕.๓.๓ เพลงหน้าพาทย์ที่ใช้ประกอบกิริยาเศรำโศก เสียใจ

๕.๓.๓.๑ เพลงโอด ใช้สำหรับ กิริยาการร้องให้อยู่กับที่ อาจเป็นนั่งร้องให้ ยืนร้องให้ นอนร้องให้ ดังบทละคร เรื่อง สังข์ทอง ตอนกำเนิดพระสังข์ นางจันทร์เทวี โดนขับไล่

ฟังคำ	นางโศกซำรัฐจวนหวนโหย
อนิจจังทั้งสนมادنโดย	โพล่ภัยมิให้แก่ใครมี
คิดว่าพอผลัดผ่อนได้	เมื่อไม่โปรดเกล้าเกศี
ตามแต่เวรราชของข้านี้	สาวศรีอย่าได้ทุกข์ทน

เพลงโอด

๕.๓.๓.๒ เพลงทยอย โอด ใช้บรรเลงสำหรับประกอบกิริยาอาการเคลื่อนที่ ร้องให้ หรือเดินร้องให้ ในเชิงการแสดง ตัวละครจะเคลื่อนที่ไปอย่างช้า ๆ เพราะกำลังโศกเศรำอาดูร เช่น ในบทละครเรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตอนนางวันทองส่งพลายงาม ไปอยู่กับหลวงตาที่อยู่รยา ในบทนั้น นางวันทองและพลายงาม ต่างสะอึกสะอื้นรำไห่ ด้วยความอาลัยที่ต้องพลัดพรากจากกัน หรือ บทละครเรื่องสังข์ศิลป์ชัย ตอนสังข์ศิลป์ชัยไปตามหานางเกสรสุมณฑา เมื่อสังข์ศิลป์ชัยได้พบนาง ศรีสุพรรณ ว่า

เมื่อนั้น พระสังข์ศิลป์ชัยผู้รุ่งฟ้า เห็นอามาทรงโศกา แล้วจึงกราบทูลพระเจ้าอา จงสร้างโศกาแสงศรี ขอเชิญเสด็จจรรลี สุพรรณน้องพี่จะเข้าใจ ว่าแล้วเสด็จไคลคลา สองนาง กัลยาไม่อยู่ได้ เสด็จเดินตามพระทรมวย เดินพลางสะอื้นให้ตามมา

เพลงทยอย โอด

๕.๓.๔ เพลงหน้าพาทย์ใช้ประกอบการแผลงฤทธิ์ บทละครชาตรี หลายเรื่องที่ ตัวละคร มีอิทธิฤทธิ์ เพลงที่ใช้ประกอบกิริยาการสำแดงฤทธิ์หรือแสดงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นโดยฉับพลัน ดังนี้

๕.๓.๔.๑ เพลงรวี ใช้สำหรับบรรเลงประกอบการแสดงอิทธิฤทธิ์ ดัง ตัวอย่างบทละคร เรื่องแก้วหน้าม้า ตอนที่ นางผีโขมดแสดงฤทธิ์ ว่า

แล้วสามหน้าพาศมีได้ช้า	รีบหนีมาในป่าพนาศานต์
สองนางยักษ์พัลวันประจันบาญ	มัวร์อนรานรุกไล่กันไปมา
นางพลายน้ำสำรวจพลางสรวยสุนต์	แม่มิ่งขวัญคิดเช่นนี้ดีหนักหนา
ถ้ากระนั้นจริงหนอไม่รอรา	นางยักษ์อ่านมนตร์แล้วพ่นไป

เพลงรวิ

๕.๓.๔.๒ เพลงตระนิมิต ใช้สำหรับบรรเลงประกอบการแปลงกาย
ดังตัวอย่างในบทละครเรื่อง หลวิชัยคาวิ ตอนพระหลวิชัยแปลงร่างเป็นดาบส ที่ว่า

พี่ชายกลายเป็นเพศเป็นดาบส	ทรงพรตงดงามเป็นหนักหนา
พระคาวิลงช้อนพระกายา	อยู่ในยามเชษฐาทันใด

เพลงตระนิมิต

๕.๓.๔.๓ เพลงเหาะ ใช้แสดงอิทธิฤทธิ์ ดังบทละครเรื่องมณีพิชัย ตอนที่
ทำงสุทัศน์ ที่อยู่ในร่างคนบ้า แปลงกายกลับเป็นอมรินทร์ อุ่มนางเกษณีเหาะไปในนภา

ว่าแล้วโกสัยมีศักดิ์	ประคององค์นั่งลักษณะพิสมัย
เหาะลิวปลิวผ่านภาลัย	ขึ้นไปเทวโลกด้วยฤทธา

เพลงเหาะ

๕.๓.๕ เพลงหน้าพาทย์ที่ใช้ประกอบกิริยาการนอน

๕.๓.๕.๑ เพลงเชิดฉิ่ง ดังบทละครเรื่องสังข์ทอง ตอนถ่วงพระสังข์ ที่เสนา
หลอกให้พระสังข์นอน เพื่อจะฆ่า

ว่าพลางทางปูผ้าผ่อน	ขับต้อนคนผู้ไม่อยู่ใกล้
ล่อลวงหลอกหลอนให้นอนไป	หมายใจเสนาจะฆ่าดี
อาเพศด้วยเดชกุมารา	เทวรักษาพระไตรศรี
ออกช่วยป้องกันทันที	เมื่อเสนีสันทุบด้วยท่อนจันทน์

เพลงเชิดฉิ่ง

๕.๓.๕.๒ เพลงตระนอน ดังบทละครเรื่อง มโนห์รา ตอนที่พรานบุญแอบ
ซ่อนกายอยู่ในป่า แล้วกลับไป

ลมช่วยรวยรินกลิ่นบุปผา	ตระหลบฟุ้งจรุงมาไม่ขาดสาย
กล่อมอารมณ์พรานไพรให้สบาย	ความเหนื่อยคลายเคลิ้มหลับไปฉับพลัน

เพลงตระนอน

๕.๓.๖ เพลงหน้าพาทย์ประกอบกิริยาดีใจ ใช้บรรเลงประกอบบทในโอกาสที่ฉลองความสำเร็จ สนุกสนาน และกิริยาอาการเยาะเย้ยระหว่างตัวแสดง ซึ่งบรรเลงด้วยเพลงกราวรำ ดังตัวอย่างบทละครเรื่อง วงษ์สวรรค์ จันทวาท ตอนที่ ท้าวอาทิตย์ เยาะเย้ยบัลไลยกาล ที่ว่า

เมื่อนั้น	ท้าวอาทิตย์ยืนแผ่นต้นผาง
ชี้พระหัตถ์ตรัสว่าลงมาพาลาง	อวดขุนนางให้เห็นว่าเป็นแค้น
เฮ้ยอ้ายบัลไลยกาลพาลจองหอง	อยากทูปถองเสียดักบังให้หลังแค้น
ทีนี้จะเป็นอ้ายบัลไลยกาน	ยังจะแค้นอวดดีข้างวิชา
เป็นช่างแล้วมิหน้าซ้าเป็นหมู	ยังอยู่แต่จะกลายเป็นหมา
นี่หรือจอมรินทร์ป็นชวา	หน้าตายู่เหมือนผีไพร

เพลงกราวรำ

การใช้เพลงหน้าพาทย์ ประกอบการแสดงละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง ที่แสดงในปัจจุบัน ไม่ได้หมายความว่า จะใช้เพลงหน้าพาทย์ ดังกล่าวทั้งหมด เพลงหน้าพาทย์ที่ใช้เป็นหลัก เช่น เพลงเชิด เพลงเสมอ เพลงโอด เพลงกราวรำ เป็นต้น บางตอนของการแสดงคณะละครชาตรี ไม่นำเพลงหน้าพาทย์มาใช้ เช่น เพลงตระนอน เพลงตระนิมิต ถ้าผู้แสดงรำหน้าพาทย์ไม่ได้ นิยมใช้เพลงอื่น ๆ แทน เช่น ใช้เพลงเชิดฉิ่งแทนเพลงตระนอน ใช้เพลงรววแทนเพลงตระนิมิต เป็นต้น และอีกประการหนึ่ง เพื่อความรวดเร็วในการแสดง (สุริยา คล้ายทอง , ๒๕๕๐ : สัมภาษณ์)

๕.๔ เพลงร้อง

การใช้เพลงร้อง ประกอบการแสดงละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง พบว่า ใช้เพลงร้อง ๒ ลักษณะ ดังนี้

๕.๔.๑ เพลงร่าย ใช้เป็นเพลงประกอบการแสดงละคร สำหรับพรรณนาที่ต้องการความรวดเร็ว ใช้ได้ทั้งอารมณ์โศก ตลก เพื่อเล่าเรื่องเหตุการณ์ต่าง ๆ ซึ่งในการใช้เพลงร่าย แบ่งได้ ๒ รูปแบบ คือ

๕.๔.๑.๑ เพลงร่ายชาตรี เป็นเพลงร้องที่ผู้แสดงจะต้องร้องเอง เมื่อผู้บอกบทส่งบทให้ร้อง ซึ่งบทร่ายชาตรีพบได้ในบทละครมากมาย ในอดีตละครชาตรีใช้เพลงร่ายชาตรีหลายรูปแบบ แต่ในปัจจุบันพบว่า ส่วนใหญ่ ใช้เพลงร่ายชาตรีสำหรับเดินเรื่อง และเจรจาโต้ตอบกัน ซึ่งผู้แสดงต้องพิจารณาเองว่า บทช่วงนี้ร่ายร่าย เช่น เรื่องแก้วหน้าม้า ตอนที่พระปิ่นทองตามหานางดารา ละครชาตรีคณะนารี รุ่งเรืองศิลป์ ใช้เพลงร่าย สำหรับร้องเดินเรื่อง ในตัวละครหลาย ๆ ตัว (ยุพา พวงนิม , ๒๕๕๐ : สัมภาษณ์) เช่น

บทนางผีโขมด

จะกล่าวฝ่ายนางยักษ์นี่ผีโขมด	ตัวเป็นโสดอยู่ในป่าตัดดาหลาย
เที่ยวสะกดสัตว์เสียดับเนื้อทราย	เขม้นหมายสูบเชือดเอาเลือดกิน
เที่ยวเพลิดเพลินเดินมาในป่ากว้าง	จนไกลนางรีบเดินถึงเนินหิน

พอฟันเหลี่ยมคีรีศรีชรินทร์	เห็นยุพินผ่องใสอยู่ในเรือ
นางปีศาจยินดีเป็นที่สุด	พบมนุษย์รสาชาติประหลาดเหลือ
จะจับกินตรงไปใกล้เรือ	ให้ร้อนเนื้อร้อนกายเพียงวายปราณ

บทเทวดา

จะกล่าวถึงเทวารักษาถ้ำ	อยู่ประจำคีรีที่ไสล
สงสารพระหนอนารถอนาถใจ	มาหลงไหลอรุณอยู่ช้านาน
จำจะต้องช่วยองค์พระทรงเดช	ให้กลับเขตคั่นหลังสถาน
จะนั่งดูอยู่เห็นไม่เป็นการ	คงวายปราณด้วยอิคินิไพโร
พระคุณจริงยิ่งแสนในแผ่นภาพ	ควรเคารพทั่วกาลปาวศานต์
พระตรัสพลางจากที่ศิลาลาน	เทพบันดาลพาออกนอกคีรี

๕.๔.๑.๒ เพลงร่ายนอก เป็นเพลงร่ายที่เดิมใช้ประกอบ การแสดงละครนอก ต่อมา การแสดงละครชาตรี ได้มีการผสมผสานนำรูปแบบการแสดงละครนอกมาใช้ จึงนำเพลงร่ายนอก มาใช้ร้องการแสดงละครชาตรีด้วย การนำเพลงร่ายนอก มาใช้ประกอบการแสดงพบได้ใน บทละครมากมาย ซึ่งผู้แสดงต้องพิจารณาเองว่า บทช่วงนี้ร้องร่าย เช่น เรื่องวงษ์สวรรค์ จันทวาท ตอนจินตาสุมุทรรพตรีสุริยา จนจินตาสุมุทรถอดรูป ของละครชาตรีคณะเพยาว์ ลูกป่าโมก ใช้บทต่อไปนี้ สำหรับร้องร่าย (กฤษณา ต้องประสงค์ , ๒๕๕๐ : สัมภาษณ์) ในตัวละครหลาย ๆ ตัว เช่น

บทพระจันทวาท

เมื่อนั้น	องค์พระจันทวาทอาจหาญ
แจ้งว่าข้าศึกมาล้อมด่าน	พระภูบาลตรัสสั่งพี่เลี้ยงปล้น
จงคุมพลพลทัพ	ไปรบรับเช่นฆ่าให้อาสัญ
ฟังกำลังศึกใหญ่ใจฉกรรจ์	อย่าให้ทันล่วงมาถึงธานี
ตรัสพลางทางเสด็จยุรยาตร	เข้าไปปราสาทเรื่องศรี
สองพราหมณ์ออกมาไม่ช้าที่	เกณฑ์โยธีหมุ่ทหารชาญณรงค์
เลือกเหล่าทหารชานาญยุทธ	พร้อมอาวุธเสร็จสรรพตั้งประสงค์
แล้วมัดหญ้าฝ้ายพันดัดเป็นคนธง	สมประสงค์รีบริดที่จัดไว้
ครั้นได้ฤกษ์แผ่นโผนโจนขึ้นม้า	ปืนศิลายิงลั่นเสียงหวนไหว
โบกธงตรงออกนอกกรุงไกร	พลไพร่ขานโห่เป็นโกลา

บทบัลไลยกาล

บัลไลยกาลเหยยพลางแล้วทางว่า	ท่านระวิงกายาจะตักษัย
อย่าพังกาลพองคะนองใจ	จะบัลลัยเตียวนี้ถึงชีวิต
ตรัสพลางทางแผลงสำแดงเดช	ร่ายพระเวทย์มนตราสุธาไหว
เกิดเป็นเพลิงลุกพลันขึ้นทันใด	ลูกใหญ่พรุพลงขึ้นรุ่งโพลง

บทร้องเพลงร่ายนอก ส่วนใหญ่ผู้แสดงจะร้องเพื่อ ดำเนินเรื่องในส่วนที่ต้องการ ความรวดเร็ว และสามารถร้องคงเนื้อหาสาระครบถ้วนได้เป็นอย่างดีด้วย

๕.๔.๒ เพลงร้องทั่วไป ละครชาตรีได้นำมาใช้เป็นเพลงร้องประกอบการแสดง เนื่องจากละครชาตรี นำรูปแบบของละครนอกและละครพันทางมาใช้ จึงนำรูปแบบการร้องเพลงไทย ประกอบการแสดง ของละครดังกล่าวมาใช้จำนวนมาก เพลงที่นิยมร้อง เช่น เพลงสองไม้ เพลงแขก อาหวัง เพลงครอบจักรวาล เป็นต้น ซึ่งเพลงไทยที่นิยมนำมาใช้แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ดังนี้

๕.๔.๑ เพลง ๒ ชั้น ใช้เมื่อตัวละครออกหน้าพาทย์ ซึ่งเป็นหน้าพาทย์แรก ของตัวละครแต่ละตัว เพื่อเดินเรื่องที่น่าเสนอต่อผู้ชม

๕.๔.๒ เพลงชั้นเดียว ใช้ขับร้องเมื่อจบบท การแสดงในแต่ละฉาก (เวลา จะไป) ของตัวละคร หรือร้องแสดงอารมณ์ต่าง ๆ เช่น โกรธ หรือเชื่อมระหว่างบท

การใช้เพลงร้องของละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง มีความหลากหลาย แล้วแต่ว่า ผู้แสดงเลือกใช้เพลงลักษณะใด มาร้องประกอบในบทบาทที่ตนแสดง ซึ่งไม่มีข้อจำกัดเรื่องเพลง ดังตัวอย่างการแสดงละครเรื่อง แก้วหน้าม้า ตอนสามหน้า ของคณะนารี รุ่งเรืองศิลป์ ใช้เพลงร้อง ประกอบ ดังนี้

เพลงร้องละครชาตรีเรื่อง แก้วหน้าม้า ตอน สามหน้า

เพลงร้อง

๑. เพลงขอมทรงเครื่อง ขับร้องหน้าพาทย์แรกจับตอน พระปิ่นแก้วและนางดารายอยู่ใน ระหว่างเดินทางกลับเมือง ดังบทร้องดังนี้

เมื่อนั้น	พระปิ่นแก้วภูมิศรีใส
อยู่กับดารายอดयाใจ	ภูวนัยเป็นสุขทุกราตรี

เพลงขอมทรงเครื่อง

๒. เพลงพม่ากลายเป็น ขับร้องบทพระปิ่นแก้ว ชักชวนนางดารารอกเดินทางเพื่อกลับเมือง
 ขวนเจ้าดารารไม่เข้าใจ รีบไปเฝ้าองค์พระบิดา
 ออกจากที่พลันไม่ทันช้า พาสายสวาทตามหาพระบิดา

เพลงพม่ากลายเป็น

๓. เพลงเขมรกำปอ ขับร้อง บทนางผีโขมด

จะกล่าวฝ่ายนางยักษ์นี่ผีโขมด ตัวเป็นโสดอยู่ในป่าศกดาหลาย
 เทียวสะกิดสัตว์เสือกจับเนื้อทราย เข้มหมายสูบเชือดเอาเลือดกิน

เพลงเขมรกำปอ

ชั้นเดียว

๔. เพลงสองไม้ ขับร้องประกอบบทนางผีโขมด ตรงเข้าทำร้ายนางดาราร
 คำรามร้องก้องโลดกระโดดฉวย เป็นบุญด้วยนาวามีอาถรรพ์
 ให้คลาดแคล้วผีไพรใจฉกรรจ์ พัลวันคว่ำไขว่อยู่ไปมา

เพลงสองไม้

๕. เพลงมอญอัปสร ขับร้องประกอบ บทนางดารารชักเรือหนีนางผีโขมด

นางจึงชักสายไปได้สังเกต ให้นำเวศเลื่อนลอยออกถอยหนี
 นาวาน้อยลอยไปในเมฆี นางคืนีโดดคว่ำก้นหัน

เพลงมอญอัปสร ชั้นเดียว

๖. เพลงแขกบรเทศ ๒ ชั้น ขับร้องประกอบบทนางผีโขมดแปลงกายเป็นนางจारा

เห็นเรือนางล่องไปอยู่ไกลที่ อียักษ์ปริเปรมเกษมสันต์
จึงแปลงกายร้ายเวทย์วิเศษครัน กลับผิวพรรณผุดผ่องละองตา

เพลงแขกบรเทศ ๒ ชั้น

๗. เพลงเก่า (ไม่ทราบชื่อ) ขับร้องประกอบ บทพระปิ่นแก้วหาน้ำมาได้

ปางพระองค์ฟงกษัตริย์รัศมี ทหารี่ได้สมอารมณ์หวัง
เอาไบบอนซ่อนห่อประทัง ไม่รอรั้งรับมาหายุพาพาล

เพลงเก่า (ไม่ทราบชื่อ)

๘. เพลงลาวดอกไม้เหนือ ขับร้องประกอบบทพระปิ่นแก้ว และนางผีโขมดแปลง
หยอกเย้ากัน

ชื่นชีวันขวัญชีวิต พระได้จุมพิตแก้มจारा
นางยักษ์ดีใจเป็นหนักหนา ได้องค์ราชาเป็นสามี

เพลงลาวดอกไม้เหนือ

๙. เพลงสาธิตกาแก้ว ขับร้องประกอบบทกล่าวถึง พระปิ่นสินชัย

ของดช้อหน่อไทรอยู่ในป่า
ปิ่นสินชัยสุริยวงศ์พงศนิกร

จะกลับมาต่อเรื่องถึงเบื้องก่อน
กำจัดจรเขษฐามาช้านาน

เพลงสาธิตกาแก้ว

๑๐. เพลงลาวครวญ ขับร้องประกอบบทปิ่นสินชัยรำพึงถึงนางพลายกระสิน

ปิ่นสินชัยได้ฟังให้ซ้ำชอก
ไม่รู้เลยว่าเมียรักเป็นยักษ์ร้าย

เหมือนหนามยอกใจตนให้หม่นไหม้
พระภูบาลหลังชลนาโตกาลย

เพลงลาวครวญ

๑๑. เพลงชมแสงจันทร์ ๒ ชั้น ขับร้องประกอบบทปิ่นสินชัย หนีนางยักษ์พลายกระสิน

ปิ่นสินชัยใจดีจะหนียักษ์

ทรงศักดิ์หน่อไทใจกระสันต์

เพลงชมแสงจันทร์ ๒ ชั้น

๑๒. เพลงโอลาว ขับร้องประกอบ บทนางพลายกระสิน ทราบว่า พระปิ่นสินชัยหนีไป
เสรำโศกเสียใจ

ให้คิดถึงภัสดาน้ำตาตก

กระพุ่มอกชกเตียรเพียงตักขัย

ลงทอดตัวหัวฟาดแทบขาดใจ

รำร้องไห้โฮโฮเสียงโสภา

เพลงโอลาว ๒ ชั้น

๑๓. เพลงแขกเจ้าเซ็น ขับร้องประกอบบทพระปิ่นสินชัย เดินทางมาถึงกลางป่า เป็นเวลา
พลบค่ำ

พลบค่ำย่าแสงสุริสีย์

พระภูมีนั่งใต้ที่ร่มไทรใหญ่

ครั้นค่ำย่าแสงอรุโรทัย

ภูวนัยหลับไหลในราตรี

เพลงแขกเจ้าเซ็น

๑๔. เพลงสำเนียงแขก ขั้บร้องประกอบบทละคร บทนางผีโขมดและนางยักษ์
พลายกระสินต่อสู้กัน

นางพลายน้ำสำรวจพลางสรวยสันต์ แม่มีงขวัญคิดเช่นนี้ดีหนักหนา
ถ้ากระนั้นจริงหนอไม่รอร่า นางยักษ์อ่านมนตร์แล้วพ่นไป

เพลงสำเนียงแขก

๑๕. เพลงสำเนียงลาว (ของเก่า) ขั้บร้องประกอบบทละครบท พระปิ่นแก้วต้องมนตร์
นางยักษ์

หน่อรินทร์ปิ่นสินชัยไปไกลแล้ว แต่ปิ่นแก้วยังสำนักเขตยักษา
ต้องมนตร์มารกล้าแข็งแผลงศักดา หิมวามีตมณสิ้นหนทาง

เพลงสำเนียงลาว(ของเก่า)

๑๖. เพลงนาคราช ขั้บร้องประกอบบทละคร บทพระปิ่นแก้วหลงกลนางผีโขมด ย้อนกลับไป
ไปหาแสงไฟ

ถ้าเช่นนั้นจะย้อนไปที่แสงไฟ จะลองดูกันชีว่ามีสิ่งใด

เพลงนาคราช

๑๗. เพลงสุดสงวนชั้นเดียว ขับร้องประกอบบทละคร บทพระปิ่นแก้วในรูปหน้าม้า พระปิ่นสินชัยในรูปชายชรา นางผีโขมด นางพลายกระสิน เดินทางไปด้วยกัน

ตกลงปลงใจรีบไคลคลา

แล้วจึงชวนพี่ยาไม่ชาพลัน

แล้วชวนน้องรักอย่าชักช้า

มุ่งหน้าตรงไปจะแคล้วคลาด

เพลงสุดสงวน ชั้นเดียว

๕.๔.๓ เพลงประเภทอื่น ๆ ที่ละครชาตรีได้นำมาใช้ร้องประกอบและสอดแทรกในการแสดง ดังนี้

๕.๔.๓.๑ เพลงลูกทุ่ง

เพลงลูกทุ่ง เป็นเพลงที่พัฒนามาจากเพลงพื้นบ้านของไทย เป็นเพลงที่สะท้อนวิถีชีวิต สภาพสังคม อุดมคติ และวัฒนธรรมไทย โดยมีท่วงทำนอง คำร้อง สำเนียง และลีลาการร้อง การบรรเลง ที่เป็นแบบแผนมีลักษณะเฉพาะ ซึ่งให้บรรยากาศของความเป็นลูกทุ่ง

จากการศึกษา การใช้เพลงร้องของละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง พบว่า เพลงลูกทุ่ง ถูกนำมาใช้เป็นเพลงร้อง สำหรับตัวละครบางบท เช่น บทเกี่ยวพาราสี บทโศก หรือ ตัดพ้อต่อว่า ซึ่งสามารถ สร้างความบันเทิงให้กับผู้ชมได้เป็นอย่างดี เพราะเพลงลูกทุ่งมีเนื้อหาและท่วงทำนองเรียบง่าย ฟังแล้วเข้าใจง่าย

ตัวอย่าง เพลงลูกทุ่ง

บทละครเรื่องกายวรรณ พระจันทร์เพชร พระกายวรรณไปหาน้ำให้ นางพวงนพมาศ โดยให้นางพวงนพมาศนั่งรออยู่ที่ต้นไม้ เมื่อพระกายวรรณกลับมา ไม่พบ นางพวงนพมาศ จึงเศร้าโศก เสียใจ พระกายวรรณใช้เพลงลูกทุ่ง เพลงฉันทน์มันผิดเอง ของ ดำรง วงศ์ทอง ซึ่งมีเนื้อหาในทำนองตัดพ้อต่อว่านางพวงนพมาศ แทนบทโศกในละคร ว่า

พระกายวรรณ : เราไปหาน้ำให้น้องพวงนพมาศ ได้แล้ว เราบอกให้น้อง

พวงนพมาศรออยู่ตรงนี้ เอน้ำไปให้เธอก่อนจะดีกว่า พวงนพมาศ
 พีกลับมาแล้วน้อง เอ๊ะ ! น้องพวงนพมาศ น้องหายไปไหน
 “ไม่ผิดหรอกเธอที่เจอคนดีกว่าฉัน
 เมื่อใจเราไม่ตรงกันตัวฉันก็จะทำใจ
 ไม่แค่นเคืองโกรธไม่โทษไม่โกรธเคืองใคร
 เรื่องของหัวใจแล้วใครจะไปฝ่าฝืน
 ไม่โกรธอะไรถ้าใจไปอยู่กับเขา
 ชื่อตรงคงปวดใจเราปวดร้าวก็จำกล้ำกลืน
 เลิกแล้วกันไปจะไม่คืนรนขัดขิ้น
 ถ้าเธอเป็นอื่นจะไม่มีโทษเธอที่รัก
 ถ้ามันจะผิดก็ผิดเพราะฉันรักเธอ
 หลงฝันหลงเพื่อรักเธอรักจริงยิ่งนัก
 ฉันต้องเสียใจต้องกลายเป็นคนนอกหัก
 ฉันผิดเองที่รักมากเพราะฉันรักเธอ
 ไม่ผิดหรอกเธอที่เจอคนดีกว่าฉัน
 ช้ำเร็วมันเกิดเหมือนกันตัวฉันนั้นก็จะทน
 ไม่ถึงกับตายที่ฉันรักเธอ
 ไม่น่ามาเจอไม่โทษเธอฉันมันผิดเอง

พระกายวรรณ พวงนพมาศ ทำถึงใจร้าย ใจดำกับพี่ พี่ไปหาน้ำเพียงครู่
 เดียว ทำไมต้องทิ้งพี่ไปด้วย หรือใครจะพาเจ้าหนีไป ชีวิตพี่คงอยู่ไม่ได้ถ้าไม่มีน้องพวงนพมาศ

พระกายวรรณ ตัดสินใจตามเมียรักด้วยทันใด

แสนเป็นห่วงเจ้าทราวม้วยเป็นหนักหนา

บทละครเรื่อง พระอภัยมณี ตอนหนีนางผีเสื้อสมุทร ตาเงือก ยายเงือก
 และนางเงือก พาพระอภัยมณี สินสมุทร หนีนางผีเสื้อสมุทร พระอภัยมณีเกิดความรักนางเงือก
 ตัวละครได้ใช้เพลงร้อง เป็นเพลงลูกทุ่งแทนบทกวีพาราซีนางเงือก “เพลงเรียกพี่ได้ไหม” ของ
 เสรี รุ่งสว่าง

เพลงร้องของพระอภัยมณี ทำนองเพลงราชินิกุล ขอให้นางผีเสื้อสมุทร กลับไปยังถ้ำ การร้องลิเก ทำให้การดำเนินเรื่องไต่รวดเร็วด้วย

นอกจากนี้ พบว่า การที่ผู้แสดงนิยมใช้เพลงราชินิกุลแบบลิเก มาใช้ร้อง เนื่องจากผู้แสดงละครชาตรีจำนวนหนึ่ง เป็นผู้ที่ใช้แสดงทั้งละครชาตรี และลิเกด้วย และพื้นถิ่นอ่างทอง เป็นพื้นที่ ที่เป็นแหล่งศิลปะการแสดงลิเก กระจุกกระจายอยู่เป็นจำนวนมาก ผู้แสดงกลุ่มนี้ จึงมีความถนัดในการใช้บทร้องแบบลิเก และนำมาผสมผสานในการแสดงละครชาตรี

๕.๔.๓.๓ เพลงแหล่

การแหล่ เป็นการขับลำอย่างหนึ่ง จัดว่าเป็นการอ่านหนังสือทำนองเสนาะที่ขึ้นเสียงลงเสียงมาก ที่ดูเหมือนกับการร้องเพลง การแสดงละครชาตรี ได้นำมาใช้ร้องประกอบการแสดง เช่น เรื่อง แก้วหน้าม้า ซึ่งเจ้าภาพได้นำเงินรางวัลให้นักแสดง ผู้แสดงจึงแหล่อวยพรเจ้าภาพ ว่า

ขอเว้าวอนให้พรเป็นแหล่	ให้กับพ่อแม่พี่น้องทั้งหลาย
ที่มาวันนี้ทั้งหญิงและชาย	เห็นแล้วชื่นใจละครจริงจัง
ให้ท่านร่ำรวยหายป่วยหายโรค	ทั้งความเศร้าโศกให้หายไปสิ้น
ให้สุขสมบูรณ์ทั้งอาหารการกิน	ไม่มีมลทินให้ชบให้เขา
ให้มีแต่สุขเป็นเศรษฐีนี้	พร้อมให้แม่สุชีเขี้ยวนะแม่คุณ
ให้หายเจ็บหายป่วยหายทุกข์หายโศก	โรคภัยทุกโรคให้หายไปสิ้น

๖. การแต่งกาย

การแสดงละครของไทย ได้มีวิวัฒนาการมาโดยลำดับ มีรูปแบบการแสดงโดยเฉพาะ และกำหนดเป็นจารีต ที่ยึดถือปฏิบัติกันมาจนเป็นประเพณี ทำให้องค์ประกอบของการแสดงต่าง ๆ ได้ถูกกำหนดขึ้น ไม่ว่าจะเป็น กระบวนท่ารำ การบรรเลง เพลงร้อง และเครื่องแต่งกาย เป็นต้น ละครชาตรี นับเป็นละครประเภทแรกที่มีประวัติกล่าวว่า แต่งกายแบบ “ยี่นเครื่อง”

การแต่งกายยี่นเครื่อง เป็นการแต่งกายเลียนแบบเครื่องทรงของพระมหากษัตริย์ ซึ่งละครไทย ได้นำรูปแบบและวิธีการมาใช้ แต่ลดค่าของวัสดุที่นำมาใช้ในการแต่ง เช่น ทั้งผ้าถุง เสื้อ เครื่องประดับต่าง ๆ เป็นเพียงของจำลองหรือเลียนแบบเท่านั้น ไม่ใช่ของมีค่าในการตกแต่ง แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ การแต่งกายยี่นเครื่องพระ และนาง

ละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง มีการแต่งกายแบบยี่นเครื่อง เลียนแบบเครื่องสูงเครื่องต้นของพระมหากษัตริย์ เนื่องจากเนื้อเรื่องที่นิยมนำมาใช้ในการแสดง เป็นเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ซึ่งเป็นเรื่องของพระมหากษัตริย์ แต่เครื่องแต่งกายของละครชาตรีชาวบ้าน นั้นมีความแตกต่างไปจากเครื่องแต่งกายของละครกรมศิลปากร หรือของสถาบันที่สอนด้านนาฏศิลป์ ในด้าน การใช้วัสดุที่มีราคาถูก เช่น ผ้าถุง ใช้ผ้าสีแทนผ้ายก ใช้เลื่อมพลาสติก ลูกปัดสีต่าง ๆ แทนดินเงิน เป็นต้น อีกทั้งลวดลายที่ใช้ปักจะเป็นแบบง่าย ๆ ไม่ประณีตมากนัก สีที่ใช้สำหรับเครื่องแต่งกายไม่ยึดตามแบบของกรมศิลปากร การแต่งกายละครชาตรีในจังหวัดอ่างทอง มี ๓ รูปแบบ ดังนี้

ภาพที่ ๒๙ แสดงการแต่งกายยืนเครื่องพระ

ภาพที่ ๓๐ แสดงการแต่งกายยืนเครื่องพระ(กุมาร)

๑. แต่งกายยืนเครื่องพระ

การแต่งกายยืนเครื่องพระ เป็นการแต่งกายของตัวเอกฝ่ายชาย รวมถึงยักษ์ รูปแปลงต่าง ๆ ส่วนประกอบของเครื่องแต่งกายแบบยืนเครื่องพระ มีดังนี้

๑.๑ เสื้อ ตัดเป็นเสื้อสำเร็จรูปคอกลมแขนสั้น ปักด้วยเลื่อมและลูกปัด ส่วนใหญ่เป็นเสื้อแขนสั้น ปลายแขนติดพารุรัต แต่มีบางคณะใช้อินทนูด้วย

๑.๒ สนับเพลลา ตัดเป็นกางเกงสวม ยาวเลยเข่า ปลายขาปักด้วยเลื่อมและลูกปัด หลากสี

๑.๓ ผ้าถุง ตัวกษัตริย์ ตัวพระ นุ่งแบบหางหงส์ ถ้าเป็นตัวยักษ์นุ่งแบบกันแบ้น แต่ส่วนใหญ่นิยมนุ่งแบบหางหงส์ ผ้าที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นมันสีสวยงาม

๑.๔ ห้อยข้าง และห้อยหน้า ห้อยข้างเป็นผ้าปักด้วยเลื่อมและลูกปัด ๒ ชั้น ผูกประดับ ส่วนที่เป็นหน้าขาทั้งสองข้าง ส่วนห้อยหน้า เป็นผ้าปักด้วยเลื่อมและลูกปัดเช่นเดียวกัน ผูกระหว่างห้อยข้าง

๑.๕ กรองคอ เป็นผ้าปักด้วยเลื่อม สวมประดับคอ ทับอยู่บนตัวเสื้อ

๑.๖ กนกแขนหรือพารุรัต ผ้าสีปักเลื่อม คาดทับบริเวณปลายแขนเสื้อ

๑.๗ รัตสะเอว ผ้าปักรัดผูกรอบเอว เพื่อปิดรอยต่อระหว่างเสื้อ ผ้าถุง และห้อยข้าง

๑.๘ อินทนู ผ้าปักลายด้วยเลื่อม ตรงปลายติดพู่ ประดับไหล่

๑.๙ ปั้นเหน่งทำด้วยผ้าปักเลื่อมและลูกปัดหลากสี ส่วนเข็มขัด ใช้เข็มขัดโลหะทั่วไป

๑.๑๐ สังวาลย์และตาบทิพย์ เป็นสายสร้อยสวมตัว (ทำติดกันเป็นชุด)

๑.๑๑ ทับทรวง เป็นเครื่องประดับสวมทับต่อจากกรองคอ มีทั้งที่ทำจากโลหะ และแบบใช้ผ้าประกอบปักด้วยเลื่อมและลูกปัดหลากสี

๑.๑๒ ชฎา สวมศีรษะ ประกอบด้วย กรรเจียกจอน (จอนหู) ดอกไม้เพชรทัดข้างซ้าย อุบะและดอกไม้ทัดข้างขวา โดยลงรัก ปิดทองคำเปลว และประดับด้วยเพชรเทียมหรือกระจกสีขาว

๑.๑๓ ส่วนประดับข้อมือ เป็นกำไลแฉง ทำด้วยผ้าปักด้วยเลื่อมและลูกปัด

๑.๑๔ ส่วนประดับข้อมเท้า เป็นกำไลโลหะ

ภาพที่ ๓๑ แสดงการแต่งกายยืนเครื่องนาง

ภาพที่ ๓๒ แสดงการแต่งกายยืนเครื่องนาง (ยักษ์)

๒. การแต่งกายยืนเครื่องนาง

การแต่งกายยืนเครื่องนาง เป็นการแต่งกายของตัวเอกฝ่ายหญิง รวมทั้งนางยักษ์ หรืออื่น ๆ ที่มีบทบาทสำคัญ เช่น นางแมว หน้าม้า เป็นต้น มีรายละเอียด ดังนี้

๒.๑ เสื้อในนาง เป็นเสื้อคอกลม แขนกุด เมื่อสวมแล้วเย็บด้วยเลื่อมกรักกร้อย

๒.๒ ผ้าห่มนาง เป็นผ้าห่มแบบผืนเดียว ปักด้วยเลื่อม ลูกปัด ลวดลายสวยงาม

๒.๓ นวมนาง หรือกรองคอ เป็นผ้าปักเลื่อมและลูกปัด สวมประดับคอ

๒.๔ ผ้าถุง ถุงแบบจีบหน้านาง ส่วนใหญ่ละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง จะใช้ผ้าสีลาย หรือผ้าสีมัน ๆ

๒.๕ ทับทรวง หรือจี๋นาง เป็นเครื่องประดับสวมทับต่อจากกรองคอ เป็นแบบโลหะ หรือและการใช้ผ้าประกอบ ปักด้วยเลื่อมและลูกปัดหลากสี

๒.๖ ปิ่นแห่งทำด้วยผ้าปักเลื่อมและลูกปัดหลากสี ส่วนเข็มขัด ใช้เข็มขัดโลหะทั่วไป

๒.๗ มงกุฎนาง ประกอบด้วย กรอบกระบังหน้า กรรเจียกจอน (จอนหู) ดอกไม้และพวงอุบะทัดข้างซ้าย ลงรักปิดทอง ประกอบเพชรเทียมหรือกระจกสีขาว เช่นเดียวกับชฎา ตัวพระ

นอกจากนี้ พบว่า ตัวนางพิเศษแต่งยีนเครื่องบางตัว ใช้กระกระบังหน้า แทนมงกุฏ ส่วนตัวนางกำนัล นางยักษ์ สัตว์ ใส่หัวตามท้องเรื่อง เช่น ม้า แมว

๒.๘ ส่วนประดับข้อมือ เป็นกำไลแฉง ทำด้วยผ้าปักด้วยเลื่อมและลูกปัด

๒.๙ ส่วนประดับข้อมเท้า เป็นกำไลโลหะ

๓. ตัวตลก หรือตัวเบ็ดเตล็ด

ตัวตลก หรือตัวเบ็ดเตล็ด จะนุ่งโจงกระเบน สวมเสื้อแขนสั้น มีผ้าคาดเอวผูกทับไว้ หากต้องการเล่นบทรใด ก็แต่งเพิ่มเติม เช่น ฤาษี ก็หาผ้าลายเสือมาพัน สวมศีรษะฤาษี (ใช้ผ้าสีเหลือง พระสงฆ์) เสนายักษ์ ใช้หัวยักษ์ เป็นทวนดา ใส่เสื้อคลุมสีขาวคลุมและใส่ชฎา เป็นต้น

ภาพที่ ๓๓ แสดงตัวตลก

ภาพที่ ๓๔ แสดงตัวเบ็ดเตล็ด(ม้า)

การแต่งกาย ของละครชาตรีในปัจจุบัน ไม่พิถีพิถันนัก บางครั้งไม่สวมหัวใด ๆ ก็สามารถออกแสดงได้ เครื่องแต่งกายละคร ผู้เป็นโด้โฝจะมีครบทุกอย่าง ทั้งชฎา มงกุฏ และเครื่องสวมศีรษะต่าง ๆ เครื่องแต่งกายยีนเครื่องพระ นาง ผู้แสดง นำมาเฉพาะผ้านุ่งเท่านั้น (เนื่องจากขนาดตัวของนักแสดงไม่เท่ากัน) สีที่ใช้สำหรับเครื่องแต่งกาย ไม่เน้นใช้สีตามจารีตที่กรมศิลปากรทั้งหมดแต่ยังคงมีหลักในการใช้สีอยู่บ้าง สำหรับตัวพระเอก นางเอก นิยมใช้ สีแดง เขียว เหลือง ส่วนพระรอง นางรอง ตัวพ่อและแม่ใช้สีตามความพึงพอใจ ส่วนใหญ่เน้นสีสันฉูดฉาด ตระการตา เท่านั้น

ภาพที่ ๓๕ แสดงการปักเครื่องละคร

เครื่องแต่งกายละคร หัวหน้าคณะจะเป็นจัดทำ ส่วนใหญ่ปักกันเอง เพื่อเป็นการลดค่าใช้จ่าย วัสดุที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นเลื่อม และลูกปัดหลากสี แทนการใช้ดิน สมทรง นาฏศิลป์ (๒๕๕๐ : สัมภาษณ์) กล่าวว่า เครื่องแต่งกาย ไม่สามารถซื้อได้ เนื่องจากแพงมาก หลีกเลี้ยงโดยใช้เวลาวางปักด้วยเลื่อมและลูกปัดสี ราคาถูก และสามารถซัก ทำความสะอาดได้ง่าย ไม่เหมือนดิน ชักไม่ได้ และยังดำเร็วด้วย

บทที่ ๖

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง ละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง ดำเนินการการวิจัย โดยใช้ระเบียบวิธี การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยศึกษาข้อมูลระหว่าง พ.ศ. ๒๕๕๐ - พ.ศ. ๒๕๕๑ ขั้นตอนในการวิจัยแบ่งออกเป็น ๓ ขั้นตอน คือ การเก็บข้อมูล (Data Collection) การวิเคราะห์ ข้อมูล (Data Analysis) และการเสนอผลการวิจัย

ในการเก็บข้อมูลผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลจากเอกสาร สิ่งพิมพ์ต่าง ๆ นอกจากนี้ได้รวบรวม ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ บุคคลที่เกี่ยวข้องกับละครชาตรี เช่น ผู้อาวุโส ครูละคร ผู้แสดงละครชาตรี และผู้เกี่ยวข้อง ตลอดทั้งการสังเกต กิจกรรมด้านการแสดงละครชาตรี เพื่อได้ข้อมูลอย่างชัดเจน เป็นประโยชน์ต่อการวิจัย จากการศึกษาละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง มีรายละเอียด ดังนี้

สรุปผลการวิจัย

ผลการศึกษาละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง สรุปได้ดังนี้

๑. สภาพละครชาตรี

๑.๑ จำนวนคณะละครชาตรี

จังหวัดอ่างทอง มีคณะละครชาตรีในปัจจุบัน จำนวน ๒๗ คณะ อยู่ในอำเภอเมือง จำนวน ๑ คณะ อำเภอป่าโมก จำนวน ๔ คณะ อำเภอวิเศษชัยชาญ จำนวน ๑๖ คณะ และอำเภอโพธิ์ทอง จำนวน ๖ คณะ

ผู้แสดงละคร มีจำนวนทั้งสิ้น จำนวน ๑๘๘ คน ส่วนใหญ่ เป็นเพศหญิง จำนวน ๑๘๔ คน และเพศชาย จำนวน ๔ คน

ผู้แสดงละคร มีอายุระหว่าง ๑๒ - ๘๕ ปี ส่วนใหญ่ อายุระหว่าง ๔๑ - ๖๐ ปี มากที่สุด จำนวน ๘๖ คน รองลงมา อายุระหว่าง ๒๑ - ๔๐ ปี จำนวน ๕๘ คน อายุต่ำกว่า ๒๑ ปี จำนวน ๒๗ คน อายุระหว่าง ๖๑ - ๘๐ ปี จำนวน ๔ คน และอายุ ๘๑ ปีขึ้นไป จำนวน ๓ คน

๑.๒ ประวัติความเป็นมา

เนื่องจากละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง เป็นการแสดงของชาวบ้าน จึงไม่มีการบันทึก ข้อมูลใด ๆ ไว้เป็นหลักฐาน แต่สันนิษฐานได้ว่า เป็นรูปแบบการแสดงที่เข้ามาในจังหวัดอ่างทอง ใน สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ มีกลุ่มละครชาตรีหลัก ๓ กลุ่ม คือ กลุ่มละครบางยี่นา กลุ่มละครท่าช้าง และ กลุ่มละครป่าโมก ซึ่งละครทั้ง ๓ กลุ่มนี้ เป็นต้นกำเนิดของละครในยุคปัจจุบันหลาย ๆ คณะ ในอดีต แสดงในรูปแบบละครชาตรี ต่อมาได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบผสมผสานละครนอก และละครพันทาง

๑.๓ ลักษณะการสืบทอดละครชาตรี

ละครชาตรีในจังหวัดอ่างทอง มีการสืบทอด ๒ ลักษณะ คือ การสืบทอดจากครอบครัว และเครือญาติ และการสืบทอดในฐานะศิษย์ ซึ่งเป็นคณะละครที่ก่อตั้งขึ้นใหม่ สืบทอดจากครูละครในพื้นที่

๒. การประกอบอาชีพละครชาตรี

อาชีพละครชาตรี ยังเป็นอาชีพหลัก สำหรับผู้แสดงส่วนใหญ่ แต่บางกลุ่มต้องยึดอาชีพรับจ้าง ค้าขาย เป็นอาชีพหลัก และประกอบอาชีพละครเป็นอาชีพเสริมรายได้

๒.๑ การว่าจ้าง

การว่าจ้างมี ๒ รูปแบบ คือ เจ้าภาพเป็นผู้ว่าจ้าง และนายหน้าเป็นผู้ว่าจ้าง โดยมีลักษณะการรับจ้างแสดง ๒ ลักษณะ คือ การแสดงเป็นเรื่อง และการรำเป็นยก

๒.๒ รายได้

ปัจจุบัน จำนวนคณะละครในจังหวัดอ่างทองมีจำนวนมาก การแข่งขันในเชิงธุรกิจสูง อัตราค่าบริการละครชาตรี ที่บริการในปัจจุบัน มีราคาระหว่าง ๓,๕๐๐ - ๖,๕๐๐ บาท ผู้แสดงได้รับค่าตอบแทน ๑๕๐-๒๐๐ บาท/วัน โต้โผล่ละคร มีรายได้จากค่าเครื่องละคร ค่าเครื่องดนตรีปีพาทย์ ค่าเครื่องขยายเสียง ค่าเช่ารถ และค่าตอบแทนในฐานะผู้แสดง

๓. วัฒนธรรมละครชาตรี

๓.๑ พิธีกรรมการแสดงละครชาตรี แบ่งออกเป็น ๓ ส่วน ได้แก่

๓.๑.๑ พิธีกรรมก่อนการแสดงที่ยังถือปฏิบัติ ได้แก่ การโหมโรง การบูชาครู การร้องเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การรำถวายมือ การร้องเชิญครู พิธีกรรมก่อนการแสดงที่ไม่ปฏิบัติ คือ การปลุกโรง และการรำชัตเบิกโรง

๓.๑.๒ พิธีกรรมก่อนพักการแสดง ได้แก่ การลาเครื่องสังเวท ยังถือปฏิบัติ โดยใช้ตัวพระ นาง และตัวตลก เป็นผู้ลาเครื่องสังเวท

๓.๑.๓ พิธีกรรมหลังเลิกการแสดง มีการปฏิบัติอย่างรวบรัด โดยกล่าวลาโรง ส่วนพิธีถอนโรง ไม่มีการปฏิบัติ

๓.๒ พิธีกรรมและความเชื่ออื่น ๆ

พิธีกรรมไหว้ครูละครชาตรี ยังคงปฏิบัติตามแบบอย่างในอดีต แต่มีการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับสภาพปัจจุบัน เช่น ใช้ศิระที่ชี้แสดงละคร ได้แก่ พระพรตฤาษี มงกุฎ ชฎา ศิระษะยักษ์ เเงาะ เป็นต้น แทนการตั้งศิระครู จัดเครื่องสังเวทตามแบบแผนในอดีต มีการบรรเลงปีพาทย์ประกอบ ด้วยเพลงหน้าพาทย์ง่าย ๆ พิธีกรรมอื่น ๆ ที่ปฏิบัติ เช่น การขอขมาก่อนแสดง เป็นต้น

๔. การแสดงละครชาตรี

๔.๑ รูปแบบการแสดง สรุปลงได้ดังนี้

๔.๑.๑ วิธีการแสดง การเปิดเรื่อง มักใช้ตัวพระที่เป็นกษัตริย์เปิดเรื่อง ลักษณะตัวละครประกอบด้วย ตัวเอกฝ่ายชาย ฝ่ายหญิง กษัตริย์ นางกษัตริย์ นางโง่ พี่เลี้ยง ยักษ์ สัตว์คู่ใจ โหระ ทเวดา ฤาษี เป็นต้น ดำเนินเรื่อง ตัวละครดำเนินเรื่องด้วยตนเอง ตัวละคร ๒ ตัว และหลายตัว

การดำเนินเรื่อง มีหลายลักษณะ เช่น ตัวเอกเดินทางออกจากเมืองไปหาความรู้ ประพาสป่าแต่งงาน ตัวเอกพบคู่ครอง ตัวเอกฝ่ายชายอยู่กับฝ่ายหญิงแล้วมีอันต้องพลัดพราก ติดตามหากัน พบกันแต่จำกันไม่ได้ มีการทดลองใจกัน และดำเนินเรื่องไปถึงรุ่นลูก หลาน เครื่องมือที่ใช้ในการดำเนินเรื่อง ได้แก่ สัตว์ต่าง ๆ ของคู่บารมี ของที่ระลึก เวทมนตร์ เทวดา อมนุษย์ และการปลอมตัว การปิดเรื่องโดยนายโรง หรือตัวตลก ปี่พาทย์บรรเลงเพลงกราวรำ หรือเพลงสรรเสริญพระบารมี (ตัด)

๔.๑.๒ ลักษณะการแสดง

๔.๑.๒.๑ แบบละครชาติริผสมละครนอก โดยใช้วงปี่พาทย์บรรเลง ประกอบแบบละครนอก นำเพลงร้องแบบละครนอกมาใช้ แต่ยังคงความเป็นละครชาติริ เช่น ร้องประกาศหน้าบท ร้องเชิญครู เป็นต้น

๔.๑.๒.๒ แบบละครชาติริผสมละครพื้นทาง ปฏิบัติเช่นเดียวกับการแสดงแบบผสมละครนอก แต่นำเรื่องภาษา มาใช้แสดง เช่น พระอภัยมณี ราชาริราช เป็นต้น

๔.๑.๒.๓ แบบละครชาติริผสมลิเก ปฏิบัติเช่นเดียวกับการแสดงแบบผสมละครนอก แต่นำเพลงร้องแบบลิเก เช่น เพลงราชนิเกลิง มาใช้ และแต่งกายเลียนแบบลิเก

๔.๑.๓ โอกาสที่แสดง การแสดงละครชาติริ ใช้แสดงดังนี้

๔.๑.๓.๑ การแสดงเพื่อแก้บน ๒ ลักษณะ คือ การรำเป็นยก และการแสดงเป็นเรื่อง

๔.๑.๓.๒ การแสดงเป็นมหรสพ พบน้อย มีการใช้เวทีลอยฟ้า และวงปี่พาทย์มอญบรรเลงประกอบ

๔.๒ องค์ประกอบการแสดง

๔.๒.๑ การรำ มี ๒ ลักษณะ คือ

๔.๒.๑.๑ การรำตีบท ใช้รำแทนคำพูด กิริยาอาการ และการแสดงอารมณ์

๔.๒.๑.๒ การรำชั้ดท่า ใช้รำตามเพลงร่าย

๔.๒.๒ เรื่องและบทละคร

๔.๒.๒.๑ เรื่องที่ใช้ เป็นเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ จากบทพระราชนิพนธ์ และนิทานอ่านเล่น

๔.๒.๒.๒ บทละคร นำมาจากสมุดข่อย สมุดบอกบทที่คัดลอกไว้ด้วยลายมือ และหนังสือวัดเกาะ เป็นคำประพันธ์ประเภทกลอน ส่วนใหญ่ใช้บทเป็นแนวทางการแสดง และมีการแต่งคำร้องเพิ่มเติม เพื่อเชื่อมรายละเอียดการแสดงให้ผู้ชมเข้าใจยิ่งขึ้น และมีการบอกบทตามแบบละครชาติริ

๔.๒.๓ เวทีการแสดงละคร มี ๒ ลักษณะ คือ ใช้เวทีชั่วคราว (มักใช้เต็นท์ผ้าใบ) และเวทีตามวัดหรือศาลเจ้า

๔.๒.๔ วงดนตรีประกอบ ใช้วงปี่พาทย์เครื่องห้า

๔.๒.๕ เพลงประกอบการแสดง ละครชาติริ ใช้เพลงลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

๔.๒.๕.๑ เพลงโหมโรง ใช้เพลงโหมโรงมหรสพ บรรเลงก่อนเริ่มการแสดง ในภาคเช้า ภายบ่ายใช้เพลงกราวโนแทนเพลงโหมโรงกลางวัน และเลิกแสดงใช้เพลงกราวรำหรือ เพลงสรรเสริญพระบารมี (ตัด)

๔.๒.๕.๒ เพลงรำถวายมือ ใช้เพลงช้าและเพลงเร็ว มีเพลงรำเป็นชุด ก่อนการรำถวายมือ เช่น เพลงระบำพรหมมาตร์ ระบำกฤษฏาภินิหาร เป็นต้น

๔.๒.๕.๑ เพลงหน้าพาทย์ ใช้บรรเลงประกอบกิริยาอาการ ของตัวละคร เช่น แสดงกิริยาการไป-มา ใช้เพลงเสมอ เชิดฉิ่ง เชิดกลอง โคมเวียน เป็นต้น แสดงกิริยาเศร้าโศก เสียใจ ใช้เพลงโอด ทะยอย โอด เป็นต้น แสดงกิริยาการแผลงฤทธิ์ ใช้เพลง รัว หะเห เป็นต้น แสดง การเคลื่อนไหวต่าง ๆ ใช้เพลง ฉิ่ง แสดงการยกพล ใช้เพลงกราวนอก แสดงการปลอมตัว ใช้เพลง ตระนิมิต แสดงกิริยานอน ใช้เพลงตระนอน เพลงเชิดฉิ่ง ส่วนใหญ่เป็นเพลงหน้าพาทย์ง่าย ๆ

๔.๒.๕.๒ เพลงร้อง มีดังนี้

๑) เพลงร้าย ใช้ร้องเพื่อเดินเรื่อง หรือโต้ตอบกันของตัวละคร ส่วนใหญ่ ใช้เพลงร้ายนอก และร้ายชาติรี

๒) เพลงร้องทั่วไป ส่วนใหญ่ใช้เพลงในอัตรา ๒ ชั้นและชั้นเดียว โดย เลือกลงที่มีอารมณ์เพลง เหมาะสมกับบทนั้น ๆ

๓) เพลงลิเก ใช้เพลงราชนิเกลิง

๔) เพลงแหล่ ใช้ร้องเพื่ออวยพรเจ้าภาพ

๔.๒.๖ เครื่องแต่งกาย แต่งแบบยืนเครื่องพระ นาง รวมทั้งตัวแสดงอื่น ๆ ที่มีความสำคัญ เช่น ยักษ์ ยักษ์สา ผีโขมด เป็นต้น ส่วนตัวเบ็ดเตล็ดนุ่งผ้าสี ใส่เสื้อคอกลมสี

อภิปรายผล

จากการศึกษา สภาพ พิธีกรรม และรูปแบบการแสดงละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง มีประเด็นสำหรับอภิปรายผลดังนี้

๑. สภาพละครชาตรีในจังหวัดอ่างทอง

ประวัติความเป็นมาของละครชาตรี สันนิษฐานว่า เกิดขึ้นหรือเข้ามาในพื้นที่อ่างทอง ใน สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เชื่อว่ารูปแบบเป็นละครชาตรี ต่อมาได้รับวัฒนธรรมการแสดงแบบละครนอก ละครพื้นทางและลิเก จึงทำให้รูปแบบการแสดงปรับเปลี่ยนไป ในลักษณะผสมผสานแต่ยังคงรูปแบบ ละครชาตรีเดิมไว้บ้าง สอดคล้องกับงานวิจัยของอมรา กล้าเจริญ (๒๕๓๗ : ๑๕๑) ทำการวิจัยเรื่อง การแสดงละครชาตรีแก่น ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบว่า การแสดงละครชาตรี ได้สืบทอดต่อกันมาประมาณ ๒๐๐ ปี แต่รูปแบบการแสดง ไม่ใช่เป็นของดั้งเดิมก่อนการเสียดกรุงศรีอยุธยา เป็น รูปแบบการแสดง ที่เข้ามาในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในสมัยรัตนโกสินทร์ ทางสายละครที่ย้ายถิ่น มาจากนครศรีธรรมราช ซึ่งจังหวัดอ่างทองเป็นจังหวัดที่มีพื้นที่ติดต่อกับ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จึงน่าจะมีวัฒนธรรมหลายด้านที่มีความคล้ายคลึงกัน รวมถึงการแสดงละครชาตรีด้วยเช่นกัน

ละครชาตรีในจังหวัดอ่างทอง ปัจจุบันมีจำนวน ๒๗ คณะ เหตุที่คณะละครชาตรี ในพื้นที่จำนวนมาก เนื่องจากมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ที่แสดงถึงพัฒนาการของชุมชนโบราณในพื้นที่ลุ่มน้ำเจ้าพระยา มาตั้งแต่สมัยที่ชื่ออ่างทองยังไม่ปรากฏ มีหลักฐานชัดเจนว่า ดินแดนแถบนี้ เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของผู้คน มาตั้งแต่สมัยทวารวดี เป็นพื้นที่ที่มีมรดกทางวัฒนธรรม ด้านโบราณวัตถุ โบราณสถาน งานศิลปกรรม งานประณีตศิลป์ ที่สะท้อนร่องรอยอดีตอันเคยรุ่งเรือง ได้สั่งสมและหลอมรวมเป็นประชาคมอ่างทองอย่างแนบแน่น นอกจากนี้ ยังรวมถึงวัฒนธรรมพื้นบ้านอีกมากมาย อาทิ วรรณกรรมพื้นบ้าน การแพทย์แผนไทยพื้นบ้าน อาหารพื้นบ้านและการละเล่นพื้นบ้านที่สำคัญ ได้แก่ เพลงเรือ เพลงฉ่อย เพลงทรงเครื่อง เพลงเกี่ยวข้าว เพลงรำโทน รวมทั้งการแสดงพื้นบ้านด้านละครชาตรี ที่กระจัดกระจายอยู่ตามพื้นที่ต่าง ๆ จึงได้รับการสืบทอดวัฒนธรรม ด้านละครชาตรี จากบรรพบุรุษมาอย่างต่อเนื่อง และในช่วงเวลา ๓-๔ ทศตวรรษที่ผ่านมา อาชีพละครชาตรี ยังเป็นอาชีพที่สร้างรายได้ดี จึงมีผู้สนใจเรียนละครกันมาก เมื่อมีความสามารถจึงไปตั้งคณะละครขึ้นใหม่ กอปรกับละครชาตรี ยังเป็นศิลปะการแสดงที่มีความสัมพันธ์กับ วิถีของคนอ่างทองและบริเวณพื้นที่ใกล้เคียงมาอย่างต่อเนื่อง ความสำคัญของละครชาตรี ที่คนในสังคม นำไปใช้เป็นเครื่องแลกเปลี่ยนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือเทพเจ้าในลักษณะ การบนบานศาลกล่าว อย่างเหนียวแน่น จึงเป็นปัจจัยสำคัญ ทำให้ผู้แสดงละคร ตั้งคณะละครของตนมากขึ้น จากจำนวนคณะละครที่มีมากดังกล่าว จึงส่งผลให้จำนวนผู้แสดงละครชาตรีมีจำนวนมากในอดีต ปัจจุบันมีผู้แสดงจำนวน ๑๘๘ คน ไม่เพียงพอ เพราะคณะละครแต่ละคณะต้องใช้ผู้แสดงจำนวน ๘-๑๐ คน ปัจจุบันโดยเฉลี่ยแต่ละคณะ มีนักแสดงเพียง ๔-๕ คนเท่านั้น และนักแสดงละครปัจจุบัน ยังเป็นนักแสดงในวัยผู้ใหญ่เป็นจำนวนมาก นักแสดงวัยเด็กที่จะสืบทอดต่อไป มีแนวโน้มลดลง จึงส่งผลต่ออนาคตของละครชาตรี อย่างเล็งไม่ได้

ในช่วงระยะเวลา ๔๐-๕๐ ปี ที่ผ่านมา ผู้แสดงละครชาตรี ในพื้นที่จังหวัดอ่างทอง มีจำนวนมาก อันเนื่องจากเหตุผล ดังนี้

๑. พื้นที่สำคัญที่เป็นแหล่งกำเนิดละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง ได้แก่ ชุมชนบางยี่นา อำเภอเมือง ชุมชนบ้านท่าช้าง อำเภอวิเศษชัยชาญ ชุมชนป่าโมก อำเภอป่าโมก อันเนื่องมาจากพื้นที่ดังกล่าว เป็นแหล่งที่มีคณะละครอยู่กระจัดกระจายอยู่ทั่วไป จึงสืบทอดกันในรอบคร้วต่อมา
๒. ในอดีตการแสดงละครชาตรี สามารถใช้ประกอบเป็นอาชีพหลักได้ มีรายได้มาก ประชาชนในพื้นที่นี้จึงนิยมฝึกหัด และแสดงละครชาตรี

ปัจจุบัน พบว่า ผู้แสดงละครชาตรี มีจำนวนน้อยลง เนื่องจากสาเหตุ ดังนี้

๑. ผู้แสดงละครชาตรีส่วนใหญ่มีอายุมากขึ้น หลายคนจึงเลิกแสดงไปประกอบอาชีพอื่น ๆ ตามความถนัด เช่น ค้าขาย รับจ้างทั่วไป เป็นต้น ทำให้ละครบางคณะมีจำนวนผู้แสดงไม่เพียงพอ
๒. คณะละครบางคณะ ก่อตั้งคณะขึ้นเพื่อหารายได้ ในลักษณะการสร้างเครื่องละคร แต่ไม่ได้คำนึงถึงการสร้างนักแสดงละคร ทำให้ละครบางคณะมีผู้แสดงเพียง ๑-๒ คน เท่านั้น ดังที่นิภา กล่อมระรัตน์ (๒๕๕๐ : สัมภาษณ์) กล่าวถึง สาเหตุที่ผู้แสดงละครในคณะ ส. นิภา นำศิลป์ ไม่มีลูกวงเลย เนื่องจากไม่เคยฝึกหัดใคร ก่อตั้งคณะขึ้นเนื่องจากพอมีเงินสร้างฉากและเครื่องละคร และเห็นว่า การรับงานในฐานะโต้วาที จะได้ออกตอบแทนมากกว่าเป็นลูกวง

๓. เยาวชนในปัจจุบัน ไม่นิยมฝึกหัดละคร มองว่าเป็นเรื่องลำหลัง ไม่ทันสมัย น่ายาย

๔. งานแสดงละคร ไม่สามารถประกอบเป็นอาชีพหลักได้ งานแสดงจะมีมากในช่วงเดือนมีนาคม ถึง กรกฎาคม เมื่อถึงช่วงเวลาเข้าพรรษา ไม่นิยมเก็บเงินจึงไม่มีงานแสดง ดังคำกล่าวของผู้แสดงว่า สิ้นเสียงกลองก็หมดเงิน ผู้แสดงที่ยังยึดเป็นอาชีพล้วนเป็นผู้ที่มีอายุมาก คนรุ่นใหม่เลือกที่จะประกอบอาชีพด้านอื่น ๆ

๕. จำนวนคณะละครที่เพิ่มขึ้น เกิดจากการแยกคณะจากคณะละครที่มีอยู่เดิม มากกว่าการสร้างผู้แสดงขึ้นมาใหม่

๖. เยาวชนคนรุ่นใหม่ ไม่เรียนละครอย่างจริงจัง เนื่องจากต้องเข้าสู่ระบบการศึกษาภาคบังคับ ต้องใช้เวลาส่วนใหญ่กับการศึกษาในระบบมากกว่า

ลักษณะการสืบทอดของละครชาตรี ปัจจุบันมี ๒ ลักษณะคือ สืบทอดละครชาตรีมาจากครอบครัวละครในอดีต ซึ่งสอดคล้องตามทฤษฎี Structural Functionalism ว่า ระบบสังคมต่าง ๆ ประกอบไปด้วย โครงสร้างและกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งโครงสร้างคือแบบแผนที่อยู่ได้นาน คนในสมัยบรรพบุรุษมีวัฒนธรรมอย่างไร ย่อมกระทำกิจกรรม เพื่อถ่ายทอดวัฒนธรรมสู่คนรุ่นต่อมาด้วย และยังคงรักษาสืบต่อไป แม้ต้องปรับเปลี่ยนบางสิ่งบางอย่างให้เหมาะสมกับช่วงเวลานั้นๆ ละครชาตรีในจังหวัดอ่างทอง มีลักษณะการสืบทอดตาม ทฤษฎีดังกล่าวนี้ด้วย ส่วนการสืบทอดในฐานะศิษย์จากครูละครนั้น สอดคล้องตามทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรม ที่ว่านวัตกรรมต่าง ๆ ของสังคมย่อมแพร่กระจายสู่สังคมต่าง ๆ ได้ ทั้งนี้ผู้แสดงละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง ล้วนได้รับวัฒนธรรมการแสดงละคร จากครูละครในพื้นที่

การประกอบอาชีพด้านละครชาตรี ได้โผล่ละครและนักแสดงส่วนใหญ่ ไม่สามารถประกอบเป็นอาชีพหลักได้ เนื่องจาก

๑. การว่าจ้างละครชาตรีในปัจจุบันลดน้อยลง ด้วยปัจจุบัน ระบบเศรษฐกิจฝืดเคือง สังคมต้องประหยัด การใช้ละครยก (ละครพลาสติก) หรือการเก็บนโดยรำเป็นยก ใช้สำหรับเก็บนม มีแนวโน้มที่จะปฏิบัติในลักษณะนี้มากขึ้น

๒. ละครในพื้นที่ จังหวัดอ่างทองมีจำนวนมาก จำนวนงานเฉลี่ยต่อคณะจึงลดลง ส่งผลต่อรายได้ของโต้โผ และนักแสดงละคร จึงลดลงด้วย

๓. ค่าตอบแทน ที่เป็นรายได้โต้โผละครได้รับน้อยลง เนื่องจากต้องกำหนดราคาให้ต่ำลง แข่งขันเพื่อความอยู่ได้ โดยรับเป็นค่าตอบแทนจาก เครื่องละคร เครื่องดนตรี เครื่องขยายเสียง และค่าเช่ารถ ซึ่งปัจจัยเหล่านี้ต้องลงทุนในราคาสูงด้วยเช่นกัน

๔. การเก็บน นิยมจัดในวันหยุดราชการ ทำให้งานแสดงตรงกัน นักแสดงละครรับจ้างจึงรับงานแสดงได้น้อยลง

๒. พิธีกรรมของละครชาตรี

พิธีกรรมของละครชาตรี ในจังหวัดอ่างทอง ได้แก่ พิธีกรรมก่อนการแสดง ประกอบด้วย การโหมโรง การบูชาครู การร้องเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การรำถวายมือ และการร้องเชิญครู พิธีกรรมก่อนพักการแสดง คือ การลาเครื่องสังเวท และพิธีกรรมหลังเลิกแสดง คือ การลาโรง ยังเป็นพิธีกรรมที่

รักษาไว้ แต่จะเห็นได้ว่า บางส่วนของพิธีกรรมถูกตัดทอนไป เช่น พิธีกรรมก่อนการแสดง ตัดทอน การปลุกโรง และการรำซัดเบิกโรง ส่วนพิธีกรรมหลังเลิกแสดง ตัดทอนการถอนโรง เนื่องมาจาก รูปแบบ ที่เป็นองค์ประกอบของละครชาตรีเปลี่ยนแปลงไป ได้แก่ การใช้เวทีแสดง ที่ละครชาตรี ในอดีตใช้โรงแสดงกลางแจ้ง คลุมผ้าซึงสี่มุม และตั้งเสากลาง เพื่อให้อากาศถ่ายเทสะดวก และยังใช้ สำหรับผูกของคลี (เครื่องอาวุธ) ประกอบพิธีปลุกโรง โดยใช้กิ่งมะยมผูกที่เสากลางนั้น ปัจจุบันเวที การแสดงเปลี่ยนแปลงไป มีฉากประกอบ ไม่มีเสากลาง จึงส่งผลให้พิธีกรรมที่มีความเกี่ยวข้องกับ เสากลางนี้ หายไปด้วย ทั้งพิธีปลุกโรงและพิธีถอนโรง ส่วนการแสดงรำซัดเบิกโรง ละครชาตรี ใน จังหวัดอ่างทอง ไม่ปฏิบัติเนื่องจาก เมื่อรูปแบบการแสดงละครชาตรี เปลี่ยนแปลงไปโดยนำรูปแบบ การแสดงละครนอก ละครพันทาง และลิเกมาใช้มากขึ้น รูปแบบละครโนราทางใต้ จึงหายไปที่สุดในที่สุด ดังที่นิยพวรรณ วรรณศิริ (๒๕๔๐ : ๒๘๑) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลง สำคัญต่อลักษณะวัฒนธรรม ของมนุษย์ ถ้าปราศจากการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมแล้ว วัฒนธรรมก็ไม่สามารถพัฒนาขึ้นมาได้ อย่างไรก็ตาม พิธีกรรมการแสดงละครชาตรีเพื่อแก้บน ต้องทำควบคู่กันไปกับการแสดงละครชาตรี เพื่อให้การแก้บนมีความศักดิ์สิทธิ์ แต่เพื่อรักษาส่วนใหญ่ให้คงอยู่ จึงต้องมีการปรับเปลี่ยนเพื่อความ สะดวก เรียบง่าย ตามกระแสสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย

พิธีกรรมและความเชื่ออื่น ๆ นั้น พิธีกรรมไหว้ครูละครชาตรี ยังคงปฏิบัติตามแบบอย่าง ในอดีต แต่มีการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับสภาพปัจจุบันนั้น จะเห็นได้ว่า ศิลปะการแสดงของไทย ทุกประเภท ยังยึดถือ ให้ความสำคัญกับพิธีไหว้ครู ซึ่งละครชาตรีเป็นศิลปะการแสดง ที่ยังคงถือ ปฏิบัติอย่างเคร่งครัดด้วย แต่เพื่อความสะดวกในการปฏิบัติ รูปแบบของพิธีกรรมจึงปรับเปลี่ยนให้ เหมาะสม ตามสภาพของการเป็นศิลปะพื้นบ้าน

การขอขมาของผู้เฒ่าต่อผู้อาวุโส สำหรับศิลปะการแสดง นับเป็นสิ่งที่ถือปฏิบัติกันสำหรับ การแสดงในหลาย ๆ ประเภท เช่น ลิเก โขน ละคร เนื่องจากการแสดงอาจมีบทบาทในแต่ละครั้งที่ ผู้แสดงที่มีอายุน้อยต้องแสดงกิริยา (ตามบทละคร) ที่ไม่เหมาะสม ต่อผู้แสดงที่เป็นผู้มีอายุสูงกว่า นับเป็นวัฒนธรรมอันดีงามของไทย ที่ยังรักษาไว้เป็นเอกลักษณ์ในด้านการเคารพผู้ใหญ่

๓. ลักษณะการแสดงของละครชาตรีในจังหวัดอ่างทอง

ขั้นตอนการแสดง เปิดเรื่องด้วยตัวพระที่เป็นกษัตริย์ ดำเนินเรื่องหลายลักษณะ เช่น ตัวเอกเดินทางออกจากเมือง ไปหาความรู้ ประพาสาป่า แต่งงาน ตัวเอกพบคู่ครอง ตัวเอกฝ่ายชาย อยู่กับฝ่ายหญิง แล้วมีอันต้องพลัดพราก ติดตามหากัน พบกันแต่จำกันไม่ได้ มีการทดลองใจกัน เป็นต้น และการปิดเรื่อง เป็นขั้นตอนของศิลปะการแสดง เช่น ละคร ลิเก ใช้อยู่ทั่วไป

รูปแบบการแสดงละครชาตรี มีลักษณะเป็นละครชาตรีผสมละครนอก ผสมละครพันทาง และผสมลิเก สอดคล้องดังที่ สุรพล วิรุฬารักษ์ (๒๕๔๗ : ๓๖๕) ได้อธิบาย วิวัฒนาการนาฏศิลป์ไทย ในกรุงรัตนโกสินทร์ว่า การละครในสมัยรัชกาลที่ ๔ ละครชาตรีกลายเป็นละครนอก โดยนำ รูปแบบละครนอกมาใช้ ทั้งบทละคร เครื่องแต่งกาย และปีพาทย์ คงแบบโนราของเดิมไว้เพียง การรำไหว้ครู ประกาศหน้าบท และร้องรำชาตรีรับโทหน้ารับกรับ คนไทยชอบบนบานศาลกล่าว และนิยมแก้บนด้วยละครชาตรี ละครชนิดนี้จึงแพร่หลายและยั่งยืน

โอกาสที่แสดง เพื่อแก้บน มีความสัมพันธ์ต่อวิถีชีวิตของคนไทยมาอย่างต่อเนื่อง ที่เชื่อว่า เทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สามารถช่วยดลบันดาลสิ่งที่ต้องการให้ได้ สอดคล้องดังที่ ผาสุก มุทฺธเมธา (๒๕๔๐ : ๑๒๕-๑๒๖) กล่าวว่า ความคิดทำให้เกิดความเชื่อ ความคิดที่ว่าสิ่งเกิดขึ้นทั้งหลาย ทำให้มนุษย์เป็นสุขและเป็นทุกข์ได้ น่าจะมีผู้บันดาลให้เกิดขึ้น จึงเชื่อว่ามีเทวดา เจ้าแม่ เจ้าพ่อ พระภูมิ เจ้าที่ เมื่อเกิดความเชื่อ ความมั่นใจ จะมีการบูชาบวงสรวง อ้อนวอน ให้ดลบันดาลให้พบความสุข ปราศจากทุกข์ จึงทำให้เกิดการกระทำ คือ การบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ด้วยสิ่งต่างๆ รวมถึงละครชาตรีด้วย ส่วนการแสดงเป็นมหรสพนั้น นอกเหนือจากลิเก โขน แล้วศิลปะการแสดงอื่น ๆ ในพื้นที่อ่างทอง คงมีเพียงละครเท่านั้นที่แพร่หลาย จึงเป็นอีกทางเลือกหนึ่งสำหรับ ผู้ที่ชื่นชอบศิลปะการแสดง ที่มีลักษณะเป็นการแสดงที่เป็นเรื่องราว

๔. องค์ประกอบการแสดง

เรื่องที่ใช้แสดงละครชาตรี ส่วนใหญ่ เป็นเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ที่นิยมแสดงมาตั้งแต่อดีต ดังที่ ผะอบบ โปษะกฤษณะ และคณะ (๒๕๒๓ : ๓๒๑) กล่าวว่า เนื่องจากละครชาตรีในอดีต เป็นละครเร่ ต้องอาศัยรายได้จากการแสดง เป็นเครื่องยังชีพ ดังนั้นการเลือกเรื่องที่จะนำมาแสดง ต้องให้สอดคล้องกับความนิยมของคนไทยในสมัยนั้น ดังนั้น ซึ่งส่วนใหญ่นิยมเล่นเรื่องจากชาดก เช่น เรื่องรถเสน มโนห์รา สังข์ทอง ฯลฯ หรือเรื่องที่เป็นนิทานท้องถิ่น เรื่องที่ละครนอกเล่น เช่น สังข์ศิลป์ชัย ลักษณะวงศ์ มณีพิไชย ฯลฯ

เวทีที่ใช้ในการแสดงละคร มี ๒ ลักษณะ คือ เวทีชั่วคราว (เต็นท์ผ้าใบ) และเวทีตามวัด หรือศาลเจ้า เนื่องจากเป็นการแสดงที่แสดงในเวลากลางวัน และส่วนใหญ่เป็นการแสดงเพื่อแก้บน บางครั้งไม่มีคนดู จึงไม่ให้ความสำคัญหรือพิธีพิถันเรื่องเวทีเท่าใดนัก ถ้าไม่มีโรงถาวรตามวัดหรือตามศาลเจ้า จึงตั้งเป็นเต็นท์ผ้าใบง่าย ๆ เพื่อใช้เป็นโรงละคร

วงดนตรีประกอบการแสดง ในปัจจุบันใช้วงปี่พาทย์เครื่องห้า เนื่องจากรูปแบบการแสดง ได้รับอิทธิพลแบบละครนอกและลิเก รวมทั้งเพลงประกอบการแสดง ที่ปรับใช้ลักษณะเช่นเดียวกับการแสดงละครนอก คือ เพลงโหมโรงมหรสพ เพลงรำถวายมือ เพลงหน้าพาทย์ เพลงร้อง ต่าง ๆ ที่มีอารมณ์เพลงเหมาะสมกับบท มีการร้องเพลงร้ายชาตรีดำเนินเรื่อง เพื่อคงความเป็นละครชาตรี สอดแทรกผสมผสานอยู่บ้าง

การแต่งกาย ละครชาตรีแต่งกายแบบยืนเครื่องพระ นาง ที่คงมีลักษณะเป็นการแต่งกายของการแสดงประเภทละคร ที่มีความนิยมมาโดยตลอด มีความสอดคล้องกับเนื้อเรื่องที่แสดง ได้แก่ เรื่องที่เกี่ยวกับกษัตริย์ ดังที่ ชวลิต สุนทรานนท์ และคณะ (๒๕๔๗ : ๒๒๖-๒๓๑) อธิบายถึง ลักษณะการแต่งกายยืนเครื่องของละครว่า เป็นการแต่งกายชนิดเต็มรูปแบบ เลียนแบบเครื่องทรงของพระมหากษัตริย์และบรมวงศ์ชั้นสูง ในโอกาสพิเศษ เช่น พิธีบรมราชาภิเษก พิธีโสภณต์ ที่ละครไทย ได้รับรูปแบบและวิธีการมาใช้ แต่ลดค่าของวัสดุที่นำมาใช้ในการแต่ง ทั้งผ้าห่ม เสื้อ เครื่องประดับต่าง ๆ เป็นเพียงของจำลองหรือเลียนแบบเท่านั้น จะไม่ใช่ของมีค่าในการตกแต่ง เช่น ทองคำแท้ เพชร พลอยที่เป็นของจริง

ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัย เรื่อง ละครชาตรีใน จังหวัดอ่างทอง ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะสำหรับการนำผลการวิจัยไปใช้ในการศึกษา และข้อเสนอแนะในการทำวิจัยต่อไป ดังนี้

๑. ข้อเสนอแนะด้านการศึกษาและการแก้ปัญหา

๑.๑ ควรมีการจัดตั้งเป็นกลุ่ม ชมรม ต่าง ๆ ในพื้นที่ เพื่อเป็นการอนุรักษ์ละครชาตรีแก้ปัญหา การแข่งขันทางธุรกิจของละครชาตรี และยังเป็น การสร้างสัมพันธ์ภาพที่ดีต่อกันระหว่างผู้แสดงละครด้วย

๑.๒ ควรมีการเก็บรูปแบบการแสดงละครชาตรี ด้วยฟิล์มภาพยนตร์ เพื่อความคงทน

๑.๓ ควรมีการอนุรักษ์รูปแบบการแสดงละครชาตรี ที่เป็นการแสดงแบบละครชาตรีโดยแท้ โดยไม่ให้มีการผสมผสาน ในขณะที่ยังมีบุคคลที่มีความรู้ความสามารถด้านนี้ยังมีชีวิตอยู่

๑.๔ จัดประชุม สัมมนา เพื่อเป็นการระดมสมองในการค้นหาและรวบรวมวิทยากรทางด้านละครชาตรี จากแหล่งต่าง ๆ เพื่อให้ได้ข้อมูลละครชาตรีที่สมบูรณ์แบบ

๒. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยต่อไป

การศึกษาของผู้วิจัยข้างต้น เป็นการศึกษารวบรวมข้อมูลเบื้องต้น ยังมีรายละเอียดในแง่มุม อื่น ๆ ที่น่าสนใจ เช่น

๒.๑ ควรศึกษาศิลปะการแสดงประเภทอื่น ๆ ในจังหวัดอ่างทอง เช่น ลิเก รำโทน เพลงพื้นบ้าน เพราะอ่างทองเป็นแหล่งวัฒนธรรมพื้นบ้านที่น่าสนใจ

๒.๒ ควรศึกษาการใช้เพลง และดนตรีประกอบการแสดงละครชาตรี

๒.๓ ควรมีการรวบรวม วรรณกรรมหรือตำนานที่เกี่ยวข้องกับการแสดงละครชาตรีด้านเนื้อเรื่อง ตลอดจนการใช้ภาษา เชนวิเคราะห์ เพื่อประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้าทางวิชาการด้านตำราละครไทย

๒.๔ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรสนับสนุน ให้มีการวิจัยเรื่องละครชาตรีในพื้นที่อื่น เพื่อเป็นการอนุรักษ์ ส่งเสริม และเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาต่อไป

ภาคผนวก

ตัวอย่างบทละครชาตรี

เรื่อง หลวิชัยคำวี

(คัดลอกจากสมุดบอกรบทะเลคร ของนายพัก สถิตโชติ)

.....

๑) มาจะกล่าวบทไป ถึงท้าวสุรธรรมราชจอมกษัตริย์ ครอบครองธานีบุรีรัตน์ กรุงพัทวิสัย สวรรณยา ท้าวมีอีกเอกมะเหสี ชื่อนางคันธะมาลีเสนาหา อยู่ด้วยกันตั้งแต่หนุ่มคุ่มชะลา ชั้นสา หกสิบสี่ปีปลาย นำพระทนต์นางกลางหอก ดวงพระภักเหียวเป็นเส้นสาย เกศาเพิ่มจะปะระปราย พระกายชายจะมีเนื้อ พระเสวยมือละสามสามเวลา ทรงกำลังวังชาประปลาย เหลือภอใจเหียว เกียวผู้หญิงริงเรือ ผูกพันพันเผื่อไม่เบื่อใจ ราวกับหนุ่มคลุ้มคลั่งนั่งบ่น จะหางามเล่นสักคนหนึ่ง ให้ได้ ลำพียงคะนึ่งคิดเป็นใจไป มิได้วางเว้นสักเวลา เมื่อจะเหตุเพทไฟ ให้เล่าร้อนพระทัยเป็น หนักหนา จึงชวนกำนันกันระยา ลงมายังที่ตำหนักแพ ฯ เขต เพลงฉิ่ง

๒) ท้าวเสด็จนั่งเหนือเรือบันลังก์ สาวสนมกรมวังเชิงแซ่ พระเอนอิงพิงพะนักแล้วผันแปร เหลือบแลเห็นผอบลอยมา หยิบขึ้นเขม้นอยู่เป็นครู่ เปิดดูก็เห็นเส้นเกศา หอมกลิ่นรายรินขึ้น วิญญา พระนึ่งนิกตริกตราในอารมณ์ ผมนี้ดีร้ายนางสาวน้อย แกล้งลอยมาหาคู่สุ่ม ชะรอยบุญเรา เคยได้เซยชม จึงพบผอบผมกัลยา จุนคิดเคลิ้มคลั่งขึ้นทั้งแก่ กระสันเสียวเหลียวแลชำเลื่องหา เห็นนางพนักงานคลานเข้ามา ยิ้มเยื่อนพยกหน้าว่านางวงลักษณ์ ค่อยขยดลดองค์ลงนั่งใกล้ เห็นมิใช่ ผุดลุกขึ้นกุกกัก ดูนางห้ามนางแห่นยังแค้นนัก ให้ละล้าละรักลืมองค์ ท้าวทอดผอบทองประครองไว้ มิได้ชำระสะสรง ขึ้นจากเรือสุวรรณบันจง เสด็จตรงมายังวังใน

๓) ครั้นถึงจึงเข้าในห้อง ขึ้นบนแท่นทองผ่องส้าย กอดพระอบประทับกับทรงวงไว้ ถอนฤทัยครวญคร่ำรำพัน ฯ โอ

๔) โอ้อ้วนนวนละอองเจ้าของผม ถ้าได้ชมจะถนอมเป็นจอมขวัญ เกศาหอมพุ้ง ดั่งปรุงจันทร์ จะทรงโฉมโฉมพรรณเป็นฉันทใจ ทรวดทรงสูงต่ำดำขาว ชั้นษาแก่สาวสักคราวไหน แม้นรู้ว่าเจ้าอยู่บุรีใด พี่จะไปติดตามเจ้าทราชมชม ถึงจะเป็นกระไรก็ไม่ว่า แต่พอได้เห็นหน้า เจ้าของผม คิดละห้อยละเหี่ยเสียดอารมณ์ ร้องให้ร้องห่มไม่สมประดี ฯ โอ

๕) เมื่อนั้น นางคันธะมาลีมหะสี เห็นพระร่ำกำสโตศกกี จึงเข้าไปในที่บรรทม แล้วนาง ทูลทัดพิษดา พระทรงโศกาด้วยแผ้วผม จงคิดรั้งหักอารมณ์ แม้นเคยคู่สุ่มไม่คลาดแคล้ว จงหยุดยั้งตั้งสติตริตรอง จงดับความมัวหมองให้ผ่องใส ทรงพระชราหนักหนาแล้ว ทูลกระหม่อม เมียมแก้วจงหักใจ

๖) เมื่อนั้น สุรธรรมราชเคลิ้มมอญยังหลงไหล เห็นเมียมมาเข้าชีพีรีพีไร ขัดใจกริ้วกราด ตวาดอึ้ง ดูดูทำราวกับสาวแซ่ ไม่เจียมตัวกลัวแก่สักนิตหนึ่ง นีมานั่งแผ้วภาะหน้าภาะนึ่ง จะคอยหึ่งหวง ข้าฤว่าไร ฉวยพระขันจันงกกระปกกระเปลี้ย พระพิโรธโกรธเมียดังเพลิงไหม้ สะดุดโดนสาวสัน กำนันใน แล่นไล่ไม่เป็นสมประดี ฯ เขต

๗) เมื่อนั้น องค์อรรคชายามาระศรี ความกลัวอาญาพระสามี วิ่งหนีไปซ่อนซ่อนซุก เหล่าพวกสาวสันกำนันนาง วิ่งวางวนเวียนจนเจียนจุก บ้างเข้าแฝงม่านคลานคลุก บ้างลุกแอบเตียง เมียมมอง

๑) เมื่อนั้น สรรณราชร้อนร่ำเศร้าหมอง แสนคะนึ่งถึงเจ้าผอบทอง เสด็จตรงออก
ทอ้งพระโรงชัย ฯ เสมอ

๑) ลตองค์ลงนั่งเหนืออาสน์ พรั่งพร้อมอำมาตย์น้อยใหญ่ จึงตรัสสั่งมหาเสนาใน
เร่งไปร้องป่าวชาวพารา ผู้ใดใครรู้จักบ้าง ตำแหน่งนางผมหอมเสนาหา ถ้าเมื่อนำไปได้นางมา
เงินทองเสื้อผ้าจะรางวัล หย่าเรือนไรนาจะหาให้ ข้าไทชายหญิงทุกสิ่งสรรพ จงเร่งรีบรัดจัดกัน
ไปป่าวร้องให้ทันในวันนี้ ฯ เสรจ

๑) บัดนั้น อำมาตย์รับสั่งใส่เกศีออกมาเกณฑ์กันทันที เส้นตีฆ้องร้องป่าวไป ฯ เชิด เสรจ

๑) บัดนั้น ยายเฒ่าทศประสาทชาติไพร่ เห็นเขาร้องป่าวก็เข้าใจ นึกได้ลูกสาวของ
เจ้านาย ผมหอมปรากฏสรระร้า จะนำเข้าไปพามาถวาย กูจะได้ฟังบุญเป็นคุณยาย คิดแล้วเดินชาย
มาถามทัก ท่านขามานี้จะบอกเล่า นางผมหอมเข้าเจ้านี่รู้จัก รูปโฉมโฉมพรรณขยันนัก จะอาษา
ทรงศักดิ์ไปรับมา ฯ เสรจ

๑) บัดนั้น เสนีถามซักเป็นหนักหนา เห็นถ้อยคำมั่นสัญญา ก็รีบพายายเฒ่าเข้าวังใน
ฯ เชิด

๑) ครั้นถึงจึงคลานเข้าไปเฝ้า ก้มเกล้าทูลแจ้งแถลงไข ยายเฒ่ารับคำจะนำไปว่าจะได้
รู้จักนางเทวี เปนลูกสาวท่านท้าวพรหมจักร ปีนปักจันทราบูรีศรี แต่เมื่อนั้นพลไพร่ก็ไม่มี นก
อินทรีย์กินตายเสียกายกอง ที่ในวังยังแต่นางผมหอม งามพร้อมสาระพัดไม่ขัดข้อง บิดาซ่อนนาง
ไว้ในกลอง จงทราบฝ่าลอองพระบาท

๑) เมื่อนั้น ท้าวสรรณราชสำราญร่า ชื่นชมสมถวิลจินดา ดั่งได้เห็นหน้านางนงเยาว์
จึงตรัสว่าถ้าสมคะเนนี้ อีกทีก็ใจหายแล้วยายเฒ่า มั่งมีดีกว่าคำสาเกา ทุกข์ร้อนอะไรเล่ากับ
เงินทอง ยายเฒ่าจะเอาอะไรบ้าง ถ้านางกันดานบ้านช่อง เร่งรีบคลาไครดั่งใจปอง ให้ได้ในกลอง
กลับมา

๑) บัดนั้น ยายเฒ่าทูลพลันด้วยหรรษา จะขอเรือเอกไชยไคล้คลา ไปรับกัลยามากรุงไกร

๑) เมื่อนั้น ท้าวสันนุราชเปนใหญ่ ได้ฟังจึงสั่งเสนาใน จัดเรือเอกไชยจับพลัน เกณฑ์ยก
สำหรับใหญ่ใส่ให้เต็ม ล้วนแต่ละเล่มคนขยัน

๑) บัดนั้น เสนารับสั่งใส่เกษี จากวังรีบวิ่งไปสิงคลี มาจัดเรือที่พระบัญชา

๑) ยายเฒ่าทำประหนึ่งกึ่งกำ ขึ้นขึ้นแคร่คานหามคนตามมา ประตูดินดินทำนาสะพาน

๑) ลงนั่งยังเรือเอกไชย พลพายนายไพร่อลหม่าน ออกเรือพร้อมกันมิทันนาน
ร้องขานโยนยาวฉาวมา ฯ โส้เรือ

๑) ผ่อนพักพลพายหลายแห่ง น้ำเชี่ยวเลี้ยวแรงเปนหนักหนา สิบห้าวันถึงจันทพารา
ประทับท่าที่ท้ายเวียงไชย จึงสั่งพลพายทั้งไพร่นาย ออย่าเที่ยวไปไหน แต่ตัวของเราจะเข้าไป
สมคะเนเมื่อไรจะกลับมา สั่งแล้วเข้าสู่พระบุรี พลันตัวกลั้วผีเป็นหนักหนา เห็นกระดุกเกลื่อนกลาด
ดาดสะดา รีบเดินภาวนาเข้าในวัง ฯ เชิด

๑) ครั้นถึงจึงขึ้นปราสาททอง เมียงมองลึบล้อถอยหลัง เสียงคนพูดอยู่เงี่ยหูฟัง
ซุดหนึ่งแอบประตูดุท่งที่ ฯ ข้า

๑) เมื่อนั้น โฉมนางจันทร์สุดามาระศรี สมสู้อยู่ด้วยพระคาวิ เปรมปรีปะฏิพัทกำหนดใน หยอกเข้ายืมแยมแถมกัน จะระคางผู้คนก็หาไม่ สัจตเจียบซึ่งเสียงทั้งเวียงไชย สำราญใจอยู่ใน ภาราทังสองคน ๆ ร่าย

๒) บัดนั้น ยายเฒ่าเฟ่งพิศคิดฉงน ชายนี้ที่ท้วงชอบกล เห็นจะไม่ใช้คนต่ำช้า ใส่ เครื่องประดับองค์ทรงพระขรรค์ รูปโฉมโฉมพรรณงามนักหนา ตัวจะเป็นลูกเฒ่าท้าวพระยา จันทรสุดาจึงปลงลงใจ กุคิดไว้ไม่สมอารมณ์คิด จะลวงล้างชีวิตร์เสียให้ได้ แต่องค์ก็ลยาจะเอาไป ทูลถวายท้าวไทยเอารางวัล ทำที่กิริยาก่อนโศกสัน ก้มกราบบาทาสุดาจันทร์ แล้วตีกองกัณฑ์รำไร ๆ โอด

๓) เมื่อนั้น โฉมตรุดูยายก็จำได้ เป็นค่าเก่าค่าเขยช่วงไซ้ จึงพูดจาปราเสด้วยเมตตา ยายหนีนักอินทรีไปช้านาน ลูกหลานอยู่ไหนไม่เห็นหน้า หรือนกมันกินสิ้นชีวา เออตาผัวอยู่ดอก หรือยาย

๔) บัดนั้น ยายเฒ่ากล่าวเกลี้ยเบี่ยงบาย ลูกหลานก็กระจัดพรัดพราย ท่านตาก็ตาย แต่คราวนั้น เข้าไปอยู่เถื่อนถ้ำก็ลำบาก จึงพันปากปากษาไม่อาสญ ได้ยินเหล่าชาวป่าพูดจากัน ว่าแม่จันทรสุดาได้สามี คำสูตันต้นจนมาถึง จะอยู่พึงบุญท้าวทั้งสองศรี ยังพลันตัวกลัวแต่นกอินทรียี้ มันมานี้หรือไม่เขาวมาลย์

๕) เมื่อนั้น โฉมจันสุดาจึงว่าชาน ผัวเข้ามาล้างมันวายปราณ หายมาช้านานจนปานนี้

๖) บัดนั้น ยายเฒ่าทำเป็นกระเซมศรี จึงว่าแม่คุณบุญสิ้นที ได้สามีเรื่องอิทธิฤททา งามทั้งรูปโฉมโฉมพรรณ นำชมสมกันเป็นหนักหนา สมคิดของยายที่หมายมา จะอยู่ด้วยกันยา เป็นข้าไทย แล้วทำท่าที่กระปรีกระเปล่า ตักน้ำตักข้าวเอาใจใส่ ทั้งสองเจ้าเข้าที่บัญญัติใน ยายไปปรนนิบัติพัทวิ ๆ ตระ

๗) เห็นพระราชานิตตราสนิท นิ่งพินิตพิศดูนางโฉมศรี ผิดกับกระษัตตราทุกทานี ขัดพระขรรค์เข้าที่บรรทมใน คิดพระวงสงสัยหย่างไรใหญ่ จะล่อลวงถามดูให้จงได้ ครั้นรุ่งราง สว่างแสงอโนทัย ยายเฒ่าเข้าไปหุญในคร้ว

๘) เมื่อนั้นจันทรสุดามาทำของเสวย ตามเคยจัดแจงแต่งให้ผัว ยายเฒ่าเข้าเมียงหมอบ หยอบตัว แล้วว่าแม่ทูนหัวหยาไว้ใจ อันองค์พัสดาพระสามี เห็นที่หาซื้อกับแม่ไม่ เห็นบพระขรรค์ บรรทมทุกคืนไป น่าจะแฉงแฉงพระฤททัยพระเทวี แม่จงถามไถ่ให้ประจักษ์ ถ้าท้าวรักก็จงแจ้ง ให้ถ้วนถี่ แม้นมิบอกออกความลับลี นานไปก็จะมีมีนคง

๙) เมื่อนั้น จันทรสุดาภาซื่อก็ลุ่มหลง สำคัญมันหมายว่ายายตรง โฉมยงเห็นชอบก็ตอบไป จริงอยู่ยายว่าข้านี้ภพรัน ขัดพระขรรค์ติดองค์นำสงไสย จะทูลถามทรงศักดิ์ซึกไซ้ จะให้ได้ ความสำคัญ ว่าพลางนางเข้าไปในที่ ปรนนิบัติพัทวิให้ผัวขวัญ ทำที่ทอดสนิทติดพัน นวดพั้น นึ่งแนบแอบอิง สรรพยอกหยอกเข้าแยมสรवल ชักชวนพูดจามรยาหญิง ได้ช่องก็ชะอ้อนวอนวิง ทูลความตามจริงภูวไนย น่องนีกินแฉงแฉงจิตต์ พระขรรค์ของทรงฤททัยเป็นไฉน มิได้ละวาง ให้ห่างไกล ฤาพระจะไม่ไว้ใจน่อง

๑) เมื่อนั้น พระควาเฒ่าระหัดชัดซ้อง หวันหวาดประหลาดจิตต์ผิดทำนอง ค่อยประคอง
 เล้าโลมโถมงาม รับขวัญกัลยาแล้วพาที วันนีหลากใจมาใต้ถาม ฤายายยูเจ้าจะเอาความ
 บอกตามจริงเกิดนะเทวี ฯ เจริจา

๒) เมื่อนั้น จันทรสุตากล่าวแกลังแสงไสศรี บิดเบือนเอื้อนอำทำทวงที อะไรนี่มาตรัส
 สกัตสะแกง น่องรักน่องถามตามชื่อ ควรหรือมิบอกออกให้แจ้ง เพราะพระทรงศักดิ์ไม่รักแรง
 ว่าพลางนางกรรแสงโสกา ผินพัทตร์ฝักใสมิให้ต้อง สบั้งสะบัดปัดป้องหัตถา พิโรรำทำกลมายา
 ประหนึ่งว่าโถมฉายจะวายวาง ฯ โอต

๓) เมื่อนั้น พระควาเฒ่าเห็นน้องหมองหมอง ค่อยละโบมโถมลูบปฤษฎางค์ ประคองนาง
 นิรมลขึ้นบนเพลลา สวมสอดกอดรัดแล้วตรัสพลอบ คิดเช่นนี้มีชอบโฉมเฉลา พี่รักใคร่ในองค์
 นางนงเยาว์ แม้นจะเปรียบเทียบเท่ากับดวงใจ หย่าโศกนักพักน้องจะหมองศรี เจ้าผินพหน้ามา
 พี่จะบอกให้ พระขรรค์นี้พี่ฝังชีวิตไว้ ใครลักเข้าเผาไฟจะมรณา ความจริงบอกเจ้าไม่อำพราง
 อย่าพูดมากปากสว่างฟังพี่ว่า เห็นประจักษ์แจ้งแล้วนะแก้วตา พี่รักเจ้ายิ่งกว่าชีवालย์

๔) เมื่อนั้น จันทรสุตายิ้มย่องสนองไซ ที่น้น้องเห็นรักประจักษ์ใจ ภูวไนยโปรดปราน
 ปรานี คุณของทรงฤทธิ์ตั้งบิตุเรศ เหมือนนัครแก้วกันเกษเกษียร จะขอเป็นเกือกทองรองรูลี
 ไปกว่าชีวิตจะวายปราน ทั้งสอนสนธิพิศมัย ถ้อยที่มีใจเกษมसानต์ คลึงเกล้าเข้ายวนชวนขึ้นบาน
 ยาวมาไม่มีราศีเคื่อง ครั้นเวลาตะวันบ่ายฉายแสง นางออกมาจัดแจงแต่งเครื่อง ใส่สุพรรณ
 ภาชนะทองรองเรือ และชำเลื่องเห็นยายเข้ามา ยิ้มพลางว่าอย่าทุกข์เลย ยายเอ๋ยผัวรักข้าหนักหนา
 เล่าความตามคำพิสดา แล้วกำชับกำชาสาระพรรณ ฯ เจริจา

๕) บัดนั้น ยายเฒ่ารับคำทำรับขวัญ กราบบาทซ้ายขวาแล้วว่าพลัน ลูกไม่เป็นเช่นนั้น
 ดอกแม่คุณ เกลือกสามมีรักจึงให้ถาม ใช้จะแกลังกล่าวความให้เคื่องซุ่น ข้าเป็นผู้น้อยคอยฟังบุญ
 ไม่ไว้เว้เนรคุณอย่าแคลงใจ

๖) เมื่อนั้น จันทรสุตาทาชื่อไม่สงสัย คิดว่าข้าหลวงเดิมก็เคลิ้มไป หลงใหลนับถือว่า
 ชื่อตรง ครั้นจัดแจงสำเร็จเสร็จจับ ให้ยายยกสำรับเข้าไปส่ง ตั้งถวายภูวไนยด้วยใจจง โถมยง
 หมอบคลานอยู่งานพิศ ฯ เจริจา

๗) เมื่อนั้น พระควาเฒ่าทริรงทรงสวัสดิ์ แกลังเสวยข้าวของจนท้องคัต แล้วตรัสสัพยอก
 หยอกนาง

๘) เมื่อนั้น ยายเฒ่ากระหึ่มยิ้มย่อง สมหวังตั้งจิตต์ที่คิดปอง ได้ช่องจะฆ่าพระควา
 ทำเปนเข้าไปให้ใช้สอย หมอบคอยถือชุดจุดบุหรี พุดชกนิทานบ้านเมืองดี ประเวณีกระษัตริสรวิงค์
 แม้นได้สมบัติพิศถาน ย่อมแต่งการมูรธาภิเศกสรง ไปยังฝั่งน้ำตั้งจำนง สังเกตทุกองค์กระษัตริรา
 นี้พระจะพานไอสุรย์ สืบประยูรวงศ์พงษา เชิญเสด็จไปสรรสรงพระคงคา ตามหย่างท้าวพระยา
 มาแต่ไร ฯ เจริจา

๙) เมื่อนั้น พระควาเฒ่าลุ่มหลงไม่สงไสย จึงตรัสว่าคิดชอบเราชอบใจ จะทำให้ต้องตาม
 ประเวณี ยายเปนผู้ใหญ่ได้เคยพบ จงแต่งเครื่องให้ครบตามที่ แม้นได้ฤกษ์งามยามดี จะไปสระ
 เกษีให้สำราญ

๑๑ บัดนั้น ยายเฒ่ารับสั่งกระเซมसानต์ หยิบโน้नฉวยที่ตะลิตะลาน จัดใส่ในพานแล้วยกมา

๑๒ เมื่อนั้น สองกระษัตริย์นดีเปนนักหนา ชวนเฒ่าทัตประสาทยาดรา ลงมาตามฉะน่าน
ในวัง ฯ เพลงช้า

๑๓ บัดนั้น ยายเฒ่าเจ้าเล่ห์ทำล้าหลัง แวะเข้าก่อไฟใส่ประดั่ง แล้ววังตั้งตั้งตามมา
ทันสองกระษัตริย์ที่ฝั่งชลที่ วางภากรไว้ที่ร่วมพฤกษา เห็นพระจะลงในคงคา ยายทำเป็นว่าแล้วแย้มยิ้ม
ไปจนพระขรรค์ไวมั่นคง ลงสรองถูกน้ำจะเป็นสนิม เสียตายพลอยประดั่งลับทับทิม จะขอไว้ริมชลธาร

๑๔ เมื่อนั้น พระควาวีฟังคำที่ว่าชาน ไม่รู้ล่อกคนบุราณ เพรากรรมนั้นบันดาลให้วงยง ฯ
สระบูรจ

๑๕ ชักพระแสงทรงยื่นให้ยายเฒ่า แล้วชวนโฉมเฉลาลงสระสรอง ชำระสระสนานสำราญ
องค์ เวียนวงแหวกว่ายวารี พระหยอกนางพลางกอบคงคาซัด ชะอ้อนคันสะบัดเบือนหนี เลี้ยวไล่
ไขว่ขว้ากัลยาณี สว่นระริกซิกซี้สำราญใจ ฯ เพลงฉิ่ง

๑๖ บัดนั้น ยายเฒ่าแสนร้ายหมายได้ เห็นสององค์ลงเล่นชราลัย วังไปยังกองอัครี
เอาพระขรรค์นั้นวางกลางเพลิงรุ่ม เอาพินสุ่มใส่เข้าเหมือนเผาผี ก่อพลางเหลียวดูพระภูมิ
แล้วปัดเป่าพัดวิว่นวายไป ฯ เชิดฉิ่ง

๑๗ เมื่อนั้น พระควาวีร้อนรนไม่ทนได้ เจียรจักพินาศขาดใจ แลไปดูยายก็หายไป
เรียกเมียมาช่วยพืดด้วยเจ้า ครั้งนี้อเฒ่ามันฆ่าผิว เรียกพลางอกสน้อยูร์ันรัว ค่อยทรงตัวขึ้นจาก
คงคาไลย จะยืนยังตั้งกายก็ไม่ตรง นางโฉมยงเข้าประคองแล้วร้องให้ ล้มลงกลางหาดเพียงขาดใจ
ภูวไนยร่ำสั่งบังอ้อน ฯ โอด ฯ โอ้

๑๘ โอ้ว่าโฉมยงนงลักษณ์ มีเสียที่รักดวงสมร ครั้งนี้ชีวิตจะม้วยมร เพราะเจ้าวอนไต่ถาม
ความลับ พี่ก็บอกออกให้ด้วยใจซื่อ ควรหรือย่อนยอกมากลอกกลับ มิได้ฟังพี่กำชับ ไปบอกกับ
ยายเฒ่าเจ้ามารยา คิดร้ายหมายล้างชีวิตพี่ ครั้งนี้สุดสิ้นวาสนา เวราเราแล้วนะแก้วตา จะขอลา
โฉมฉายเจ้าวายปราน พระสุดสิ้นกำลังไม่สั่งได้ ด้วยดวงจิตต์พิศไพนั้นเผาผลาญ แอบอิงฟังองค์
นางนงคราญ ภูบาลซ่อนซบสลบไป ฯ โอด

๑๙ เมื่อนั้น จันทรสุดาเห็นผัวนั้นตัดไชย กอดศพพิศดาโสกาไลย ทรามไวเพียงจะสิ้นชีวิต
 ฯ โอด ฯ โอ้

๒๐ โอ้ว่าพระองค์ผู้ทรงเดช เกิดเหตุครั้งนี้เพราะเมียขวิญ เชื่ออีเฒ่าแพศยาใจอาชรรพ์
จนมันลอบทำให้จำตาย ครั้งนี้มีชั้วก็เหมือนชั้ว คิดแค้นใจตัวไม่รู้หาย อดสูอยู่โยให้ได้อาย จะสู้อย
ตามองค์พระทรงธรรพ์ ว่าพลางทางกราบกับตีนผิว ทอดตัวโสกาเพียงอาสัญ สองกรค่อนทรวงเข้า
รุมรัน ทรงกันแสงซบสลบไป ฯ โอด

๒๑ บัดนั้น ยายเฒ่าเฝ้าพระขรรค์จนเหงื่อไหล เสลือกสลนชนพินใส่ไฟ หายใจกระหมอบ
หอบเต็มที แล้ววังมามองทั้งสององค์ เห็นล้มลงแน่นิ่งอยู่กับที่ ไม่ไหวกายตายแน่แล้วครั้งนี้ พลา
งวังตะลิตะลานมา เห็นนางกอดศพสลบไสล ก็แจ้งใจว่ายังไม่สั่งชา จึงอุ้มองค์อรไทยเจ้าโคลคลา
ไปยังทำที่ประทับฉับไว ฯ เชิด ฯ เจรจา

๑) วางนางลงเหนือเรือบันลังก์ ก็บิดบังม่านทองอันผ่องใส ให้เร่อกออกนาวาคลาไคล
 สุ่มใส่สามแล่นมาเต็มที ๆ ไส้ ๆ เชิด

๒) เมื่อนั้น โฉมนางจันทร์สุตามาศรี ครั้นพินคินได้สมประดี ความหาสามีไม่พบพาน
 ผันแปรแลเหลือบมาเห็นยาย โฉมฉายชี้หน้าแล้วว่าขาน ทูตอีเฒ่าทรชนคนพาล อับปรีสีกระบาน
 เปนพันไป ลอบทำสามีแล้วมีหน้า มึงจะซ้ำพากูไปข้างไหน ชั่วช้าสารพัดน่าขัดใจ จะตบให้
 ย่อยยับลงกับมือ

๓) บัดนั้น ยายเฒ่าปลอบว่าว่าอึ่งอ้อ จะพาไปบ้านเมืองให้เลี้ยงดู ให้ออกหน้าข้าชื่อ
 ยิ่งกว่านี้ ทรงธรรม์สันนุราชเมืองไชย จะเศกให้แม่เป็นนมเหษีร อย่าทรงห้วงโสกาถึงสามี่
 เทวีจะสุขทุกเพรางาย

๔) เมื่อนั้น จันทรสุดาดาลเดือดไม่เหือดหาย โกรธาตำทอมมากมาย อย่างักอุบายให้
 ตายใจ ผัวกูอดวายจะตายด้วย ที่จะได้เออวยอย่าสงสัย ว่าพลางนางทรงโสกาถ้อย ครวญคร่ำ
 ร่ำไรอยู่ไปมา ๆ โอด ๆ ร่ำ

๕) โอ้พระทูลกระหม่อมของเมียเอ๋ย พระคุณเคยปกเกล้าเกษา อยู่เย็นเป็นสุขทุกเวลา
 วันนี้มาจากพระองค์ทรงฤทธิ์ เพราะว่าเมียชั่วช้าพาชื่อ เชื่อถืออีเฒ่าทูลจริต บอกความลับไม่ทันคิด
 จนพระสิ้นชีวิตรวายวาง พระเจ้าพระคุณของน้องเอ๋ย กรรมสิ่งไรเลยได้เคยสร้าง จึงมีอีเฒ่ามาตา
 มล้าง เลิศล้างมาแต่ตัว น่าสงสารปานจะนี้พระผัวแก้ว จะกล้าแดดอยู่แล้วพ่อทูลหัว ยิ่งคิดขุ่นข้อง
 หมองมัว ทอดตัวเกลือกกลิ้งก็หนึ่งไป ๆ โอด

๖) บัดนั้น ยายเฒ่าวักน้ำมาลูบให้ เห็นนางได้สมประดีก็ดีใจ เร่งฝีพายให้พายสุ่มมา ๆ
 เชิด

๗) ครั้นถึงจึงประทับตำหนักแพ พอเห็นท่านเฒ่าแก่ก็ไปหา ยายเฒ่าเล่าความตามกิจจา
 อย่ำช่วยทูลพระทรงธรรม์ ๆ เจรจา

๘) บัดนั้น ยายเฒ่าแก่แรไปขมิขมัน ครั้นถึงจึงทูลว่ายายนั้น ได้นางจันทร์สุตามาแล้ว ๆ
 เจรจา

๙) เมื่อนั้น ท้าวสรรณุราชเร่งผ่องแผ้ว จึงเสด็จจากอาสน์ตลาดแล้ว ตามแนวท้องฉนวน
 ด่วนไป ๆ เชิด

๑๐) ครั้นถึงตำหนักแพแลเห็นยาย พระแยมยิ้มพริ้มพรายปราศัย ยายทำความชอบข้า
 ชอบใจ ว่าพลางพะยักให้เผยม่านทอง ๆ เจรจา ๆ ชมโฉม

๑๑) พระพินิจพิศโฉมจันทรสุดา นางในใต้ฟ้าไม่มีสอง ผิวเนื้อเรือเหลืองเรือรอง
 พักตร์น้องผ่องเพียงดั่งจันทรธา อรชรอันอันแอนแององค์ เนตรขงนารักเปนนกหนา ดลิ่งแลดูนาง
 ไม่วางตา พระราชาแยมยิ้มกระหิ้มใจ ๆ ร่ำ

๑๒) จึงเรียกวอสุวรรณอันบรรจง มารับองค์เทวีศรีใส แห่ห้อมพร้อมพรั่งเข้าวังใน
 เสด็จตามทราวม้วยมาทันที ๆ เชิด

๑๓) ครั้นถึงจึงสั่งให้พานาง ไปอยู่ในปราสาทปราสาทศรี ตรัสพลางอย่างเอื้องจรีลี
 มาถึงที่ชำระสระสงน้ำ ลูบไล้สุคนธ์ปรนปรุ ดมดูกลิ่นฟุ้งเจือยฉ่ำ หยิบภูษามาทรงแล้วลูบคลำ

ยกคองทองข้าขอบพระไทย ห่มศรีทับทิมกรองคล้องคอ ใครดูภูหนุ่มพ้อขึ้นหรือไม่ นั่งมอง
ส่องกระจกยิ้มละไม ก็ยังไม่แก่เท่าไรทีเดียวนัก ผมเผ้าพิศดูไม่สู้หงอก เสียสิ่งเดียวดอกแต่พันทัก
ถึงกระนั้นโฉมยงก็คงรัก แล้วทรงศักดิ์เสด็จออกจากแท่นทอง ฯ เสมอ

๑๑ เเดินเหินรัดกุมเหมือนหนุ่มแน่น รอยชายกลายเป็นขนเข้าในห้อง พิศดูตัวพลางทาง
เยียมมอง ตามช่องฉากบังกระทั้งไว เห็นนางชบพักตราโสกาอยู่ จะเหลียวดูภูมิก็หาไม่ ค่อยนั่งลง
ข้างอรัย แล้วปราศัยเกี่ยวพานหวานล่อม

๑๒ สาวเอ่ยสาวสุวรรณ น้อยหรือนั้นหน้าชมนางผมหอม งามสิ้นทุกสิ่งพร้อมพร้อม ดูระม่อม
หมดย่างนางฟ้า นี้กุศลหลังเราทั้งสอง เคยเป็นคู่ครองเสนาหา เก็บดอกไม้ไหว้พระด้วยกันมา
ได้วาสนาทำไว้อึ่งได้น้อง แต่วันพบผอบเจ้าลอยมา พี่ครวญคร่ำโศกาหาเจ้าของ ให้เสนาข้าบ่าว
เป่าร้อง ได้ข่าวน้องเพราะยายค่อยคลายใจ

๑๓ เมื่อนั้น โฉมจันทร์สุตามารศรี ฟังข่าวเจ้าพารามาพาที เทวีกุลมกรัดด้วยขัดใจ
ถอยองค์ลงไปเสียให้ห่าง แล้วนางก่อนว่าไม่ปราศัย นี้แน่อ้าวเจ้ากรุงไกร ซึ่งไม่คิดถึงตัวเผ้า
มัวเมา จะตายวันตายพรุ่งก็ไม่รู้ ยังจะเที่ยวเกี่ยวชู้ยู่อีกได้ จนพันทักผมหงอกเหมือนดอกเลา
ลูกเขาเมียเขาก็ไม่คิด คบกับอีเฒ่าเจ้าเล่ห์ ทำการเกเรทุจริต ลอบฆ่าสามีกุมม้วยมิต มีหน้าข้า
ปลิดเอาเมียมา อย่างักกว่าวไรให้อ่อนใจ ภูไม่มุ่งมาดปรารถนา ว่างพลางนางทรงโสกา กัลยาโศกสัน
รินทร์

๑๔ ทราชมเอยทราชมสงวน อัยารัญจวนครวญคร่ำกำสรด ถึงเจ้าโอรชโอรชว่าประชด
จะออมอดไม่ถืออรัย อย่าเยาะเย้ยเลยเจ้าว่าหนุ่มแก่ พี่แพ่พันดอกจะบอกให้ อันอายุอาวมกับ
ทราชมวัย เห็นจะไม่พอกระไรกันนัก อย่าชิงชังรังเกียจที่หนุ่มแก่ จงชมแต่ยศถาบรรดาศักดิ์
พี่จะเสกโฉมยงนางลักษณะ ให้เป็นเอกอัครเทวี ทุกวันท่านยายก็แก่เฒ่า ขอเชิญเจ้าร่วมแท่น
ขึ้นแท่นที่ สมบัติในสถานเรามั่งมี คงดีกว่าผัวเก่าของเจ้าจน พี่ให้ไปรับรองเอาน้องมา หวังว่า
จะรักเปนมรรคผล จะแข็งขัดตตรอนไม่ผ่อนปรน ไซ้ที่นิยามลจะพันทมือ ว่าพลางทางกระถด
เข้าไปใกล้ ลูบไล้เลียมรองจะต้องถือ ให้เราร้อนฤทัยตั้งไฟฮือ แล้วหัดมือถอยหลังรั้งรอ

๑๕ เมื่อนั้น จันทรสุตาไม่กลัวทำหว่ารอ ตบมือชี้หน้าแล้วด่าท้อ เคืองตัดตัดพ้อพระภูวไนย
อย่าอดโอ้อ้องว่ามั่งมี หานิยมยินดีของมิ่งไม่ สุดที่จะกันด่าว่าร้าย คนอะไรใครบ้างจะอย่างนี้
ไม่คิดว่าแก่เฒ่าจะเข้าโรง ยังโอโง่งทำหนุ่ม نابดสี ไม่ช้านักสักปีหนึ่งหรือสองปี จะได้เกี่ยวกับผี
ที่ป่าช้า นำหว่ารอทั้งทุกข์สนุกนั้น คือด่านชานวมหนักหนมนักหนา ดูเหมือนไม่ใช่ท้าวพระยา
เวทนาเชิญไปเสียให้พันท

๑๖ เมื่อนั้น ท้าวสันธุราชคิดขัดสน จะเล่าโลมโฉมนางนฤมล เห็นไม่หย่อนผ่อนปรน
ก็จนใจ อำนางนางชื่อสัตย์ต่อพิสดา พระราชาร้อนรนไม่ทนได้ จึงเสด็จอย่างย่องจากห้องใน
รีบไปสรงชลกระวนกระวาย ตักวาริรดหมดแม่ขัน แต่กระนั้นร้อนใจมิไคร่หาย หยิบเครื่องสุคนธา
มาละลาย ลูบไล้ไทรมกายค่อยวายร้อน ฯ เจรจา

๑๗ พระนั่งโหงกหงับหลับตา คิดถึงจันทรสุตาดวงสมร นิจจาเจ้าช่างสลัดตตรอน

ไม่ผันผวนปราณีที่บ้างเลย เสียงแรงได้รับรองเอาน้องมา หวังว่าจะร่วมเรียงเคียงหมอน พี่เฝ้า
 ปลอดภัยนางนงนุช น้อยเอ๋ยไม่ปลดปลงลงใจ อันเล่ห์กลสตรีนี้ลึกล้ำ เชื่อถือถ้อยคำ
 ยังไม่ได้ เห็นจะเป็นมารยาพิราโน จะเกี่ยวแก้มือใหม่อีกสักครั้ง ๆ ร่าย

๑๑ คิดพลางแต่งองค์ทรงภูษา ห่มนวมราคาสามชั่ง แล้วดำเนินเดินดุ่มลุ่มตระวัง ขึ้นนั่ง
 บนเตียงเคียงนาง ๆ เจรจา

๑๒ น้องเอ๋ยน้องรัก จงผินพัศตร์มาพูดกับพี่บ้าง เอออะไรไม่พอที่พอทาง จะทำให้
 เขินค้ำอยู่กลางคัน แม้นมิได้เซยชมสมหมาย จะสู่วายชีวาอาสัจ แต่พี่มีเมียมากกว่านับพัน
 ไม่เหมือนขวัญเนตรน้องต้องจิตใจ

๑๓ ได้เอ๋ยได้ฟัง แค้นคั่งเคืองหูไม่รู้หาย ฟังคำพูดจาน่าละอาย ถ่มน้ำลายรดให้ไม่ไยดี
 ชีคร้านพูดจาเหมือนบ้าหลัง น่าชังหนักหนาผินหน้าหนี ยิ่งคิดยิ่งแค้นแสนทวี ก็โสกีศรวญคร่ำรำไร
 ๆ โอต ๆ เสมอ

๑๔ นั่งเหนือแท่นรัตนชัชวาลย์ พร้อมข้าราชการน้อยใหญ่ จึงเรียกเสนาที่ไว้ใจ มาใกล้
 หน้าที่นั่งแล้วสั่งพลัน จงสืบหาหมอเสน่ห์เหล่ากล ที่มันดลอาคมขลังขยัน ตามทำนองของมันที่เคยใช้
 ถ้ามันทำให้ผู้หญิงสมครรักใคร่ เสือผ้าเงินทองจะถึงใจ ใครรับได้เอาตัวมันเข้ามา

๑๕ บัดนั้น เสนาดีใจเป็นหนักหนา คำนับรับราชบัญชา บังคมลามาริมทิมชานวัง

๑๖ มาจะกล่าวบทไป ถึงพระหลวิไชยเชษฐา เมื่อพระคาวีสิ้นชีวา ในอุราเร้าร้อนดังสุ่มไฟ
 จึงดูดอกไม้ประทุมที่เสียดหาย ก็กลับกลายมัวหมองไม่ส่องใส พระเร่งกระหนกตกใจ เหตุไฉนจะ
 เจ้าพี่อา ทุกข์ร้อนอย่างไรก็ไม่รู้ จำจะไปเที่ยวตามหา แม้นมิพบน้องแก้วแววตา พี่ยาไม่กลับ
 เข้ากรุงไกร

๑๗ คิดพลางทางสั่งมเหสี สร้อยสุदानารีสีสื่อ พี่ขอลาโฉมงามนงนุช รีบไปตามหา
 พระคาวี แม้พระบิดาบัญชาถาม จงทูลความให้ทราบทศรี ว่าพลางทางเสด็จจรลี มาเข้าที่
 สระสงพระคงคา ๆ เสมอ

๑๘ ทรงเครื่องประดับกายพรายพรรณ ทรงพระขรรค์เยื้องย่างออกข้างหน้า ยกพระหัตถ์
 นมัสการทเวา ทุกเหวผาท่าทางกลางดง แม้นองค์น้องช้อยู่แห่งใด ชวนนำไปพบสบประสงค
 แล้วรีบออกจากวังตั้งจำนง เสด็จตรงมาตามมรคา ๆ เชิด

๑๙ เดชะความสัตย์ชื่อถ้อมัน เทวัญช่วยพิทักษ์รักษา บันดาลดลใจให้โคลคลา ย่นย่อ
 มรคาพนาลี ทางไกลเดือนหนึ่งมาครั้งวัน ถึงจันทบูรบุรีศรี ไม่พบคนไปมาทั้งธานี ภูมิลับเลี้ยว
 เทียวดู แลเห็นพระขรรค์ทันใด หยิบได้เขม้นอยู่เป็นครู่ แม้นมันพระขรรค์ของน้องกู เหตุใดมาอยู่
 กลางอัคคี ชะรอยว่าน้องรักเจ้าตักษณ์ ทำไฉนจะได้พบซากผี ยิ่งวิโยคโสภณศัลย์พันทวี แล้วภูมิ
 ลดเลี้ยวเทียวมา

๒๐ เดินพลางทางคิ่งคิดถึงน้อง ครวญคร่ำรำร้องเรียกหา โอ้เจ้าคาวีของพี่อา แก้วตา
 จะเปนประการใด พระขรรค์นี้ชีวิตก็ยอมรู้ มาทิงอยู่ไกลองค์น่าสงสย ชะรอยคนฆ่าฟันให้บรรลัย

พี่จึงไม่ประสบพบพาน ใครสามารถอาจองค์ทงศกดิ์ ฝลานซีพน้องรักกุส้งขาร ถึงเรื่องอิทธิวิทยา
วิชาการ ไม่นานก็จะได้เห็นกัน กุจะทำทดแทนให้แสนสา แล่เนื้อเกลือทำให้อาสัญ ร่ำพลาทาง
เสด็จจรจรัญ ทรวงรเเทียวแสวงทุกแห่งไป ๗ เพลง

๑ ถึงหาดทรายชายฝั่งชลธี เห็นน้องรักควาเ็จัดักษัย จึงเข้ามาสวมสอดกอดไว้
พระรำไรโรศกาจาบัลย์ ๗ โอด

๑ โอ้วาอนิจจาพระน้องแก้ว ทิงพี่เสียแล้วไปสู้สุวรรณค์ เรารายสุริยวงศ์พงศ์พันธุ้ ได้เห็น
กันพี่น้องทั้งสองชาย เคยร่วมโคกร่วมสุขทุกขัยาก มาตายจากพี่ไปน่าใจหาย ไม่รู้เหตุผลต้นปลาย
เจ้าม้วยมอดวอดวายด้วยสิ่งไร กรรมแล้วแก้วตาของพี่เอย ใครเลยจะช่วยกันแก้ไข พระรำพลา
ทางทรวงโคกาลัย พระหน่อไทไม่เป็นสมประดี ๗ โอด

๑ ครั้นค้อยคลายววยความโศกศัลย์ จึงพิศดูพระขรรค์อันชัยศรี เป็นแต่มีวมองต้อง
อ็คคิ เห็นทีจะไม่ม้วยมรณา จึงตั้งความสัตย์อธิษฐาน ขอคุณพระอาจารย์อันชาญกล้า ขอให้องค์
พระอนุชา รอดชีพชีวาคีนคง คิดแล้วจึงขัดศรีพระขรรค์แก้ว ผ่องแผ้วสิ้นเถ้าธุลีผิง จึงเอาน้ำชำระ
สระสรง ก็กลับฟื้นคีนคงเป็นมา ๗ รั้ว

๑ เมื่อนั้น พระควาวิลิมนตรเห็นเชษฐา ซื่นชมก้มกราบกับบาทา แล้วมีวาจาว่าไป
คุณของพระองค์ทรวงรรม์ พันทีจะพรณาได้ น้องนี้เอดเขลาเบาใจ หลงไหลเล่ห์กลกระษัตริ
เล่าความแต่ต้นจนปลาย บรรยายให้ฟังถ้วนถึ ครั้นนี้้องแค้นแสนทวิ จะตามตัดเกษมันเสียบไว้ ๗
เจรจา

๑ เมื่อนั้น พระเชษฐายิ้มแย้มแจ่มใส จึงว่าเราพลั้งพลาดประมาทไป พระฤาษีสอนไว้
ไม่ยั้งคิด อันเชื้อชาติช่างสารแลงูเห่า ข้าเก่าเมียรักอย่างวางจิตร ทั้งสี่อย่างมักล้างเอาชีวิต เจ้า
ไม่จำทำผิดจึงบรรลัย น้อยฤาษีเฒ่ามันเจ้าเล่ห์ ทำไว้เว้าพานางไปข้างไหน จะแก้แค้นแทนทำ
ให้หน้าใจ ตามไปฆ่าเสียให้วางววย ตรัสพลาทางชวนอนุชา สองราจรจรณผันผาย เห็นรอย
เกลื่อนกลาดที่หาดทราย สำคัญมันหมายตามมา ๗ เชิด

๑ ร่องรอยสูญหายที่ท้ายเมือง ลดเลี้ยวเทียวฆ่าเลื่องแลหา เห็นรอยเท้าลงในคงคา
จึงตรองตรึกปรึกษาพระควาวิ ดีร้ายยายเฒ่าทรชน พานางนฤมลลงเรือหนี น้ำเชี่ยวนักหนาหน้า
เห็นทีจะล่องลงไป บ้านเมืองทีศนี้ก็มีอยู่ จะตามดูให้สิ้นสงสัย ว่าพลาทางชวนกันคลาไคล
เสียบไปริมแถวแวนหนที ๗ เชิด

๑ หลายวันต้นเดินในป่าชฎ มาถึงพัทวิไสยกรุงศรี จึงหยุดยั้งอยู่นอกบุรี แล้วพุดจาพาท
กับน้องชาย ครั้นนี้ตัวเราจะเข้าไป กลัวเกลือกจะไม่เหมือนหมาย ถ้าอเฒ่าทรชนคนร้าย รู้จัก
ทักทายจะเสียที จะต้องทำโยหนักหักหาญ รณราญต้านต่อไม่พอกที จะต้องบิตกิตติศัพท์ให้ลับ
ให้ได้โดยดีด้วยปรีชา พี่จะจำแลงแปลงองค์ เปนดาบสธุดงมาตาป่า เจ้าจงแปลงตัวเจ้าเท่าตุ๊กตา
อยู่ในยามเชษฐาจะพาไป ว่าแล้วหลับตาตั้งสติ ตามลัทธิพระฤาษีสอนให้ โอมอ่านพระเวทย์เรื่องชัย
จำแลงแปลงได้ตั้งจินดา ๗ ตระ

๑ พี่ชายกลายเป็นดาบส ทรวงพรตงดงามเปนหนักหนา พระควาวิลงชอนพระกายา
อยู่ในยามเชษฐาทันใด ๗ รั้ว

๑ ครั้นเสร็จสมคิดนิมิตกาย ถือไม้เท้าตะพายยามใหญ่ พัดชนนปกป้องหน้าคลาไคล
เสด็จไปยังในพารา ฯ เชิด

๑ เทียวสืบแสวงหวังฟังข่าว ประชาชาวเลือกสวนถั่วหน้า ไม่รู้เหตุผลคนพูดจา
จึงเข้าหยุดอยู่ที่ศาลาลัย ฯ เสมอ

๑ เมื่อนั้น ท้าวสรรณราชเปนใหญ่ ตั้งแต่ได้จันทรสุตยาใจ มาไว้ในที่มณเฑียรทอง
สุดแสนรักใคร่ไหลหลง นางไม่ปลงประติพท์ให้ขัดข้อง พระครวญคร่ำดารีตริตรอง ไฉนหนอ
นวลละอองจะเอ็นดู ทำเสน่ห์เสให้กลก็หลายสิ่ง นางยิ่งดำว่่าน่าอดสู สิ้นตำรับตำราวิชาครู เพราะ
กายกู่แก่เกินขนาดไป จำจะหามุณีฤาษีสอิทธิ ที่เรื่องฤทธิ์ซุบเราสยใหม่ ให้หนุ่มน้อยโสภายาใจ
เห็นจะได้เซยชมสมคิด

๑ ดำริพลางทางมีพระบัญชา ตรัสสั่งเสนาคนสนิท จงตีฆ้องร้องป่าวให้ทั่วทิศ
หาผู้รู้วิชาคุณ จะให้ซุบรูปกู่แก่ชรา เปนหนุ่มน้อยโสภายาใจแรกรุ่ง ถ้าสมคิดกล้าเจ้าการุญ
จะแทนคุณแบ่งเมืองให้กึ่งกัน ฯ เจรจา

๑ บัดนั้น เสนารับอภิวาทมีขม้น ถวายบังคมลาออกมาพลัน แยกกันเป่าร้องรอบบุรี ฯ
เชิด ฯ เจรจา

๑ เมื่อนั้น หลวิชัยฤาษี นั่งอยู่ศาลาริมธานี ชักประจำทำที่เครื่องครัด เห็นเขาป่าวร้องมา
ตามถนน ปลาดอยู่ผู้คนแออัด เงี้ยวหูหนึ่งนั่งฟังนั่งมัทธัต มิได้ตรัสว่าขานประการใด

๑ บัดนั้น เสนาตีฆ้องร้องมาไกล เห็นพระผู้เปนเจ้าก็เข้าไป หยุดยั้งนั่งไหว้วันทา
แล้วปราศไต่ถามพระดาบส ทรงพรตงดงามเป็นหนักหนา ได้เรียนร่ำบำเพ็ญพรรณา รู้วิชาซุบตัว
บ้างหรือไร

๑ เมื่อนั้น พระฤาษีได้ฟังยังสงสัย แกล้งทำสำรวมจิตใจ มิได้พูดจาพาที กระทั่งไต่
กระแอมแอมเยื่อถาม เหตุผลต้นความไฉนนี้ จะซุบตัวใครเป็นไรมี ความรู้สิ่งนี้เราเรียนไว้

๑ บัดนั้น อำมาตย์ผู้มีอิทธิมาสัย ฟังพระมุณีก็ดีใจ กราบไหว้เคารพนบถ่อม จึงบอกว่า
ท่านท้าวเจ้าพารา ได้นางสุดาผมหอม เกี้ยวพานพูดจาไม่ยินยอม ด้วยท้าวเธอแก่หง่อมไม่งดงาม
จึงต้องใช้ให้พวกข้าพเจ้า เทียวตีฆ้องร้องป่าวไต่ถาม จะหาพระมุณีชีพรามณ์ ซุบรูปให้งามฟังใจ
แม้นนางโฉมยงปลงรัก พระทรงศักดิ์จะแบ่งสมบัติให้ พระองค์ทรงญาณชายชัย ซุบได้ช่วยซุบให้
ภูมิ ฯ เจรจา

๑ เมื่อนั้น พระหลวิชัยฤาษี รู้ว่าจันทรสุตานารี ไม่ยินดีด้วยท้าวเจ้าพารา นิ่งชม
น้องสะใภ้อยู่ในจิต สุจริตรักผิวเป็นหนักหนา จำจะไปแก้เผ็ดพระยา ลงฆ่าเสียให้มันบรรลัย
คิดพลางทางว่ากับเสนี้ เปนไรมีรูปพอจะซุบได้ ถึงอายุแก่เฒ่าสักคราวไร จะซุบให้หนุ่มน้อย
น่าเอ็นดู รูปไม่พอใจดอกออกตัวตน แต่ได้มานิมิตก็จันอยู่ เมตตาดั่งมันกตัญญู จะอุปถัมภ์คำซุบ
พระภูมิ

๑ บัดนั้น เสนาเชื่อถือพระฤาษี จึงพาผู้เปนเจ้าเข้าบุรี ยินดีเดินต้อนรับมา ฯ เชิด

๑ ถึงวังให้ยังหยุดอยู่ ที่ทิมริมประตูข้างหน้า เสนาใหญ่ก็ไคลคลา เข้ามามาเฝ้าองค์
พระทรงยศ ฯ เสมอ

๑) บังคมทูลแถลงแจ้งเหตุผล ตามกระแสแต่ตันไปจนหมด จะสมหวังดังหนึ่งมนโรส เพราะดาบสองคี่นี้ ๆ เจริจา

๒) เมื่อนั้น ท้าวสุวรรณราชกระษेत्रศรี มาต้อนรับขับสู้พระมุนี ให้ขึ้นนั่งยังที่แท่นรัตนพระเคารพนบนอบนมัสการ ประเคนพานหมากพลุกเกศซ์ ร้องเรียกเสนาเข้ามาพัด ประณิบัติวัดถา พระอาจารย์ ๆ เจริจา

๓) แล้วตรัสปราไสยสนทนา ด้วยวาจาสุนทรอ่อนหวาน ทุกวันนี้มีธูระรำคาญ เกี้ยวพานผู้หญิงชิงชัง เพราะแก่งอมผอมชুবรูปร่าง แก้มคางไม่ครัดเคร่งเปล่งปลั่ง ฟันฟางห่างหัทกระยาพัง ถอยกำลังวังชามากมาย

๔) ถ้าพระคุณช่วยชুবให้หนุ่มได้ โภโคโศศวรคี่นั้นถวาย ทรัพย์สินสิ่งใดไม่เสียดาย แต่สมหมายหนุ่มงามก็ตามที่ นวลนางจันทร์สุดาเจ้าการุณ ก็เพราะได้ฟังบุญพระฤาษี ซึ่งจะชুবรูปโฉมโยมนี้ จะตั้งกิจพิธีประการใด

๕) เมื่อนั้น พระฤาษีเสแสร้งแถลงไข รูปเป็นมุนีชีพร โภโคโศสุรย์ไม่ปุ่นปอง แต่เขาวามหาบพิตร มีกิจทำวนหม่นหมอง จึงมาช่วยธูระรับรอง หวังสนองพระคุณภูวไนย อันจะตั้งการกิจพิธี ตามคัมภีร์พรหมเมศเภทไสย จำเพาะตัวรูปกับท้าวไทย ใครใครมิให้มาเล่าลุม เอาม่านกันไว้เสริจเจ็ดชั้น ที่ในนั้นชุดลงให้เป็นหลุม แล้วเอาฟืนไฟใส่ประชุม จะอ่านเวทชุนมเทวดา เชิญท้าวเข้านั่งริมกองไฟ สรรวมใจหลับเนตรทั้งชายชวา จึงจะชুবบพิตรด้วยวิทยา ให้โสภานหนุ่มน้อยนงเยาว์ ๆ เจริจา

๖) เมื่อนั้น สุวรรณราชคนโหดโหดเขลา งวยงหลงไหลใจเบา ไม่รู้เท่าเลกุลพระมุนี จึงตรัสสั่งเสนิขมิชมัน จงเกณฑ์กันปั้นปักหน้าที ชุดหลุมสุ่มไฟใส่อัคคี เราจะตั้งพิธีชুবตัว

๗) บัดนั้น เสนารับสั่งพระอยู่หัว เร่งรีบออกมาด้วยความกลัว บอกกันทุกท้าวพนักงาน บ้างชุดหลุมสุ่มไฟใส่ฟืน แล้วปักไม้หลักกันม่าน บ้างปักปูเสื่อสาตาดาดเพดาน ทำตามภูบาลที่บัญชา ๆ เจริจา

๘) เมื่อนั้น ท้าวสุวรรณราชเร่งหรรษา จึงชำระสระสงพระคงคา แล้วทรงผ้าพื้นชวาเขียนลายทอง ทรงสะพักตนาชวชวเสอาด เข็มขัดคาดปักสายลายสอง ครั้นเสริจสมคิดตั้งจิตต์ปอง ค่อยเยื้องย่องเข้าในห้องบัง ๆ เสมอ

๙) เมื่อนั้น พระฤาษีขึ้นชมสมหวัง จูงท้าวก้าวขึ้นบนบัลลังก์ สอนให้นั่งผินหน้าเข้าหาไฟ

๑๐) เมื่อนั้น สุวรรณราชร้อนเหลือจนเหงื่อไหล ลูกทะเลิ่งตึงตังตกใจ จึงว่าทมิได้พระมุนี ข้าตู่ในหลุมเหลือกำลัง ทั้งที่หนึ่งหมื่นนักพระฤาษี ฉวยพลัดผลุลงกรงอัคคี ราวกับตกอัคคีเป็นจุนไปหย่าเพอโกรธโปรดเกิดพระอาจารย์ ช่วยคิดอ่านยกหาตำราใหม่ หย่าให้ตองกองฟืนใส่ไฟ จะมิได้เจียวฤาพระอาจารย์

๑๑) เมื่อนั้น พระฤาษียิ้มพลางทางว่าชาน ทำใจคอท้อแท้ไม่ทนทาน จะทำให้เสียการเสียทั้งคราว แต่ถุก้อนนิตหนอยก็ถอยหนี นี้ฤาจะใครมีเมียสาว รู้กระนี้ชี้คร้านมาชุดท้าวเอออะไรใจราวกับปลาชิว

๑๒) เมื่อนั้น สุวรรณราชฟังว่าทำหน้านี สุดที่จะคิดบิตพลัว บนนิ้ววอนว่าพระสิทธา

๑) เมื่อนั้น พระฤๅษีเสแสร้งแก่งว่า ถ้าว้าวไทไม่เชื่อวาจา จะให้เห็นแก่ตาเสียด้วยกัน วางพลางทางหยิบขี้ผึ้ง มาเคล้าคลึงต่อติดประคิปปั้น เป็นรูปคนเสริจสรรพนับปล้น ให้ท้าวสรรณุราช ทักนา เราจะซุบรูปนี้ด้วยเวทมนตร์ ให้เป็นคนน่ารักหนักหนา ท้าวจงผินหลังนั่งหลับตา หย่าผืนแปร แลมาข้างนี้ ว่าพลางทางทำเล่ห์กล ปากบ่นพลีกรรมทำอุ้อ จึ่งโยนผลักรูปปั้นทันที ตกกลางอัคคี ละลายไป แล้วเอาพระคาเวีออกจากยาม จะให้เห็นสมความว่าซุบได้ นั่งแท่นรูปปั้นทันใด สะกิดให้ พระยาสิมตาดู

๑) เมื่อนั้น สุวรรณุราชเขม้นอยู่เป็นครู่ สำคัญว่ารูปปั้นมีทันรู้ พิศดูงามประกอบขอบ อารมณ์ แล้วผินมาว่ากับพระมูณี แต่หย่างนี้ก็งามเสียมิถม จงโปรดซุบข้าด้วยอาคม ให้โสภาน่าชมเหมือนรูปนี้ โยมจะเข้าไปนั่งยังเก่า ถึงร้อนร่ออย่างไรไม่ถอยหนี จึ่งลุกขึ้นไปใกล้พระอัคคี ภูมินั่งประนมมือ

๑) เมื่อนั้น พระฤๅษีเห็นท้าวเธอเชื่อถือ แก่งหยิบเอาพัดป้องกระพือ ให้เพลิงฮือสมหวัง ดั่งใจ แล้วเดินเวียนวนบ่นบริกรรม จึงมีมิมพิมพำเข้ามาใกล้ ได้ที่ผลักท้าวเจ้ากรุงไกร ขม้าม้วย ลงไปในอัคคี ฯ เชิดฉิ่ง

๑) เห็นม้วยมุดคุดคู้ อยู่ในหลุม เอาพินสุ่มใส่เข้าเหมือนเผาผี ซากศพโทรมสิ้นก็ยินดี ถ้อยที่สรวลสรรสำราญใจ จึ่งให้ห้องแต่งองค์ทรงเครื่อง แทนท้าวเจ้าเมืองที่ม้วยใหม่ จึ่งสั่งคน ข้างนอกออกไป เร่งให้ประโคมขึ้นทันที

๑) บัดนั้น พนักงานสังคีตดีดสี แตรสังข์กังสะดาดดนตรี ประโคมขึ้นอึงมีที่นั่น ฯ มโหรี

๑) เมื่อนั้น พระฤๅษีปรีเปรมเกษมสันต์ จึ่งดำเนินเดินตามพระห้องนั้น จากม่านกัน มิได้ช้า ฯ เสมอ

๑) ขึ้นยังพระโรงอันรูจี นั่งเหนือแท่นมณีข้างหน้า พร้อมหมู่อำมาตย์ปาดยา เข้ามาเฝ้า แหนแน่นไป

๑) บัดนั้น เสนาข้าเฝ้าน้อยใหญ่ เห็นพระองค์ทรงโฉมประโลมใจ ลึงตะไลแลดูไม่พริบตา พิศไหนไม่เสียแต่ศักดิ์สูง งามยิ่งมนุษย์ในใต้หล้า ต่างบังคมชมพระราชา สำคัญว่าท่านท้าว เจ้ากรุงไกร บ้างชมวิทยาพระอาจารย์ เชี่ยวชาญซุบแก้เป็นหนุ่มได้ แซ่ซร้องร้องอำนวยอวยชัย อ้ออึงคึงไปทุกตัวคน

๑) เมื่อนั้น พระคาเวียังคิดขัดสน จะทักทายเสนาสามน ไม่รู้จักสักคนก็จใจ จำจะพูดย่อน ยกหลอกลวง มิให้คนทั้งปวงสงสัย คิดพลางทางตรสประพาสไป เราฟังซุบตัวใหม่ไม่สบาย ใจจิตรคิดเพื่อนไม่เหมือนเก่า ลิมบรรดาข้าเฝ้าทั้งหลาย ใครเป็นที่หมื่นขุนมูลนาย จดหมายรายชื่อ มาให้เรา แล้วเสแสร้งแก่งว่ากับดาบส นิมนต์ตั้งอยู่ก่อนผู้เป็นเจ้า สักสองสามวันค่อยบรรเทา ให้ใจคอดังเก่าจึงค่อยไป วางพลางทางชวนพระมูณี ลงจากที่ทอนทองผ่องใส ยุรยาตรเยื้องย่าง เข้าข้างใน ใส่โคลี่ให้เหมือนเจ้าธานี ฯ เสมอ

บทละครชาติเรื่อ สิ้งขทอง
ตอน นางพันธุรัตเลียงพระสิ้งข

.....

๑ เมื่อนั้น	ท่านท้าวภูษงค์องค์สหาย
กับตักกระตักโหระคนทนาย	ล้ำเลิศเพริศพรายในยาดาล
ปรากฏพระยศศักดิ์ศรี	บรรดานาคีไม่ต่อต้าน
ศาลารักษาศีลทาน	อยู่ใต้บาดาลพิมานไชย
เทพเจ้าเข้าในใจดล	ท่านท้าวกำพลหม่นไหม้
ด้วยพระสิ้งขทองของโย	ลำบากยากใจในคงคา
จะใคร่ไปตามวิสัยนาค	ออกจากเปลวปล่องช่องผา
ระวังตัวด้วยกลวัศุรธา	ทอดตาเหลียวดูมาแต่ไกล

๙ ๘ คำ ๙ กลม

๑ เทียวเล่นมาเห็นกุมาร	นอนจมดินดานธารไหล
เห็นศิลาผูกมาก็แฉงใจ	ลูกใครทิ้งถ่วงลงคงคา
โถมศรีบริสุทธีมนุษย์น้อย	กระจ้อยร่อยนารักหนักหนา
ภูษงค์สงสารกุมารา	เข้าต้องดูรู้ว่าไม่บรรลย์
จับกรซ่อนองค์เห็นกงจักร	น้อยหรือบุญหนักศักดิ์ใหญ่
จะเกิดเหตุเพทพานประการใด	ใครช่างทำได้ไม่ปรานี
จะเอาเจ้าไปไว้เป็นลูกยา	เห็นว่าบุญหนักศักดิ์ศรี
แล้วแก้ศิลาพล้นทันที	นาคีอุ้มพาไปบาดาล

๙ ๘ คำ ๙ เชิด

๑ ครั้นถึงจึงวางนทีแท่นแก้ว	ผ่องแผ้วปริดาเกษมสถานต์
บอกเมียรักพลันมีทันนาน	บริวารแวดล้อมอยู่พร้อมเพรียง
พี่ไปได้มาแต่วาริ	จมในชลธีไม่มีเสียง
ช่วยแก้ไขให้พี่จะได้เลียง	กล่อมเกลี้ยงเลี้ยงไว้เอาบุญ
ว่าพลางตั้งสัตย์อธิษฐาน	ถ้าบุญเรากับกุมารเคยอุดหนุน
แต่ชาติหลังทั้งสองเคยคำจุน	เดชะบุญกุมารไม่วอดวาย
เสียงพลางทางเอาสุคนทพิพย์	ลูบหลังตั้งหีบให้เหือดหาย
ค่อยพินคินสมประดีคลาย	โถมฉายเป่ามนตร์ด้วยฤทธิ์

๙ ๘ คำ ๙ ตระ

๑ เมื่อนั้น	พระสุวรรณสิ้งขเรื่อศรี
พี่น้องหล่งว้ายวาริ	แลเห็นนาคีก็ดีใจ
รูปร่างโสภาเป็นมนุษย์	ทวงภูษบงคมประนมไหว้

ผืนผืนอันอันฉงนใจ
 ข้าเจ้าเขาเอามาถ่วงน้ำ
 ผู้ใดไปเอาข้าเจ้ามา

ฯ ๖ คำ ฯ

๐ เมื่อนั้น
 ตรัสถามเนื้อความไปโดยตรง
 ใครเล่าถ่วงเจ้าลงวาริ
 เราช่วยจึงไม่ม้วยบรรลัย

ฯ ๔ คำ ฯ

๐ เมื่อนั้น
 บิดาข้าไซริได้ผ่านเมือง
 เมียน้อยมันชื่อนางจันทา
 เขาขับไล่ให้ไปอยู่ในไพรรัง
 อยู่หลังข้าออกมานอกหอย
 ทูบตีฆ่าฟันไม่บรรลัย
 บอกพลางทางทรงไศกี
 พระองค์ช่วยส่งให้มารดร

ฯ ๘ คำ ฯ โอด

๐ เมื่อนั้น
 ได้ฟังทั้งนางนาคา
 บุญญาริการก็มากมี
 แกล้งเตียดจันท์กันเป็นมันคง
 อยู่ด้วยแม่เกิดจะเลี้ยงเจ้า
 ชนนี้เจ้านั้นมิบรรลัย
 จึงให้ชำระสระล้าง
 เอมโอชโภชนาสารพัน

ฯ ๘ คำ ฯ

๐ ฝ่ายท้าวภูษงค์ทรงศักดิ์
 ออย่าเลยจะให้กุมารา
 ผัวตายเป็นหม้ายมาช้านาน
 จึงบอกพระสังข์ทองของโย
 ถึงรักเจ้าเอาไว้มิได้ด้วย
 ไปกว่าบิดาจะม้วยมุด
 เจ้าคิดถึงบิดาจะมาถึง

กล่าวความถามไปกับนาคา
 บาปกรรมทำไว้เป็นหนักหนา
 โปรดช่วยชีวาให้คืนคง

ท้าวนาคามีจิตพิศวง
 เจ้าเชื้อแถวแนววงศ์พระองค์ใด
 โฉมศรีโทษทัณฑ์นั้นไฉน
 จึงพามาไว้ในบ้านเมือง

พระสังข์เล่าความตามเรื่อง
 ราวเรื่องแม่ว่าให้ข้าฟัง
 มารดาคลอดข้าเป็นหอยสังข์
 มันชิงชิงทูลว่าข้าจัญไร
 เขาคอยจับข้าหาข้าไม่
 จึงให้ถ่วงข้าลงสาคร
 คิดถึงชนนี้สะอื้นอ่อน
 วิงวอนรำให้อยู่ไปมา

ท้าวภูษงค์สงสารเป็นหนักหนา
 เสนหาพิกพุ่มอุ้มองค์
 จึงเช่นฆ่าราตีไม่ผูกผง
 ยุงยงชิงชิงว่าจัญไร
 ร่วมวันขวัญข้าวอย่าโหยให้
 นานไปจะพบประสบกัน
 ล้อมข้างตั้งนางในสวรรค์
 นึกสิ่งไรนั้นก็มิมา

คิดถึงแม่รักยักษ์
 ไปเป็นบุตรายาใจ
 ลูกหลานยักษ์หามีไม่
 พ่อไซริมิใช่เป็นมนุษย์
 จะชูช่วยบำรุงให้สูงสุด
 สิ้นสุดทุกข์ภัยที่ได้มา
 ครู่หนึ่งบัดใดจะไปหา

แลลิบพริบตามาไวไว
คิดว้าข้าศึกมาอี๊กฮัก
ออกรับจะจับเอาสำเภอา

เข้าไกล้แลเห็นเป็นสำเภอา
ขุนยักษ์วุ่นวายทั้งนายบ่าว
เร่งป่าวร้องเสรีจระเห็ดมา

ฯ ๖ คำ ฯ กราว

๑๐ ตูกรู้กันลงหาดทรายชายฝั่ง
ทองคำทั้งลำท่ามา
เห็นอยู่แต่กุมมน้อย
แจ้งใจมิใช่ไฟรี
แผ่นโผนโจนฉวยด้วยความอยาก
เร่งรีบฉวยพลันทันใด
ทะเลสิ่งโลดโดดคว้าวมาเปลา
ลอยเด่นเห็นอยู่แก่ตา
ตีด้วยกระบองก้องวเหา
ล้อมรุมกลุ่มกันเข้าทันใด

เห็นสำเภายังไม่กังขา
คนในเกตรางก็ไม่มี
แซมช้อยจรัศรมี
ยักษ์ตูกันมาทันใด
อ้าปากแลบลิ้นน้ำลายไหล
ประหลาดใจไม่ถูกเกตรา
เหมือนหนึ่งจับดาวในเวหา
ยักษากริ้วโกรธพิโรธใจ
จะถูกล่ำเกตราก็หาไม่
เปลาไปไม่ปะปะทะกัน

ฯ ๑๐ คำ ฯ เชิด

๑๑ เมื่อนั้น
เห็นหม่อสูรกุมภัณฑ์
แต่ละตัวหัวพริกหยิกหยอง
เขียงขาวยารวีไม่มีใจ
แล้วจึงตั้งสัตย์อธิษฐาน
มาทำอันตรายราวี
คิดแล้วเท่านั้นมีทันนาน
แผ่นทองลอยลิวปลิวมา

สุวรรณสังข์นรังสรรค์
คร้ามครันพร่นอกตกใจ
ดังกาตาพองท้องใหญ่
คิดได้ถึงท้าวนาคี
อย่าให้ขุนมารยักษ์
แก่ตัวข้านี้เลยนา
จึงโยนแผ่นทองสารให้ยักษา
คอยท่ายักษ์ตั้งมีใจ

ฯ ๘ คำ ฯ เชิดหนึ่ง

๑๒ ยักษาโลดตผนโจนจับ
คินเข้าฝั่งพลันทันใด
จึงรู้สาราที่จารึก
สารทองของท้าวเจ้านาคา
จำเพาะให้โถมยงลงมารับ
ปรึกษาแล้วนำเอาแผ่นทอง

กลอกกลับรับราชสารได้
หอบรวนหายใจอยู่ไปมา
มิใช่ข้าศึกจึงปรึกษา
เกตราเขียนรายระบายทอง
เราจึงจู้จับมิได้ต้อง
นายรองระเห็ดเตรีตมา

ฯ ๖ คำ ฯ เชิด

๑๓ ครั้นถึงซึ่งราชธานี
บอกแจ้งแถลงกิจจา

จึงนำสารศรีเข้าไปหา
แก่ท่านมหาเสนาใน

ฯ ๒ คำ ฯ

๑ เสนารับสารใส่พานแก้ว คลาดแคล้วพามาหาข้าไม่
เข้าเฝ้านางมารชาอุชย ที่ในพระโรงอันรูกิจ

๙ ๒ คำ ๙ เสมอ

๑ มาถึงจึงคลานเข้าไปเฝ้า ก้มเกล้าบังคมเหนือเกศี
แล้วทูลไปพลันทันที ท้าวนาคีมี่ราชสารมา
ให้ราชทูตมนุษย์น้อย ล่องลอยสำเภาไม่เข้าหา
ทองคำทั้งลำนามา คนในเกตราภิไม่มี
จับต้องจะถูกก็หาไม่ โยนให้แต่ราชสารศรี
ผิดอย่างปางก่อนหอนมี เทวีจึงทราบพระบาท

๙ ๖ คำ ๙ เจรจา

๑ เมื่อนั้น นางพันธุรัตย์กษา
เร่งคิดถวิลจินตนา ทูตถือสาราประหลาดใจ
จึงส่งสาวศรีที่หมอบเฝ้า รับเอาสาราเข้ามาให้
แล้วอ่านดูพลันทันใด ที่ในพระราชสารา

๙ ๔ คำ ๙ เอกบาท

๑ สารท้าวภูษงค์ทรงศักดิ์ คิดถึงแม่รักย์กษา
แต่สหายวายปรานหานามา ชั่วข้ามได้มาเยี่ยมเยือน
องค์ท้าวกุมภภัณฑ์ที่บรรลัย ความสมัครักใคร่ใครจะเหมือน
เจ้าน้อยใจที่ไม่เยี่ยมเยือน รักเจ้าเท่าเทียมเหมือนกัน
เป็นหญิงครองเมืองมณฑล เสนีร์พลจะเด็ดจันท์
เราไซร์ได้บุตรบุญธรรม มนุษย์จ้อยน้อยนั้นถือสารไป
เจ้าจงเลี้ยงไว้เป็นลูกรัก เราเห็นบุญหนักศักดิ์ใหญ่
จะได้ครอบครองพระเวียงไชย เลี้ยงไว้ค้ำชูแทนทูตา

๙ ๘ คำ ๙

๑ อ่านจบแจ้งในสารศรี คิดถวิลยินดีเป็นหนักหนา
เอาสารทูลเกล้าไว้มิได้ซ้ำ ขอบใจหนักหนาท้าวนาคี
องค์ท้าวกุมภภัณฑ์ที่บรรลัย ยังคิดรักใคร่ไม่หน่ายหนี
ชื่อตรงต่อองค์พระสามี คุณของนาคีดังบิดา
แล้วตรัสแกมหาเสนาใน ใครเห็นอย่างไรให้ปรึกษา
มนุษย์น้อยจ้อยในเกตรา นาคาให้มาให้รับรอง
ให้เลี้ยงต่างลูกดวงใจ บุญหนักศักดิ์ใหญ่ไม่มีสอง
เรานี้มีจิตคิดปอง จะใคร่รับรองกุมารา

๙ ๘ คำ ๙

๑๑ บัดนั้น
 พินิจจิตคุณแล้วทูลมา
 อย่าเพื่อชื่นชมภิรมย์ใจ
 ตำราทนายว่าพระกุมาร
 มนุษย์กับยักษ์จะรักกัน
 เหมือนหนึ่งดูเหว่าเหล่ากา
 ทำนองเมรีกับพระรถ
 โฉมยงเหมือนองค์เมรี

กุมภกันต์โหรใหญ่ฝ่ายขวา
 โหรขอโทษได้โปรดปราน
 มิได้สงสัยที่ในสาร
 มิใช่ลูกหลานท้าวเนคา
 ห้ามปรามกวอดชั้นเป็นหนักหนา
 เลี้ยงรักษาได้เมื่อไรมี
 ลักหยุกยาหมดแล้วลอบหนี
 รับมาน่าที่จะวายปราณ

๙ ๘ คำ ๙ เจริจา

๑๒ ได้เอ๋ยได้ฟัง
 เหมได้โหรใหญ่ใจपाल
 มิ่งนี้ผูกจิตคิดคด
 กูไซร์จะได้ลูกจา
 กูไซร์ไชนางเมรี
 อันท้าวภุชงค์ทรงไชย
 ว่างพลางนางสังสวสวรรค์
 แต่นี้สืบไปอย่าให้มา

มีดคลุ้มคลั่งตั้งเพลิงผลาญ
 ช่างเปรียบเทียบตัดทานด้วยมารยา
 จะขบถจริงจิงกระมังหนา
 กิดหน้าขวางตาหรือว่าไร
 หลงด้วยโลกีย์หาดีไม่
 ชั่วแล้วที่ไหนจะให้มา
 จงช่วยกันขับไล่ไสเสกศา
 มั่นว่ากูเล่นให้เป็นกลาง

๙ ๘ คำ ๙ เจริจา

๑๓ แล้วสั่งกุมภกันต์ให้จัดแจง
 อีกรั้งฆ่าเผ้าท้าวนาง
 ให้เป็นมนุษย์สุดสิ้น
 เข้าที่นฤมิตบิดเบือนกาย
 ออกจากวังแก้วแพรวพรรณ
 แห่แห่นแน่นอดัจจุรงค์

ตกแต่งเร่งรัดอย่าขัดขวาง
 ต่างต่างแผลงฤทธิ์นี้मितกาย
 ตรัสพลางเทพินผันผาย
 เจ็ดฉายโสภาก่าองค์
 กำเนิดพริ้งพริ้วดูระหง
 เสนาพาลลงไปคงคา

๙ ๖ คำ ๙ กลองโยน เซ็ด

๑๔ มาถึงหาดทรายชายทะเล
 ลดองค์ลงริมชลธา
 แล้วนางตั้งจิตพิษฐาน
 จะมาเป็นลูกข้าในครานี้
 ขอให้ลอยเข้ามาถึงฝั่ง
 เสียงพลางแล้วนางผันแปร
 สำเภาลอยเลื่อนเคลื่อนคลา
 เกยยังฝั่งพลันทันใด

เห็นเภทราลอยคอยท่า
 หัดตาจบน้ำได้สามที
 กุมารบุญหนักศักดิ์ศรี
 เทวัญจันทร์จึงเส็งแล
 เหมือนหนึ่งยังข้าเห็นให้เป็นแน่
 ลูกยื่นชะเง้อแลไป
 ไม่ทันพริบตาเข้ามาใกล้
 บัดใจเห็นทั่วทุกตัวมาร

๙ ๘ คำ ๙ สาธุการ

๑ แล้วนางย่างลงในเกตรา มิช้าเห็นองค์หน้าสงสาร
 พินิจพิศดูพระกุมาร งามปราณรูปทรงดั่งองค์อินทร์
 ฝ่ายว่าพระสังข์ก็บังคม ชื่นชมในจิตคิดถวิล
 แม่นยำเหมือนคำทำวนาคิน เสริจสิ้นทุกสิ่งไม่กริ่งใจ
 นางมารพิกฟูมอุ้มองค์ โฉมยงยินดีจะมีไเหน
 ลงจากเกตราคลาไคล สำเภหายไไม่มีได้นาน
 สาวศรีรับรองประคองเคียง พร้อมเพรียงพิศวงสงสาร
 เบียดเสียดกันดูพระกุมาร คินเข้ายังสถานสำราญใจ

๙ ๘ คำ ๙ เชิด

๑ มาถึงวังพลันทันที วางยังแท่นมณีศรีไส
 จึงดำรัสตรัสถามความใน พ่อเป็นลูกหลานใครไเหนนา
 จึงพระยาภุชงค์ทรงศักดิ์ ส่งองค์ลูกรักให้แก่ข้า
 เหตุผลต้นปลายอย่างไรมา ลูกยาทรงนามกรใด

๙ ๔ คำ ๙ เจรจา

๑ เมื่อนั้น พระสังข์ทูลแจ้งแถลงไข
 คิดถึงมารดาถึงอาลัย ร่ำไรทูลความแต่หลังฯ
 อันพระปิตุรงค์ทรงภพ ประเสริฐเลิศลบบจบทศฯ
 เมียน้อยนั้นชื่อจันทา เขายูยงบิดาให้ฆ่าตี
 จับลูกถ่วงท้องชลาลัย ตัวแม่ขับไล่อู่ไพร่สี่
 บุญช่วยจึงไม่ม้วยชีวี ทำวนาคีจึงใส่สำเภามา

๙ ๖ คำ ๙ เจรจา

๑ ฟังเอยฟังการ นางมารสงสารเป็นหนักหนา
 รับขวัญไม่กลั่นน้ำตา ลูบหลังลูบหน้าให้ปราณี
 แม้จะถนอมกลม่อมเกลี้ยง จะเลี้ยงเจ้าเป็นบุตรนโถมศรี
 พ่ออย่าได้กังขาราคี พระบุรีจะให้แก่ลูกยา
 จวบพลางนางอุ้มขึ้นใส่ตัก ความรักแสนสุดเสนาหา
 ดั่งดวงหฤทัยนัยนา แล้วสั่งมหาเสนาใน
 ทำนจงเร่งรัดจัดแจง ตกแต่งพาราอย่าช้าได้
 จะสมโภชลูกแก้วแว่วไว บาดหมายกั้นไปอย่าได้นาน

๙ ๘ คำ ๙ เจรจา

๑ บัดนั้น เสนารับราชบรรหาร
 แล้วถวายบังคมก้มกราบ มาสั่งการตามมีพระบัญชา

๙ ๒ คำ ๙ เสมอ

๑ ให้แต่งโรงราชพิธี	เทียบไชยบายศรีตั้งซ้ายขวา
หุ่นละครโขนหนึ่งช่องระหา	เครื่องเล่นนานาบรรดามี
ทั้งระเบงระบำปล้ำมวย	พร้อมด้วยสังคีตดีดสี
จิ้งจาวเสภาชาติตรี	มโหรีครึ่งท่อนมอญรำ

ฯ ๔ คำ ฯ เจรจา

๑ แล้วกลับมาทูลความตามเรื่อง	บ้านเมืองแต่งอร่ามงามขำ
ราชวัตรฉัตรธงโรงรำ	พร้อมสำเร็จแล้วพระเทวี

ฯ ๒ คำ ฯ ชำร่าย

๑ ฟังเอ๋ยฟังสาร	นางมารปรีเปรมเกษมศรี
ครั้นว่าสนธยาราตรี	ก็เข้าที่บรรทมภิรมย์ใน

ฯ ๒ คำ ฯ ตรี

๑ ครั้นรุ่งแจ้งแต่งองค์ลูกยา	ภูษาอย่างดีศรีใส
ทองกรสังวาลย์ตระการใจ	แล้วมุนจุไรใส่ชฎา
สรรพเสร็จเสด็จจรลี	สาวศรีไสวทั้งซ้ายขวา
เชิญเครื่องตามกันเป็นหลั่นมา	ยาดราสถิตยังพิธี

ฯ ๔ คำ ฯ ร้องเพลงมหาไชย

ร่าย ๑ ได้เอ๋ยได้ฤกษ์	นางมารให้เบิกบายศรี
ลั่นฆ้องกลองไชยเกรี	ดีดสีตีทับฉับพลัน
จุดแว่นเวียนซ้ายย้ายขวา	โห้ขึ้นสามลามีขม้น
แข็งแซ่แต่รสังข์ประดังกัน	ฆาตฆ้องกลองลั่นสนั่นไป

ฯ ๔ ฯ มโหรี

๑ เวียนเทียบสำเร็จเสร็จสรรพ	โบกจับจุนเจิมเฉลิมให้
แล้วนางอำนวยอวยไชย	ทุกขุโศกโรครภัยอย่าให้มี

ฯ ๒ คำ ฯ

๑ ฝ่ายเจ้าพนักงานการเล่น	ทั้งมวยปล้ำรำเต้นถ้วนถี่
โขนละครไก่ป่าชาติตรี	เป่าปี่ตีกลองก็ก้องไป
หกคะเมนไต่ลวดกวาดขัน	เจ็ดคืนเจ็ดวันหวนไหว
ครั้นราตรีมีดอกไม้ไฟ	หนังจิ้งหนังกุไทยดอกไม้กล
อีกทั้งครึ่งท่อนมอญรำ	จับระบำรำท่าโกลาหล
จิ้งจาวฉาวแฉ่งแต่งตน	เกื่อนกล่นอ้ออึ้งคะนึ่งไป

ฯ ๖ คำ ฯ เจรจา

๑ นางมารสมโภชพระลูกแก้ว	ผ่องแผ้วยินดีจะมีไหน
จึงชวนลูกยาคลาไคล	เข้าในวังพลันทันที

ฯ ๒ คำ ฯ เชิด

๓ ครั้นถึงจึงขึ้นบนแท่นแก้ว ผ่องแผ้วปรีดีเปรมเกษมศรี
แล้วจัดแจงนักเทศขันธ์ที นางนมทั้งสี่พี่เลี้ยง
กำหนัดนางมโหรีขับไม้ สำหรับให้ขับกล่อมพระเนื้อเกลี้ยง
แม่มอบให้พระสังข์ทั้งวังเวียง ไคร่ท่อมเถียงจงเขียนฆ่าตี
นางถนอมกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงรักษา มีให้พระลูกยาเจ้าหมองศรี
จนพระชันษาสิบห้าปี ยังทิวความรักอยู่ทุกวัน
นางค่อยเคลื่อนคลายสบายใจ จะใคร่ไปเที่ยวป่าพนาสัตนธ์
เผอิญใจระทึกนึกผูกพัน คิดพรันกลัวลูกจะหนีไป
อย่าเลยจะแสสร้างแกล้งล่อลวง อย่าให้ลวงหมายคำสำคัญได้
ว่าไปช้าแล้วกลับมาเร็วไว ถึงจะหนีให้ไม่พ้นกร
แม่จะไปป่าเจ็ดราตรี พันปีจงฟังแม่สั่งสอน
บ่อน้ำช้ายขวาเจ้าอย่าจร หอช้างหัวนอนเจ้าอย่าไป
สั่งลูกแล้วพลันมีทันช้า พรั่งพร้อมทหารหน้าน้อยใหญ่
ออกจากพาราคลาโคลน แปลงไปเป็นยักษ์จับพลัน

ฯ ๑๔ คำ ๗ กราว

๓ ครั้นมาถึงป่าพนาลัย จับได้ช้างเสือเนื้อสมัน
ฟาดฟันล้มตายวายชีวัน ได้ห้าหกตัวนั้นไม่พอพุง
ครั้นเหลือบเห็นช้างฝูงใหญ่ ดีใจฟาดด้วยกระบองผลุง
หักคอตายกลาดฟาดตั้งปุง ทหารหอบพะรุงพะรังมา

ฯ ๔ คำ ๗ เชิด

๓ วางกองไว้หน้าศาลาลัย แล้วนางไปสร่งน้ำที่เพิงผา
แล้วขึ้นนั่งบนบัลลังก์ศิลา เสวยศัตร์นานาทันที.

ฯ ๒ คำ ๗ เสมอ

มาจะกล่าวบทไป ถึงองค์พระสังข์เรื่องศรี
อยู่ที่ไพชนอสุรี มีจิตคิดถึงอสุรา
เหตุไฉนไปไพรกรุ่นกรุ่น พระคุณไปโยที่ในป่า
ว่าไปวันเดียวจะกลับมา ไม่เหมือนวาทว่าไว้
เหตุใดถ้อยคำพินเพื่อน คลาดเคลื่อนคืนวันหามันไม่
ตรัสว่าจะไปคืนเดียวไซ้ร์ เจ็ดวันจึงได้กลับมา
ครั้นว่าจะไปเจ็ดวัน กลับพลันวันเดียวไม่เหมือนว่า
ผิดแล้วถ้อยคำพระมารดา ดีร้ายจะมาต่อเจ็ดวัน
ห้ามไว้มิให้ไปที่ครวไฟ อะไรจะมีอยู่ที่นั่น
ลับตาสาวไชลอบไปพลัน ได้เห็นสำคัญในทันที

ฯ ๑๐ คำ ๗ เพลง

๑ เห็นโครงเสื่อข้างกวางทราย ทั้งกายมนุษย์กับซากผี
 ตกใจไม่เป็นสมประดี ผิดแล้วชนนี้เห็นสำคัญ
 พระมารดาว่าบ่อที่ปิดไว้ จะมีอะไรเป็นแก่นมัน
 ลอบหนีพี่เลี้ยงลงไปปล้น เปิดบ่อซำยนั้นขึ้นทันใด
 ค่อยเอาน้ำพระหัตถ์ชี้ จุ่มขี้บ่อเงินที่ผ่องใส
 เปิดบ่อขวาปล้นทันใด แจ่มใสสว่างอยู่เรืองรอง
 เอาน้ำชี้ที่เป็นเงินนั้น จิ้มลงดูปล้นเป็นทองผ่อง
 คิดตกใจเจ้าเฝ้ามอง เช็ดทองด้วยกล้วพระมารดา
 จะเช็ดสีเท่าใดก็ไม่ออก พระแม่มาจะบอกกรรมังหนา
 รีบมาคิดได้ด้วยมารยา ฉีกผ้าพันนิ้วพระหัตถ์ไว้
 แล้วพระจึงซ่อนผู่ นาง มาดูที่ปรางปราสาทใหญ่
 แลเห็นรูปเงาะเหมาะสมใจ พระจึงสวมใส่เข้าลองดู
 สอดใส่เกือกแก้วทั้งซ้ายขวา ประดับเพชรพรายตาทั้งคู่
 จับไม่เท่าลองฤทธิ์ดู เหาะวูตามช่องบัญชีไชย

ฯ ๑๔ คำ ฯ เชิด

๑ เหาะลองดูเล่นพอเห็นดี กล้วพระชนนีไม่ซ้ำได้
 ถอดออกแล้ววางตั้งเก่าไว้ ดีใจสอดมองดูมารดา

ฯ ๒ คำ ฯ เชิด

๑ ที่เอยที่นี้ ชอบที่จะหนีแม่ยักษ์
 จะเหาะไปหาพระมารดา ถึงไรรายตาที่เลี้ยงเรา

ฯ ๒ คำ ฯ โ้อร้าย

๑ โ้อนิจจาพระชนนี ป่านจะนี้จะร่าโศกเศร้า
 จะซ่อนทรวงสลบซบเซา พระเกิดเกล้าลูกเอยจะโศกา
 ตัวกูมาอยู่ในเมืองนี้ พระชนนีเลี้ยงเป็นยักษ์
 ไว้ใจยากนักถ้าจวยซ้ำ ไหนจะหนีมารดาไปได้เลย
 เห็นจะวายชีวิตเสียเปล่าเปล่า โ้อพระเกิดเกล้าของลูกเอย
 จะแทนคุณชนนีมีอยู่เลย เงยเห็นพี่เลี้ยงซ่อนทันที

ฯ ๖ คำ ฯ

๑ บัดนั้น พี่เลี้ยงวิ่งหาพระโณมศรี
 ตกใจไม่เห็นอยู่ในที่ วิ่งตอกหาประหม่าใจ
 เมื่อกี้วิ่งเล่นก็เห็นตัว ทูลหัวเอยซ่อนอยู่แห่งไหน
 มองมาพบพระองค์ก็ดีใจ พี่เลี้ยงสาวไซ้ก็เปรมปรีดี

ฯ ๔ คำ ฯ เจรจา

๑) เมื่อนั้น
 เล็ดลอดสอดหามฤคิ
 สายัณห์ตะวันรอนรอน
 รำลึกถึงลูกผูกใจพัน

๙ ๔ คำ ๙ เซ็ด

๑) ถึงรับขวัญอุ้มพระลูกรัก
 กอดชมดั่งดวงนัยนา
 แลเห็นนิ้วหัตถาผ้าพัน
 ผ้าผูกนิ้วผูกอะไร

๙ ๔ คำ ๙ เจรจา

๑) เมื่อนั้น
 ครั้นแม่จับนิ้วทำมารยา
 ทำผิดลูกกลัวพระแม่ดี
 จับมิดเข้ามาผ้าไม้

๙ ๔ คำ ๙

๑) ใต้เอยใต้ฟัง
 จับมือพิศดูพันผ้า
 จะมากหรือน้อยแม่ขอดู
 กำมิดปิดซ่อนแม่ทำไม

๙ ๔ คำ ๙

๑) สังข์เอยสังข์ทอง
 อูยอุยพระแม่อย่าแก่นา
 โลหิตติดกรังผ้าอยู่
 ลูกลวนลามเล่นจึงเป็นไป

๙ ๔ คำ ๙

๑) ใต้เอยใต้ฟัง
 น้ำตาลลอลตาด้วยปราณี
 นางนมพี่เลี้ยงเรียงหน้า
 ให้เล่นมิดเล่นพริ้วผ้าไม้

๙ ๔ คำ ๙ เจรจา

นางพันธุรัตยักษี
 ได้เจ็ดราตรีอยู่ไพร่วัน
 ไกลจะลับสิงขรพนาสณฑ์
 เร่งรีบเร็วพลันระเห็ดมา

จวบพัทตร์เคียรเกล้าเกศา
 นางแสนเสน่หาดังดวงใจ
 เอววัลย์ของแม่เป็นไฉน
 เป็นไรหรือพ่อจงบอกมา

พระสังข์ได้ฟังคำว่า
 กลัวพระมารดาจะเคืองใจ
 ลูกนี้ไม่มีอชฌาสัย
 บาดเลือดขับไหลฝนไหลทา

ชะนางพี่เลี้ยงช่างให้ไม้ผ้า
 ทูนเหนือเกศาราคาญใจ
 หนึ่งอยู่หาทำให้เจ็บไม่
 บาดแผลน้อยใหญ่ไฉนนา

ทำร้องกุมนิ้วพันผ้า
 เจ็บปวดหนักหนาเป็นพันไป
 เจ็บปวดพันรู้ไม่ได้
 พระแม่จงได้ปราณี

นางมารโกธรพี่เลี้ยงสาวศรี
 ให้มัดตีพี่เลี้ยงนางใน
 มึงไม่นำพาเอาใจใส่
 ตีให้บรรลัยประเดี๋ยวนี้

๑ ได้เอยได้ฟัง
 อ่อนนอนกราบไหว้ทั้งไตร
 ลูกแข็งเขาห้ามแล้วไม่ฟัง
 ถ้าเขาต้องโทษโทษภัย

พระสังข์บังคมขอโทษพี่
 มิให้ต้องตีชิงไม้ไว้
 เขารักข้าหาซึ่งลูกน้อยไม่
 ไหนเขาจะรักลูกน้อยนี้

ฯ ๕ คำ ๑ เจรจา กล่อม

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. ศิลปินที่พ่ายแพ้สงครามค่าแห่ง. พระนคร : ศุภสภา (๒๕๑๕).
- _____ . พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. พิมพ์ครั้งที่ ๘. (๒๕๓๔).
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์แห่งประเทศไทย.
- จันทิมา แสงเจริญ. ละครชาตรีเมืองเพชร. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขานาฏศิลป์ไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (๒๕๓๙).
- เฉลิมศักดิ์ พิภูลศรี. สังคีตนิยมว่าด้วยเครื่องดนตรีไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพมหานคร : โอ. เอส. พรีนติ้งเฮ้าส์. (๒๕๔๒).
- ชวลิต สุนทรานนท์และคณะ. เครื่องแต่งกายละคร และการพัฒนา : การแต่งกายขึ้นเครื่อง
ละครใน ของกรมศิลปากร. กรุงเทพมหานคร : รุ่งศิลป์การพิมพ์. (๒๕๒๗).
- ณรงค์ชัย ปิฎกฤษดิ์. สารานุกรมเพลงไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
เรือนแก้วการพิมพ์. (๒๕๔๒).
- ดำรงราชานุภาพ. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. สารสนเทศ เล่ม ๒๑.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศุภสภา. (๒๕๐๕)
- ชนพันธุ์ เมธาพิทักษ์. ลิเก ละคร โขน หนังสือ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์หอสมุดกลาง ๐๙.
(๒๕๓๗).
- ธนิต อยู่โพธิ์. ศิลปะละครหรือคู่มือนาฏศิลป์ไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย. (๒๕๓๑).
- นริศรานูวัตติวงศ์. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา. บันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ เล่ม ๕.
กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย. (๒๕๐๖).
- นียบพรรณ (ผลวัฒน์) วรรณศิริ. มานุษยวิทยาสังคมและวัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (๒๕๔๐).
- เบญจมาศ คำพื้งอ่อน. ละครชาตรีในอำเภอวิเศษชัยชาญ จังหวัดอ่างทอง : การศึกษา
เชิงวิเคราะห์. วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. (๒๕๔๙).
- ผะอบ ไปชะกฤษณะ และคณะ. วรรณกรรมประกอบการเล่นละครชาตรี. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี. (๒๕๒๓).
- ผาสุก มุทเมธา. คดีชาวบ้านกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต. กรุงเทพมหานคร : คอมแพคท์พรีนซ์
จำกัด. (๒๕๔๐).
- มนตรี ตราโมท. “นาฏศิลป์ไทย” สารานุกรมสำหรับเยาวชน เล่ม ๑๓. พิมพ์ครั้งที่ ๓.
กรุงเทพมหานคร : บริษัทด้านสุทธาการพิมพ์ จำกัด. (๒๕๓๗).

มนตรี ตราโมท. การละเล่นของไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิชฌเนศพริ้นท์ติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด. (๒๕๔๐).

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕. พิมพ์ครั้งที่ ๕

กรุงเทพมหานคร : บริษัท อักษรเจริญทัศน์ อจท. จำกัด. (๒๕๓๘).

_____. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ นานมีบุ๊ค. (๒๕๔๖).

วิจิตรวาทการ. หลวง. นาฏศิลป์. พระนคร : โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์. (๒๕๒๖).

วุฒิพงษ์ ทองก้อน. ละครชาตรี : สื่อที่ใช้ติดต่อกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์. วารสาร มจร. วิชาการ ๓ (๖) หน้า ๙๒-๙๕ (๒๕๔๓).

ศรีเวียง ไทชิลลสุนทร. ดนตรี - นาฏศิลป์. ภาควิชาดนตรีศึกษา คณะวิชามนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา. เอกสารอัดสำเนา. (๒๕๒๗).

ศุภลักษณ์ พรกุลวัฒน์. พัฒนาการการดำเนินธุรกิจและการอ้างเอกลักษณ์ ธุรกิจแบบเงิน ทรัพย์สินสองตระกูล. วิทยานิพนธ์ ปริญญาโทมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (๒๕๓๙).

สงบศึก ธรรมวิหาร. ดุริยางค์ไทย. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (๒๕๔๐).

สมปราชญ์ อัมมะพันธ์. ประเพณีและพิธีกรรมในวรรณคดีไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์. (๒๕๓๖).

สุนันทา โสรจิจ. โขนละครพ่อนรำภาคพิเศษ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิชฌเนศ. (๒๕๑๘).

สุรพล วิรุฬักษ์. วิวัฒนาการนาฏศิลป์ไทยในกรุงรัตนโกสินทร์. พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย. (๒๕๔๗).

_____. ลิเก. กรุงเทพมหานคร : ห้องภาพสุวรรณ. (๒๕๒๒).

อมรา กล้าเจริญ. ละครชาตรีที่แสดง ณ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชานาฏศิลป์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (๒๕๓๗).

www.tourthai.com/province/ang_thong/index_t.shtml (๒๔ พฤษภาคม ๒๕๕๐).

www.tv5.co.th/service/mod/heritage/nation/oldcity/angthong.htm (๓๐ พฤษภาคม ๒๕๕๐).

www.wikipedia.org/wiki (๑๘ พฤษภาคม ๒๕๕๐).

www.banramthai.com/htm/lakhon1.html (๑๘ พฤษภาคม ๒๕๕๐)

บุคลากรกรม

กฤษณา ต້องประสงค์. หัวหน้าคณะเพยาวี ลูกป่าโมก. สัมภาษณ์. ๖ พฤษภาคม ๒๕๕๐ และ
๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.

กาญจนา สุขสม. ผู้แสดงละคร. สัมภาษณ์. ๔ มีนาคม ๒๕๕๑. และ ๑๒ เมษายน ๒๕๕๑.

กุหลาบ เงินท้วม. ผู้แสดงละคร. สัมภาษณ์. ๔ มีนาคม ๒๕๕๑.

จำรัส ฉัตรแหลม. ผู้แสดงละคร. สัมภาษณ์. ๒๘ เมษายน ๒๕๕๐.

เดชา มีพร้อม. อดีตผู้แสดงลิเก. สัมภาษณ์. ๑๙ พฤษภาคม ๒๕๕๐.

ทองเลี่ยม ม่วงงาม. หัวหน้าคณะทองเลี่ยม ป่าโมก. สัมภาษณ์. ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๕๐ และ
๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.

ทองหล่อ กลิ่นขจร. ละครอาวูโส. สัมภาษณ์. ๒๘ เมษายน ๒๕๕๐.

นันทยา ชมปากเกี้ยว. หัวหน้าคณะนันทยา วยี่รุ่น. ๑๔ กันยายน ๒๕๕๐.

นิภา กล้ามะรัตน์. หัวหน้าคณะ ส. นิภา นำศิลป์. สัมภาษณ์ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๕๐.

บุญเตือน เฉลยโชติ. หัวหน้าคณะสำเนียง ป่าโมก. สัมภาษณ์. ๒ มิถุนายน ๒๕๕๐.

บุญศรี เขียวหวาน. หัวหน้าคณะ ส.บุญศรี เรื่องศิลป์. ๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๐.

พินิจ แสงอรุณ. ผู้ให้บริการละครแก่นัน. สัมภาษณ์. ๑๕ ตุลาคม ๒๕๕๐.

เพ็ญศรี นิมละมุล. หัวหน้าคณะ ส.เพ็ญศรี อุษานำศิลป์. สัมภาษณ์. ๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๐.

ไพเราะ มีพร้อม. หัวหน้าคณะสำเนา ป่าโมก. สัมภาษณ์. ๑๙ พฤษภาคม ๒๕๕๐ และ
๒๔ มีนาคม ๒๕๕๑.

มณี เรืองงาม. หัวหน้าคณะ ศ. สมพิศ เรืองงาม. สัมภาษณ์. ๑ ตุลาคม ๒๕๕๐.

มารตี เฉลยโชติ. ผู้แสดงละคร. สัมภาษณ์. ๒ มิถุนายน ๒๕๕๐.

ยุพิน ประดับเพชร. หัวหน้าคณะนารี รุ่งเรืองศิลป์. ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๕๐.

ราตรี อยู่สำราญ. หัวหน้าคณะจิวราย รุ่งเรืองศิลป์. ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๐.

เรณู ศรีเมฆ. หัวหน้าคณะน้ำอ้อย ภิรมย์ศิลป์. ๑๔ กันยายน ๒๕๕๐.

วันดี เม่นแสง. หัวหน้าคณะเทพวิจิตร ศิษย์โสธร. ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๕๐.

ศรีนวล บัวสุวรรณ. หัวหน้าคณะศรีนวล ยอดรัก. สัมภาษณ์. ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๕๐.

ศรีไพร เพิ่มพูน. ผู้รับผิดชอบคณะ ศิษย์จันทร์ฉาย. สัมภาษณ์. ๑๒ ตุลาคม ๒๕๕๐.

ศิริญา รุกขชาติ. หัวหน้าคณะ ศ.ชองค์ศิลป์. สัมภาษณ์. ๘ สิงหาคม ๒๕๕๐.

สมใจ ปิ่นเมฆ. หัวหน้าคณะ ส. พยงค์ศิลป์. สัมภาษณ์. ๒๑ พฤศจิกายน ๒๕๕๐.

สมชาย อัมวัฒน์. หัวหน้าคณะ ศิริกานต์ ยอดรัก. สัมภาษณ์. ๑๕ ตุลาคม ๒๕๕๐.

สมทรง เหมือนนรุช. หัวหน้าคณะสมทรง นาฏศิลป์. ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๕๐ และ
๑๙ เมษายน ๒๕๕๑.

สาลี วงเวียน. หัวหน้าคณะจีระศักดิ์ ภูษิต. ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๐.

สายหยุด ล้ำเลิศ. นักดนตรีไทย. สัมภาษณ์. ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๕๐.
ศิริพร แต่งวิชา. รัชการการครู. สัมภาษณ์. ๒๓ มิถุนายน ๒๕๕๐.
สุวรรณ โปธิ์สด. หัวหน้าคณะ ส.รัตนา เครือวัลย์ศิลป์. สัมภาษณ์. ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๕๐.
สำราญ สาลีผล. หัวหน้าคณะ นารี คณะศิลป. สัมภาษณ์. ๑๒ ตุลาคม ๒๕๕๐.
สำรวย พุ่มสวย. หัวหน้าคณะ วิชาญ สำรวยศิลป์. ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๕๐.
สำเร็จ เนื่องเสวก. ผู้ให้บริการละครแก้วบน. สัมภาษณ์. ๔ มีนาคม ๒๕๕๑.
อนันต์ บัวสุวรรณ. หัวหน้าคณะอนันต์ รุ่งสว่างศิลป์. สัมภาษณ์. ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๕๐ ,
๓๐ มกราคม ๒๕๕๑ และ ๑๓ มีนาคม ๒๕๕๑.
อัจฉรี ล้ำเลิศ. ผู้แสดงละคร. สัมภาษณ์. ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๕๐ และ ๑๒ เมษายน ๒๕๕๑.